

FUNDACIÓ NOGUERA

ESTUDIS, 52

ELS CONCILIS ILERDENSES
DE LA PROVÍNCIA
ECLESIÀSTICA TARRACONENSE
A L'EDAT MITJANA
(546-1460)

Estudi i edició a cura de
ROSER SABANÉS I FERNÁNDEZ

BARCELONA, 2009

© Roser Sabanés i Fernández, 2009

Edita: Pagès Editors, S L

Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida

editorial@pageseditors.cat

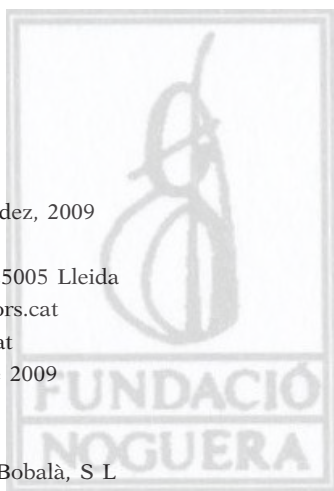
www.pageseditors.cat

Primera edició: octubre de 2009

ISBN: 978-84-9779-843-3

Dipòsit legal: L-1475-2009

Impressió: Arts Gràfiques Bobalà, S L

A l'Isaac.

ÍNDIX

Presentació	17
Pròleg	21
Agraïments	27
INTRODUCCIÓ	29
Antecedents, naixement i configuració de la província eclesiàstica Tarraconense	29
Concilis ilderdensos celebrats a la Seu de Lleida.	30
Concepte de concili i sínode	32
Classes de concilis	33
Temporalitat de les reunions conciliars	34
Convocatòria	35
Assistència i representativitat.	35
Ordre d'entrada	37
Cerimonial	37
Temàtica	43
Relíquies	43
Despeses.	44
CONCILI ILERDENSE DEL 546. PRIMER CONCILI VISIGÒTIC ILERDENSE	45
Celebració del Concili ildense del 546	45
Introducció.	45
Convocatòria i cronologia	51
Temes tractats.	56
Altres circumstàncies de la celebració del Concili ildense del 546	56
La Paraula de Déu	60

Els sagraments	63
Baptisme	65
Eucaristia i confirmació	67
Matrimoni	69
Sagrament de l'orde	70
Penitència	74
Extremunció	80
Disciplina del clergat	81
Disciplina del poble cristià	84
Patrimoni eclesiàstic	87
CONCILI ILERDENSE DEL 1155. PRIMER CONCILI DESPRÉS DE LA CON- QUESTA DE LA CIUTAT I DE L'ORGANITZACIÓ ECLESIASTICA	95
Celebració del Concili ilerdense del 1155.	95
Introducció.	95
Convocatòria i cronologia	106
Temes tractats.	108
Altres circumstàncies de la celebració del Concili iler- dense del 1155	109
La Paraula de Déu	111
Disciplina del clergat	112
Disciplina del poble cristià	113
CONCILI ILERDENSE DEL 1173. CONCILI PER A L'APLICACIÓ DE LES NORMES DELS CONCILIS I I II DEL LATERÀ DELS ANYS 1123 I 1139, RESPECTIVAMENT	119
Celebració del Concili ilerdense del 1173.	119
Introducció.	119
Convocatòria i cronologia	121
Temes tractats.	122
Altres circumstàncies de la celebració del Concili iler- dense del 1173	123
La Paraula de Déu	125
Els sagraments	125
Baptisme, eucaristia i confirmació	125
Matrimoni	126
Sagrament de l'orde	129
Penitència	133

Disciplina del clergat	137
Disciplina del poble cristià	145
Patrimoni eclesiàstic	149
CONCILI ILERDENSE DEL 1190. CONCILI PER A L'APLICACIÓ DE LES NORMES DEL CONCILI III DEL LATERÀ DEL 1179 AMB MOTIU DE COMBATRE L'HERETGIA A LES TERRES ILERDENSES	
Celebració del Concili ilerdense del 1190.	157
Introducció.	157
Convocatòria i cronologia	157
Temes tractats.	162
CONCILI ILERDENSE DEL 1229. CONCILI PER A L'APLICACIÓ DE LES NORMES CANÒNIQUES AL DRET DE LLEIDA	
Celebració del Concili ilerdense del 1229.	167
Introducció.	167
Convocatòria i cronologia	177
Temes tractats.	181
Altres circumstàncies de la celebració del Concili ilerdense del 1229	186
La Paraula de Déu	188
Els sagraments	195
Baptisme	197
Confirmació	198
Eucaristia	198
Penitència	200
Sagrament de l'orde.	202
Matrimoni	202
Disciplina del clergat	204
Disciplina del poble cristià	222
Patrimoni eclesiàstic.	226
CONCILI ILERDENSE DEL 1237. CONCILI PER A L'ESTUDI DE L'ORGANITZACIÓ DEL TRIBUNAL DE LA INQUISICIÓ A LLEIDA	
Celebració del Concili ilerdense del 1237.	235
Introducció.	235
Convocatòria i cronologia	242
Temes tractats.	243

CONCILI ILERDENSE DEL 1246. CONCILI JUDICIAL PER A TRACTAR L'AI- XECAMENT DE LA PENA D'EXCOMUNICACIÓ AL REI JAUME I	245
Celebració del Concili ilerdense del 1246.	245
Introducció.	245
Convocatòria i cronologia	251
Temes tractats.	252
CONCILI ILERDENSE DEL 1257. CONCILI PER A RATIFICAR ELS DRETS DE L'ESGLÉSIA ILERDENSE	255
Celebració del Concili ilerdense del 1257.	255
Introducció.	255
Convocatòria i cronologia	256
Temes tractats.	256
Temps postconciliar	257
CONCILI ILERDENSE DEL 1293. CONCILI PER A RATIFICAR EL <i>PRIVILE-</i> <i>GIUM FORI</i> DELS CLERGUES	259
Celebració del Concili ilerdense del 1293.	259
Introducció.	259
Convocatòria i cronologia	260
Temes tractats.	264
Disciplina del clergat	265
Patrimoni eclesiàstic.	269
CONCILI ILERDENSE DEL 1294. CONCILI PER A GARANTIR LES IMMUNI- TATS I LLIBERTATS DE L'ESGLÉSIA	273
Celebració del Concili ilerdense del 1294.	273
Introducció.	273
Convocatòria i cronologia	274
Temes tractats.	276
Els sagraments	278
Disciplina del clergat	281
Disciplina del poble cristià	286
Patrimoni eclesiàstic.	288
CONCILI ILERDENSE DEL 1418. CONCILI DE LA CONSPIRACIÓ ENCOBERTA CONTRA EL PAPA LUNA	293
Un segle sense concilis provincials a Lleida	293

	13
Celebració del Concili ilerdense del 1418.	307
Convocatòria i cronologia	307
Temes tractats.	309
CONCILI ILERDENSE DEL 1460. CONCILI PER A LA REDUCCIÓ DE LA	
DÈCIMA PAPAL	313
Celebració del Concili ilerdense del 1460.	313
Introducció.	313
Convocatòria i cronologia	316
Temes tractats.	317
BIBLIOGRAFIA.	321

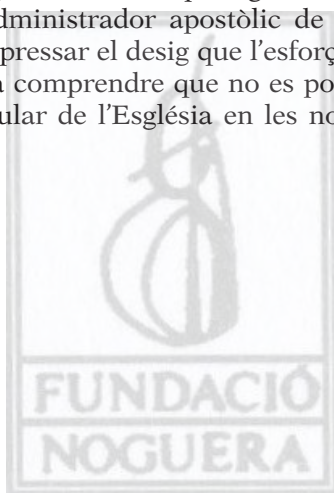

Tot just acomplert el meu primer any com a bisbe de la Diòcesi de Lleida, la Dra. Roser Sabanés i Fernández, defensora del Vincle del nostre Tribunal Eclesiàstic, em demana que faci la presentació d'aquesta edició en català de la seva tesi doctoral, defensada a la Facultat de Dret Canònic de la Universitat Pontifícia de Salamanca, en què fa un estudi monogràfic dels dotze concilis ilderenses de la província eclesiàstica Tarraconense en l'alta i baixa edat mitjana (segles VI a XV).

Aquesta traducció coincideix amb la publicació del IV i darrer volum de l'obra *ARRELS CRISTIANES, Presència i significació del cristianisme en la història i la societat de Lleida*, en la qual la Dra. Sabanés ha col·laborat amb sengles articles als volums I i II, que es refereixen a l'època en què els concilis ilderenses van tenir lloc.

Res no puc afegir a l'elaborat pròleg, a càrrec de mons. Salinas, bisbe de Tortosa i administrador apostòlic de Lleida, que encapçala l'edició; únicament expressar el desig que l'esforç que representa aquest treball ajudi tothom a comprendre que no es pot concebre l'avui sense la presència multiseular de l'Església en les nostres terres.

† Joan Piris Frígola
Bisbe de Lleida

PRESENTACIÓ

Fins no fa gaire temps, la investigació i l'estudi dels concilis particulars es va fer de manera global oferint, al mateix temps, el text de cada concili i un comentari breu que incloïa un espai geopolític molt ampli. L'obra d'Hefele i Leclercq¹ és un bon exemple d'aquesta historiografia i, a escala més reduïda i pel que fa referència a Espanya, s'adopta aquest mètode a les obres de Flórez² per a Castella i de J. Villanueva³ per al Regne d'Aragó. Tejada y Ramiro cobreix l'àrea no solament dels concilis espanyols, sinó també dels d'Amèrica.⁴

Aquesta historiografia, tant la general com la de cada regne, té prou mèrit, ja que ha ofert un gran servei i encara és obligat recórrer-hi des de diversos punts de vista. Però calia, i es va imposar, un tractament més monogràfic de la història dels concilis particulars. En aquest sentit, el millor model és la *Konziliengeschichte*, fundada i dirigida pel professor Walter Brandmüller, consagrada als concilis ecumènics i també als particulars, que ja ha editat nombrosos volums,⁵ entre els quals alguns de dedicats a Espanya.⁶

1. Joseph HEFELE i Henri LECLERCO, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, París, Letouzey et Ané, 1907-1921, 16 v.

2. Enrique FLÓREZ DE SETIÉN Y HUIDORO, *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, vol. 1-51, Madrid, Imprenta de D. Antonio Sancha, 1874-1879.

3. J. DE VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. 1-22, Madrid, 1803-1852.

4. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de España y América* (en llatí i castellà), vol. 1-5, Madrid, 1850-1855.

5. J. GROHE, *Die Synoden im Bereich der Krone Aragón von 1418 bis 1429*, Paderborn, 1991, XXV, 240.

6. J. JUSTO FERNÁNDEZ, *Los Concilios Compostelanos medievales (1120-1563). Estudio y edición crítica*. És la tesi doctoral de l'autor, que es publicarà primer en alemany a la *Konziliengeschichte* dirigida per Walter Brandmüller, i després s'editarà en castellà.

Era un fenomen freqüent que els concilis provincials se celebressin no solament a la seu metropolitana, sinó també en diverses poblacions del seu territori que, en aquest cas, és el de Tarragona. Els concilis tarraconenses que se celebraren a Lleida duen les dates següents: 546, 1155, 1173, 1190, 1229, 1237, 1246, 1257, 1293, 1294, 1418 i 1460. Les raons per celebrar-los a Lleida van ser d'ordre geopolític, és a dir, perquè Lleida era un lloc geogràficament central al Regne d'Aragó que donava facilitats, des del mateix Govern del Regne, als monarques aragonesos. Aquesta també fou la raó per fundar-hi la Universitat del regne aragonès l'any 1300, ara fa set-cents anys. La comparació numèrica dels concilis que se celebraren a cada província eclesiàstica espanyola pot portar a error, ja que celebrar concilis no és sinònim de reforma de l'Església. De fet, com es posa en relleu en aquest llibre, entre els diversos concilis celebrats és molt diferent el grau d'incidència en la reforma dels costums del clergat i del poble.

Dels dotze concilis de Lleida, se'ns ha tramès el text de cinc, mentre que dels altres set només en tenim notícies històriques.

Aquesta monografia, preparada per la doctora Roser Sabanés i Fernández com a tesi doctoral a la Facultat de Dret Canònic de la Universitat Pontifícia de Salamanca, conté un estudi monogràfic dels dotze concilis ilerdenses.

Partint de les fonts dels concilis i tenint en compte els resultats formulats per la historiografia anterior, l'autora d'aquest llibre fa un nou estudi monogràfic del context històric de cada concili: convocatòria, prelats participants, temes tractats i normativa que va sorgir dels cinc celebrats els anys 546, 1173, 1229, 1293 i 1294, ja que de la resta no en coneixem cap text normatiu.

Tant l'estudi dels concilis generals o ecumènics com el dels particulars té una gran importància tant per a la història eclesiàstica com per a la secular, interès que no va passar desapercbut a historiadors generals dels concilis com Labbe i Cossart (1671-1672), en disset volums; Hardouin (1714-1715), en onze volums, o Giovanni Domenico Mansi (1758-1798), en trenta-un volums.

Cap de les col·leccions que acabem d'anomenar conté cap text críticament establert, la qual cosa repercuteix negativament, en un grau major o menor, en els estudis que es basen en aquestes edicions, circumstància que condiciona més o menys els estudis que es fan sobre els concilis corresponents.

La tesi doctoral de la doctora Roser Sabanés i Fernández, editada en aquest llibre, se situa en la línia del tractament monogràfic de la història dels concilis que acabem de descriure a grans trets. La seva utilitat és evident, no solament per als historiadors dels concilis prò-

piament dits, sinó també per a un ampli ventall d'aspectes sobre els quals van legislar els concilis ilerdenses. És per això que aquest llibre no solament serà útil als historiadors dels concilis, sinó també a tots els estudiosos que s'ocupen dels innombrables temes sobre els quals legislen aquests concilis.

Tant de bo que aquest estudi, com els altres dos als quals al·ludeixo en aquesta presentació, contribueixi a estimular els investigadors a estudiar monogràficament la majoria dels concilis espanyols que només han estat objecte d'estudis globals i no monogràfics.

ANTONIO GARCÍA Y GARCÍA

Professor emèrit de la Universitat
Pontifícia de Salamanca

PRÒLEG

Aquesta monografia, presentada com a tesi doctoral a la Facultat de Dret Canònic de la Universitat Pontifícia de Salamanca per la doctora Roser Sabanés i Fernández, conté un magnífic estudi monogràfic i sistemàtic del context històric de cadascun dels dotze concilis ildenses de la província eclesiàstica Tarraconense celebrats a Lleida durant l'edat mitjana, els anys 546, 1155, 1173, 1190, 1229, 1237, 1246, 1257, 1293, 1294, 1418 i 1460. És important assenyalar que l'autora ha situat l'estudi de les normes conciliars en el context de les circumstàncies més pròximes referides al bisbat de Lleida, que ofereix dades biogràfiques dels bisbes que hi prengueren part i que explica el moment històric en què es van celebrar, tot relacionant aquests concilis amb altres reunions conciliars, com els concilis de Toledo i alguns concilis ecumènics.

L'INICI DELS CONCILIS PROVINCIALS A LA TARRACONENSE

La celebració a Lleida d'aquesta sèrie tan constant de concilis, sobretot després de la conquesta del territori als sarraïns (1149), va ser possible per la seva situació geogràfica central dins el Regne d'Aragó. Pel que fa al primer concili ildense, la data de la seva celebració (546) ens situa en l'època visigòtica i forma part d'un seguit de concilis provincials celebrats a diferents llocs de la Tarraconense. El primer de la llista és el de Tarragona del 516 que, presidit pel metropolità Joan, reuní els bisbes d'Empúries, Girona, Barcelona, Tortosa, Osona, Ègara i Lleida, entre altres. És a dir, com comenta A. Pladevall, "la geografia eclesiàstica catalana estava gairebé completa en començar el segle vi." Des de llavors, la seqüència dels concilis provincials, fins a la invasió sarraïna, és molt variada: Girona (517), Barcelona (540),

Lleida (546), Saragossa (592), Osca (598), Barcelona (599), Ègara (614) i Saragossa (691).

LA RELACIÓ AMB ELS CONCILIS DE TOLEDO I ELS CONCILIS DEL LATÈRA

És interessant la relació entre aquests primers concilis, provincials, i els de Toledo, generals. Els millors exemples són els concilis III i IV de Toledo, celebrats els anys 589 i 633, respectivament. Al III, com explica l'autora, "els pobles gots i sueus, en les persones del seu clergat superior i sèniors, anatematitzaren solemnement els errors de l'arrianisme i abraçaren els dogmes de Roma" després que el rei Recared hagués estat rebut al catolicisme, un fet que afavorirà, en tota l'àrea d'influència, les relacions dels pobles gots nouvinguts amb la població hispanoromana. El IV, en canvi, rep la influència de l'ilerdense del 546, clarament apreciada als canons 2, 33 i 38. En general, podem dir que els canons dels concilis provincials de la Tarraconense de l'època visigòtica "són una font important per a conèixer la història interna de la Hispània visigòtica i aporten llum sobre qüestions que afecten l'Església universal." Quelcom semblant, i encara amb més fonament, podem dir dels concilis provincials ilderenses del segle XII i part del XIII. Si en l'època visigòtica la referència eren els concilis de Toledo, a l'alta edat mitjana ho són els concilis ecumènics del Laterà. La relació supera la mera cronologia i l'autora assegura i demostra que "tots aquests concilis van afavorir la reforma moral i social de l'Església tarraconense amb abundants decrets influenciats per les normes dels concilis ecumènics lateranenses." El treball de Roser Sabanés fa palesa la relació conciliar de l'Església tarraconense amb els concilis de Toledo, d'àmbit general per a totes les Esglésies del regne, i amb els concilis ecumènics que convocà l'Església romana per a tota la cristiandat. Les esglésies particulars o diocesanes, per la seva banda, a través de sínodes —assemblees diferents als concilis, com s'explica a les primeres pàgines del llibre—, aplicaven a les seves diòcesis molts dels decrets dels concilis, tant dels provincials com dels ecumènics. Si la relació amb els concilis de Toledo és notòria en el primer concili provincial ilerdense (546), la dels concilis del Laterà (1123, 1139, 1179, 1215) es fa evident en els quatre següents (1155, 1173, 1190, 1229). Els trenta-set canons del Concili del 1229, per exemple, no foren sinó una fusió adaptada a la Tarraconense dels setanta aprovats al IV del Laterà, el cos més important sobre disciplina i reforma de l'Església medieval.

LES REFERÈNCIES A LA SITUACIÓ POLÍTICA, SOCIAL, ECONÒMICA I RELIGIOSA

No podem passar per alt —és una constant en la narració de l'autora— la relació dels concilis amb la situació política, social, econòmica i religiosa de cada moment.

La celebració del Concili del 1155, la va propiciar la conquesta de la seu episcopal als sarraïns l'any 1149 i la caiguda del castell de Siurana (1153), l'últim reducte dels àrabs a Catalunya.

El del 1173 se celebrà ja iniciada la repoblació del territori, l'ordenació de l'Església i la declaració de sufragània respecte de l'arquebisbat de Tarragona el 1171.

El Concili del 1229, al primer terç del segle XIII, troba en Lleida una ciutat que havia experimentat una organització municipal molt efectiva. S'havien recopilat els seus privilegis i costums i la petita burgesia s'havia fet amb el govern de la ciutat, cosa que possibilità un creixement econòmic notable. Aquest fet va afavorir la celebració d'aquest concili precisament a Lleida i que els bisbes de la Tarraconense preferissin que fos aquesta ciutat la seu dels concilis posteriors.

El Concili del 1237 està condicionat per la presència dels càtars i dels valdesos, procedents del Migdia francès, arreu de Catalunya. Els reis d'Aragó lluitaren contra ells amb resultat divers. L'establiment de la Inquisició a Catalunya (1233) va comprometre els frares predicadors i els menors a lluitar contra els heretges, temes que seran objecte d'estudi al concili.

El del 1246 té un origen politicoreligiós: es pretenia solucionar el conflicte entre el rei Jaume I i el bisbe de Girona, que era el seu confessor. Amb el del 1257 es volien ratificar els privilegis i les immunitats del clergat i de les esglésies de Lleida contra les pretensions dels paers i prohoms de sotmetre al permís reial les adquisicions de béns al terme de la ciutat.

Al Concili del 1293, molt curt i d'escassa informació, hi predominen les qüestions de litigi entre l'autoritat civil i la religiosa pel que fa a les causes contra els clergues i al pagament dels delmes. Aquest concili i el següent (1294) tingueren molt a veure amb la fundació de l'Estudi General de Lleida, el 1300, pel rei Jaume II amb l'autorització del papa Bonifaci VIII.

L'absència de concilis provincials a Lleida durant més d'un segle (1294-1418) pot tenir una explicació d'ordre polític, social i eclesial. L'autora sintetitza i analitza els fets i les circumstàncies que provocaren canvis notables en les estructures socials, polítiques i eclesials que originaren la convocatòria del Concili provincial del 1418, com poden ser les novetats en els costums, en els gustos literaris i artístics o en

la concepció de la vida política i social. D'alguna manera, podríem dir que l'aparició de l'Estudi General el 1300 contribuï a trencar els motlles tradicionals. Cap altra institució universitària del segle XIII s'hi podia comparar.

El Concili del 1418 se celebrà després de la clausura del Concili de Constança (1414-1418), amb el qual es resol el Cisma d'Occident, es deposa Joan XXIII i Benet XIII (Pedro de Luna) i s'elegeix Martí V com a nou papa. Amb el rei d'Aragó, Alfons IV, el concili ilerdense tractà la manera d'apagar del tot el cisma que encara fomentava a Peníscola el papa Pedro de Luna.

Finalment, el Concili del 1460 se celebrà en un clima problemàtic per a l'Església lleidatana atesa l'absència permanent del bisbe i, en un to més assembleista que conciliar, volgué donar resposta als interessos del clergat de la província eclesiàstica Tarraconense.

LA VARIADA TEMÀTICA CONCILIAR

No podem acabar aquest pròleg sense fer referència a la legislació conciliar, que és estudiada àmpliament per la doctora Sabanés. Primer, a la introducció, fa una enumeració dels temes tractats: litúrgia, sagraments, moral, càntics religiosos, idolatries, judaisme, temes de justícia social, obligacions polítiques, càstigs als transgressors de les lleis, etc. Després, quan descriu els esdeveniments de cada reunió conciliar, ho concreta detalladament. Realment, l'autora fa una contribució excel·lent a l'explicació de la temàtica, anant a l'arrel dels problemes, fent referència al tractament que se n'havia fet en altres concilis i explicant les decisions aplicades a la situació concreta del moment.

Crec que l'esquema seguit en l'exposició de la temàtica és molt didàctic. Comença dividint els temes en dues parts. La primera, referent als clergues, en la qual mostra la preocupació dels pares conciliaris perquè el clergat tingui una forma de vida diferent de la dels seglars, insistint en la continència, la prevenció del luxe, la negligència de la disciplina monàstica, la formació a través de la creació d'escoles a les catedrals i arxiprestats, etc. La segona, per a tot el poble cristià, condemnant els pecats més comuns en aquella època: la simonia i les investidures, temes repetits, perquè eren uns dels pitjors mals que patí l'Església a l'edat mitjana, especialment a les nostres terres amb la lluita contra els musulmans i la formació de nous bisbats i monestirs a les terres ocupades pels reis cristians que, molt sovint, consideraven els bisbes com a súbdits i intervenien en la seva elecció o confirmació. També els abusos dels senyors feudals, el tracte amb els excomunicats

i la recepció dels delmes que només podia recaptar l'Església tenen un tractament molt adient.

L'èmfasi el posa en la Paraula de Déu, els sagraments, la disciplina del clergat, la disciplina del poble cristià i el patrimoni eclesiàstic. Són, diguem-ho així, els eixos vertebradors de les normes conciliars. L'autora en fa una exposició exhaustiva i detallada. Serà molt útil llegir-la i estudiar-la per a conèixer millor la realitat eclesial, en un sentit històric, a les nostres terres, en especial sobre aquests temes conciliars ilerdenses.

Amb molt de gust, he prologat aquest treball de la doctora Roser Sabanés i Fernández. Espero que —amb la seva publicació— tingui un notable ressò i serveixi d'estímul encoratjador perquè tots, bisbes, preveres, diaques i laics del segle XXI, vulguem aprendre les virtuts del passat i defugir-ne els vicis.

† Xavier Salinas i Vinyals

Bisbe de Tortosa
Administrador apostòlic de Lleida

AGRAÏMENTS

Aquest estudi no hauria sortit a la llum sense la col·laboració del bisbe emèrit de Lleida, monsenyor Francesc Xavier Ciuraneta; el que fou administrador apostòlic de Lleida i bisbe de Tortosa, monsenyor Xavier Salinas; l'actual bisbe de Lleida, monsenyor Joan Piris, i els companys del Tribunal Eclesiàstic, vicari judicial, mossèn Antoni Agelet i el doctor Francisco Mata.

Així mateix, faig extensiu el meu agraïment al meu director de tesi, el doctor i professor emèrit de la Universitat Pontifícia de Salamanca Antonio García y García, que durant molts anys m'ha estat guiant i orientant; al doctor Joan J. Busqueta, director de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, que ha acollit amb interès aquesta obra; al president de l'Associació d'Amics de la Seu Vella, Joan Ramon González; al doctor Ximo Company, professor de la Universitat de Lleida; al doctor Josep Maria Sans i Travé; a la meva germana Dolors Sabanés, pel seu ajut, i a tots aquells amics i amigues que m'han donat el seu suport incondicional.

INTRODUCCIÓ

ANTECEDENTS, NAIXEMENT I CONFIGURACIÓ DE LA PROVÍNCIA ECLESIASTICA TARRACONENSE¹

La província eclesiàstica Tarraconense prové del món civil, de l'època romana. Tarragona, com a capital de la Hispània citerior, esdevingué metropolitana eclesiàsticament. A partir de Dioclecià (fi del segle III dC), el territori de la Tarraconense romana s'estenia per tota la vall del riu Ebre. Al segle IV, Tarragona creix i aferma la seva primacia sobre les altres esglésies episcopals de la Tarraconense i de les províncies hispanes, com ho acredita la famosa carta del papa Sirici al bisbe Himeri de Tarragona, datada l'11 de febrer de 385. El papa hi fa constar que l'Església de Tarragona és cap del cos eclesial d'aquesta terra i encarrega a Himeri que lliuri les respostes papals a tots els bisbes, als de la Tarraconense i als de totes les altres províncies limítrofes. Apareixen com a esglésies sufragànies de Tarragona, a partir del segle IV, Barcelona, Girona, Ègara, Osona, Lleida, Empúries, Tortosa, Urgell, Roses, Saragossa, Calahorra, Osca, Tarassona, Pamplona, Oca (Burgos), Amaia i Segia (a la vall de l'Ebre), Alesanco o Alisana (Rioja). També, encara que per poc temps, en formaren part Menorca (418), Mallorca (483) i Eivissa (483), que passaren a dependre de Sardenya. Al llarg del segle VI, València estigué unida a la Tarraconense, fins que el segle següent s'integrà a la Cartaginense. Aquestes són les esglésies que durant l'època romanovisigòtica prengueren part en els primers concilis provincials.

1. Josep RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 12-13.

Després de la desfeta provocada per la invasió àrab, la reorganització eclesiàstica es fa sota la tutela de Narbona, fins a la definitiva emancipació. Successivament, els bisbats d'Urgell, Girona, Osona (Vic) i Barcelona passen a dependre de la metropolitana narbonesa. Un cop restaurada la seu metropolitana de Tarragona, l'any 1091, la província eclesiàstica s'anirà configurant amb el mateix territori d'abans i es reprendrà la celebració dels concilis. En un privilegi del papa Anastasi IV (1154), hi figuren les seus de Girona, Barcelona, Urgell, Osona, Lleida, Tortosa, Saragossa, Osca, Pamplona, Tarassona i Calahorra. La diòcesi de Burgos, creada l'any 1068 com a continuació de la diòcesi d'Oca, fou declarada exempta el 1095. L'any 1230 esdevingué sufragània de Tarragona la diòcesi de Mallorca, i el 1238 la de València.

Al segle XIII, la Tarraconense arribà a incloure la major part dels Països Catalans; només li mancava Elna, que havia restat dins la Narbonesa. Ben aviat, però, arribaria el desmembrament: Saragossa l'any 1318, convertida en metropolitana amb les sufragànies d'Osca, Tarassona, Calahorra i Pamplona (separades de la Tarraconense), i Sogorb i Albarrasí (de la Toledana). València, exempta des de l'any 1470, passà a metropolitana l'any 1492 a prec de Roderic de Borja, bisbe de València (futur papa amb el nom d'Alexandre VI), al papa Innocenci VIII.

Actualment, el nostre panorama territorial, des del punt de vista eclesiàstic, presenta una realitat considerablement reduïda. D'una banda, la Tarraconense està integrada pels bisbats de Tarragona, Girona, Vic, Urgell, Tortosa, Lleida i Solsona, i de l'altra, tenim l'arquebisbat de Barcelona, directament subjecte a la Santa Seu, amb els bisbats de Terrassa i Sant Feliu de Llobregat.

CONCILIS ILERDENSES CELEBRATS A LA SEU DE LLEIDA

La ciutat de Lleida tingué, durant l'edat mitjana, una notable activitat conciliar per raó de la seva situació geopolítica, en ésser el centre geogràfic de la Corona d'Aragó. Entre els segles VI i XV, es convocaren a Lleida dotze concilis provincials, els anys 546, 1155, 1173, 1190, 1229, 1237, 1246, 1257, 1293, 1294, 1418 i 1460. Tots foren presidits per legats de la Santa Seu o per l'arquebisbe de Tarragona, amb l'assistència dels bisbes pertanyents a la província eclesiàstica de la Tarraconense, en companyia de preveres, abats, priors, preposits, ardiaques, degans, religiosos barons i laics. El lloc de celebració fou majoritàriament l'església catedral o seu, a excepció del Concili ilerdense del 546 celebrat a l'església de Santa Eulàlia i el Concili ilerdense del 1246 celebrat a la casa dels franciscans.

Tots aquests concilis van afavorir la reforma moral i social de l'Església tarraconense amb abundants decrets influenciats per les normes dels concilis ecumènics I, II, III i IV del Laterà, molt ben adaptades a les necessitats de la metròpoli Tarraconense. Els de més transcendència foren el Concili visigòtic del 546, algunes disposicions del qual van ser recollides al Concili IV de Toledo i al *Decretum* de Gracià, i les actes del qual van ser sol·licitades pel papa Gregori XIII, i el Concili ilderdense del 1229, que recull quasi totes les disposicions del Concili IV del Laterà del 1215.

Les constitucions de caràcter organitzatiu de l'Església ilderdense es remunten al primer concili visigòtic, al segle VI. Als segles XII i XIII, les constitucions tenen un caràcter més reformador i al XIV ja presenten aspectes revisionistes, sobretot per tal de suavitzar les penes contra els clergues. Entre els nombrosos temes tractats destaquen, per la seva freqüència, la reforma de la vida i l'honestetat del clergat, la prevenció del luxe, la prohibició als clergues de l'ús d'armes i del comerç, el tracte amb els excomunicats, la simonia i les investidures, i la prescripció de la continència. Durant tots aquests segles, apareixen normes sobre els impostos eclesiàstics (delmes i primícies) que permeten que l'Església creï institucions de beneficència i escoles que repercutiran en el desenvolupament de la ciutat, i s'insisteix en la disciplina del poble cristià condemnant els pecats més comuns de l'època, com ara l'avortament, l'infanticidi, l'incest, l'estupre, el perjuri i la contumàcia.

La contribució de les normes conciliars a la bona marxa de la societat ilderdense al llarg de tota l'edat mitjana fou de caràcter religiós, cultural i social, amb un profund control de l'heretgia càtara i amb l'afermament i la garantia dels drets, les llibertats i les immunitats de l'Església a la ciutat. Totes les disposicions van ser la base sobre la qual s'organitzà la vida religiosa i social. Aquestes normes eclesiàstiques imposades als fidels cristians, juntament amb els usos i costums, cristal·litzen al segle XIII a la ciutat de Lleida en les Consuetudines Ilerdenses, cos del dret local existent durant tota l'edat mitjana. Tot això generà un nou ordre polític i jurídic. Efectivament, al segle XIII, la ciutat experimentà una evolució cap a una organització municipal efectiva que responia a la marxa de la societat europea. Al mateix temps, l'Església es va rehabilitar amb les reformes del Laterà, generadores de costums d'ordre moral i disciplinari, base important de la disciplina eclesiàstica moderna plasmada a bona part del dret canònic vigent.

CONCEPTE DE CONCILI I SÍNODE

Concili i sínode són dos mots usats indistintament en la literatura clàssica per denominar una reunió, un aplec, una assemblea amb caràcter deliberatiu. El primer mot és d'origen llatí i el segon, grec, i ambdós entraren a formar part del vocabulari eclesiàstic usats com a sinònims. El terme concili és la transcripció de *concilium*, que ve de *cum* i del verb *calare*, 'convocar una assemblea', mentre que sínode prové de *syn-odos*, 'camí en comú'.

L'activitat sinodal ve de lluny. Neix de la mateixa condició comunitària de l'Església, assemblea santa del poble de Déu en marxa.

Encara que sinònims, amb el temps, concili i sínode han tingut un ús diferenciats: concili s'aplica preferentment a les assemblees d'àmbit supradiocesà, com ara els concilis provincials, plenaris o nacionals, generals i ecumènics, per bé que també els concilis s'autodenominen sínodes; en canvi, en l'àmbit diocesà, es parla de sínode diocesà i no pas de concili.

En el llibre dels Fets dels Apòstols apareixen els primers indicis de l'activitat sinodal: l'elecció de Maties perquè ocupi el lloc abandonat per Judes (Ac 1,15-26), la institució dels set diaques (Ac 6,1-6) i l'anomenat Concili apostòlic de Jerusalem (Ac 15,1-29).

Com a exemple profà, tenim el cas de Tarraco, on s'aplegava el *Concilium provinciae Hispaniae citeriore*, la gran assemblea de delegats procedents de totes les ciutats de la província per realitzar la gran cerimònia anual del culte imperial en honor d'August. Aquesta cerimònia incloïa, a més de la processó, la pregària i el sacrifici, la celebració de grans festes amb competicions atlètiques, lluites de gladiadors, concursos teatrals i curses de carros.

És de Tertul·lià el text en què comença a aparèixer la paraula *concilium*, l'any 200. Diu així: "Se celebren a més a més en diversos llocs de Grècia concilis de totes les esglésies, en els quals no solament es tracten en comú les qüestions més importants, sinó que se celebra amb gran veneració la mateixa representació de tot el conjunt cristià."²

La pràctica s'anà estenent fins a convertir-se en un fet habitual. Vers l'any 250, a la província de Capadòcia s'hi celebraven concilis habitualment cada any. Al segle III, els decrets conciliaris solien ser comunicats a les altres esglésies a fi d'obligar a reconèixer sentències disciplinàries. A poc a poc, a través de la participació d'un nombre més gran de bisbes en les reunions i de l'intercanvi de resolucions,

2. "De jejuniis", *Patrologia Latina*, vol. II, col. XIII, 1024.

s'anà concretant la idea de l'ecumenicitat en la forma d'una única assemblea de bisbes. Pels volts de l'any 300, apareix el primer concili documentat dins de la Hispània romana, celebrat a Elvira, població bètica que s'ha situat a l'actual Granada. A principis del segle IV, ja és una pràctica generalitzada.

La unitat de l'Imperi romà, amb l'adopció progressiva de la religió cristiana, va permetre que Constantí I, guiat per la seva consciència de *Pontifex maximus*, l'any 325, convoqués una reunió de tots els bisbes a Nicea. Ell mateix la inaugurava i la dirigia; així l'assemblea assolí una dimensió desconeguda fins aleshores, la de tota l'*oikouménē*. Fou el primer concili ecumènic. Hi prengueren part uns dos-cents bisbes, per bé que tradicionalment es dona la xifra de 318, nombre sagrat dels servidors d'Abraham.³

CLASSES DE CONCILIS

Avui distingim entre concilis ecumènics i particulars o provincials. Aquesta terminologia era vacil·lant abans del Concili IV del Laterà del 1215. A partir del canonista Rufinus, es preveuen tres classes de concilis, anomenats generals, provincials i episcopals, mentre que altres autors en distingeixen dos: els generals i els provincials. Sant Ramon de Penyafort ofereix la formulació que restarà com a definitiva: "*species conciliorum sunt tres: aliud est universale, aliud provinciale, aliud episcopale.*"⁴

Tant els concilis ecumènics com els particulars foren recollits especialment a través de col·leccions canòniques amb la recepció de normes canòniques i del dret romà. Les col·leccions esmentades representen la via més important de la disciplina de les esglésies particulars, així com la de l'Església universal. S'entén per recepció, en l'àmbit juridicocanònic, el fet d'acceptar com a vinculant en l'ordenament propi d'una església tot o part de l'ordenament canònic d'una altra. La recepció no es limità a la disciplina eclesiàstica, sinó també del dret secular al canònic, especialment del dret romà que, des del punt de vista jurídic, és la *ratio scripta* i la matriu de la major part dels drets occidentals del continent europeu i de la seva prolongació ultramarina, no només de l'edat mitjana, sinó també dels temps moderns i contemporanis fins a l'actualitat. El dret comú romà i canònic medieval fou a la vegada

3. Josep RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 9.

4. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "La Ecumenicidad de los Concilios Generales de la Edad Media", *Annuarium Historiae Conciliorum*, vol. 1 (2000), p. 58.

rebut en els ordenaments jurídics dels regnes europeus de dret escrits durant la baixa edat mitjana, i la seva recepció es va perllongar fins al final de l'antic règim, en alguns casos fins i tot després, incloent-hi les esglésies protestants, particularment entre les luteranes, les calvinistes i les anglicanes.⁵

El concili ecumènic és el concili general, amb representació de la majoria dels bisbes de totes les esglésies de la cristiandat llatina, convocats pel papa o per un legat seu, mentre que la representació oriental fou en alguns casos exigua i en altres inexistent; això no obstant, els concilis legisaven també per a les esglésies orientals. Així, a Orient s'anomenaren ecumènics perquè l'emperador era el senyor de la *oikouménē*, mentre que el general d'Occident al·ludeix a una generalitat sense especificar bé en què consisteix.

A partir del segle XII, concretament del Concili I del Laterà, els papes i la canonística anomenen generals els concilis occidentals, sense explicitar el contingut exacte d'aquesta paraula, mentre que també apareix l'expressió "universals", amb un significat que ultrapassa el sentit d'ecumènics, paraula que eviten tal vegada perquè podria comportar un sentit polèmic amb les esglésies d'Orient.⁶

Els concilis particulars o provincials són convocats per l'arquebisbe, o per un legat de la seu apostòlica, i dirimeixen assumptes propis de la província eclesiàstica, afers d'interès comú entre l'Església i el poder civil (són a la base del naixement de les Corts), així com la urgència en l'aplicació dels canons propis dels concilis ecumènics.

TEMPORALITAT DE LES REUNIONS CONCILIARS

Foren els mateixos concilis els que, a partir de l'experiència, establiren la disciplina sinodal i dictaren les primeres normes. El cànon 5 del Concili de Nicea del 325 disposa que el concili provincial es reuneixi dos cops l'any amb la participació de tots els bisbes de la província. Al Concili de Tarragona del 516, al cànon 1, es determina que els bisbes acudeixin al concili provincial acompanyats de preveres i d'alguns seglars. Tanmateix la pràctica no s'ajustava pas sempre a la normativa i les reunions tenien una periodicitat ben irregular, molt més d'acord amb les necessitats i segons les possibilitats de cada moment.

5. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "La Ecumenicidad de los Concilios Generales de la Edad Media", *Annuario Historiae Conciliorum* vol. 1 (2000), p. 45.

6. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "La Ecumenicidad de los Concilios Generales de la Edad Media", *Annuario Historiae Conciliorum* vol. 1 (2000), p. 54-55.

CONVOCATÒRIA

Els reis visigòtics exerciren sempre el dret a convocar concilis. Era un dret o costum que ningú discutí durant l'època visigòtica. A més, els bisbes no solament no combateren aquesta prerrogativa, sinó que demostraren estar-hi absolutament d'acord.⁷ El costum que l'emperador convoqués el concili s'inicià amb Constantí i els reis de tots els països el seguien practicant com un dret inherent a la corona. A la península Ibèrica, els reis no sols convocaven els concilis nacionals, sinó que, de vegades, convocaven els concilis provincials o donaven el seu consentiment per a la seva celebració. Tampoc els papes s'oposaven a aquesta prerrogativa règia, ja que als concilis de Toledo l'ordre reial apareix sovint, i més que un privilegi era un dret reial d'aquella època, sense que hi hagi cap motiu per pensar que els bisbes ho veiessin amb disgust o haguessin intentat combatre-ho.⁸

Al Concili de Lleida del 1229, s'establí que el concili es convoqués el diumenge tercer després de Pasqua, dominica *Jubilate*, data que més endavant s'hagué de canviar per tal d'evitar la coincidència amb les fires de Tarragona que se celebraven aquells mateixos dies, la qual cosa dificultava la celebració del concili atès que concorria massa gent a la ciutat. Amb tot, els sufraganis, si més no alguns, disposaven d'allotjaments propis o de lloguer a Tarragona.⁹

ASSISTÈNCIA I REPRESENTATIVITAT

Els membres permanents dels concilis són el metropolità i els bisbes sufraganis, com a caps de les esglésies respectives. Tots els interessats havien de respondre la convocatòria del concili. Tots els bisbes, en ser convocats, tenien l'obligació d'assistir al concili, tant al general com al provincial, i no se'ls dispensava fàcilment d'aquesta obligació si no adduïen un motiu greu. En cas d'un prelat que no hi pogués assistir, se li exigia que hi enviés un procurador qualificat, i havia de raonar el motiu que l'excusava. Els càstigs imposats als no-assistents sense motiu justificat eren realment greus i es considerava la inassistència com una falta de comunió i solidaritat entre els bisbes. També hi assistien alguns abats i sacerdots en representació dels seus bisbes legítimament impedit.

7. Zacarías GARCÍA VILLADA, *Historia Eclesiástica de España*, vol. II, Madrid, Razón y Fe, 1932, p. 108.

8. Teodoro GONZÁLEZ, "Desde la conversión de Recaredo hasta la invasión árabe", a *Historia de la Iglesia en España*, vol. I, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1979, p. 537.

9. Emili MORERA LLAURADÓ, *Tarragona Cristiana*, vol. III, Tarragona, 1897-1898 (reedició facsímil, Tarragona, 1981-1982) i 1954-1959, p. 27.

A les constitucions promulgades al Concili de Tarragona el 31 de gener de 1332, es corregeix el mal costum d'alguns bisbes i abats de fer-se representar al concili pel mateix representant del capítol i es mana que els bisbes legítimament impedits designin procuradors competents, distints dels síndics capitulars, i que els abats escullin religiosos del seu orde; altrament seran castigats a discreció de l'arquebisbe. Al Concili de Tarragona del 1242, s'establí que els bisbes regularment convocats no podien absentar-se i al de l'any 1305 l'obligació fou estesa als abats, priors i altres prelats.

El més curiós és que a quasi tots els concilis generals hi assistiren seglars, generalment nobles pertanyents a l'Ofici Palatí o a l'Aula Règia. També hi assistiren sacerdots i diaques, costum originari del Concili d'Elvira. El Concili de Tarragona del 516, al cànon 13, manà que els bisbes portessin al concili alguns sacerdots de l'església catedral, alguns preveres rurals i alguns seglars fidels. Cap d'aquests preveres, diaques rurals i seglars signava les actes del concili, només ho feien els bisbes i els representants dels bisbes absents. Ni el rei ni els nobles no les signaven.

Al Concili de Lleida del 1229, al costat dels bisbes apareixen també "*necnon multis Abbatius, et alii ecclesiarum Praelatis provinciae Tarraconensis*."¹⁰ L'assistència de molts abats al concili provincial del 1229 mostra l'interès que posaven en la reforma. S'hi esmenten els ordes militars de l'Hospital i del Temple i de Ramon de Penyafort. Al Concili ilderdense del 1237 consta l'assistència de Bernat Calbó, bisbe de Vic, i hi intervingué també el predicador Ramon de Penyafort. Al Concili ilderdense del 1257 comencen a aparèixer per primera vegada els representants dels capítols catedralicis, no com a administradors *sede vacante*, sinó amb representació pròpia. A finals de segle, els capítols de les catedrals i col·legiates i els abats i priors sembla que hi són per dret ordinari, tot i que en assemblees anteriors hom en fa un esment genèric. En alguns casos, tots els abats i priors d'un bisbat elegiren dos procuradors per representar-los al concili.

Sembla que en els concilis hi havia dues classes de reunions. En una es tractaven assumptes religiosos i, en l'altra, assumptes seculars amb assistència activa de nobles. Durant tot el període visigòtic, l'Estat afavorí i tolerà la intromissió de l'Església en assumptes civils; en canvi, l'Església no acceptà la intromissió de l'Estat en els seus afers.¹¹ Com

10. Antoni M. TOBELLÀ i Anscari MUNDÓ, "Documents del primer segle de la Congregació Claustral Tarraconense", *Analecta Montserratensia*, vol. x (1964), p. 399-455.

11. Teodoro GONZÁLEZ, "Desde la conversión de Recaredo hasta la invasión árabe", a *Historia de la Iglesia en España*, vol. 1, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1979, p. 541-545.

més polítics són els concilis, més nobles hi assisteixen. Resumint, els seglars participaven als concilis quan es tractaven qüestions civils o mixtes, però, pel que fa a les qüestions religioses, eren només oients.

Dels acompanyants del bisbe al concili deduíem, per una concòrdia i divisió de rendes que féu el bisbe Garcia III amb el capítol de Jaca, que aquest bisbe es reservava el dret que els canonges li donessin dues porcions canòniques diàries i la manutenció per sis dies cada any per a dotze homes a cavall i trenta a peu que l'acompanyessin. Un altre bisbe signà un acord amb l'abat de Sant Joan de la Peña per tal que, en les seves visites pastorals als pobles que pertanyien al monestir, només portés d'acompanyament quinze homes a cavall i quinze a peu.¹² Tot això sense sortir del territori del bisbat, cosa que ens dóna una idea aproximada del gran nombre d'acompanyants dels bisbes als concilis. Aquestes comitives no eren un luxe del servei personal ni servien per fer ostentació de riquesa, sinó que eren veritables escortes de gent armada necessàries per a intimidar o repel·lir els bandolers.

ORDRE D'ENTRADA

Sisenand es presentà al Concili IV de Toledo del 633, "junt amb els seus magnífics acompanyants". El cànon 4 d'aquest concili explica l'ordre d'entrada que s'ha de guardar al concili: "Una vegada asseguts els bisbes, entraran els preveres i després els diaques i finalment els seglars que, d'acord amb l'elecció del concili, siguin dignes de ser-hi presents."¹³

CERIMONIAL

En el funcionament dels concilis regia en gran manera la força del costum, al costat de les normes generals i, quan calia, s'acordava com procedir. Es desconeix l'existència de cap reglament.¹⁴ Les sessions conciliars solien durar tres dies. El primer dia, es cantava la missa de l'Esperit Sant,¹⁵ amb l'Evangeli: "*Sint lumbi vestri percincti, Vos estis sal*

12. DEGÀ DE LA CATEDRAL DE JACA, "El Santo Grial en Aragón", *Revista de Aragón* (Saragossa), any IV, núm. 32 (1928), cap. v.

13. Text llatí i versió castellana a José VIVES *et al.*, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Enrique Flórez, 1963, p. 186.

14. Josep RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 66.

15. Pel que fa a la missa de l'Esperit Sant per a un concili o sínodo, vegeu *Missa Romà*, Barcelona, Balmes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 864-865. La col·lecta diu: "Senyor, vós que guardeu i conduïu la vostra Església, concediu als

terrae”, o bé “*Ego sum pastor bonus*”, i a continuació es cantava l'himne “*Veni, Sancte Spiritus*”. El segon dia, la missa era de la Mare de Déu, i el tercer, la missa de rèquiem. Cada dia hi havia sermó i, l'últim dia, després del sermó, es proclamaven les noves constitucions.¹⁶

Una determinació del Consell de Tarragona dirigida als cònsols de la ciutat, en ocasió del concili que s'havia d'inaugurar l'endemà, 14 de març de 1414, resulta ben il·lustrativa del cerimonial:

Que ells per honor é reverència del sacre Concili provincial que lo senyor Archebisbe deu començar à celebrar demà, en lo qual lo dit senyor farà l'ofici é lo sermó, é hi haurà grans indulgències, los Consols facen fer esta nit crida que demà degú no guos obrir botigues ni obradors, ni fer degunes obres ni faenes dins la Ciutat fins l'ofici de la missa major sia complit, é facen sobre açò totes bones ordinacions quilis sia vist fahedor.¹⁷

A la consuetat del Concili de Tarragona del 1230¹⁸ s'explica com se celebraven els concilis provincials de Tarragona. Aquesta nota, treta d'una consuetat del segle XIV,¹⁹ fou incorporada al manuscrit barceloní en

vostres servents, aplegats per al concili (sínodo), l'esperit d'intel·ligència, de veritat i de pau, perquè coneguïn la vostra voluntat i la posin en pràctica coratjosament. Per nostre Senyor Jesucrist.” O bé: “Oh Déu, que mireu amb bondat el vostre poble i el conduïu amorosament, doneu als qui heu confiat el govern de l'Església l'esperit de saviesa, perquè els vostres fidels tinguin un coneixement més profund de la veritat i progressin en la santedat, segons el vostre voler. Per nostre Senyor Jesucrist.” I l'oració sobre les ofrenes, diu: “Oh Déu, clementíssim, mireu els dons dels vostres servents i concediu-los la gràcia de la vostra llum, perquè compreguin.”

16. Josep M. PONS GURI, “Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)”, *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 29-30.

17. Emili MORERA LLAURADÓ, *Tarragona Cristiana*, vol. III, Tarragona, 1897-1898 (reedició facsímil, Tarragona, 1981-1982) i 1954-1959, p. 27.

18. Josep M. PONS GURI, “Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)”, *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 29-30. El còdex no catalogat per designació numèrica de l'Arxiu Capítular de Barcelona duu al lloc el títol *Constitu Tarraconen*. Als folis 222-223, a manera de consuetat, explica com se celebraven els concilis provincials de Tarragona. Les constitucions del Concili de Lleida hi són transcrits als folis 141r-149r en lletra de finals del segle XV i segueixen literalment el *Llibre de la Cadena*.

19. Aquesta consuetat diu: “*Qualiter debeat celebrare concilium Terrachone: In prima die concilii, cantata missa Sancti Spiritus et meridie, sit dompnus archiepiscopus in omni ornatu misse, palio decoratus, episcopi autem sint induti cum capis et stolis et mitris; ita quod archiepiscopus stat in medio eorum, diaconus vero decantet Evangelium «Sint lumbi vestri percincti», vel «Vos estis sal Terre», vel «Ego sum pastor bonus»; decantato Evangelio, incipiat dompnus archiepiscopus ymnus «Veni Sancte Spiritus»; postea dicat «Oremus: Deus qui cordia fidelium» et «Actiones nostras», sub una conclusionem. Postea dicatur sermo, deinde perlegantur constitutiones, postea dicant et constituent que viderint faciendain secunda die cantata missa de Beata Maria. Et in tertia die de «Requiem», et dicto, meridiem stat dompnus archiepiscopus cum episcopis, sicuti in prima die, et diaconus*

lletra del segle xv. Tot i que no ens assegura que els concilis provincials del segle xiii se celebressin amb el mateix ritual, ens dóna una idea clara, tal com es dedueix dels altres documents, del fet que els concilis duraven almenys tres dies; en alguns casos, s'allargaven encara més i, fins i tot, podien començar en una localitat i acabar en una altra.

Respecte a la litúrgia dels concilis, sabem que les sessions tenien lloc a les esglésies, concretament al *secretarium* quan s'hi podien encabir tots els assistents. Només era permesa l'entrada als qui prenién part en les deliberacions, és a dir, el papa o els seus legats, que les presidien, els bisbes, alguns preveres i diaques i, en els primers segles, els emperadors o els seus delegats, als quals es concedia la presidència honorària.²⁰ Durant el temps que regí la monarquia visigòtica, la convocatòria fou exclusiva del rei. Tan bon punt s'havia inaugurat el concili de manera cerimonial, entrava el rei amb la seva cort, deia una oració i llegia el *tomus regius*, un discurs programàtic del concili en el qual s'exposaven els temes a tractar, tant els eclesiàstics com els civils. El rei tornava a intervenir al concili només quan s'acabava, i signava les actes en primer lloc amb la fórmula: "...*Rey; estas deliberaciones, que hemos definido juntamente con el Sínodo Santo, confirmándolas, las suscribí.*" La confirmació reial del concili generalment ve formulada amb el títol *Lex in confirmatione concilii*. En alguns casos, el rei nomenava també un *executor regius*, que era un funcionari de l'Estat que s'encarregava que les disposicions del concili fossin respectades i posades en pràctica.²¹

En la convocatòria del Concili de Nicea del 325 per Constantí, d'acord amb el papa Silvestre I, Eusebi descriu amb colors vius la

decantet Evangelium; postmodum dompnus archiepiscopus versiculum de «Alleluia», ymnus «Sancte Spiritus»; postea fiat sermo; deinde perlegantur constitutiones noviter facte. Sed in ultima die concilii, cantata missa de «Requiem» et dicto Evangelio, factoque sermone, et perlectis constitutionibus, incipiat dompnus archiepiscopus alta voce cantando «Te Deum laudamus»; deinde perficiatur alternatim a choro; quo finito, dicat archiepiscopus hanc orationem, et respondeatur a choro, in qualibet pausa, «Amen»; que oratio dicatur alta voce ad modum lectionis: «Oratio: Christus Dei Filius qui est unicum et finis complementum, nobis tribuat karitatem». R/: «Amen». «Et qui nos ad explecionem huius fecit venire concilii, absolutos efficiat ab omni contagione peccati». R/: «Amen». «Quod ipse prestare dignemur qui in Trinitate perfecta vivit et regnat Deus per omnia secula seculorum». R/: «Amen». Postea usitetur et absolvantur sollempniter et procesionaliter, cum omnis sollempnis ornamentis, totum cimiterium, sicut in sollempnitate die mortuorum, omnibus campanis, tande choro quam de campanile pulsantibus.»

20. *Enciclopèdia universal il·lustrada europeo-americana*, vol. xiv, Madrid, Espasa Calpe, 1985, p. 974.

21. Resum de l'article d'Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Para una interpretación de los concilios y sínodos", a *Iglesia, sociedad y derecho*, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1985, p. 373-388.

cerimònia de l'entrada de l'emperador al concili, "vestit de porpra, or i pedreria, amb els ulls baixos, agermanant el fascinant atractiu de la dignitat imperial amb la modèstia cristiana, que donava màgic encís a la seva augusta persona. Semblava a tots un enviat del cel." En nom de tots els pares del concili, li adreçà una respectuosa salutació un bisbe, probablement Eusebi de Cesarea, a qui contestà l'emperador amb un discurs en llatí, que fou de seguida traduït al grec, en el qual recomanava l'avinença, l'harmonia i la pau amb què havien esdevingut apòstols el dia de llur consagració. Afegí que les desavinences religioses li causaven una gran pena i que li semblaven més greus que les guerres per a la tranquil·litat de l'Imperi. Constantí féu com fan ara els presidents d'honor en les nostres cerimònies religioses: un cop inaugurat el concili amb el seu discurs, assistí a les sessions, però la direcció de les discussions teològiques anà a càrrec dels caps eclesiàstics. Eusebi diu textualment que, després del discurs d'inauguració, l'emperador "cedí la paraula als presidents efectius del Concili, que foren Osius, Vitus i Vicenç."²²

El primer ordo sobre la forma litúrgica de celebració d'un concili el trobem a la nostra península a l'època visigòtica, i perviurà molt de temps dins l'Església occidental. Quasi tots els concilis i *ordines* posteriors es basen en la seva estructura i autoritat, fins a arribar al Concili II del Vaticà, que utilitzà les regles litúrgiques establertes pels pares del Concili de Toledo del 633. Breument, aquest ordo es desenvolupa així:

A primera hora de la mañana, antes de salir el sol, se despida a todos los fieles de la iglesia donde va a tener lugar la reunión, y, cerradas todas las puertas, colóquense los ostiarios en aquella por donde habrán de entrar los obispos. Reunidos los obispos, entren juntos y siéntense por orden de antigüedad de ordenación. Luego del ingreso de los obispos, llámese a los presbíteros que se juzgue y deben asistir, teniendo cuidado que no haya entre ellos ningún diácono. Luego entren los diáconos designados previamente según lo estatuido. Las sillas de los prelados estén dispuestas en forma de corona, detrás de ellos los presbíteros, y de pie, frente a los obispos, colóquense los diáconos. Luego ingresen los laicos que al parecer del concilio han merecido estar presentes. Ingresen luego los notarios necesarios en la composición, lectura y escritura de las actas. Sentados todos en silencio y con el corazón puesto en Dios diga el

22. Ramon MARTÍ, "El Concili de Nicea: La seva celebració i els seus cànons", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. II (1926), p. 237-239.

archidiacono: "Orad". Y postrados todos en tierra, orando en silencio con lágrimas y gemidos, uno de los mayores de entre los obispos levantándose mientras los demás permanecen en tierra diga: "En tu presencia estamos Señor Espíritu Santo, ante ti también nuestros pecados que pertenecen a nuestra frágil humanidad, sin embargo en tu Nombre nos hemos reunido. Ven a nosotros, a nuestro lado, dignate penetrar en nuestros corazones; enséñanos qué es lo que tenemos que hacer, enséñanos cómo marchar ante tu presencia y las obras que debemos hacer. Porque solo tú eres el autor e inspirador de nuestros juicios; porque solo tú con Dios Padre y en el Nombre del Hijo posees la Gloria. No nos hagas padecer bajo la injusticia de nuestros perturbadores, porque más aprecias la equidad. En los peligros, que no nos arrastre la ignorancia; que no nos inclinemos a los favores ni a las personas corruptas, antes bien únenos a ti eficazmente, ya que sólo tú eres don de gracia, para que en ti seamos uno y nunca nos desviemos de la verdad. Nos reunimos por lo tanto en tu Nombre, para que en todo tengamos con moderación justicia y piedad, para que nuestras sentencias no disientan de ningún modo de ti, y para que en el futuro, por nuestras buenas obras consigamos los bienes eternos". Terminada pues la oración y después de haber respondido todos Amén, alzándose el archidiacono dice: "Alzaos todos". Y con todo temor de Dios tomen asiento tanto los obispos como los presbíteros. A continuación estando todos en sus lugares y en silencio, entre el diácono revestido con su alba, y profiera del código de los concilios los cánones siguientes: (sigue la lista de cánones de concilios anteriores que tratan de la celebración de concilios). La ceremonia sigue con la palabra del Metropolitano que pide a los presentes que manifiesten públicamente si había objeciones a la legitimidad de la reunión, y les pedía en nombre de Dios que se despojasen de toda acepción de personas en sus juicios. Terminada esta alocución, entraba el Rey, y como queda dicho arriba leía el Tomo regio. Terminada la lectura, el Rey abandonaba el templo en medio de la oración de los presentes que decían: "Bendígale, Serenísimo Príncipe, el Señor de las Virtudes y el Dios Omnipotente. Inspírate, para que seas misericordioso y justiciero. El que te otorgó el reino, El mismo guarde tu corazón libre de causar daño al pueblo. Tú que movido por el Señor, miras con reverencia nuestro Sínodo, seas coronado con todos los tuyos eternamente". Desaparecido el Rey, comenzaban las deliberaciones. Eran dirigidas por uno de los Metropolitanos (en general el más antiguo según la ordenación). El ceremonial recomienda a los presentes absoluto silencio. Se pide que no se produzcan tumultos ni

*discusiones acaloradas, recomendaciones que muestran que esto pasaba.*²³

A l'antiga disciplina de l'Església, el dejuni i l'oració, especialment la invocació de l'Esperit Sant, precedien sempre els concilis. A la vista dels pares s'exposava la imatge de Jesucrist i el llibre dels Sants Evangelis, com a imatge del Salvador parlant als homes col·locat en un tron cobert amb roba luxosa. Igualment col·locaven enmig del concili les relíquies dels màrtirs més coneguts. Així mateix, s'exhibien les obres dels pares de l'Església i els cànons dels concilis precedents, per tal de confirmar amb l'autoritat dels uns i dels altres les decisions que es prenguessin. La fórmula que precedeix les decisions adoptades pels bisbes en un concili és: "L'Esperit Sant i nosaltres hem decidit."²⁴ Reunir-se per tractar tots junts les qüestions que afectaven les comunitats cristianes en el seu camí de seguiment de Jesús esdevingué una pràctica habitual en el cristianisme primitiu, unida a les mateixes assemblees litúrgiques. Aquest lligam entre l'assemblea litúrgica i l'assemblea sinodal ajuda a descobrir la naturalesa i el sentit de què és un concili i la primacia que hi té la Paraula de Déu: "reunió eclesiàstica celebrada litúrgicament".²⁵ Al Concili de Tarragona del 1995, l'Evangeli fou solemnement situat enmig de l'assemblea conciliar.

Durant les sessions del concili, s'havia de guardar silenci, no destorbar ni proposar cap negoci. Al procés del Concili provincial de Tarragona del 1261 hi consta que, una vegada reunits, l'oficial de l'arquebisbe va lliurar als bisbes presents i als procuradors dels absents un articulat per tal que cadascun, d'acord amb els altres provincials de la seva diòcesi, deliberés sobre els punts determinats; que, segons el preàmbul dels articles en deliberació, els bisbes, juntament amb l'oficial de Tarragona, havien de requerir els provincials que, havent estat convocats, no havien acudit o no havien tramès procurador; que, durant el concili, s'havia d'observar silenci i que no es permetria destorbar ni proposar cap més afer que aquell pel qual havia estat convocada l'assemblea extraordinària; que, fetes les deliberacions particulars per part dels prelats de cada diòcesi, es reunirien tots els provincials i acordarien les resolucions definitives; que elegirien quatre procuradors per dur-les

23. Traduït per Antonio García y García. Vegeu Charles MOUNIER, "L'ordo de celebrando concilio wisigothique. Ses remaniements jusqu'au x siècle", *Revue des Sciences Religieuses*, núm. 37 (1963), p. 250-271; Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Para una interpretación de los concilios y sínodos", a *Iglesia, sociedad y derecho*, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1985, p. 373-388.

24. Ac 15,28; vegeu la Bíblia, Barcelona, 1996, p. 241.

25. Yves CONGAR, "Concilio", a *Diccionario de las religiones*, Barcelona, Herder, 1987, p. 318-322.

a la Santa Seu, i, finalment, que es donaria còpia dels acords generals tramesos a Roma i de les lletres adreçades al papa i a l'arquebisbe. I, a més, es refereixen a la gestió dels procuradors enviats.²⁶

Després del concili, els pares que hi havien assistit signaven el que s'havia decretat i ho presentaven als bisbes absents perquè ho subscrivissin. Al principi, en la subscripció, els bisbes indicaven, al costat del seu nom, el de la seva seu. Més tard, hi afegiren la frase: "per la misericòrdia de Déu, per la gràcia de Déu", o l'adjectiu: indigne, pecador, mínim, humil, etc. després del nom propi.

TEMÀTICA

Els temes tractats als concilis són variadíssims: litúrgia, sagraments, moral, cànctics religiosos, idolatria, judaisme, temes de justícia social, obligacions polítiques, càstigs als transgressors de les lleis, etc. Els pares conciliars feren, sobretot, un esforç notable per combatre tota mena d'abusos i de defectes tant de caràcter religiós com temporal. És sorprenent el nombre de vegades que es tracten temes judicials i polítics a partir del Concili XII de Toledo del 653. Aquesta facilitat per a tractar temes polítics, junt amb la presència de laics a les assemblees, la convocatòria i confirmació per part del rei, feia que els concilis, sense perdre el significat d'assemblees religioses, tinguessin un significat civil important. Eren els mateixos reis els que demanaven ajut als bisbes per a solucionar els problemes: volien que legislessin en temes civils i que modifiquessin allò que no quedava prou clar.²⁷

RELÍQUIES

El cànon 62 del Concili IV del Laterà²⁸ preceptua que les relíquies no s'exposin a la veneració dels fidels fora de l'estoig o capsa en què es conserven, mesura dirigida a facilitar-ne l'autenticitat i que representa, a més, l'aprovació de l'Església al culte de les relíquies. Curiosament, Innocenci III, entre les cerimònies de clausura d'aquest concili, exposà a l'adoració una relíquia de la Santa Creu portada de Constantinoble

26. Sanç CAPDEVILA, "Un Concili de Tarragona desconegut", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. II (1926), p. 504.

27. Teodoro GONZÁLEZ, "Desde la conversión de Recaredo hasta la invasión árabe", a *Historia de la Iglesia en España*, vol. I, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1979, p. 546-547.

28. Text llatí del Concili IV del Laterà, cànon 62. Vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 263-264.

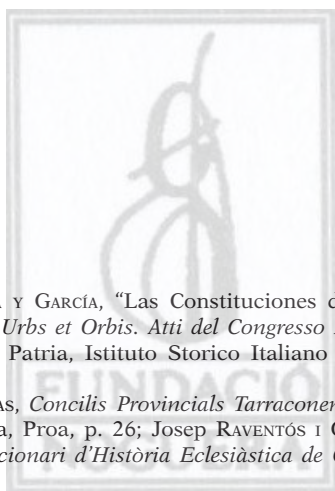
com a part del botí que l'exèrcit de la quarta croada havia obtingut amb el saqueig. Justament, una hora abans de l'adoració de la Santa Creu, el papa Innocenci III havia aprovat les constitucions del concili, entre les normes de les quals es condemna el tràfic il·legal de relíquies.²⁹

DESPESES

Gregori IX, en una butlla papal datada a Avinyó el 25 de gener de 1371 i dirigida a l'arquebisbe Clasquerí, li mana "que compelle a les persones eclesiàstiques exemptes y no exemptes de sa província a contribuir als gastos se eren oferts en la congregació del Concili provincial que per ordre del papa Urbà V se era celebrat en Tarragona." Fa constar també que s'exigia la presència de tots els convocats, que, tant si hi assistien com si no, estaven obligats a satisfer tant les despeses de la reunió i les taxes que aquesta imposava, com les contribucions a les dècimes papals i reials.³⁰

29. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. 1, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 220-221.

30. Sebastià JANERAS, *Concilis Provincials Tarraconenses*, col·l. Clàssics del Cristianisme, 50 bis, Barcelona, Proa, p. 26; Josep RAVENTÓS I GIRALT, "Concilis Provincials de la Tarraconense", a *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*, vol. 1, Barcelona, Claret, 1998, p. 591-608.

CONCILI ILERDENSE DEL 546. PRIMER CONCILI VISIGÒTIC ILERDENSE

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 546¹

Introducció

Lleida és l'antiga Ilerda, immortalitzada per la victòria que Cèsar obtingué sobre Pompeu.² No existeixen testimonis antics fidedignes

1. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 138-145; José VIVES, Tomás MARÍN i Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Enrique Flórez, 1963, p. 55-60; José de la CANAL, *España Sagrada. Tratado LXXXIV. De las Santas Iglesias de Lérida, Roda y Barbastro en su estado antiguo*, vol. XLVI, Madrid, Herederos de D. José del Collado, 1836, p. 170-175; Joseph HEFELE i Henri LECLERCO, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. II, París, Letouzey et Ané, 1908, p. 1061-1068. Vegeu Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ i Félix RODRÍGUEZ, "Concilios Galos. Concilios Hispanos, primera parte", *Colección Canónica Hispánica* (Madrid), vol. IV (1984), p. 297-311; Matías de VILLANUÑO, *Summa Conciliorum Hispaniae*, vol. I, Madrid, 1784, p. 257-264; Roser SABANÉS i FERNÁNDEZ, "Significació i transcendència dels primers concilis ilerdenses (546-1200)", a *Arrels cristianes*, vol. I, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès, 2008, p. 267-272; Joan TORRENT, "Lérida 546 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 548.

2. L'agost de l'any 49, Cèsar obtingué, no gaire lluny d'Ilerda, la victòria en la batalla contra Pompeu; el nom de la ciutat es conegué a partir d'aquests fets. Segons Arturo Pérez, ningú no ha qüestionat seriosament que Iltirta fos la capital ilergeta, que Iltirta no fos la posterior Ilerda, ni que l'emplaçament de la primera se situés sobre el turó de la Seu Vella i el de la segona als seus peus. Les fonts llatines que relaten els esdeveniments de la Segona Guerra Púnica no esmenten Iltirta i es refereixen a una misteriosa Atanagrum; vegeu Arturo PÉREZ i Emili JUNYENT, *Història de Lleida*, vol. I, *L'antiguitat, d'Iltirta a Ilerda*, Lleida, 2003, p. 147 i 231. També es descriu la presa del turó de Gardeny per Cèsar, senyor de la campanya; vegeu Pròsper de BOFARULL i MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. IX, Barcelona, Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón, 1853, cap. 22 i 23, p. 135-153

sobre quan i com penetrà el cristianisme a la regió, ja que són molt tardanes les tradicions sobre el possible pas per aquestes terres d'algun apòstol o deixeble, o les relacionades amb els suposats màrtirs, els diaques Esteve i Clet, el centurió Anastasi,³ patró de la ciutat, o el bisbe sant Lleir.⁴

i cap. 1, p. 1-6, on es descriuen els pobles ilergets i s'anomena llerda la seva partida o regió, situada al Principat de Catalunya, al comtat d'Urgell i al vescomtat d'Àger. Segons aquest autor, fou el cap i poble principal dels ilergets i ocupà bona part del Regne d'Aragó i del Principat de Catalunya, sense acabar de determinar-ne els límits, tot i que descriu els noms dels pobles ilergets d'Aragó i Catalunya amb més de quatre-centes poblacions amb campanar. Al cap. 26, p. 159-160, sobre el mot *llerda*, Bofarull esmenta la *Crònica de Catalunya* de Jeroni Pujades en la qual es diu, no sense fonament, que Cèsar, després de vençuts els enemics, esdevingué senyor de tota la província Tarraconense i particularment de la ciutat de Lleida, on es va retirar a descansar i a preparar noves incursions a la Hispània ulterior. Diu que aleshores canvià el nom de Mont Públic, que era com s'anomenava la ciutat, pel d'Ilerda. Aquesta mutació del nom la troba a Pere Tomic. Mont Públic significava l'espai públic i comú als pobles ilergets i a altres, i era el lloc on se celebraven els sacrificis als falsos déus, el principal dels quals devia ser la deessa Venus. A causa dels sacrificis, set prostitutes vivien al lloc que avui anomenem Suda, raó per la qual, en un to de burla i escarni, anomenaren Mont Públic la ciutat. Cèsar li canvià el nom perquè el considerava deshonest i volia que els ciutadans l'oblidessin. La primera menció de la ciutat d'Ilerda per alguns escriptors cristians, a més de la làpida de Teodora, ens la proporciona la correspondència entre Ausoni i Paulí de Nola, en la qual es llegeix "que encara que és una ciutat petita, no és pas una ciutat arruïnada"; vegeu Arturo PÉREZ ALMOGUERA, "La primera Església de Lleida des dels orígens fins al final de l'etapa tardoantiga (segles IV-VI)", a *Arrels cristianes*, vol. 1, *Temps de Forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès, 2008, p. 122.

3. Vegeu Joan Ramon GONZÁLEZ PÉREZ, "Petjades de la memòria de la primera església de Lleida", a *Arrels cristianes*, vol. 1, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès, 2008, p. 134.

4. Licerí, Lleirus, Lycerius, Leditus, Ledit, Ladeirus, derivats tots del nom llatí Licerius. Vegeu Jordi CURCÓ PUEYO, "De sant Lleir bisbe a sant Faust Llaurador i confessor d'Alguaire", a *Arrels cristianes*, vol. 1, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès editors, 2008, p. 531-533. Es descriu la vinguda de l'apòstol Jaume l'any 37 per predicar als pobles ilergets; vegeu Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. IX, Barcelona, Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón, 1853, cap. 28, p. 172-174. Així, diu: "És ferma i veritable la seva vinguda a la Península i el pas per altres ciutats deixant bisbes i memòria de la seva predicació. Predicà a Lleida l'Evangeli i féu molts miracles, entre ells la cura del peu d'un pelegrí on s'apostentava el sant, instituint en aquest lloc una capella anomenada Lo Peu del Romeu." Aquesta història està confirmada pel doctor Pujades i pel cronista del Regne de València Gaspar Escolano. Els pobles ilergets havien estat la primera terra de l'actual Catalunya on fou predicat l'Evangeli; vegeu el cap. 36, p. 213-217, de l'obra de Bofarull, en el qual descriu la vida de sant Lleir que, del 268 al 311, fou el primer bisbe de Lleida, documentat en una carta que Pauleto, arquebisbe de Toledo, escriví a Lleir de Lleida. A la p. 187 del llibre de Bofarull trobem sant Sadurní, que predicà a la ciutat de Roda (no era regió dels ilergets), hi deixà bisbe i manà l'assistència als concilis que se celebrassin a la Península. Quan Constantí abraçà el cristianisme, se celebrà el Concili d'Iliberis o Elvira (l'actual Granada), el primer de la Península, segons ens consta, entre l'any 300 i el 306. La veritat és que entre els signants del concili no figurava

L'era visigoda a Hispània s'inicià el 466, quan Euric s'apoderà del poder reial després del regicidi a Tolosa de Llenguadoc del seu germà Teodoric II.⁵ Va ser en temps d'Euric quan l'Estat visigòtic de Tolosa va estendre el domini sobre la Península, coincidint, no fortuïtament, amb la desaparició de fet de tota l'autoritat imperial romana d'Occident.⁶ Euric promulgà un codi de lleis anomenat *Còdex Euricianus*, que servia de normativa per als gots dispersos i per a regular les seves relacions amb els romans. Fou promulgat cap el 476 i, pel que se'n conserva, queda àmpliament demostrat que els gots adoptaren molts dels principis i disposicions del dret romà.⁷ Alaric II promulgà el 506, per a la població romana del regne visigòtic, la *Lex Romana Visigothorum* o *Breviarium Alarici*, elaborada a partir dels codis Gregorià, Hermogenià i Teodosià, de novel·les posteriors a Teodosi, de les *Institutiones* de Gaius i les *Sententiae* de Paulus.⁸ Amb Leovigild (569-586) s'inicià una nova època caracteritzada pel domini de l'espai peninsular i per la integració política i cultural dels elements dirigents de les ètnies germàniques i hispanoromanes.⁹ Promulgà una versió revisada del Còdex d'Euric, anomenada *Còdex Revisus*. La revolta del seu fill Hermenegild li va fer comprendre els greus perills que comportava l'existència de

cap bisbe amb seu a la Tarraconense ni s'hi fa cap esment als màrtirs hispans ni a les persecucions. En opinió d'alguns autors, en aquest concili es dividiren els bisbats de la península Ibèrica, encara que altres autors opinen que fou en temps del rei Vamba, en l'anomenada *Itació de Vamba*, en la qual s'indicaven els bisbats hispans durant el regnat de l'esmentant rei i que avui és considerada quasi unànimement una falsificació de finals del segle XI. Certament, els bisbats d'Osca, Lleida i Urgell, ciutats dels pobles ilergets, foren declarats sufraganis de Tarragona, d'on es dedueix que ja hi havia bisbes a les seves catedrals, tot i que encara n'ignorem els noms. La llegenda del màrtir local sant Anastasi es tracta a la *Topographia de primis Cabilonensis*, sorgida l'any 1450, en la qual s'indicava que Anastasi va viure a Ilerda; vegeu Arturo PÉREZ i Emili JUNYENT, *Història de Lleida*, vol. I, *L'antiguitat, d'Iltirta a Ilerda*, Lleida, Pagès, 2003, p. 342-343.

5. Teodoric II, rei dels visigots, l'any 455 creuà els Pirineus i es dirigí amb el seu exèrcit cap a la frontera del regne dels sueus. La victòria i l'ocupació de quasi tot aquest regne —tot i que més tard se'n perdé una part—, la conquesta de Mèrida i les expedicions a la Bètica suposaren, per a molts historiadors (Reinhart, Thompson, García Moreno i Burgess, entre altres), l'inici d'una nova època en la història hispànica; vegeu Arturo PÉREZ i Emili JUNYENT, *Història de Lleida*, vol. I, *L'antiguitat, d'Iltirta a Ilerda*, Lleida, Pagès, 2003, p. 338.

6. P. D. KING, *Derecho y sociedad en el reino visigodo*, Madrid, Alianza, 1981, p. 25-26.

7. P. D. KING, *Derecho y sociedad en el reino visigodo*, Madrid, Alianza, 1981, p. 25-26.

8. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Proceedings of the Tenth Internacional Congreso of Medieval Canon Law", *Monumenta Iuris Canonici, Series C: Subsidia* (Ciutat del Vaticà), vol. XI (2001), p. 23-24.

9. Luís A. GARCÍA MORENO, *Historia de España visigoda*, Madrid, Cátedra, 1989, p. 86.

dues religions en un sol estat, per la qual cosa proposà la unificació religiosa sota el credo d'un arrianisme modificat. El seu fill Recared, un any abans de la mort del seu pare, fou rebut al catolicisme. Al Concili III de Toledo del 589, els pobles gots i sueus, en les persones del seu clergat superior i sèniors, anatematitzaren solemnement els errors de l'arrianisme i abraçaren els dogmes de Roma.¹⁰

Com a tot el món romà, en ser la influència cristiana cada cop més intensa, s'havia iniciat un canvi de mentalitat a la societat hispana i l'Església adoptà una organització calcada a la que tenia l'Imperi romà. La diòcesi de Lleida es creà en una època incerta,¹¹ i l'hegemonia passà al bisbe. Se suposa que el cristianisme penetrà aviat i amb intensitat, tal com succeí a tot el llevant. Pròsper de Bofarull i Mascaró ens dóna una notícia primerenca sobre el cristianisme als pobles ilergets, que foren uns dels primers de la Tarraconense on es predicà, i descriu la vida de sant Lleïr que, de l'any 268 al 311, fou el primer bisbe de Lleida, documentat en una carta que Pauleto, arquebisbe de Toledo, escriví a Lleïr de Lleida. Altres autors com Dextro, Alfons de Villegas i Mariana també ho confirmen.¹² Amb tot, el document que ens dóna amb més certesa les primeres pistes de l'existència de comunitats cristianes i del bisbe d'Ilerda anomenat Sagiti, de la primera meitat del segle v, és l'epístola 11 de Consenci a Agustí de Tagaste, bisbe d'Hipona, datada els anys 418-419, que fou descoberta el 1981 pel professor austríac J. Divjak. Entre altres coses, el text ens indica que Lleida era bisbat i no sembla, precisament, que fos de creació recent. Sagiti era practicant de l'heretgia priscil·lianista,¹³ com altres bisbes

10. Luis A. GARCÍA MORENO, *Historia de España visigoda*, Madrid, Cátedra, 1989, p. 30-34.

11. Vegeu l'estudi de l'episcopologi lleidatà de Josefina PARÍS MOR, "Episcopologi (segles v-xii)", a *Arrels cristianes*, vol. 1, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès editors, 2008, p. 519-530; Joan Ramon PIQUÉ BADIA, "Els primers bisbes i els primers capítols catedralicis: estructura i funcionament d'un bisbat medieval", a *Arrels cristianes*, vol. 1, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès editors, 2008, p. 199-203.

12. Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. ix, Barcelona, Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón, 1853, cap. 36, p. 213-217. L'episcopologi del canonge F. Martínez Molina, inserit a la *Historia eclesiástica de Lérida*, un text manuscrit del començament del vuit-cents i dipositat a l'Arxiu Catedral de Lleida, esmenta sant Lleïr com a bisbe anterior a Pere. A les *Constituciones sinodales* del bisbe Olaso, redactades l'any 1744, es considera que sant Lleïr governà la nostra diòcesi el darrer quart del segle iii; vegeu Jesús TARRAGONA MURAY i Carme BERLABÉ JOVÉ, "L'organització eclesiàstica del bisbat de Lleida", a *Catalunya romànica*, vol. xxiv, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 67.

13. Heretgia sorgida entorn de la figura de Priscil·lià, bisbe d'Àvila, que tenia molta oposició entre el clergat corromput pel seu acostament al poder i per la defensa que feia dels humils, amb una gran dosi d'ascetisme i d'idees maniquees. Durant dècades, la seva doctrina va tenir molts adeptes en diverses zones de la Tarraconense. El

seguidors seus, i ho intentava dissimular. L'epístola també ens parla de l'arrelament del cristianisme, de l'organització de l'Església i de l'èxit local de l'heretgia priscil·liana, fent referència a la primera presència constatada de bàrbars i a les seves activitats, tot certificant que la ciutat d'Ilerda no estava en absolut aïllada dels corrents ideològics, perquè era una ciutat viva.¹⁴ Tanmateix també és veritat que l'any 500 Lleida tenia un bisbe, anomenat Pere de Lleida, autor d'oracions i sermons, que fou immortalitzat per Isidor de Sevilla en la seva obra *De virus illustribus*, on diu: "*Petrus ilerdensis Hispaniarum ecclesiae episcopus*."¹⁵ És considerat el bisbe històric més antic de Lleida, que vivia, sembla, entre finals del segle v i principis del segle vi.¹⁶ En no dir-nos sant Isidor el temps en què aquest bisbe regí la seu de Lleida, el fet que el col·loqui entre els primers barons il·lustres de l'Església és suficient per considerar-lo anterior a ell, la qual cosa fa que se'l posi en primer

descobriment recent de la correspondència entre Consenci i sant Agustí ha fet conèixer un altre concili dedicat al priscil·lianisme que se celebrà a Tarragona l'any 419 i del qual no resten textos dispositius, sinó només una narració; vegeu CONSENCI, *Correspondència amb Sant Agustí*, Barcelona, 1987, p. 96-114.

14. Arturo PÉREZ i Emili JUNYENT, *Història de Lleida*, vol. 1, *L'antiguitat, d'Illiria a Ilerda*, Lleida, Pagès, 2003, p. 318-325; CONSENCI, *Correspondència amb Sant Agustí*, Barcelona, 1987, p. 244-268; Jesús TARRAGONA MURAY i Carme BERLABÉ JOVÉ, "L'organització eclesiàstica del bisbat de Lleida", a *Catalunya romànica*, vol. XXIV, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 67. El manuscrit esmenta Sagiti com a bisbe de Lleida el 419, relacionant-lo amb la possessió de certs còdexs priscil·lianistes de contingut màgic i esotèric. Sagiti, de tendència clarament priscil·lianista, adquirí i retingué aquests tres còdexs que procedien d'un furt que sofrí el prevere Sever de la diòcesi d'Osca, també favorable a l'heretgia, i que fou desemmascarat per Frontó, monjo de Tarragona encarregat de destapar els priscil·lianistes de la zona. Frontó actuava seguint les instruccions de Consenci, personatge d'origen desconegut que aleshores residia a Menorca i que implicà sant Agustí en la lluita contra el priscil·lianisme, segons es desprèn de la correspondència entre ambdós personatges. Sagiti, en considerar que la retenció dels còdexs el podia comprometre, en depurà i en recompongué un i l'envià al metropolità de Tarragona, Ticià, el qual l'envià a Siagre, bisbe d'Osca, que retornà el còdex a Sever, i Frontó acusà els bisbes de Lleida i d'Osca d'heretgia. Al Concili de Tarragona del 419 es cremaren els còdexs i les actes d'acusació.

15. José de la CANAL, *España Sagrada. Tratado LXXXIV. De las Santas Iglesias de Lérida, Roda y Barbastro en su estado antiguo*, vol. XLVI, Madrid, Herederos de D. José del Collado, 1836, p. 92.

16. FRANCISCO MARTÍNEZ MARINA, *La episcopología del canónigo* (manuscrit que forma part d'una història eclesiàstica inacabada i que es troba a l'Arxiu Capitular de Lleida, caixa 136); Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. II, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972-1987, p. 1291; *New Catholic Encyclopedia*, vol. VIII, Nova York, Catholic University, p. 673; *Lexikon des Mittelalters*, vol. V, Munic, Zuric, Artemis Verlag, p. 1905-1907.

lloc en l'episcopologi ilerdense.¹⁷ Pere de Lleida és tot un símbol de resistència contra els bàrbars i a favor de la civilització romana, representada per l'Església catòlica. El poble hispanoromà, format per una massa de gent autòctona i dirigit pel bisbe, assimilà el cristianisme.¹⁸ El bisbe assumí el paper de *Defensor Civitatis*, que prové de l'antiga cúria imperial, guiant els costums, les lleis i les tradicions del país. El seu consell acabarà essent imprescindible en les qüestions polítiques i en el govern secular. Després de la conversió al catolicisme de Recared (586) i de la constitució de l'Església catòlica hispana en nacional i d'Estat, la situació dels bisbes experimentà canvis significatius en les seves funcions i augmentà el poder en l'àmbit urbà, tot dins un marc de col·laboració i suport mutu entre l'Estat i l'Església. A partir d'aquí, els bisbes van desenvolupar un paper de primer ordre en la recaptació de tributs, tot defensant el nomenament de funcionaris judicials i fiscals als municipis, i, amb l'extensió de les seves funcions, es van convertir també en fedataris públics amb atribucions específiques de policia executiva. El lideratge moral dels bisbes sobre la gent els capacità per a sancionar les conductes dels ciutadans, segons fossin o no conformes als valors cristians reconeguts. Així, que el bisbe t'admetés a l'eucaristia constituïa la prova moral de qualsevol i l'excomunicació tenia més força que el poder jurisdiccional i sancionador de la legislació del Regne de Toledo. Aquesta autoritat es farà més ostensible quan alguns reis, com Leovigild, voldran portar a terme la unitat de l'Estat mitjançant l'arrianisme i les lleis germàniques, amb la qual cosa el caràcter episcopal de l'Església hispanovisigoda convertí el bisbe en cap de l'Església local i en pastor de la comunitat diocesana, amb la triple potestat de jurisdicció, govern i magisteri, sense comptar les extensions civils de la seva jurisdicció i el poder emanat del seu lideratge social i moral.¹⁹

Entre Pere de Lleida i el Concili ilerdense del 546, tenim notícia de tres bisbes lleidatans: Oronci, Andreu i Febrer. Cap de tots tres,

17. ACL, caixa 226, manuscrit del doctor ABAD, *Apuntes desde el siglo XII al XX (sobre la institución o creación del cabildo de Lérida)*, 3v.

18. Era un "cristianisme" que havia sabut desviar al seu favor les tradicions cristianes i les referències especials i temporals de l'antiquíssima religiositat del camp, amb l'encobriment de festivitats cristianes amb altres de paganes fonamentalment del cercle agrícola i amb l'advocació als sants i màrtirs d'anteriors llocs de culte, fet que en molts casos no anava més enllà d'una superficial aparença cristiana de pràctiques màgiques i fetitxistes anteriors. LUIS A. GARCÍA MORENO, *Historia de España visigoda*, Madrid, Cátedra, 1989, p. 357-358.

19. LUIS A. GARCÍA MORENO, *Historia de España visigoda*, Madrid, Cátedra, 1989, p. 286-287 i 344-352; JOSEP LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. 1, Tàrraga, Camp Calment, 1972, p. 43.

segons sembla, va tenir problemes amb les autoritats arrianes. De tota manera, segons veurem als cànons del concili, sí que hi havia problemes a la província de la Tarraconense a causa dels rebatejats.

Convocatòria i cronologia

L'any quinzè del regnat de Teudis (531-548), com diuen els còdexs de Braga i Girona, essent bisbe Febrer, del qual no es coneix cap altra dada,²⁰ i sota la presidència de Sergi, metropolità de la Tarraconense, es convocà el Concili ilerdense del 546. Tot i que diversos autors, entre ells el bisbe Hefeles, daten aquest concili el 524, ja s'ha demostrat la seva equivocació. El manuscrit Lucense de la Hispànica, el més antic de tots els còdexs, posa *Theudis* en lloc de *Theudoredo*.²¹ És un error manifest llegir Teodoric o Teudorer en lloc de Teudis, ja que aquest començà a regnar a la Península al segle VII de l'Imperi de Justinià, era 569, és a dir, el 531 i, per consegüent, el quinzè any del seu regnat se celebrà aquest concili, és a dir, el 546 de Jesucrist. A més, el bisbe Febrer signà en últim lloc i l'inici del seu bisbat correspon al 546, no al 524, ja que aquest any podem assegurar que el bisbe de Lleida era Andreu. Teudis, rei d'Hispania, segons sant Isidre regnà disset anys. Totes les fonts estan d'acord amb la data del 546; no obstant això, les fonts en què es nodrí Hefeles, com ara les col·leccions de Binius,²² Mansi, Labbe i Cossart, no aprofundiren suficientment en aquest tema.²³

Les actes d'aquest concili ilerdense foren signades el dia 6 d'agost, ja que el titular que encapçala el text del codi diu així: "*Synodus habita in conventu Ilerdensi anno quintodecimo Theuduredi Regis sub die octavo*

20. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 138; José de la CANAL, *España Sagrada. Tratado LXXXIV. De las Santas Iglesias de Lérida, Roda y Barbastro en su estado antiguo*, vol. XLVI, Madrid, Herederos de D. José del Collado, 1836, p. 92 i s.; Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. IX, Barcelona, Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón, 1853, cap. 28, p. 209-210.

21. Enrique FLÓREZ DE SETIÉN Y HUIDORO, *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, vol. XLVI, Madrid, Imprenta de D. Antonio Sancha, 1836, p. 99; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. I, Madrid, Pedro Montero, 1859, p. 138; Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. VIII, París 1902 (= Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz-Austria, 1960), p. 618.

22. Severin BINIUS, "Concilium Ilerdense, 524", a *Conciliorum tomus undecimus, ab anno DXXXIII ad annum DL*, París, 1644, p. 16-26.

23. Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 25.

mensis augusti.”²⁴ Fou Antoni Agustí qui, abans que ningú, interpretà la data de les actes conciliars ilderdenses com el 6 d'agost: “El dia octau abans dels idus, any quinzè de Theudas o Theudis rei.” Aquest concili se celebrà sota el pontificat del papa Vigili.

El lloc de la celebració de l'assemblea, segons Hefeie, fou l'església de Santa Eulàlia de Lleida. Com que a les actes del concili no hi consta, s'ignora el document en què es basà Hefeie. Si això fos cert, provaria que els primers cristians de Lleida havien tingut per al culte un *martyrium* (nom dels primitius temples cristians amb relíquies de màrtirs) dedicat a la santa barcelonesa. L'església de Santa Eulàlia devia ser la catedral, ja que s'hi celebraven les reunions més importants. La veritat és que, en unes excavacions prop de l'antic camí de Gardeny, i no gaire lluny del fossat dels sarraïns, van aparèixer importants vestigis d'un monestir dedicat a santa Eulàlia de Barcelona, erigit pels frares mercedaris el 1225, acompanyats pel seu fundador sant Pere Nolasc, que fou el segon monestir que l'orde erigí a Catalunya. Aquestes restes evidencien una obra monumental i són formades per una escultura de la Verge, una arcada gòtica mutilada amb figures esculpides d'àngels, la figura d'un corder eucarístic, pedres i plafons sepulcrales, lloses funeràries i la llinda d'una porta, fragments que havien estat aprofitats per a la construcció d'una claveguera.²⁵ És possible que aquest orde edificqués el seu convent sobre les restes de la primitiva església de Santa Eulàlia o que Hefeie també ho interpretés així.

Analitzant les fonts en què es nodrí Hefeie, trobem que Mansi és l'únic que esmenta l'església de Santa Eulàlia a Lleida, amb una nota al marge i a peu de pàgina: “*Incipis synodus habita en conventu Hilerdensi ad basilicam Sancta Eulaliae*.”²⁶ Al mateix temps, les fonts de Mansi, com ara Severin Binius,²⁷ Labbe i Cossart,²⁸ Harduin i el manuscrit Lucense de la Hispànica (124),²⁹ el més antic de tots els

24. Enrique FLÓREZ DE SETIÉN Y HUIDORO, *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, vol. XXVIII, Madrid, Imprenta de D. Antonio Sancha, 1836, p. 170-175 i 301-307.

25. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camp Calmet, 1972, p. 351.

26. Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. VII, París 1902 (= Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz-Àustria, 1960), p. 612.

27. Severin BINIUS, “Concilium Ilerdense, 524”, a *Conciliorum tomus undecimus, ab anno DXXIII ad annum DL*, París, 1644, p. 16-26.

28. Philip LABBE i Gabriel COSSART, *Sacrosancta Concilia ad regiam editionem exacta quae nunc quarta parte prodit auctior*, París, 1671-1672.

29. Josep VILLEDA, “Prosopographia chrétienne Bas-Empire: Hispanica”, *Medieval Prosopography* (París), vol. XIX (1998), p. 147; Carlos GARCÍA GOLDARAZ, *El códice lucense de la Colección Canónica Hispana*, Roma, 1954.

còdexs, no esmenten el lloc de la celebració d'aquest concili ilerdense. Tampoc ho fan altres col·lectors de concilis posteriors com Gams, Matías de Villanueva, José de la Canal, Vives, Martínez Díez i Tejada y Ramiro. Mansi, Binius, Labbe i Cossart daten aquest concili l'any 524 (com el de València) i, entre els cànons, n'hi afegeixen uns d'apòcrifs posteriors, trets d'uns decrets de l'editor Surio, que ja s'ha comprovat que no pertanyen a aquest concili. Així mateix, trobem que la font originària de Mansi, el manuscrit Lucense, parla d'un primer concili celebrat a Barcelona "alguns anys abans del 524",³⁰ que es correspondria amb el primer concili celebrat a Barcelona el 540 amb l'assistència del metropolità Sergi i del bisbe Andreu de Lleida, ambdós presents també al Concili ilerdense del 546. Altrament, a les actes del segon concili de Barcelona del 599 s'explica que es va celebrar a "*Sanctae Crucis*", església que més tard, al segle ix, s'anomenarà "*Sancta Crucis de Sancta Eulaliae*",³¹ ja que s'hi veneraran les relíquies de la santa trobades a Santa Maria de les Arenes o del Mar (877). Aquest paral·lelisme en la data errònia dels concilis de Barcelona, Lleida i València (524), junt amb el segon de Barcelona (599), tots concilis visigòtics celebrats a l'església principal o catedral, pogué induir Mansi a canviar el lloc i l'església de celebració d'un concili a un altre. Si, a més, tenim present que la majoria de basíliques visigòtiques del segle v eren dedicades a Santa Eulàlia, s'entendrà que ubicués la basílica de Santa Eulàlia a la ciutat de Lleida.

Hi assistiren vuit bisbes, més un apoderat del bisbe de Girona Estafili, ja que no hi assistí personalment. Com a costum establert, l'assemblea fou presidida per Sergi, arquebisbe de Tarragona. No tots diuen d'on eren, però sabem que Just era bisbe d'Urgell; Caronci, d'Empúries; Joan, de Saragossa; Patern, de Barcelona; Maurili, de Tortosa; Tauro, d'Ègara (Terrassa), i Grat era el prevere que representava Estafili, bisbe de Girona. Les signatures estan redactades d'aquesta manera:

30. Diu: "ASELLUS, episcop(us) (...) Dertosanus (obispo de Dertosa, Tarraconensis=Tortosa), que assiste al concilio I de Barcelona presidido por Sergius, obispo de Tarraco (Tarra-conensis, Tarragona), y celebrado algunos años antes del 546, en el que se aprueban diez cánones disciplinarios. A. es nombrado en último lugar entre los siete obispos asistentes a este concilio." Vegeu Francisco Antonio GONZÁLEZ, "Concilium Barcinonense I", *Patrologia Latina* (París), núm. 84 (1862), p. 601-608; André MANDOUZE, *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire*, vol. 1, *Prosopographie de l'Afrique Chrétienne* (303-533), París, 1982.

31. Jaime DE VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvii, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 136; Enrique FLÓREZ DE SETIÉN Y HUIDORO, *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, vol. xxix, Madrid, Imprenta de D. Antonio Sancha, trac. 65, cap. 7, 1836, p. 282.

- 1) Sergi, bisbe en nom de Crist, segons el que per divina inspiració es resolgué d'acord amb els nostres germans, vaig tornar a llegir les constitucions i les vaig signar. [Sergi fou, sens dubte, el metropolità tarraconense, perquè és el primer que signa i només ell escriu: "amb els meus germans"].
- 2) Just, bisbe en nom de Crist, vaig intervenir en les constitucions i les vaig signar.
- 3) Caronci, bisbe en nom de Crist, vaig intervenir en les constitucions i les vaig signar.
- 4) Joan, bisbe en nom de Crist, vaig intervenir en les constitucions i les vaig signar.
- 5) Patern, bisbe de l'Església catòlica de Barcelona, en nom de Crist, vaig donar la meva conformitat i vaig signar. [Patern, per l'interès que tenia a recalcar que era "bisbe de l'Església catòlica de Barcelona", dóna a entendre que en aquesta ciutat degué existir en aquell temps un altre bisbe no catòlic, és a dir, arrià).
- 6) Maureli, bisbe de l'Església de Tortosa, en nom de Crist, vaig intervenir en aquestes constitucions i les vaig signar.
- 7) Tauro, bisbe de l'Església d'Ègara, en nom de Crist, vaig intervenir en aquestes constitucions i les vaig signar.
- 8) Febrer, bisbe de l'Església ilerdense, en nom de Crist, vaig intervenir en aquestes constitucions i les vaig signar.
- 9) Grat, prevere en nom de Crist, enviat pel meu senyor bisbe Estafili, vaig intervenir en aquestes constitucions i les vaig signar.

L'obligació dels bisbes d'assistir al concili fou recordada a les actes del Concili tarraconense del 516. No havien d'assistir-hi sols, sinó en companyia de preveres i laics.³² La importància del Concili ilerdense del 546 és notable: s'hi reuniren tots els bisbes de la província Tarraconense, és citat amb freqüència en concilis i sínodes posteriors, tant hispans com forans, dels segles XII i XIII i s'hi aprecia, en certs aspectes, una mentalitat medieval. La seva transcendència es manifestà en els fets i documents següents: Concili nacional IV de Toledo, als seus cànons 2, 33 i 38; Gracià, pare del dret canònic i autor del *Decretum*, al

32. Concili de Tarragona del 516, cànons 6 i 13, a Sebastià JANERAS, *Concilis Provincials Tarraconenses*, col·l. Clàssics del Cristianisme, 50 bis, Barcelona, Proa, p. 56-60; Josep RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 23.

segle XII hi reproduí els cànons del Concili de Lleida;³³ el papa Gregori XIII demanà a l'erudit bisbe de Lleida i posteriorment arquebisbe de Tarragona, Antoni Agustí, referències molt concretes sobre els cànons del Concili ilderdense; Antoni Agustí escriví una carta a Jerónimo Zurita, historiador del Regne d'Aragó, que deia: "*Quería saber de V. M. dónde se podrán hallar ejemplares de los concilios recogidos por Isidoro, y particularmente me pide (el Papa Gregorio XIII) el Concilio Ilerdense que anda impreso, si en libros de manos está más copioso, porque Graciano cita algunos capítulos que no se hallan*";³⁴ ha estat reproduït en totes les grans col·leccions conciliars nacionals i foranes, com ara les de Binius, García de Loaisa, Hardouin, Labbe i Mansi;³⁵ al segle XVIII l'investigador benedictí cardenal Sáenz de Aguirre, i al segle XIX el savi investigador, bisbe de Rottenburg, Karl Joseph Hefele n'ha comentat la majoria de cànons.

El contingut dels cànons del concili visigòtic ilderdense és una font important per a conèixer la història interna de la Hispània visigòtica. Alguns fan llum sobre qüestions que afecten l'Església universal i que són molt discutides pels historiadors eclesiàstics de l'alta edat mitjana, així com sobre qüestions interessants per a la història de l'Església hispana referents als costums visigòtics del segle VI, en relació principalment amb els rebatejats en l'arrianisme i amb la prohibició de convivència que existia entre arrians i catòlics hispans.³⁶

L'organització conciliar fou un dels elements que més eficaçment contribuïren al floriment cultural i religiós dels segles VI i VII. El nombre de concilis és directament proporcional al floriment de l'Església d'aquells segles, com succeí durant el segle VI, en què n'hi va haver disset.³⁷

33. Aemilius FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*, vol. I, col. XXI, Leipzig: Ex Officina Bernhardi Tauchnitz, 1879-1881.

34. D'acord amb la traducció al castellà de Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 21; Justo FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral en la España romano-visigótica*, Roma, Iglesia Nacional Española, 1955, p. 241-253.

35. Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. VIII, París 1902 (= Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz-Àustria, 1960), p. 609-620.

36. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, *Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)* (extracte tesi doctoral), Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 2002, p. 382.

37. Justo FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral en la España romano-visigótica*, Roma, Iglesia Nacional Española, 1955, p. 241-253.

Temes tractats

La major part de les disposicions preses pels concilis tarraconenses de l'època visigòtica es refereixen al clergat i al culte. Dividim els cànons d'aquest concili en dues parts: una de referent als clergues i una altra al poble cristià.

1) Quant als clergues, procura que els clergues tinguin una forma de vida diferent de la dels seglars i, per això, se'ls prohibeix l'ús d'armes (per tal que no s'embrutin les mans amb la sang de l'enemic) i el comerç. S'insisteix sobre la continència. L'Església hispana coneixia, com les altres, els passatges bíblics que prescrivien el matrimoni com a garant de la capacitat de govern dels bisbes i suposaven que era l'estat normal dels clergues. L'evolució religiosa accentuà l'oposició entre la vida matrimonial i l'activitat cultural. Per tal d'harmonitzar la Paraula de Déu i l'esperit de l'època, es podia prescriure la continència. Era una norma difícil de complir i encara era més difícil demostrar que es complia. Més de la meitat dels concilis de l'època hi fan referència. Respecte als monjos, prescriu que s'observin els cànons dels concilis d'Agde o d'Orleans. Es procurarà impedir que assumeixin les funcions pròpies dels clergues i que els monestirs es converteixin en residències de laics. Un greu defecte característic dels monjos visigòtics fou la forta tendència autàrquica i autonomista enfront de l'autoritat episcopal. El monacat femení rebé igualment una regulació amb vista a garantir l'estabilitat de la professió religiosa.

2) Quant al poble cristià, el concili insisteix en la seva disciplina. Es condemnen els pecats més comuns en aquella època: l'avortament i l'infanticidi, l'incest, els rebatejos, l'heretgia, l'esperit de venjança portat fins al jurament sacríleg i infame i l'estupre amb vídua penitent o verge religiosa.

Altres circumstàncies de la celebració del Concili ilderdense del 546

Les actes d'aquest concili fan molta llum sobre l'època, tant pel que fa als eclesiàstics com al poble cristià. A més dels disset cànons que s'hi promulgaren, s'atribueixen al Concili ilderdense nou cànons més reunits per Mansi,³⁸ però ni pel contingut intrínsec ni per l'estil hi pertanyen, sinó que reflecteixen una altra època més tardana, uns dos segles i mig més tard. Ho sabem, per exemple, per un fet històric que succeí en relació amb el papa Lleó III: el dia de Sant Marc de l'any 799

38. Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. xxv, París, 1903 (= Akademische Druck-Verlagsanstalt, Graz-Àustria, 1960), p. 616 i s.

fou agredit per uns quants rivals, els quals intentaren treure-li els ulls i la llengua i el reclogueren en un monestir. En fugir-ne, s'entrevistà a Westfàlia amb Carlemany, el qual li va proporcionar una bona escorta i el reposà a la Seu Apostòlica de Roma. Després d'un acte públic i solemne, celebrat a la basílica de Sant Pere davant l'emperador franc i el poble de Roma, Lleó III declarà sota jurament que no havia comès les accions que li imputaven els seus contrincants. Agraït amb Carlemany, el coronà emperador del Sacre Imperi Romà el dia de Nadal de l'any 800, any en què Lleó III pronuncià el seu jurament d'innocència.

Aquest cànon afegit al Concili ilderdense, d'acord amb la traducció al castellà de Tejada y Ramiro, diu així:

*Si algún presbítero fuere infamado por la plebe que le está encargada, y el obispo no pudiere probarlo con testigos legítimos, sea suspendido el presbítero de su oficio hasta que satisfaga dignamente, para que el pueblo de los fieles no reciba escándalo en él. Y es digna satisfacción, si se hace ver a los que le tienen por reo, que está inocente del crimen que se le imputa después de una recta seguridad; lo cual se nos enseña haberlo establecido así los mayores. Pero si se hace según los cánones o al arbitrio del obispo, únase el infamado con siete colegas y jure ante los sagrados Evangelios, que la Santa Trinidad y Cristo, Hijo de Dios, que le hizo y le enseñó lo que contiene el Evangelio, y los santos cuatro Evangelistas que lo escribieron, le ayuden si él no ha perpetrado la acción que se le imputa y purgado de este modo, ejerza después con seguridad su ministerio. Cuya satisfacción dicen algunos padres anteriores haberla dado San León III Papa en la basílica de San Pedro ante el emperador Carlomagno, el clero y el pueblo, y que después el venerable príncipe ejerció su venganza justa contra los adversarios del mismo santo Papa.*³⁹

També es dubta de l'autenticitat dels altres cànons afegits a les actes del Concili ilderdense, pel que fa a la relació amb l'època en què se celebrà. És de destacar que alguns d'aquests cànons apòcrifs guarden relació amb els autèntics, com el cànon referent a les baralles entre els simples fidels, que diu: "*El hermano que se atreviere a poner las manos sobre su hermano sufra la disciplina legítima.*"⁴⁰

39. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. II, Madrid, Pedro Montero, 1859-1863, p. 138.

40. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. II, Madrid, Pedro Montero, 1859-1863, p. 139.

Un altre cànon fals és el que anima els sacerdots prevaricadors a fer confessió pública, fins i tot d'altres pecats secrets que haguessin comès. El cànon autèntic anava dirigit als fidels que, per algun pecat greu o públic, haguessin estat castigats per la jerarquia eclesiàstica a fer penitència pública durant uns anys i s'haguessin incorporat a la plena participació de les assemblees litúrgiques. Diu:

*Acerca de aquellos que tienen las sagradas órdenes, y confiesan que antes o después de la ordenación han cometido crímenes capitales, establecemos que entre ellos, según mi parecer, debe haber esta diferencia; que aquellos que fueron prendidos o cogidos públicamente en perjurio, hurto, fornicación y crímenes semejantes, sean depuestos de su propio grado según estatutos de los sagrados cánones, porque se da escándalo al pueblo de Dios, con que personas tan viciosas presidan a otros, porque de este modo los hombres no asisten al sacrificio de Dios, como se lee que en otro tiempo hicieron los hijos pecadores de Hebo, y de aquí resultaron rebeldes y contrarios, y se hicieron peores de día en día con los malos ejemplo. Mas a los que en la confesión secreta manifiestan haber obrado mal ante los ojos de Dios, y en presencia del sacerdote que les ha de aplicar la penitencia, y se acusan de haber delinquido gravemente, si se arrepienten de corazón y desean purgarse mediante lágrimas y mediante ayunos, limosnas, vigiliass y sagradas oraciones, se les guardará su grado, prometiéndoles la esperanza del perdón, por la misericordia de Dios, el cual desea que todos los hombres se salven y que lleguen al conocimiento de la verdad, no queriendo la muerte del pecador, sino que se convierta y viva.*⁴¹

Uns altres cànons afegits a aquest concili tracten dels clergues malalts o amb amputacions i de la cura que han de tenir en els ornaments sagrats. Un diu: *“Si algún clérigo se halla enfermo, y por amputación de los médicos queda cojo, no le negamos que se promueva a las sagradas órdenes.”*⁴² I l'altre: *“Todo presbítero que no pudiere tener fuente de piedra, tenga un vaso a propósito solamente para bautizar, el cual no se ha de sacar de la iglesia. Igualmente para lavar el corporal y para las sabanillas del altar tenga propios vasos que no se empleen en otros usos.”*⁴³

41. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. II, Madrid, Pedro Montero, 1859-1863, p. 138-139.

42. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. II, Madrid, Pedro Montero, 1859-1863, p. 139.

43. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. II, Madrid, Pedro Montero, 1859-1863, p. 139.

En un altre cànon destaca la referència a citacions bíbliques: “*Que toda controversia que proceda de cosas eclesiásticas, se termine según la ley divina por dos o tres testigos, pues el Señor dijo: no vaya uno en contra de otro, sino que toda palabra quede firme por la boca de dos o tres testigos.*”⁴⁴

I, finalment, s’hi afegeixen dos decrets de l’editor Surio trets, probablement, d’un antic còdex manuscrit. Aquests decrets fan referència a les exesposes dels bisbes, preveres i diaques, a les quals es negava la comunió, en el sentit d’excomunicació litúrgica, que no exclou de l’Església, sinó dels actes litúrgics, i que es distingeix de l’excomunicació com a exclusió de l’Església (se suposa que eren arrians convertides al catolicisme). Aquest cànon diu: “*La mujer dejada por el obispo, presbítero o diácono, si se casare, no comulgue al fin de la vida.*”⁴⁵ També fan referència al fet que els cristians que anaven a les bodes no havien d’aplaudir ni ballar, sinó menjar dignament com convé als cristians —costums primitius pagans i arrians que l’Església catòlica volia eradicar dels convertits al cristianisme, per la qual cosa amb aquest decret establí una pauta de conducta per al poble cristià—. Diu, doncs: “*Que no conviene que los cristianos que van a las bodas canten o salten, sino que cenén o coman generalmente como deben hacerlo los cristianos.*”⁴⁶

L’origen d’aquests fragments, segons les citacions del cardenal Aguirre, es troba en Burchard de Worms,⁴⁷ ja que la seva col·lecció

44. D’acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. II, Madrid, Pedro Montero, 1859-1863, p. 139; Dt 17,6; Mt 18,16; 2Co 13,1; vegeu *La Biblia*, bíblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 262, 49 i 328, respectivament.

45. D’acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. II, Madrid, Pedro Montero, 1859-1863, p. 139.

46. D’acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. II, Madrid, Pedro Montero, 1859-1863, p. 139.

47. Burchard de Worms va escriure el *Liber Decretorum*, que consta de 1.785 capítols, 582 dels quals provenen de Regino de Prüm, 280 de la col·lecció d’Anselmo dedicada, 68 de l’Adriana, 170 del *Pseudoisidoro*, 35 de concilis merovingis, 90 de concilis carolingis i més d’un centenar estan formats de diverses penitencials, a més d’altres no identificats. Utilitzà els textos amb gran llibertat, afegint-hi frases i canviant-ne el sentit segons la finalitat proposada. En realitat, el *Decretorum* no és obra d’un particular, sinó de Burchard com a legislador, que el compongué per a l’ús dels seus diocesans. Per tant, estava autoritzat a introduir modificacions als textos anteriors. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 307-308; José de la CANAL, *España Sagrada. Tratado LXXXIV. De las Santas Iglesias de Lérida, Roda y Barbastro en su estado antiguo*, vol. XLVI, Madrid, Herederos de D. José del Collado, 1836, p. 175.

no té gaire crèdit entre els estudiosos, segons els quals copià moltes coses apòcrifes, admeses pels col·lectors que l'havien precedit, els quals introduïren cànons i decretals apòcrifs. D'altra banda, tal com hem exposat, no existeix cap analogia amb els autèntics.

LA PARAULA DE DÉU

Malgrat que cap cànon del Concili ilerdense del 546 no fa referència a la Paraula de Déu i que són pocs els elements de judici que se'n tenen, als segles VI i VII l'Església visigòtica vivia els seus dies de màxima esplendor en organització i cultura. Que hi hagi pocs sermons a la literatura hispanovisigoda no demostra que la cura pastoral hagués estat desatesa. Es pot invocar aquí el silenci que els cànons conciliars guarden respecte a la sospita que, d'ordinari, el deure de la predicació es complia bé per part dels bisbes i del clergat encarregat de les seves esglésies, ja que una falta d'aquesta mena no hauria deixat de cridar-hi l'atenció. Una altra explicació, respecte als pocs sermons, podria ser que no tingueren estenògrafs pràctics en la transcripció dels discursos, ja que és prou conegut que la major part dels tresors oratoris de l'antiguitat ens han estat transmesos gràcies a la feina d'aquests escriptors, perquè no era normal que el mateix autor escrivís els seus propis sermons.⁴⁸ A la península Ibèrica no hi ha cap rastre d'aquests estenògrafs.

El mitjà normal de predicació era la paraula: "*Euntes... praedicate evangelium omni creaturae*." Són les paraules de Jesús,⁴⁹ seguides dels rituals i cerimònies litúrgiques riques de contingut doctrinal i religiós. Dom Séjourné veu un índex de l'elevació cultural del clergat visigòtic, que no necessitava homilies per a desenvolupar la seva feina, ja que la predicació no era estricta, sinó que es basava en la lectura dels llibres sagrats amb tota la transcendència d'una veritable predicació, perquè s'instruïa a consciència els sacerdots en les sagrades escriptures i en els cànons per a adoctrinar en la fe i en els costums les persones que se'ls encomanaven d'acord amb la *Regula pastoralis*⁵⁰ de sant Gregori Magne.

El primer concili que s'ocupà de la regulació de la litúrgia fou el Concili de València, de la mateixa data que l'ilerdense. En aquells temps,

48. Joseph de GHELLINCK, *Patristique et moyen âge*, vol. II, *Introduction et compléments à l'étude de la patristique*, Brussel·les, 1947, p. 183-245, especialment p. 214-225.

49. "Aneu per tot el món i anuncieu la bona nova de l'evangeli a tota la humanitat", Mc 16,15; vegeu *La Bíblia*, bíblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 109.

50. Paul SÉJOURNÉ, *Le dernier Père de l'Église, Saint Isidore de Séville. Son rôle dans l'histoire du droit canonique*, París, Gabriel Beauchene, 1929, p. 172.

els costums litúrgics devien ser diversos. Tractant de la missa, diu: "*Que los evangelios fueran leídos en esta última después del Apóstol. Quatenus salutaria praecepta domini nostri Iesu Christi vel sermonen sacerdotis, non solum fideles, sed etiam cathecumeni ac poenitentes, et omnes qui e diverso sunt, audire licitum habeant.*" I afegeix, com raonant aquesta prescripció, "*que todos saben perfectamente cómo algunos han sido atraídos a la fe por haber escuchado la predicación de los sacerdotes.*"⁵¹ La predicació a la missa, i concretament després de l'Evangeli, era normal, però, com es dedueix amb tota claredat d'aquest cànon del Concili de València, es donava molta importància al sermó. Dins del concepte de predicació es comprenia tota mena d'instrucció o exhortació sobre les veritats religioses; no obstant això, no se'n diu res. El que sembla, amb tota claredat, és que el deure de tota predicació queia sobre el bisbe, encara que també era incumbència habitual del prevere, i segurament del diaca, en cas que aquest fos l'únic cap d'una cristiandat.

La *Regula pastoralis* ens indica el mètode de predicació que se seguia, els subjectes a qui es dirigia i la persona i vida del predicador, amb un estil familiar i docte, atractiu i ple d'urgència sacerdotal, propi de sant Gregori el Magne. Diu:

No convé a tots una mateixa exhortació, ja que en tots la condició de vida i costums tampoc és la mateixa. S'ha d'acomodar, per tant, la instrucció dels mestres a la condició i capacitat dels alumnes, buscant aconseguir el difícil art de dir a cadascú allò que li convé sense que això sigui obstacle a la comuna edificació: la mateixa doctrina per a tots, però no proposada de la mateixa manera.⁵²

Als capítols següents parla de la manera de predicar a les diverses classes de fidels: homes o monjos, joves o vells, pobres o rics, savis o ignorants, humils o superbs, pecadors o virtuosos. Al final, insisteix en la vida que ha de portar el predicador d'acord amb les altes veritats i la moral divina que predica.

Respecte al contingut de la predicació, tot i que existeixen molts pocs exemples oratoris dels nostres pares hispanovisigòtics, no és pos-

51. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. II, Madrid, Pedro Montero, 1859-1863, p. 147. Concili de València del 546, cànon 1, a Robert Ignatius BURNS, *El reino de Valencia del siglo XIII (Iglesia y sociedad)*, vol. I, València, Del Sénia al Segura, 1982, p. 26; Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. VIII, París, 1902 (= Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz-Austria, 1960), p. 620.

52. SANT GREGORI MAGNE, *Regula Pastoralis* 3, pròleg, a Jacques-Paul MIGNE (ed.), *Patrologia Latina*, vol. XLVII, p. 49.

sible dibuixar-ne un quadre complet del seu caràcter i contingut, però sí que és possible fer, en aquests pocs sermons, un petit quadre de l'espiritualitat d'aquests pares que van encertar en les idees que contenia la seva predicació. S'insisteix en la necessitat de la mortificació i el domini de les pròpies passions carnals,⁵³ en el sacrifici entès com a martiri, i també en la virginitat, la continència, la caritat i el tenir esposa com si no se'n tingués. Amb això s'ofereix a Déu un sacrifici agradable, ja que es viu en la virtut i la innocència, en la fe i la religió, servint el Senyor amb sinceritat i veritat.

Igualment, s'esmenten normes que s'apliquen a diversos casos concrets de la vida quotidiana, com l'hospitalitat, les obres de misericòrdia i caritat, el furt i la violència, la calúmnia i la maledicència, la fidelitat en els contractes i l'honestetat en els costums. També ataca els pecats de lascívia, enveja, avarícia, vanaglòria, mentida, gola i embriaguesa. S'insisteix de manera particular en els perills de la lascívia i es mostra, amb un excessiu rigor ascètic, enemic de la dona, origen de tots els mals que afecten l'home i etern motiu de pecats i de crims:⁵⁴ “encara que tingués cent llengües, no seria capaç de ponderar bastant.”⁵⁵

Una de les coses que més crida l'atenció és el repàs superficial que fa dels llibres litúrgics, i especialment del *Liber ordinum*,⁵⁶ com ara la comprovació del fet que tota la vida del cristià, des que era admès a l'Església pels rituals d'iniciació cristiana, estava informada per la litúrgia. La seva vida havia de ser santa i per això l'Església beneïa les coses i les persones en el seu desenvolupament corporal i espiritual, i les orientava en un sentit religiós permanent.

L'estudi de les condicions del clergat, com a subjecte de la cura pastoral, és molt positiu: hi ha un nombre abundant de clergues i una gran preocupació en la jerarquia per la seva perfecta formació, tant en el cultiu de la intel·ligència com dels costums i de la moral, regits per aquests bisbes molt ben formats.

53. *Tractatus Illustrium in utraque tum pontificii tum caesarei iuris facultate iuris-consultorum*, vol. xiv, Venècia, Early Printed Edition, 1584, p. 156, comentat per Antonio GARCÍA Y GARCÍA, “La canonística Ibérica posterior al Decreto de Graciano”, a *Repertorio de historia de las ciencias eclesiásticas en España*, vol. 1, Salamanca, 1967, p. 420.

54. *Tractatus Illustrium in utraque tum pontificii tum caesarei iuris facultate iuris-consultorum*, vol. xiv, Venècia, Early Printed Edition, 1584, p. 103-105, comentat per Antonio GARCÍA Y GARCÍA, “La canonística Ibérica posterior al Decreto de Graciano”, a *Repertorio de historia de las ciencias eclesiásticas en España*, vol. 1, Salamanca, 1967, p. 420.

55. Paulus OROSII, “Commonitorium ad sanctum Augustinum de errore Priscillianistarum et Origenistarum”, *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (Viena), núm. xvi (1900), p. 216-219.

56. Fernando CABRÓL i Henri LECLERCO, “Mozarabe (liturgie)”, a *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, vol. xii, París, 1932, p. 401-404.

En el sentit que ja hem al·ludit sobre la Paraula de Déu als canons del Concili ilerdense, també es pot entendre que, en aquesta regió, els bisbes anteriors a Sergi tenien fonts de primera mà i molt dignes, per la qual cosa no necessitaven cap altra regulació en aquest aspecte. Així, tenim per exemple Pere de Lleida, de qui només es coneix la seva intervenció activa en la formació del *Corpus liturgicum* visigòtic que publicà oracions pròpies per a diverses festes i misses, en un estil al mateix temps elegant i clar.⁵⁷ Si, a més, ens fixem que la normativa del Concili visigòtic ilerdense coincideix amb la del Concili de València de la mateixa data, això significa que utilitzaven unes fonts d'àmplia difusió.

ELS SAGRAMENTS

Abans del segle vi, la península Ibèrica visqué una centúria sota l'imperi cristià abans que els seus camps i ciutats fossin ocupats pels pobles germànics, creients en Crist igualment, però apartats de la catolicitat per l'heretgia arriana. Això explica l'absència de l'esperit missional. Encara havien de quedar pagans, i tots els membres dels pobles ocupants eren arrians; el mètode emprat en la conversió era l'atracció pel convenciment. Ens en dona una idea el fet que la iniciació al cristianisme es duia a terme en l'etapa adulta, després del catecumenat, i el baptisme dels nens n'era una excepció. La major part dels indígenes degueren anar acceptant a poc a poc les idees cristianes, com ho demostra el fet que reis com Recared, amb una gran visió política, es convenceren que el cristianisme era l'únic mitjà per aconseguir la unitat religiosa.⁵⁸ Després del Concili d'Elvira, ja no es parla d'un termini determinat per al bateig i el catecumenat, que es redueix a uns quants dies abans de rebre el baptisme. La iniciació a les veritats del cristianisme es feia de forma verbal, en la llengua vernacle, i ascèticament se'ls preparava amb exercicis d'oració, mortificació i penitència, i amb actes i cerimonials litúrgics: exorcismes, uncions, imposicions de mans i oració en comú. A l'administració del baptisme, la seguia una doble *chrismatio*. Les uncions, junt amb la imposició de mans, constituïen el sagrament de la confirmació. S'acabaven els actes de la

57. SANT ISIDOR DE SEVILLA, *De viris illustibus* 13, a Jacques-Paul MIGNE (ed.), *Patrologia Latina*, vol. LXXXIII, p. 1090. En realitat, aquesta obra és de sant Ildefons de Toledo (*Patrologia Latina*, vol. xcvi, p. 171-192); vegeu Gregorio SÁNCHEZ DONCEL, "Lérida (Diócesis de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. II, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 1291.

58. Wilhelm REINHART, "El rey Leovigildo unificador nacional", *Boletín del Seminario de Arte y Arqueología*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 1943-1944, p. 97-107.

iniciació cristiana donant per primera vegada als nous membres de l'Església la comunió eucarística. La litúrgia informava tota la vida dels cristians i el sant sacrifici de la missa, en el qual el poble intervenia de manera molt activa, n'era el centre. L'eucaristia era rebuda amb les dues espècies, i no era obligatori rebre-la cada dia. Des del segle IV, la missa se celebrava diàriament a totes les esglésies on hi havia un sacerdot, i era obligatòria cada diumenge, obligatorietat que s'imposà al poble.

Els altres períodes sagrats de l'any litúrgic tenien una gran importància pastoral: destacaven els dos cicles d'Advent, Nadal i Epifania, i de Quaresma, Setmana Santa i Pasqua. Entre els actes litúrgics als quals assistia el poble, també s'hi comptava l'ofici diví; concretament, les vigílies dels dies més solemnes, com el de Pasqua i els dels màrtirs venerats i, sobretot, el *Matutinum*.

L'Església s'ocupava particularment dels seus fidels, segons el sistema de vida escollit per ells per tal d'arribar a Déu. Aquests sistemes eren dos: el de vida ordinària i el de perfecció per a la pràctica dels consells evangèlics, és a dir, vida de família o vida d'ascetisme o virginitat. Els cànons hispànics condemnaven els brots d'heretgia que atacaven l'honestat i la santedat del matrimoni. Es custodien, per mitjà de la legislació d'impediments, els fins primaris i secundaris del matrimoni i es dona un gran valor a les esposalles i s'eleva la condició de la dona fins a la mateixa dignitat que l'home, encara que aquest serà el cap i amo de la família. Els atemptats contra la santedat del matrimoni es castigaven amb duresa i es defensà enèrgicament la seva unitat i indissolubilitat. Hi ha molta més informació sobre els qui aspiraven a la perfecció mitjançant la pràctica dels consells evangèlics. Els bisbes, amb la seva actitud pastoral, alimentaven, protegien, fomentaven i freqüentment dibuixaven les línies de l'espiritualitat monàstica.

El Concili ilerdense del 546 ens dona una gran informació sobre la disciplina penitencial, ja que els seus cànons s'ordenen per tal de corregir i castigar pecats, hàbits i abusos morals i disciplinaris. És un dels elements més importants de la cura pastoral. La penitència pública o canònica és la penitència per antonomàsia, però va deixant pas a altres formes de penitència privada. L'excomunicació s'imposa amb freqüència com a pena independent, a més d'acompanyar sempre la penitència pública, i és considerada més greu. Significa la ruptura de relacions dins el sistema de la *communio* primitiva. És un veritable càstig penitencial, amb absolució final per a la reconciliació. La penitència imposada als clergues i als monjos anava quasi sempre acompanyada de deposició i degradació, i el clergue penitent no es podia reincorporar al seu antic càrrec i dignitat. Només en alguns casos explícits s'admetia

la rehabilitació. Els càstigs imposats als monjos eren molt durs, ja que la professió religiosa era considerada una mena de penitència.

Respecte als sacraments de l'extremunció i el viàtic, dels quals no diu res aquest concili ilerdense, són els últims auxilis espirituals. En alguns cànons, s'hi remet amb benevolència quan el penitent, sense poder acabar la seva penitència, arriba a la fi de la seva vida.

Baptisme

Els sacraments del baptisme, la confirmació i la primera comunió integraven el concepte d'iniciació cristiana. La seva concessió anava precedida d'un temps prudencial per tal de preparar el catecumen. L'examen de diferents escrits reflecteix la inexistència d'una unitat perfecta de costums i rituals entre les diverses províncies eclesiàstiques, no de manera substancial, sinó en aspectes i detalls molt concrets.⁵⁹ El Concili ilerdense del 546 no diu res sobre l'aspecte formal, cosa que fa suposar que el seu mètode de convicció per a la iniciació cristiana els funcionava, i el que els preocupava, segons els cànons, era que en el futur no es barreguessin els catòlics amb els arrians, als quals denominaven heretges. La seva preocupació era la custòdia del catolicisme enfront de l'arrianisme. El cànon 13 els diferencia molt bé: "*De los católicos que entregaron a sus hijos a los herejes para que los bautizaran.*"⁶⁰ En parlar de fills, es desprèn que en aquesta província eclesiàstica s'admetia el baptisme de nens sense excepcions, almenys a la part arriana, o que probablement van ser els arrians els qui, per tal d'aconseguir més adeptes per a la seva causa, iniciaren aquesta pràctica. També el mateix cànon diu: "*No se admita de modo alguno en la iglesia la ofrenda de aquel católico que entregare sus hijos a los herejes para que los bauticen.*"⁶¹

Si tenim en compte que durant aquesta època les autoritats civils eren arrianes, no és d'estranyar que es donés el fet que alguns pares, per conveniències socials i per tal d'estar bé amb el poder temporal, rebategessin els seus fills. Això devia provocar una gran preocupació als pares de l'Església catòlica, tal com reflecteix l'esmentat cànon 13.

59. Justo FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral en la España romano-visigótica*, Roma, Iglesia Nacional Española, 1955, p. 241-253.

60. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 144.

61. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 144.

S'evidencia també que a l'Església catòlica se li afegí la preocupació que, amb la possibilitat d'un càstig major, els fugissin els fidels catòlics que havien donat els seus fills a l'arrianisme. Aquest zel, per tal que la població no es barregés, també queda reflectit al cànon 14: "*Que los católicos no tengan trato con los rebautizados. Los fieles religiosos ni aún se sienten a la mesa con los rebautizados.*"⁶²

En parlar de "fidels consagrats a Déu" (religiosos), aquest cànon no solament demostra aquesta distinció, sinó també un menyspreu cap als heretges. La pena és més severa que en l'anterior concili, ja que els iguala als incestuosos, com veurem més endavant. Respecte a la penitència que han de complir els rebatejats en l'arrianisme quan volen tornar al catolicisme, el cànon 9 diu:

*Cuánto tiempo han de hacer Penitencia los que se rebautizan. Respecto a los que rebautizados en la prevaricación abjuraron la fe sin ninguna necesidad ni tormento, establecióse, que se observen con ellos los cánones nicenos que hablan de los prevaricadores, esto es, que hagan oración entre los catecúmenos por espacio de siete años, dos entre los católicos, y después por moderación y clemencia del obispo, comulguen con los fieles en la oblación y Eucaristía.*⁶³

La convivència entre catòlics i arrians, sens dubte, donava lloc a problemes greus i delicats, sobretot en la qüestió de matrimonis mixtos, que probablement es resolien rebatejant el consort catòlic per exigències de la part arriana. Es prescriu l'observança dels canons del Concili de Nicea, concretament del cànon 11, en el qual es menciona aquest assumpte:

*Con respecto a aquellos que prevaricaron sin ser urgidos, sin pérdida de sus bienes, sin peligro de nada por el estilo de las cosas que acaecieron bajo la tiranía de Licinio, resolvió el Sínodo que no son considerados dignos de un trato compasivo; sin embargo, que se les trate con benignidad. Así, pues, cuantos en verdad hacen penitencia, sean tenidos entre los catecúmenos por tres años, aunque sean fieles y que se humillen durante seis en contrición, y durante otros dos comuniquen en la oración con el pueblo, pero no en la ofrenda.*⁶⁴

62. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 144.

63. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 143.

64. Text d'acord amb la traducció al castellà de Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975,

S'observa, en primer lloc, que la rehabilitació del prevaricador rebatejat es feia gradualment, tornant a passar pel catecumenat com si vingués del paganisme. En segon lloc, era més suau el Concili ilderdense del 546 que el de Nicea. Amb el temps, les penes es van suavitzant, cosa que indica més caritat i benevolència amb signes d'obertura al fidel que ha delinquit.

Eucaristia i confirmació

Com ja hem mencionat, els tres sagraments junts (baptisme, confirmació i eucaristia) formaven el concepte d'iniciació cristiana. Es rebien tots tres en una mateixa cerimònia, amb diferents rituals per a cadascun. A l'administració del bateig, la seguia una doble *chrismatio*, la segona de les quals, junt amb la imposició de mans, consistia en el sagrament de la confirmació. Després se'ls donava, als membres de la nova església, la comunió per primera vegada. En el llenguatge disciplinari d'aquella època, la comunió significava la unió i la comunicació entre els membres de la gran comunitat eclesiàstica, que es manifestava en la participació de la missa eucarística.

Al cànon 1, el Concili ilderdense del 546 parla dels ministres:

*Que los que sirven al altar se abstengan enteramente de derramar sangre. Establecióse acerca de aquellos clérigos colocados en la necesidad de un asedio, que los que sirven al altar, y dan la sangre de Cristo, o tocan los vasos destinados para los oficios sagrados, enteramente se abstengan de derramar sangre humana, aunque sea de enemigos, y si la derramaren, queden privados por dos años del oficio y comunión, de modo que en todo este tiempo, expíen su culpa según las fuerzas que Dios les diere, mediante vigiliass, ayunos, oraciones y limosnas, y obrando así, vuélvaseles por último al oficio o a la comunión; en la inteligencia de que en adelante no serán promovidos a los cargos principales, pero si en este tiempo fueren negligentes acerca de su salvación, pueda el sacerdote alargarles el tiempo de la penitencia.*⁶⁵

p. 50; text llatí a Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 11.

65. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 139.

Aquest cànon fa llum sobre diverses qüestions:

1) Que la comunió es rebia amb les dues espècies.⁶⁶ També ens ho confirma la doble fórmula emprada per a donar la comunió que s'ha conservat en un dels manuscrits del *Liber ordinum*: "*Corpus Domini nostri Iesu Christi sit salvatio tua. Sanguis Christi maneat tecum redemptio vera.*"⁶⁷ Aquesta qüestió es tornà a discutir a la primera sessió del Concili II del Vaticà, que va continuar tolerant, en casos concrets, rebre la comunió amb les dues espècies.⁶⁸

2) Que la censura va dirigida exclusivament als clergues ordenats *in sacris* (sacerdots i diaques), els únics que tenien facultat per donar el cos i la sang de Crist. Al bisbe se'l denominava *sacerdos*. A l'Església primitiva, era normal anomenar-lo així, ja que tenia la plenitud del sacerdoci de Crist.

3) Que aquesta censura prescrivia la privació de les funcions sacerdotals i la comunió durant dos anys, i quedaven a l'arbitri del bisbe els casos de negligència i la seva prolongació. També se'ls vetava de per vida la promoció interna a l'Església. El càstig no sembla que sigui gaire dur tenint en compte l'època, per la qual cosa hi ha la possibilitat que fos un delictes comès amb regularitat a causa de l'ambient hostil de les guerres, les irrupcions, els saqueigs i el mateix concepte guerrer que els gots havien portat a la Península, ja que l'ambient militar era el mitjà de vida més honrós que tenien. El clergat, a manera de defensa i per imposició de les circumstàncies, havia d'empunyar les armes per defensar el poble amb el qual li havia tocat conviure.

66. A partir d'aquest concili del 546, no s'esmenta més aquest sagrament als concilis de Lleida. El papa Urbà II (1088-1099), al Concili de Clarmont, prohibí la comunió amb les dues espècies. El seu successor Pasqual II (1099-1118) seguí la mateixa línia. Amb tot, en un còdex anterior al segle XIII de la catedral de Roda, extracte reduït de l'*Ordinari* de sant Ramon de Roda, on hi ha els rituals del sagrament de l'extremunció utilitzat a la Península, segurament del segle XI i copiat d'altres ordinaris més antics, s'esmenta que "*es la práctica prescrita en el mismo de comulgar al enfermo con la santa Hostia bañada en el sanguis, contra el que se declaró abiertamente el Papa Urbano II y renovó pocos años después su sucesor Pascual II*"; vegeu Joan B. ALTISENT I JOVÉ, "Pontificals de Roda", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. II (1926), p. 525-527.

67. *Liber ordinum*, 231, nota "Ad vinum", a Fernando CABROL i Henri LECLERCO, *Monumenta Ecclesiae Liturgica*, vol. V, París, 1900-1902.

68. Concili II del Vaticà: "Constitucion Sacrosanctum Concilium, sobre la sagrada liturgia", 55, a *Concilio Vaticano II. Constituciones. Decretos. Declaraciones*, Madrid, 1991, 212. També es troba al text llatí de Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 831.

*Matrimoni*⁶⁹

Existeixen molt poques indicacions conciliars i pocs escrits eclesiàstics, com sermons o cartes, sobre el matrimoni i la família. Però aquesta mateixa absència de referències i fonts canòniques i literàries dóna a entendre que devia ajustar-se suficientment a les exigències del dogma i de la moral cristians. Al Concili ilerdense del 546, hi ha també manca de referències sobre aquests temes, a excepció d'algun cànon sobre l'abús o algun altre pecat relatiu al matrimoni, com ara l'incest o l'avortament, considerats als cànons 2 i 4, respectivament.

El contracte matrimonial era originari del dret romà i, assumit per la doctrina cristiana en la cerimònia de celebració, es testificava en la lectura d'oracions i fórmules amb una gran elevació moral en la unió dels cossos i dels esperits, una i indissoluble, a la qual assignaven com a fi la procreació, l'amor, l'ajut mutu dels esposos i el posar remei a la concupiscència. El ritual del matrimoni té també una rúbrica en la qual, al final de la benedicció, es diu que el sacerdot lliura la dona a l'home.⁷⁰ L'esposa estava subjecta a l'espòs amb igualtat en la dignitat a causa del concepte cristià de la condició de la dona, per la qual cosa aquesta obediència i servitud al marit ha d'ésser "*servitute libera et dilectione plena*". Amb la unitat i la indissolubilitat queden tutelats els drets mutus dels esposos.⁷¹

Una de les fonts hispanes que s'ocupen de la indissolubilitat del vincle matrimonial és el Concili d'Elvira.⁷² Segons aquest concili, la

69. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 250-253; vegeu Jean GAUDEMET, "L'Église dans l'Empire Romain, IV-V siècles", a *Histoire du droit et des institutions de l'Église en occident*, vol. III, París, Sirey, 1958, p. 515-561; Franco ADAMI, "Precisazioni in tema di consenso matrimoniale nel pensiero patristico", *Il Diritto Ecclesiastico* (Milà), vol. LXXVII (1965), p. 206-241; Riccardo ORESTANO, *Struttura giuridica del matrimonio romano dal diritto classico al diritto giustiniano*, vol. I, Milà, 1951, p. 410-414; Eduardo VOLTERRA, "La conception du mariage à Rome", *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* (Brussel·les), vol. II (1955), p. 187-192; Francesco DELPINI, *Divorzio e separazione dei coniugi nel diritto romano e nella dottrina della chiesa fino al secolo V*, Torí, Marietti, 1956; Cyrille VOGEL, "L'âge des époux chrétiens au moment de contracter mariage, d'après les inscriptions paléochrétiennes", *Revue de Droit Canonique* (Estrasburg), vol. XVI (1966), p. 335-366; Pedro LOMBARDIA, "Los matrimonios mixtos en el concilio de Elvira", *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), vol. XXIV (1954), p. 543-558; Pedro LOMBARDIA, "Los matrimonios mixtos en el derecho de la iglesia visigoda", *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid) vol. XXVII-XXVIII (1957-1958), p. 27-28 i 61-108, respectivament.

70. *Liber ordinum*, 439, a Fernando CABROL i Henri LECLERCQ, *Monumenta Ecclesiae Liturgia*, vol. V, París, 1900-1902.

71. Mt 19,9; 1Co 7,10-11, vegeu *La Bíblia*, bíblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 50 i 300, respectivament.

72. Concili d'Elvira del 300, cànons 15-17 i 67, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa

separació dels esposos només està permesa quan existeix una causa o es comet el crim d'adulteri. La influència d'aquesta concepció del dret romà es posà de manifest a la *Lex visigothorum*, si bé s'hi adverteix la influència d'idees cristianes, encara que sigui de manera imperfecta. Aquest codi conté dues lleis sobre la separació dels esposos:

1) La primera llei, que porta la rúbrica d'Antiga, admetia clarament el divorci, sempre que es fes estenent el document corresponent o davant de testimonis. Una dona abandonada en aquestes condicions es podia casar de nou.⁷³

2) La segona llei, anomenada de Recesvint, estableix el principi de la doctrina cristiana segons el qual no és lícit abandonar de cap manera la pròpia esposa, ni pel procediment especificat a la primera llei, sinó només per causa d'adulteri, una vegada demostrat el qual, l'adúltera passa a disposició del marit. No obstant això, al final, la llei diu: "Si el marit peca amb altres homes o pretén prostituir la seva dona contra la seva voluntat, ja que els cristians no han de sofrir semblant pecat, pot l'esposa abandonar el seu criminal marit i casar-se amb qui ella vulgui."⁷⁴

Sagrament de l'orde

Durant els segles VI i VII, l'Església desenvolupa una gran vitalitat amb una gran empena en la seva vida interna causada per la perfecta organització, vigilància i zel dels bisbes i per la bona preparació del clergat, amb un nivell cultural bastant elevat, demostrat en obres d'escriptors eclesiàstics d'aquella època i en les actes conciliars que es conserven, que tenen un ric contingut jurídic i teològic.⁷⁵ En aquests

Coloma y Compañía, 1850, p. 22 i s.; cf. Concili d'Arle del 314, cànon 11, a Philip LABBE i Gabriel COSSART, *Sacrosancta Concilia ad regiam editionem exacta quae nunc quarta parte prodit auctior*, vol. I, París, 1671, p. 1428; Concili d'Hipona del 393, cànon 12; Concili de Cartago del 397, cànon 12; Concili d'Agde del 506, cànon 67 a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 145 i s.; Concili d'Orleans del 538, cànon 14; Concili III de Toledo del 549, cànon 14. El text llatí i la versió castellana d'aquest últim concili es troben a José VIVES, Tomás MARÍN i Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Enrique Flórez, 1963, p. 55-60.

73. No mancaren autors cristians que mantenien la possibilitat de segones noces per a la part innocent. Foren: Hilari de Poitiers, sant Basili, Ambrosiaster, sant Agustí, etc.

74. *Lex visigothica*, III a K. ZEUMER (ed.), *Monumenta Germaniae Historica (Leges)*, vol. I, Hannover-Leipzig, 1902, p. 167-169.

75. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 230-238; Jean GAUDEMET,

segles no hi havia un gran nombre de solters que, respecte a la virginitat, seguissin les pautes assenyalades per sant Pau per accedir a la dignitat episcopal. Sant Pau fou el primer a establir una llista d'impediments per assolir-la, assenyalant:

*Es preciso que el obispo sea irreprochable, marido de una sola mujer, sobrio, prudente, cortés, hospitalario, capaz de enseñar; no dado al vino, ni pendenciero, sino ecuánime; no camorrista ni amigo del dinero; que sepa gobernar bien su propia casa, que tenga los hijos en sujeción, con toda honestidad [...] no neófito, no sea que hinchado, venga a incurrir en el juicio del diablo. Conviene asimismo que tenga buena fama ante los de fuera, porque no caiga en infamia ni en las redes del diablo.*⁷⁶

Dins d'aquests impediments descrits amb caràcter negatiu, destaquen els referents als defectes d'ordre moral: no s'admeten els reus de crim notori, ni els pecadors contra la castedat o la fe, els bigams, els blasfemadors, els lladres, etc.; els de caràcter corporal, considerant com a tals els que impedièssin absolutament l'exercici de l'orde rebut, encara que no s'assenyalen en concret, ja que en aquella època molts es devien a mutilacions rebudes en temps de persecucions —des del segle III s'al·legà també com a defecte la castració voluntària—, i els de caràcter social referents als oficis públics, com l'exercici d'armes, tutor, curador, etc., i els que atemptaven contra la llibertat, com els lliberts i els serfs.⁷⁷

Sobresortien alguns pares de família que, amb una vida sense culpa, prudència, saviesa i bon govern de la seva família, tenien predisposició per al govern de l'Església, i encara que vivien amb la legítima muller eren elegits bisbes pels seus fidels; fou el cas de sant Hilari, que tenia dona i filla quan fou elegit bisbe Pictaviense. Després de rebre la dignitat episcopal, no tornaven a viure amb les seves esposes: a la manera de la llei antiga, s'apartaven de les seves cases i vivien al temple.⁷⁸

⁷⁶ "L'Église dans l'Empire Romain, IV-V siècles", a *Histoire du droit et des institutions de l'Église en occident*, vol. III, París, Sirey, 1958, p. 515-561; Justo FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral en la España romano-visigótica*, Roma, Iglesia Nacional Española, 1955, p. 195-196.

⁷⁷ Text d'acord amb la traducció castellana d'Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 117; Cf. 1Tm 3,1-7; Tt 1,6-8; 1Pe 4,9; vegeu *La Bíblia*, biblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 384, 394 i 435, respectivament.

⁷⁸ Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 117-121.

⁷⁹ Enrique FLÓREZ DE SETIÉN Y HUIDORO, *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, vol. XXIX, Madrid, Imprenta de D. Antonio Sancha, 1836, tractat LXV, cap. 4, p. 83.

Als cànons dels concilis hispans es destaca una sèrie d'impediments que tenen com a íntima raó d'ésser aspirar a eliminar tota mena d'indignitat del sacerdoci catòlic. Un dels aspectes més rellevants és el referent a la perfecta puresa de l'ànima i de la carn consagrada pel vot de castedat, que imposa la continència als clergues superiors.⁷⁹ Al cànon 5 del Concili ilderdense del 546, es diu:

*De los que sirven al altar, si por fragilidad de la carne pecasen súbitamente. Si los que sirven al altar de Dios cayeren súbitamente por fragilidad deplorable de la carne y se arrepintieren dignamente a vista del Señor, de modo que mortificando el cuerpo y contritos de corazón, ofrezcan a Dios el sacrificio, quede al arbitrio del Pontífice, no tener por mucho tiempo suspensos a los afligidos verdaderamente, o segregar a los desidiosos del cuerpo de la Iglesia por término más prolijo; y que de este modo, vuelvan a ocupar sus oficios, pero sin poder ser promovidos a otros más altos: más si reincidieran, volviendo como el perro al vómito, no sólo carezcan de la dignidad del oficio, sino que sólo al fin de su vida reciban la santa comunión.*⁸⁰

Dels cànons de concilis posteriors, com són els III i IV de Toledo, es pot deduir que les faltes i els pecats contra les lleis de la continència i el celibat eren molt estesos donada la desacostumada suavitat en la imposició de penes. Aquest també és el cas del nostre Concili ilderdense del 546, a l'esmentat cànon 5. Això fa pensar que els clergues infidels als seus deures eren una majoria considerable. Una bona prova, a la província Tarraconense, n'és la carta de sant Sirici a Himeri de Tarragona, ja al segle IV, on es troba la primera prescripció penitencial contra els monjos d'ambdós sexes que, en la soledat dels monestirs i sota la careta de la perfecció, s'havien lliurat al comerç carnal.⁸¹

79. Concili II de Toledo del 527, cànon 1. El text llatí i la versió castellana del cànon es troben a José VIVES, Tomás MARÍN i Gonzalo MARTÍNEZ Díez, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Enrique Flórez, 1963; Justo FERNÁNDEZ ALONSO, *La cura pastoral en la España romano-visigótica*, Roma, Iglesia Nacional Española, 1955, p. 144 i s.; Narcís JUBANY, "El celibato eclesiástico y el canon 10 del concilio de Ancyra de 314", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. xv (1935), p. 237-256; Narcís JUBANY, "El voto expreso de castidad de las órdenes sagradas en la Alta Edad Media", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. xxv (1935), p. 1-49.

80. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 141-142.

81. SIRICI, *Epistola ad Himerium* VI, 7, a Jacques-Paul Migne (ed.), *Patrología Latina*, vol. XIII, p. 1137; edició crítica a "Carta de Sirici a Himeri", a *Escrits de bisbes catalans del primer mil·lenni*, Barcelona, Clàssics del Cristianisme, 1992.

El cànon 15 reforça la continència clerical:

*Que los clérigos no habiten con mujeres extrañas. Los santos Padres, aunque mandaron por sus antiguos consejos que se evitara enteramente en las iglesias la familiaridad con mujeres extrañas, sin embargo ahora nos ha parecido que quien se halle en este caso, si después de un primero y un segundo aviso, no quisiere enmendarse, sea privado de la dignidad de su oficio mientras permaneciere en el vicio; pero si con ayuda de Dios se corrigiere sea restablecido en el santo ministerio.*⁸²

Aquest text al·ludeix al cànon 3 del Concili de Nicea: “Ni al obispo, ni al presbítero, ni al diácono, ni a ningún miembro del clero, le es lícito tener una mujer subrepticamente introducida en su casa; a no ser su madre, su hermana, su tía o aquellas solas personas que no sean sospechosas.”⁸³ Si el clergue sospitós de cohabitar amb una dona no recomanable, a la segona amonestació no l’abandonava, era considerat un presumpte concubinari i quedava suspès ipso facto. En cas de penediment del clergue, se’l reintegrava a les seves funcions sagrades.

Un altre dels defectes existents en aquella època, conegut arran del cànon 12 del Concili ilderense del 546, consistia en el fet que alguns bisbes no posaven atenció en la recta selecció dels seus clergues, tot i que tenien l’obligació estricta d’investigar a fons la seva formació intel·lectual, que era més aviat escassa, ja que els sacerdots no estudiaven una carrera interns en seminaris, ni existien les escoles catedrals de l’alta edat mitjana, origen dels estudis generals de la baixa edat mitjana.⁸⁴ Potser encara quedaven vestigis dels costums del segle iv, quan era el poble qui designava d’entre els seus aquells que havien de regir la diòcesi, tot i que és una hipòtesi molt remota. Així, aquest cànon 12 enuncia:

Que se deponga a los que han sido ordenados en contra de los cánones. Los que en contravención a lo establecido en los cánones

82. Text d’acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 144.

83. Text d’acord amb la traducció al castellà de Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d’Estudis Ilerdencs, 1975, p. 56; text llatí a Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 7.

84. Severino GONZÁLEZ RIVAS, “La formación del clero en la España visigoda”, a *Miscelánea Comillas*, vol. I, Santander, Universidad Pontificia Comillas, 1942, p. 371-393; Jean GAUDEMET, “L’Église dans l’Empire Romain, IV-V siècles”, a *Histoire du droit et des institutions de l’Église en occident*, vol. III, París, Sirey, 1958, p. 515-561.

*han ordenado indirectamente clérigos hasta el día de hoy, sean perdonados por el Señor o por la santa y eclesiástica caridad. Pero si atrevidamente lo hicieran en adelante, obsérvese el decreto de los cánones expedido contra ellos, esto es, queden privados de ordenar y sean depuestos los ordenados; pero que en ningún tiempo sean promovidos los que hasta aquí han sido ordenados de esta manera.*⁸⁵

És clar que a la metròpoli Tarraconense es donava aquest problema, com es pot deduir del rigor en el seu càstig, cosa que permet suposar que el mal devia ser greu en aquella època, tal com diu Enrique Flórez: “No mancaren transgressors d’aquesta llei a la província Tarraconense vivint sant Pacià, perquè alguns sacerdots tornaven amb les seves dones i encara amb les que no eren seves, com plora el papa sant Sirici en la resposta que dóna a Himeri de Tarragona.”⁸⁶ El càstig és dur sobre els qui rebien ordres sagrats essent reincidents, els quals eren deposats i no podien promoure en altres funcions o oficis. A més, el bisbe que els l’havia imposat era privat d’ordenar.

*Penitència*⁸⁷

En aquesta època, s’han de distingir dues etapes, una que correspon a la penitència oficial o canònica, també anomenada pública (segles IV-V), i l’altra a la penitència privada (segles VI-VII), remarcant que aquesta darrera no va aparèixer al continent europeu fins al segle

85. Text d’acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 143.

86. Enrique FLÓREZ DE SETIÉN Y HUIDORO, *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, vol. XXIX, Madrid, Imprenta de D. Antonio Sancha, 1836, tractat LXV, cap. 4, p. 83.

87. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 254-266; cf. Paul GALTIER, “Pénitence et convertis. De la pénitence latine à la pénitence celtique”, *Revue d’Histoire Ecclésiastique* (Lovaina), vol. XXXIII (1937), p. 5-26 i 277-305; Severino GONZÁLEZ RIVAS, *La penitencia en la primitiva iglesia española*, Salamanca, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Raimundo Peñafort, 1950; Justo FERNÁNDEZ ALONSO, “La disciplina penitencial en la España romano-visigoda desde el punto de vista pastoral”, *Hispania Sacra* (Madrid), vol. IV (1951), p. 243-311; Cyrille VOGEL, “Les sanctions infligées aux laïcs et aux clercs par les conciles gallo-romains et mérovingiens”, *Revue de Droit Canonique* (Estrasburg), vol. II (1952), p. 5-29, 171-179 i 311-328; Cyrille VOGEL, “Composition légale et commutations dans le système de la pénitence tarifée”, *Revue de Droit Canonique* (Estrasburg), vol. VIII (1958), p. 1-38 i 341-359; Celestino BLANCO CORDERO, *El fuero especial del clero y su desarrollo en España hasta el siglo VIII*, Salamanca, 1944; José María RODRÍGUEZ DEVEZA, “Contribución al estudio de las penas en el derecho canónico de la época visigoda”, *Revista de Estudios Penales* (Valladolid), vol. III (1945), p. 2-6.

vii. I existeix una sola pena comuna, que és l'excomunicació, però una gran varietat de penes privatives per als clergues.⁸⁸

Durant aquest període, l'única penitència sacramental és l'oficial o pública general, que era la imposada, oficialment i solemne, per l'Església de manera pública, i hi estaven adscrits els sotmesos a l'orde dels penitents.⁸⁹ Aquesta penitència es practicava davant de tots els fidels amb exercicis de mortificació i humilitat durant un cert temps, més o menys llarg, en què el penitent feia en públic professió de pecador repenedit que demanava perdó. Els pecats que originàriament queien dins d'aquest tipus de penitència foren ja citats al decret apostòlic del Concili de Jerusalem, conegut a través de Tertul·lià: "*Necesse est ut abstineatis vos ab idolothytis et sanguine et fornicatione.*"⁹⁰ Sant Agustí i Cesari d'Arle ens donen un catàleg més explícit de pecats,⁹¹ i diferencien entre pecats contra el decàleg, com apostasia, pràctiques supersticioses, malefícis, homicidi, adulteri, concubinatge, fornicació, inobservança dels temps vetats per a les relacions matrimonials, espectacles lascius o sanguinaris, balls, furt, fals testimoni, perjuri, calúnnia i avortament; pecats capitals, com avarícia, odi persistent, enveja, ràbia, orgull i embriaguesa, i pecats venials contra Déu, el proïsme i amb si mateix.

Recorrent el text conciliar ilerdense del 546, trobem que tots els pecats que es castiguen amb la penitència pública tenen relació amb faltes contra la castedat, la fe o contra la pròpia vida o la dels altres. Així, el cànon 7 es refereix a una falta contra la fe:

*De los que con juramento se obligan a no hacer las paces. El que se obligare con juramento a no hacer de modo alguno las paces con su colitigante, segregado por su perjurio un año de la comunión del Cuerpo y Sangre del Señor, expíe en este tiempo su pecado con limosnas, lágrimas y con cuantos ayunos le fuere posible; y se dé prisa a volver a la caridad que borra la muchedumbre de pecado.*⁹²

88. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 254 i 263.

89. SANT AMBROSI, *De Poenitentia*, II, 10, 95, a Jacques-Paul MIGNÉ (ed.), *Patrologia Latina*, vol. XVI, p. 541.

90. Ac 15,28-29, vegeu *La Bíblia*, bíblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 241; Severino GONZÁLEZ RIVAS, *La penitencia en la primitiva iglesia española*, Salamanca, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Raimundo Peñafort, 1950, p. 74.

91. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 255.

92. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 142.

Les últimes paraules del cànon són preses de la carta primera de sant Pere, que diu: “Per damunt de tot, tingueu un amor intens entre vosaltres, perquè l’amor cobreix una multitud de pecats.”⁹³ Com que eren temps de guerres i aquestes solen crear profunds ressentiments, era fàcil arribar als solemnes juraments d’irreconciliació amb els enemics. Per posar remei a aquest costum anticristià, els pares de l’Església promulgaren aquest cànon.

En els textos romanovisigòtics s’elaborà un esquema elemental i lògic de l’administració de la penitència canònica solemne o pública⁹⁴ segons el qual els actes penitencials havien de començar per un acte del pecador en el qual confessés humilment les seves culpes davant de tots els fidels reunits i demanés el perdó al Senyor, mitjançant l’Església. Després venia el ritual de la imposició de la penitència per part del bisbe, amb la imposició de mans i el lliurament d’un cilici o un vestit de pell de cabra que el penitent havia de portar durant tot el temps d’expiació, al mateix temps que s’havia de deixar créixer el cabell indefinidament. El penitent seguia apartat de la comunió eucarística, però no de la celebració liturgicocultural, per la qual cosa, dins l’església, ocupava un lloc especial immediatament abans de l’inici de la nau de l’edifici. Al final d’aquest període més o menys llarg, si el penitent havia observat allò imposat sota la vigilància dels sacerdots, rebia l’absolució del pecat amb la imposició de mans per part del bisbe davant la comunitat de fidels, i tornava a adquirir la plenitud dels seus drets dins la comunitat cristiana.⁹⁵

Els sotmesos a la penitència pública tenien un estatus social i religiós especial, molt similar, per la seva vida i els seus hàbits, al dels ascetes, per la qual cosa l’acceptació de la penitència venia a ser, en realitat, com una professió religiosa. En tenim un exemple al cànon 1 ja mencionat, que imposava al clergue que havia vessat sang, encara que fos la de l’enemic, la privació per dos anys de l’ofici i, excomunicat, havia d’expiar la seva culpa mitjançant vigílies, dejunis, oracions i donatius, per tornar després a l’ofici o a la comunió sense ésser promogut a altres càrrecs principals. És una clara prova de rehabilitació del clergue que es contradiu amb l’ambient disciplinari eclesiàstic d’aleshores, ja que la norma que se seguia, segons el mateix cànon, era que: “Nin-

93. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 142; 1Pe 4,8; vegeu *La Bíblia*, bíblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 435.

94. Sempre, mentre durés la vida, hi havia la possibilitat de perdó per als pecadors, però l’absolució privada no donava dret a la comunió, que era un acte públic.

95. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 256-257.

guno de los clérigos que hubieran sido degradados pudieran de nuevo volver a formar parte activa del clero."⁹⁶ Suposa una suavització de la disciplina penitencial general. En realitat, vindria a ser un nou estatus de vida, el de penitent, durant el temps imposat per a l'expiació.

El cànon 6 també prescriu clarament la penitència pública, en establir:

*Quien infiriere violencia de estupro*⁹⁷ *a una viuda penitente*⁹⁸ *o a una virgen religiosa,*⁹⁹ *si se negare a separarse de ella, sea juntamente privado de la Comunión y del trato con los cristianos. Pero si la que sufrió la violencia volviese a la santa Religión, la sentencia dada continúe vigente solo contra el estuprador hasta tanto que haga penitencia pública.*¹⁰⁰

La penitència, com a regla general, durava entre tres i deu anys, amb l'excepció dels casos de penitència fins al final de la vida, que corresponien als pecats més greus. Quant a la penitència indeterminada, s'ha d'entendre de curta duració, ja que es reduïa a dejunis quaresmals.

La contumàcia es castigava amb una prolongació de la duració de la penitència. El cànon 10 ho explicita de la manera següent: "*De los que por miedo a la culpa que han cometido no quieran salir de la Iglesia aun mandándose el obispo.*"¹⁰¹ Era el cas dels castigats a fer

96. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 142.

97. Estupre és l'acte carnal aconseguit d'una dona per la violència. Però aquest cànon es refereix a estupradors de vídues penitents i religioses consagrades a Déu, la qual cosa, a més de la malícia de l'estupre, comporta la indecència del sacrilegi.

98. Hefeie diu que una vídua penitent era una vídua que havia fet el vot de viure la seva viduitat amb vida ascètica, tal com el vidu podia fer el vot de viure la seva en qualitat de *vir conversus* o *vir paenitens*. La *professio viduitatis* es feia davant del bisbe i constituïa la cerimònia d'entrada a aquest orde. Vegeu Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 245.

99. Verge religiosa era una monja que havia fet els tres vots canònics, com ara es fa. En aquest període, les verges formaven un cos ben determinat, que ocupava el primer lloc després del clergat. Hi havia les que es consagraven a Déu amb el simple *propositum* de virginitat, i les que s'hi consagraven mitjançant una cerimònia solemne molt semblant a la del matrimoni: imposició del vel, tradició de l'anell i la corona, etc. Vegeu Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 245.

100. D'acord amb la traducció al castellà de Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 45; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 142.

101. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de*

penitència pública que es reincorporaven a les assemblees litúrgiques abans del termini previst per a l'expiació. Es castigava la resistència a acatar amb submissió humil la disciplina penitencial de l'Església. En realitat, s'imputaven al penitent dues culpes greus, per la qual cosa havia de complir dues penitències públiques consecutives: "*Los que mandándose el sacerdote no quisieren salir de la Iglesia por culpa que han cometido, sean recibidos más tarde al perdón a causa del delito de contumacia.*"¹⁰²

En finalitzar el termini de la penitència imposada, tenia lloc la reconciliació, que consistia en una cerimònia celebrada, habitualment durant la missa, pel bisbe o per algun prevere, per delegació del primer. Al *Liber ordinum* se n'han conservat dos formularis.¹⁰³ Es començava amb una exhortació que el sacerdot dirigia al penitent sobre el gran do que per a ell significava el perdó dels seus pecats per la penitència i sobre el zel amb què, en el futur, havia de procurar conservar-se fidel en la gràcia. A continuació, vestit amb l'hàbit penitencial ben net, el penitent es postrava en oració davant l'altar. Singularment, resava quatre oracions, en què demanava a Déu perseverança en la virtut i la pràctica de l'ascetisme. Després, tenia lloc la *benedictio*, amb la imposició de mans, acompanyada d'una fórmula amb què s'absolien els pecats. El penitent quedava automàticament reincorporat a l'Església, rebia la comunió i, amb això, es donava per acabada la reconciliació. El dia previst per a aquesta cerimònia era el Dijous Sant, al final de la Quaresma. Amb tot, la vida del penitent reconciliat ja no tornava a ser com abans, sinó que quedava obligat a viure una vida d'ascetisme i penitència fins al final de la seva vida. El papa Sirici, en la seva carta a Himeri de Tarragona el 385, fa una llista d'activitats i professions que estaven vetades als penitents reconciliats, entre les quals la professió militar, el matrimoni, les diversions i l'ordenació sagrada.¹⁰⁴ Com a excepció a la norma, tal com hem apuntat anteriorment, sobre la rehabilitació del clergue que ha vessat sang, el cànon 1 ens indica una relaxació o suavitat de la norma penitencial. No obstant això,

cánones de la Iglesia española, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 143.

102. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 143.

103. Sota el títol "Ordo de missa unius poenitentis" al *Liber ordinum*, p. 351-355, vegeu Fernando CABROL i Henri LECLERCQ, *Monumenta Ecclesiae Liturgia*, vol. V, París, 1900-1902; "Missa de poenitentibus", al *Liber ordinum*, p. 355-359.

104. SIRICI, *Epistola ad Himerium* VI, 7, a Jacques-Paul MIGNE (ed.), *Patrologia Latina*, vol. XIII, p. 1137-1185; "Carta de Sirici a Himeri", a *Escrips de bisbes catalans del primer mil·lenni*, Barcelona, Clàssics del Cristianisme, 1992.

en aquest període s'exclou de la penitència oficial els monjos i els qui practiquen la conversió. La professió religiosa era considerada un segon bateig, i es dispensava la penitència oficial als monjos. Els conversos havien de portar una vida retirada a les seves pròpies cases o en un monestir, i estaven sotmesos a una vida austera i casta.¹⁰⁵

Encara que en aquesta època hi havia una sola pena comuna, no hi havia una única pena d'exclusió de l'Església que s'anomenés excomunicació, sinó que hi havia molts tipus de comunió i excomunió parcials, segons el contingut dels textos. Unes vegades es refereixen a l'exclusió de l'Església, però moltes altres a aspectes parcials, com la participació en les funcions religioses i en la recepció de l'Eucaristia.¹⁰⁶ L'excomunicació era una altra forma de penitència, no com un element integrant de la penitència canònica, sinó que presumptament s'imposava per separat com un càstig aïllat, ja vigent des del Concili d'Elvira.¹⁰⁷ Sembla ésser un càstig més greu que el de la penitència pública, i el clergat no podia tenir cap tracte amb l'excomunicat, segons disposa el cànon 4 del Concili ilderdense del 546 amb la frase següent: "*Nec cibum sumere*", referent als incestuosos; i la del cànon 14: "*Nec in cibo participent*", referent als rebatejats, els quals ens donen una perfecta idea de la separació de l'Església que suposava un càstig similar. En aquesta època, l'excomunicació era la més greu de totes les penes, i se la comparava amb l'expulsió d'Adam i Eva del paradís i amb la mort espiritual. Admetia dos graus, que més tard es dirien excomunicació major i excomunicació menor.¹⁰⁸ L'anatema era la més greu i implicava l'exclusió completa de la comunitat. L'altra forma, més suau, anava lligada a la penitència pública, que es regia per les seves normes i finalitzava amb la reconciliació. De la mateixa manera, l'anatema podia ser absolt si es complia tota la penitència, però, de fet, aquesta pena s'imposava als heretges, ja que el seu penediment no era presumible, mentre que l'excomunicació menor queia sobre subjectes predisposats al penediment i al compliment de la penitència oficial prevista per a aquests casos. Als anatematitzats, no se'ls admetia als sagraments ni al culte, ni al tracte social amb la resta de fidels. Solia comunicar-se la sentència a la resta d'esglésies veïnes, per tal que fos observada

105. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 255-256.

106. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las imprecaciones en los diplomas leoneses", *Atalaya* (París), vol. V (1994), p. 62.

107. Concili d'Elvira del 300, cànon 14, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 22.

108. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 263-264.

també allí. Aquesta pena no era *latae sententiae*, sinó que havia d'ésser comprovada en cada cas per confessió o seguint les normes processals i era precedida d'una monició canònica. El jutge competent en aquests casos era el bisbe i tenia la possibilitat de recurs devolutiu al concili provincial.¹⁰⁹

Hi havia una gran varietat de penes privatives per als clergues. En aquest període, era vigent la deposició, o l'anomenada degradació, que privava de l'ofici i del benefici i era la més greu de totes. La suspensió era com l'anterior, amb la diferència que era temporal. Hi havia també la privació d'estipendis com a càstig per les negligències en la celebració dels oficis divins; l'exclusió de la comunió amb la resta de bisbes, prohibint-los exercir qualsevol funció episcopal fora de la seva diòcesi, i la comunió peregrina, que era una espècie de deposició temporal consistent en el fet que el clergue era considerat aliè, sense carta de presentació: se l'alimentava, però no podia exercir cap funció clerical.¹¹⁰

La penitència privada apareix com una cosa normal al segle VII. La introducció de la penitència privada amb l'absolució sacramental farà perdre terreny ràpidament a la penitència oficial. Les causes que van condicionar la seva aparició foren les següents:

1) Els monjos estaven exclosos de la penitència oficial, i no hi havia cap altre remei que donar-los l'absolució sacramental de la penitència privada.

2) El rigor de la penitència oficial demostrat durant més de dos segles ja no era viable.

3) Més perfecció en l'anàlisi psicològica dels actes del penitent i en general de tots els elements que integraven la pràctica i el sagrament de la penitència.

Es regulà per mitjà dels llibres penitencials, en què apareixen tarifades les penes corresponents a cada pecat.¹¹¹

Extremunció

Extremunció i viàtic eren els últims auxilis espirituals. La primera tenia per matèria un crisma especial, anomenat pel ritual visigòtic

109. Concili I de Nicea del 325, canó 5; el text llatí a Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 8.

110. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. 1, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 264-265.

111. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. 1, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 258.

unguentum, barreja d'oli, encens i altres perfums, que es beneïa solemnement el dia de la festa dels sants Cosme i Damí, metges orientals. La cerimònia era molt senzilla, ja que comprenia l'ungiment del cap per part del sacerdot.¹¹² L'oració amb la benedicció final expressava els fins de la unció, que es redueixen a la curació de la malaltia i la concessió de gràcia abundant. Si el malalt no millorava, sinó que entrava en perill de mort, se li administrava el viàtic. Era com una penitència pública seguida immediatament de la comunió eucarística. En cas que recobrés la salut, havia de viure una vida d'ascetisme, com a penitent. En cas de no confessar cap pecat greu, podia ser admès al clergat. El Concili ilderdense del 546 no mostra interès per aquest tema, ja que no presenta cap cànon que hi faci al·lusió.

DISCIPLINA DEL CLERGAT

L'entrada a la clerecia es feia per pròpia iniciativa, quan el candidat tenia la facultat d'elegir per si mateix, o bé des de la infantesa, per decisió de la família, per tal de dedicar-se al servei diví. Des de la seva entrada, el clergat estava sotmès a una disciplina per tal de preservar la seva santedat i puresa. Els concilis donen unes normes a les quals havien d'ajustar-se i un conjunt de defectes que no havien de tenir per tal d'ésser aptes per al clergat i que seguien sant Pau. Als primers concilis de Toledo, es parla tant de la necessitat o precarietat de subjectes aptes per al sacerdoci com de la condició necessària i suficient per poder admetre a graus inferiors aquells que havien fet penitència canònica. El papa Sirici suggereix sobre aquest tema: "Escolliu per al clergat aquells monjos més aptes i dignes per la seva santedat de vida."¹¹³ Era entre els monjos on més fàcilment es podien trobar homes veritablement de Déu i lliures de qualsevol impediment canònic. El fet és que aquesta pràctica fou cada cop més arrelada a l'Església hispana, fins a arribar a un veritable floriment de vocacions clericals i episcopals dins els monestirs. El cànon 3 del Concili ilderdense del 546 entrà de ple en la disciplina de l'Església a l'hora d'indicar el mètode concret per a l'elecció dels monjos que havien d'ésser ordenats:

Que los monjes se ordenen clérigos por mandato de su abad, y las cosas que se ofrecen al monasterio no se les arrebatan... Establecióse que respecto a los monjes, se observara lo prescrito por los

112. *Liber ordinum*, p. 69-73, a Fernando CABROL i Henri LECLERCO, *Monumenta Ecclesiae Liturgia*, vol. v, París, 1900-1902.

113. SIRICI, *Epistola ad Himerium VI*, 7, a Jacques-Paul MIGNE (ed.), *Patrologia Latina*, vol. XIII, p. 1144.

*sínodos de Agde o de Orleáns; debiéndose tan solo añadir que han de ordenarse de clérigos con voluntad del abad y para utilidad de la Iglesia, aquellos a quienes haya probado el obispo en el ministerio del clericalato. Que no se toquen por los obispos bajo ningún concepto, apoyados en la ley diocesana, las cosas que de las facultades se ofrecen a los monasterios. Y si algún lego desea que se consagre la basílica construida por él, no se atreva a segregarla bajo ningún concepto de la ley diocesana, apellidándola monasterio, donde no hay congregación, o no se establece regla por el obispo.*¹¹⁴

La facultat d'elecció residia, en últim terme, en el bisbe, com era lògic des del moment que només ell tenia la possibilitat de comunicar el poder sagrat a través de l'ordenació. Però havia de fer-ho comptant abans amb la voluntat de l'abat, el qual, amb el seu consentiment, feia d'interpret del súbdit, que ja havia renunciat a la seva pròpia voluntat, pel *placitum* d'obediència, en entrar en un orde monàstic i a favor de l'abat, en ésser admès a la vida monacal. Això significava una certa independència jurídica del monestir enfront del bisbe. El cànon 27 del Concili d'Agde diu: "*Si fuere necesario que se ordenara un clérigo de entre los monjes...*",¹¹⁵ cosa que significa que els monjos clergues no devien abundar a l'Església visigòtica. Quant a les ordenacions irregulars, la simonia havia estat ja objecte de correcció a l'Església hispana en la carta del papa Hormisdes de l'any 517, però el Concili ilderense del 546 no en diu res.

Sobre el tema de la puresa clerical, cap concili no diu res respecte a l'observança de la continència del sotsdiaca. El cànon 15 del Concili ilderense del 546 és aplicable i es refereix expressament a tots els clergues en dir: "*Que los clérigos no habiten con mujeres extrañas.*"¹¹⁶

Les faltes i els pecats contra les lleis de la continència es devien cometre freqüentment. Un indicatiu suficient el trobem en diversos textos conciliars, com a l'esmentat cànon 5 del Concili ilderense del 546, en què es manifestà una certa suavitat en els càstigs.

114. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 140-141.

115. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 141.

116. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 144.

Un altre dels vicis del clergat era l'esmentat al cànon 7: “*De los que con juramento se obligan a no hacer las paces.*”¹¹⁷ Seguint l'exemple del judici de Marcià d'Astagi i Habenci, es declaren invàlids els juraments d'aquesta espècie, reforçant així allò que diu.¹¹⁸

Fent referència al vici d'ambició i avarícia en tots els graus dins el clergat, i defensant els béns de l'Església, el cànon 16 diu: “*Estaba prohibido coger nada perteneciente al obispo difunto.*”¹¹⁹ El precedent d'aquest cànon el trobem al cànon 2 del Concili de València del 524,¹²⁰ el qual posa en relleu els abusos dels clergues avariciosos que s'aprofitaven del desordre de les circumstàncies un cop mort el bisbe fins a l'elecció del nou successor. També dóna peu a pensar que l'interregne dels bisbes visigòtics del segle VI era rellevant, vist el caos econòmic regnant que arribava fins al punt que podia succeir que els sacerdots no rebessin els seus estipendis.

I finalment, un altre del vicis del clergat era el d'aquells que atemptaven contra la vida, reflectit al cànon 11: “*De los clérigos que intentan matarse mutuamente. El obispo castigue con mucha severidad a los clérigos que trataren mutuamente de matarse, atendiendo a la afrenta que con tal exceso haya sufrido la dignidad de los ministerios.*”¹²¹ En els casos de setge a la ciutat, els clergues havien d'empunyar les armes per defendre-la, com qualsevol altre ciutadà, i degué donar-se el cas freqüent que entre ells arribessin a les mans, disposats a l'agressió mortífera.¹²² El cànon no especifica la quantia del càstig, però sí que parla de rigor.

Encara que tot el que hem exposat sobre la disciplina del clergat sembla negatiu, hem de mirar en sentit positiu les premisses posades

117. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 142.

118. Concili VI de Toledo del 638. El text llatí i la versió castellana del cànon es troben a José VIVES, Tomás MARÍN i Gonzalo MARTÍNEZ DíEZ, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Enrique Flórez, 1963.

119. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 144-145.

120. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 147-148.

121. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 143.

122. Arnold Hug Martin JONES, “Military Chaplains in the Roman Army”, *The Harvard Theological Review* (Cambridge), vol. XLVI (1953), p. 239-240.

pel concili com un gran moviment cap a la santedat i la perfecció, per la qual cosa s'havien d'atacar contundentment els costums bàrbars i no deixar cap esclatxa per a la introducció del paganisme. Sens dubte, el clergat era l'impulsor d'una massa social a la qual havia de guiar, i la millor manera de fer-ho era predicant amb l'exemple.

DISCIPLINA DEL POBLE CRISTIÀ

En un mosaic de diferents cultures i creences religioses, l'Església catòlica va haver de lluitar molt per a no deixar el poble hispanoromà i visigòtic en mans de l'arrianisme. L'any 564 encara no s'havia produït la conversió oficial al catolicisme del poble visigòtic en massa, que agrupat en una sola fe visigots, sueus i hispanoromans.

La proliferació de concilis en aquest segle —disset en total— mostra una gran activitat en la disciplina de la vida eclesial i social. Havien de posar remei doctrinal a la ignorància, als errors doctrinals i a la indisciplina. Les resolucions dels sínodes diocesans arribaren al coneixement dels fidels cristians més senzills a través dels abats, preveres i diaques de totes les diòcesis que anaven als concilis. Com ens mostren les actes conciliars, els mals majors que culpaven la societat eren: l'avortament, l'infanticidi, l'incest, l'estupre, el perjuri i la contumàcia. Així, al Concili ilerdense del 546, es troben reflectits als canons 2, 4, 6, 7 i 10, respectivament.

El cànon 2 diu:

*De los que procuran el aborto o matan a sus hijos. Aquellos que procuraren matar a los hijos concebidos malamente de adulterio o a los ya nacidos o trataran por medio de algunas yerbas de ahogarlos en el útero materno, déseles la comunión a los adúlteros de ambos sexos después de siete años de penitencia; pero con tal que todo el tiempo de su vida lo pasen llorando humildemente su crimen; y no les sea lícito recobrar su ministerio. Sin embargo, admítaseles en el coro de los que cantan desde que se les dio la comunión, y a los mismos envenenadores se les concederá ésta solamente al fin de su vida si, mientras durase, se ocuparen en llorar sus maldades.*¹²³

El Concili d'Elvira ja tractava el problema als canons 63 i 68, i prescrivia que a la dona, tant la fidel com la catecúmena, que matava el seu fill nat d'adulteri, o a aquelles persones que fessin avortar o que matessin els seus fills, tal com prescrivien les lleis civils, se les

123. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 140.

condemnava a la pena de mort, i, com s'esmenta a la primera llei del Llibre dels Jutges, llibre 6, títol 3:

*Si alguno diese hierbas a las mujeres para hacerlas abortar o matase al infante, debe sufrir pena de muerte..., si alguna mujer libre o sierva tomase hierbas para abortar, sea condenada a muerte, y si el juez no la quisiere condenar, ciéguela. Si el marido lo mandó hacer, sufra el mismo castigo.*¹²⁴

El cànon 2 del Concili ilerdense del 546 tractà d'“aquellas personas que hacen abortar o de aquellas que matan a sus hijos.”¹²⁵ La disciplina se suavitzà, ja que es manà que els adúlteris no combreguessin en set anys, i que, si eren clergues, se'ls separés a perpetuïtat del ministeri i només fossin admesos al cor després de rebre la comunió. La pena era més gran per als qui, per ofici, subministraven substàncies abortives, ja que eren considerats còmplices i autors. En realitat, es penalitzaven dos delictes: l'adulteri i l'avortament provocat. Les lleis civils condemnaven aquest crim amb la pena de mort, segons la primera llei del Llibre dels Jutges, llibre 6, títol 3.

El cànon 4 del Concili ilerdense del 546 ordenà el següent:

*Que a los incestuosos, mientras que permanecen ciegamente en este vicio, se los tenga entre los catecúmenos. Se ordena respecto a los que se manchan con la profanación de incesto, que mientras perseveren en este detestable e ilícito contubernio de la carne, sean admitidos en la Iglesia tan solamente hasta la misa de los catecúmenos, con los cuales conviene que ni aun a la mesa se siente ningún cristiano, según dijo o mandó el Apóstol.*¹²⁶

L'Església imposà a l'incest una de les penes canòniques més grans. No solament excomunicava els incestuosos privant-los de la comunió, sinó que també els privava de l'assistència al sacrifici eucarístic; a més, cap fidel cristià podia menjar-hi o comunicar-s'hi de cap altra manera que no fos prescrita per Pau, fent referència al passatge de la Carta primera de sant Pau als Corintis, en la qual es queixa d'un gravíssim cas d'incest a la comunitat cristiana:

124. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 140.

125. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 140.

126. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 141.

En la carta que us vaig escriure us advertia que no tinguéssiu tractes amb els qui porten una vida immoral; però no em volia referir a tots els immorals, usurers, lladres o idòlatres d'aquest món, ja que aleshores us caldria sortir fora del món. Volia dir que no heu de tenir tractes amb els qui duen el nom de germans però són immorals, usurers, idòlatres, calumniadors, embriacs o lladres. Amb gent d'aquesta mena no heu de compartir ni tan sols la taula!¹²⁷

El cànon 6 del Concili ilderdense del 546 diu:

*De los que violan a una viuda penitente o a una virgen religiosa. El que estuprare violentamente a una viuda penitente o a una virgen religiosa, si no quisiere separarse de este pecado, sean ambos segregados de la comunión y del gremio de los cristianos; pero si la que fue violentada volviere a la santa religión, persevere la sentencia pronunciada en aquél solo, hasta que haga penitencia pública.*¹²⁸

L'estupre sempre ha estat prohibit al dret canònic i civil. Aquest cànon es refereix a estupradors de vídues penitents i religioses consagrades a Déu, estupre que, a més, era considerat sacrilegi. L'estupre violent i el sacríleg es condemnien amb la pena d'excomunicació i la prohibició del tracte amb tots els altres cristians, i s'igualava, quant a les penes, la vídua penitent i la verge religiosa. Això és lògic, perquè en aquells temps la vídua penitent havia fet el vot de viure la seva viduitat ascèticament, ja que a l'Església primitiva sempre hi hagué alguna organització que en garantia la subsistència, així com la dels seus fills inhàbils encara per a guanyar-se la vida per ells mateixos. La verge religiosa era una monja que havia fet els tres vots canònics, tal com actualment es fa. Sens dubte, ja existien alguns monestirs de religioses i religiosos a la província eclesiàstica de la Tarraconense. L'any 575, Joan de Bícjar, que acabà essent bisbe de Girona, fundà el monestir de Vallclara, prop de Montblanc. La llei mosaica condemnava a rebre i a dotar la dona que s'unís amb una verge no esposada i dormís amb ella. Justinià afegí la violència a l'estupre.

Un altre delictes que es condemnava al cànon 7 és el perjuri: "*De los que con juramento se obligan a no hacer las paces.*"¹²⁹ El perjuri era

127. 1Co 5,9-12; vegeu *La Bíblia*, bíblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 298.

128. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 142.

129. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 142.

una conducta abominable dins del cristianisme, tenint en compte que tots els cristians són germans i han de formar un sol cos amb Jesucrist en la fe i la pau i no han de permetre no estar reconciliats.

De la contumàcia, en parla el cànon 10 ja esmentat: "*De los que por miedo a la culpa que han cometido no quieren salir de la Iglesia aun mandándose el obispo.*"¹³⁰ Suposa una certa resistència a acatar amb humilitat la disciplina penitencial imposada per l'Església.

El dret d'asil dins les esglésies es reflecteix al cànon 8:

*Que el clérigo que extrajere de la Iglesia algún siervo o discípulo, haga penitencia. Ningún clérigo se atreva a extraer de la Iglesia, ni azotar al siervo o discípulo suyo que se acoge a ella; y si lo hiciere, sea depuesto del lugar al que no dio honor, hasta que haya hecho digna penitencia.*¹³¹

El dret d'asil de les esglésies o d'altres llocs privilegiats, com ara els cementiris i els claustres dels monestirs, consistia en el fet que, aquells que s'hi acollien, no podien ser agredits ni trets a la força. El clergue de les esglésies i les autoritats civils podien lliurar-los només sota promesa que no serien mutilats ni condemnats a mort.¹³² Els seus orígens es remunten a l'emperador Teodosi I, que atorgà un privilegi a favor de l'Església que ja havien tingut segles abans els temples pagans. La finalitat d'aquest cànon era que els pares de les esglésies pertanyents a la província de la Tarraconense ho complissin. Sens dubte, no es devia complir en totes les províncies hispàniques.

PATRIMONI ECLESIASTIC¹³³

El nucli d'expansió del cristianisme es trobava a les diòcesis que, amb el suport de les artèries de comunicació de l'Imperi, assentaren la seva jurisdicció eclesiàstica a totes les ciutats de més fàcil accés. Eren ciutats seu. El seu nombre augmentà a poc a poc, però sempre

130. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 143.

131. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 143.

132. Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 47.

133. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 266-271; Concili d'Orange del 441, cànon 10; c.16 q.2 c.8; Concili d'Arle del 314, cànon 36; Gonzalo MARTÍNEZ DIEZ, *El patrimonio eclesiástico en la España visigoda. Estudio histórico-jurídico*, Santander, Universidad Pontificia de Comillas, Facultad de Derecho Canónico, 1959.

conservant la proporció d'habitants. La més poblada fou la regió Bètica, seguida de la conca de l'Ebre i de la regió gallega, en les quals es desenvolupava tota la vida de l'Església amb un bisbe al capdavant.

Amb l'augment de conversions, i sobretot quan l'Imperi es va convertir oficialment al cristianisme, l'Església episcopal quedà sola i esdevingué insuficient. Als afores de la ciutat, van sorgir altres centres de culte, sempre secundaris en relació amb l'Església mare. El Concili I de Toledo parlà clarament de les esglésies existents fora de les *civitas*, "*in castello, aut vico aut villa*", i legislà de manera que apareix amb claredat una organització ja perfectament evolucionada d'aquestes esglésies en relació amb l'església episcopal.¹³⁴ Els nous centres de vida cristiana, com s'explicita, no sorgiren a l'atzar, sinó en *castellum*, *vicus* o *villa*. La *villa* era una propietat privada que podia ésser d'una església o d'un senyor seglar. La seva existència, en aquestes circumstàncies, suposa que van sorgir per iniciativa i a càrrec de l'amo de la finca, que com a molt no devia necessitar el permís del bisbe, sinó que se li donessin clergues per a atendre el culte i l'edifici. Ens ho constata l'Epístola de Consenci, ja que donava prou motius per a suposar que Sever, al *castellum*, va poder constituir un grup monàstic al qual pertanyia un individu anomenat Ursici, qualificat com a monjo i com a servidor del prevere al mateix temps. També se suposa que aquesta comunitat religiosa va poder incloure familiars i persones afins a les seves idees, i que en aquell indret s'havia construït un edifici de culte com els que coneixem en algunes *villae*.¹³⁵ El monacat ilderenc podia tenir llavors més de cent anys i ser contemporani al de les Gàl·lies, on els monestirs es regien per les pautes de sant Martí de Tours, tot i que pròpiament no es pot parlar de monestirs, ja que s'esmentava, als canons del Concili de Saragossa del 380, l'existència de llocs de culte en aquestes residències rurals anomenades *villae*.

El cànon 3 del Concili ilderense del 546 és el primer que revela les pretensions que els senyors s'havien format amb el temps respecte a les basíliques construïdes per ells en els seus dominis:

134. Concili I de Toledo del 400, cànon 5; el text llatí i la versió castellana del cànon es troben a José VIVES, Tomás MARÍN i Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Enrique Flórez, 1963. Quasi tots els concilis de Toledo es troben a Jacques-Paul MIGNÉ (ed.), "Concilios de Toledo", *Patrología Latina*, vol. LXXXIV, 365 i s.; Ignacio ARENILLAS DE CHAVES, "La autobiografía de san Valerio (s. VII) como fuente para el conocimiento de la organización eclesiástica visigótica", *Revue Historique de Droit Français et Étranger* 4a série (París), núm. 11 (1934), p. 468-478.

135. Arturo PÉREZ i Emili JUNYENT, *Història de Lleida*, vol. 1, *L'antiguitat, d'Iltirra a Ilerda*, Lleida, Pagès, 2003, p. 367.

[...] de las basílicas que edificasen los legos [...]. Y si algún lego desea que se consagre la basílica construida por él, no se atreva a segregarla, bajo ningún concepto, de la ley diocesana, apellidándola monasterio, donde no hay congregación, o no se establece regla por el obispo.¹³⁶

Es refereix a les esglésies particulars i evidencia que era una maniobra dels fundadors per independitzar d'alguna manera les seves esglésies de l'autoritat diocesana, encara que només fos una independència en l'aspecte patrimonial. Per a la resta, havien d'acceptar les regles imposades pel bisbe. Això tindria influència en el desenvolupament de l'autonomia administrativa dels monestirs (no és l'origen de les esglésies pròpies). D'altra banda, la tendència dels fundadors de les esglésies era convertir-les en mitjans lucratis tot donant-los aparença de monestirs —el que es coneix amb el nom de falsos monestirs—, encara que no hi visqués cap comunitat de monjos ni hi existís cap regla monàstica. Anteriorment, la regla comuna,¹³⁷ al capítol 1, es queixava d'aquests falsos monestirs i manava que ningú gosés fundar-los al seu arbitri, sense l'aprovació i confirmació del bisbe i seguint les regles conciliars, perquè hi havia qui solia fundar monestirs a casa seva, amb les seves dones, fills, criats i veïns, obligant-se amb jurament a viure en comunitat a casa i erigint algunes esglésies a les quals es donava el títol de monestirs: és el que el cànon 3 anomena "falsos monestirs".

Aquests monestirs es consagraven per a gaudir dels privilegis de no pagar delmes i d'altres impostos dels quals frueïen els monjos pel fet de lliurar-se a l'oració i al retir. Però l'Església no reconegué cap temple de propietat particular.¹³⁸ Des del moment que aquests monestirs rebien la consagració episcopal per poder dedicar-los al culte litúrgic legítim, s'entenia que el senyor que els havia fundat renunciava a la propietat del seu immoble en benefici de l'Església. El cànon 3 diu:

Sepan los fundadores de basílicas que en las cosas que los fieles aportan a estas iglesias no tenían potestad alguna, sino que, según

136. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 140-141.

137. Julio CAMPOS RUIZ i Ismael ROCA MELIÀ (ed.), *San Leandro, San Fructuoso, San Isidoro, Reglas monásticas de la España visigoda. Los tres libros de las "Sentencias"*, vol. II, Madrid, 1971, p. 172.

138. Concili IV de Toledo del 633, cànon 33; el text llatí i la versió castellana dels canons es troben a José VIVES, Tomás MARÍN i Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Enrique Flórez, 1963, p. 186-225.

*las constituciones de los cánones, tanto la iglesia como su dote pertenecen a la administración del obispo.*¹³⁹

Durant aquest segle, hi hagué una gran proliferació d'aquest tipus de basíliques privades, i ja el Concili I d'Orleans, trenta-cinc anys abans, prescriví:

*Mas todas las basílicas que por los diversos lugares han sido construidas y cada día se construyen, conforme a la regla de los primeros cánones, se resolvió que queden perteneciendo al obispo en cuyo territorio estén enclavadas.*¹⁴⁰

No obstant això, l'Església, per agrair als constructors de basíliques la contribució que li feien, encara que fos amb fins no del tot rectes, es comprometia a socórrer els fundadors i els seus familiars en cas de necessitat, i el Concili IV de Toledo del 633 prescriví:

*Por tanto, todos los fieles que por propia devoción dieren algo a la iglesia, si por ventura ellos mismos o sus hijos quedaran reducidos a la inopia, reciban de aquella iglesia una ayuda de vida según las circunstancias aconsejen...*¹⁴¹

I, posteriorment, en aquest mateix Concili de Toledo, es reconegué de per vida el dret de patronat, que abraçava els fundadors i els seus fills —tot i que en realitat s'havia d'extingir a la mort dels primers—, a aquells que construïssin alguna església:

*Mientras los fundadores de estas iglesias vivan, séales permitido tener un solícito cuidado a favor de ellas, mostrar por ellas una especial solicitud y el poder presentar a los obispos para su ordenación rectores idóneos de las mismas.*¹⁴²

139. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 287-288.

140. Concili d'Orleans del 511, d'acord amb la traducció castellana de Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 35.

141. Concili IV de Toledo del 633, cànon 38; el text llatí i la versió castellana dels canons es troben a José VIVES, Tomás MARÍN i Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Enrique Flórez, 1963, p. 186-225; Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, "Función de inspección y vigilancia del episcopado sobre las actividades seculares en el período visigodo-católico", *Revista Española de Derecho Canónico* (Salamanca), vol. XV (1960), p. 579-589.

142. Concili IV de Toledo del 633, cànon 2; el text llatí i la versió castellana dels canons es troben a José VIVES, Tomás MARÍN i Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Enrique Flórez, 1963, p. 186-225.

Respecte al dret patrimonial, el mateix cànon 3 del Concili visigòtic ilerdense del 546 diu: “*De las ofrendas hechas a los monasterios. Que no se toquen por los obispos bajo ningún concepto, apoyados en la ley diocesana, las cosas que de las facultades se ofrecen a los monasterios.*”¹⁴³ L’origen de les exaccions dels monjos tingué lloc en aquest segle vi, i els pares d’aquest concili només determinaren que l’administració dels béns dels monestirs s’encarregués als monjos i no al bisbe, com a conseqüència de la independència patrimonial d’aquests últims.

L’afany de centralització portava alguns bisbes a l’intent de sotmetre els monestirs amb la finalitat de servir-se de les seves propietats i rendes i d’utilitzar els monjos com si fossin criats. Aquest cànon lluita contra aquests abusos.

Finalment, l’esmentat cànon 3 diu:

*De los monjes laicos que aspiraban a recibir órdenes sagradas. Establecióse que respecto a los monjes, se observara lo prescrito por los sínodos de Agde o de Orléans, debiéndose tan sólo añadir que han de ordenarse de clérigos con voluntad del abad y para utilidad de la iglesia, aquellos a quienes haya probado el obispo en el ministerio del clericato.*¹⁴⁴

Aquesta qüestió també és tractada als concilis de Calcedònia, Arle i Orleans, i la mateixa doctrina es tornà a reproduir a la sessió 25 del Concili de Trento del 1545, al capítol 13, anomenat “dels regulars”.¹⁴⁵ S’hi indicà que el bisbe era qui determinava la regla per la qual es devia regir qualsevol monestir nou. No obstant això, la majoria de les vegades es posava a mans de l’abat tot el conjunt conegut de regles (sant Cassià, sant Agustí, sant Pacomi i sant Benet, entre altres), amb la finalitat que hi pogués trobar guia i orientació per al govern dels seus monjos. Això es veu amb claredat en la fórmula de consagració de l’abat continguda al *Liber ordinum*, 60: “*Accipe baculum [...] accipe librum regularum.*” Aquest cànon prescriu que se segueixin les normes dictades pels concilis d’Agde o d’Orleans, i hi afegeix que es puguin ordenar clergues, pel bé de l’Església, aquells monjos que, amb el consentiment de l’abat, siguin trobats dignes de l’aprovació del bisbe; o sigui, que era el bisbe qui escollia el clergat

143. Text d’acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 140.

144. Text d’acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 140.

145. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 141.

d'entre els monjos, pel vot d'obediència que aquests feien a l'abat. Si eren elegits, havien de passar a dependre directament del bisbe i rebre una nova incardinació.

Els monestirs de l'època visigoda al bisbat de Lleida, com Santa Maria d'Alaó i Sant Pere de Taverna, es van fundar i establir gràcies a un pacte entre l'abat, que solia ésser el propietari o beneficiari del cenobi i dels seus béns inicials, i els monjos o futurs monjos. Després s'adoptava una regla amb el consentiment i la participació del bisbe.¹⁴⁶

Una altra de les qüestions patrimonials sobre la qual legislà aquest concili ilderdense es troba al cànon 16, que parla de la protecció del patrimoni del bisbe, quan aquest ha mort:

Qué se ha de hacer cuando muere el sacerdote. Aunque acerca de esto que determinamos establecer de un modo saludable, no haya callado la antigua autoridad de los cánones, sino que haya mandado con sanción evidente, que muerto el pontífice de una iglesia no debe dejarse al arbitrio de cualquiera llevarse lo que el difunto dejó, trastornando la casa; sino que el sacerdote que asiste a las exequias debe con circunspección diligente proveer todo lo relativo a la utilidad y conservación. Sin embargo como que esta misma sanción, lo que es peor se conoce que se viola por muchos clérigos, de modo que muerto el sacerdote, desechado todo afecto y propuesta toda la severidad de la disciplina, invaden y se apoderan cruelmente de cuanto se halla en la casa pontifical; establécese ahora que todos nosotros guardemos esta ordenanza o constitución, amenazándonos con la censura; de modo que muerto el prelado, o estando en sus últimos momentos, ningún clérigo de cualquier orden, oficio o grado que sea, presume quitar algo de la casa o intente invadir lo que sea útil de los instrumentos que se hallen en la misma, esto es, de los muebles o inmuebles; sin suprimir, quitar o esconder cosa alguna por hurto, fuerza o dolo. Sino que aquel a quien se encargó la casa, asociando con consejo del clero, uno o dos de los más fieles, debe conservar todas las cosas hasta que venga el nuevo pontífice, o suministrar a los clérigos que se hallen en la casa el acostumbrado alimento. El prelado nombrado, recibidas estas cosas según su antecesor lo ordenó o Dios se lo mandó, debe usarlas con

146. Sobre els monestirs visigòtics i les primeres esglésies rurals, vegeu Joan Ramon PIQUÉ BADIA, "Els primers bisbes i els primers capítols catedralicis: estructura i funcionament d'un bisbat medieval", a *Arrels cristianes*, vol. 1, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès editors, 2008, p. 209-215; Jordi BOIX POCIELLO, "Els primers monestirs", a *Arrels cristianes*, vol. 1, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès editors, 2008, p. 237-244.

*aquellos que conociere que obedecieron fielmente a la disciplina y caridad de su antecesor. Y si se probare que algún clérigo de cualquier orden, según ya se ha dicho, después de promulgado este canon, hubiere quitado algo de la casa de la iglesia o de sus bienes, o acaso lo hubiese ocultado con dolo, sea condenado como sacrílego con anatema mayor, y con dificultad se le conceda la comunión peregrina del alma, porque es duro que aquellos de quienes consta que trabajaron en el servicio del Señor, en compañía del prelado de la primera silla, sean atormentados hasta cierto punto con los desprecios de los que se sabe que poseen sus cosas, o trataron de sus utilidades sin trabajar nada.*¹⁴⁷

Existeix un antecedent d'aquest cànon al Concili de València, celebrat el 524, que estableix al cànon 2:

*También se resolvió que, al marchar de este mundo un obispo por mandato del Señor, los clérigos aparten sus manos rapaces de todo ajuar y de cuantos enseres haya en la iglesia o en la casa del obispo, ya sean libros, cosas en especie, utensilios, vasos, frutos, rebaños, animales, o cualquier otra cosa [...]*¹⁴⁸

Així, hom pot veure que el saqueig als palaus episcopals visigòtics, a la mort del bisbe, no era exclusiu de les terres tarraconenses. La causa podria ser que era una societat en un permanent caos econòmic i administratiu, i que possiblement els sacerdots no rebien els emoluments, ja que, com apunta el Concili de València: "*Después llévase este censo o inventario a noticia del metropolitano, para que éste, a su elección y para ordenar la casa de la iglesia, procure una persona tal que reparta a los clérigos las acostumbradas nóminas.*"¹⁴⁹ El càstig que s'imposava era l'excomunicació major. En aquells casos en què hi havia una culpabilitat menor, es concedia la "comunió peregrina",¹⁵⁰ que era combregar junt amb els laics després dels clergues, sense poder exercir les funcions sacerdotals. Era el mateix tracte que es donava als sacerdots *peregrini*,

147. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 144-145.

148. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 147.

149. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 148.

150. Concili d'Agde del 506 cànon 2, a Joseph HEFELE i Henri LECLERCO, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. II, París, Letouzey et Ané, 1908, p. 981; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 145.

els quals, sense el manament del seu bisbe, arribaven a una església estranya. Era un tipus de comunió menys honrosa.

Totes aquestes disposicions disciplinàries, que hem anat analitzant una per una, eren la base de l'organització religiosa i social. El bisbe era, durant el segle VI, la peça de més relleu en aquella societat. A les seves mans tenia l'organització dels béns eclesiàstics i el sosteniment de la seva casa i del personal domèstic. Tenia al seu càrrec pobres, vídues i indigents, els quals eren alimentats per l'Església. Així mateix, participava en la política del rei, i era la peça clau en un tipus de societat desorganitzada econòmicament i administrativament i, dins d'aquest desordre, l'Església ja tenia la seva pròpia organització i anava polint, èticament i moralment, aquells costums socials originaris del paganisme i arrelats en el cristianisme.

CONCILI ILERDENSE DEL 1155. PRIMER CONCILI DESPRÉS DE LA CONQUESTA DE LA CIUTAT I DE L'ORGANITZACIÓ ECLESIASTICA

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1155¹

Introducció

Aquest és el primer concili després de la conquesta de Lleida, anomenada Larida en aquella època, el 1149. Les principals característiques del llarg període d'ocupació foren les següents:

1) El respecte, per part dels sarraïns, de la vida jurídica i religiosa dels cristians mitjançant pactes establerts entre ells. Encara que Lleida era una de les zones més islamitzades, mai hi faltaren cristians, amb la qual cosa s'allargà el món romanovisigòtic amb la persistència del llatí i el romanisme. Una bona prova la trobem en els documents següents: manuscrit de l'any 987, donat a conèixer per Ramon d'Abadal, que assenyala la frontera del "*leridense*" amb el comtat de Ribagorça i que fa molta llum sobre la situació dels anomenats indígenes de religió cristiana. Així ho manifesta un plèt sobre un pou saliner entre els

1. El manuscrit 193 de la Biblioteca de Catalunya a Barcelona conté, entre altres coses, les actes amb vint-i-vuit canons d'un concili que se celebrà a Lleida el primer de maig de 1155. Els historiadors no han citat en cap lloc aquest concili, ni tan sols Sáinz de Baranda, el qual, als volums XLVII i XLVIII de *l'Espanya Sagrada*, s'ocupà minuciosament dels concilis celebrats a Lleida durant els segles XII i XIII. Actualment, aquest manuscrit conté alguns fragments de pergamí de poc interès, i el seu contingut no té cap relació amb el Concili de Lleida del 1155. La pèrdua d'aquest document tan interessant es devia produir entre el 1936 i el 1939. El seu descobridor és el doctor Valls i Taberner, que el 1926 el donà a conèixer als erudits europeus en un llibre homenatge a Paul Kher, editat el 1928 i publicat a Munic. L'article ocupa cinc pàgines, de la 364 a la 368, encapçalat amb el títol "Ein Konzil zu Lérida im Jahre 1155". De l'anàlisi d'aquest manuscrit, l'autor en dedueix l'autenticitat de la data i altres dades; Joan TORRENT, RIBERT i PUIGVERT, "Concilio di Lérida (1 Maggio 1155)", a Pietro PALAZZINI, *Dizionario dei Concili*, Roma, Città Nuova, 1964, p. 252-253.

homes de dos municipis, Aguinaliu i Jusseu, del districte de Benavarri, que demostra fins a quin punt era respectada la vida jurídica i religiosa de la població cristiana de finals del segle x,² i que ens informa que les actuacions i els juraments es feien davant d'un prevere anomenat Fortuny, "*juez de todos los cristianos del leridense bajo el imperio del visir Zamega*." El mateix autor recalca que entre les dues poblacions no hi havia cap frontera, sinó tot al contrari, la gent d'ambdós costats tenien el mateix sentiment sobre la germandat. La tolerància musulmana féu possible el fenomen del mossarabisme a través d'una dominació secular. En la crònica anònima del segle VIII, *Ajbar Maymu'a*, el musulmà Rassís, d'acord amb la traducció al castellà de Lévi-Provençal, descriu: "*Los leridanos mediante un tributo continuaron la misma vida que antes, con las costumbres de sus antepasados que partían de la dominación romana con algunas ibéricas; la práctica de la religión cristiana, el libre cultivo de las tierras y hasta la continuidad de su régimen municipal, del cual perdurarán en la ciudad medieval algunos oficios*."³ Els muladíes o renegats eren, sens dubte, els qui regien la ciutat.

2) La permanència del bisbe i del clergat a la ciutat, en contra de les llegendes sobre la seva fugida entre els anys 714 i 719 per refugiar-se a les muntanyes pirinenques i fundar una nova seu a Roda d'Isàvena per tal d'establir-s'hi. A més dels documents descrits anteriorment, existeix el testimoni del musulmà Rassís afirmant que els cristians de Lleida capitularen mitjançant pactes de mútua convivència.⁴ El canonge Martínez Mariana i el pare La Canal, en els seus episcopologis, inicien la llista de bisbes posteriors a la conquesta musulmana amb Jaume I, que és el primer prelat conegut a partir del segle IX. Vivia l'any 842 i tots estan d'acord a dir que no residia a Lleida ni a Roda d'Isàvena, sinó en un altre lloc desconegut de l'alta muntanya. Jaume I, al qual els autors anomenen "*episcopum leridensem*", devia ser un bisbe mossàrab

2. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, "Els comtats del Pallars i Ribagorça, primera part", a *Catalunya carolíngia*, vol. III, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1957, p. 48; Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Els primers comtes catalans*, Barcelona, Vicens Vives, 1983, p. 187; José María LACARRA, "La Reconquista y repoblación del valle del Ebro", a *La Reconquista española y la repoblación del país*, Saragossa, Escuela de Estudios Medievales, 1954, p. 69. Cita l'afirmació d'al-Himyari segons la qual cap família de la vall de l'Ebre, entre elles les de Lleida, podia reivindicar per al seu llinatge una ascendència musulmana, ja que tots parlaven una llengua purament romànica; Federico BALAGUER, "Notas sobre los mozárabes oscenses", a *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. II, Saragossa, Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1946, p. 397-416. Creu que els mossàrabs de Lleida, com els d'Osca, es regien per les lleis i els canons visigòtics.

3. Évariste LÉVI-PROVENÇAL, "España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba (711-1031)", a *Historia de España*, vol. IV, Madrid, Espasa-Calpe, 1973, p. 18.

4. Évariste LÉVI-PROVENÇAL, "España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba (711-1031)", a *Historia de España*, vol. IV, Madrid, Espasa-Calpe, 1973, p. 18.

de la Lleida musulmana,⁵ successor dels bisbes visigòtics que vivien en aquesta ciutat sense obstacles, tal com ho féu el prevere Fortuny com a jutge dels cristians.

Un prelat o clergue mossàrab es podia traslladar d'un punt a un altre de la seva diòcesi quan les necessitats pastorals ho exigien. L'única referència concreta que ens donen els episcopologis sobre Jaume I té a veure amb la consagració de l'església de Sant Julià d'Aspa, a divuit quilòmetres de Lleida.⁶ Falta base històrica sobre la llegenda dels bisbes visigòtics fugitius i refugiats a Roda. Altres autors, com l'Anònim de Còrdova, opinen que els cristians visigòtics oposaren una gran resistència a la dominació musulmana i que per això foren martiritzats Calixt, Celest, Juli, Màxim i Satori, amb vint-i-set màrtirs més, i per la mateixa raó el bisbe Esteve l'any 711 va haver de refugiar-se amb el seu clergat a la muntanya ribagorçana o al Pallars. Entre l'any 887 i el 922, un bisbe anomenat Adolf pretengué anomenar-se "*episcopus Pallerensis*". Odesind, l'any 955, establí com a seu permanent la de Roda d'Isàvena, encara que amb l'alternativa de voler-la traslladar a Barbastre després de conquerida aquesta ciutat l'any 1100. És lògic pensar que els cristians de Lleida es retiressin a aquelles muntanyes no lluny de la ciutat i que el bisbe hi traslladés la seva seu en ésser territori de la diòcesi. Respecte al lloc d'aquesta retirada, sembla que foren diversos en terres del Pallars, Tolva i Roda d'Isàvena, cosa que sembla natural, ja que hi romangueren durant segles.⁷

En un document pontifici donat per Pasqual II al bisbe Ramon Guillem el 10 de maig de 1100 apareix per primera vegada la suposició que "*después de la invasión sarracena, la sede episcopal de Lérida se había trasladado a las montañas*", i estableix:

Aconteció que la sede de Lérida refugiada en las montañas fue trasladada a un lugar llamado hoy Roda; reducidas más tarde las fuerzas de los sarracenos, se trasladó a Barbastro. Actualmente, los

5. Josep PLEYAN I DE PORTA, *Apuntes de Historia de Lérida, o sea compendiosa reseña desde sus más principales hechos desde la fundación de la ciudad hasta nuestros tiempos*, Lleida, Imprenta de Carruez, 1873, p. 322; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. x, Madrid, Imprenta Fontanet, 1803, p. 10, 75 i 250; sobre els bisbes de l'època musulmana, vegeu Josefina PARÍS MOR, "Episcopologi (segles v-xii)", a *Arrels cristianes*, vol. i, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès editors, 2008, p. 522-524.

6. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. i, Tàrraga, Camp Calmet, 1972, p. 98.

7. La catedral de Roda fou construïda per manament dels comtes de Ribagorça, consagrada per l'arquebisbe de Narbona el 957 i dedicada a sant Vicenç màrtir, essent bisbe Odesind. ACL, caixa 226, manuscrit del doctor ABAD, *Apuntes desde el siglo xii al xx (sobre la institución o creación del cabildo de Lérida)*, 1r, 2v i 3r.

*cristianos anhelan y tienen la firme esperanza mediante la gracia de Dios, de recobrar la ciudad de Lérida. Por esto, Nos, por el Señor Nuestro Jesucristo, os constituimos Obispo de Lérida con autoridad para trasladar vuestra sede a esta ciudad.*⁸

Encara quedaren cristians a Lleida, tal com ens ho demostra la vella tradició d'una comunitat cristiana a la ciutat abans que fos alliberada per Ramon Berenguer IV. A les constitucions del bisbe Ramon d'Avinyó del 1333, el capítol que fa al·lusió a la Confraria de Santa Maria l'Antiga n'atribueix l'origen a una germandat de cristians que vivia al voltant de Santa Maria per defensar-se de l'opressió musulmana. Als mateixos manuscrits de l'Arxiu Catedral de Lleida, trobem que la capella de Santa Maria l'Antiga fou instituïda als claustres de la Seu Vella l'any 1334 pel bisbe Arnau de Sescomes, traslladant-hi les obligacions de la confraria que reunia el cos de capellans de la catedral.⁹

E. Carrero, G. Alonso, J. M. Escolà i J. Lladonosa han estudiat l'origen d'aquesta confraria.¹⁰ Des del retorn de la seu episcopal a

8. Paul KHER, "El papado y los reinos de Navarra y Aragón hasta mediados del siglo XII", a *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. II, Saragossa, 1948, p. 148-149; Lluís BORRÀS PERELLÓ, *Efemérides religiosas del Obispado de Lérida*, Lleida, 1911, p. 51.

9. *Historia del clero de la Santa Iglesia de Lérida desde sus principios hasta el estado presente*, Arxiu Capitular de Lleida, manuscrit del segle XVIII, p. 34-35 i 40. Aquests manuscrits són la raó que portà els historiadors a identificar la capella de Santa Maria amb la catedral hispanogoda i la successiva mesquita. Hi trobem l'enfrontament entre el capítol ilerdense i les confraries que, des del segle XV, havien ocupat la nova capella de Santa Maria. Buscant un lloc propi dins la catedral nova i l'equiparació amb el capítol major, cap al 1780, els procuradors d'aquestes confraries inventarien uns orígens de Santa Maria la Vella que, des d'aquest moment, correrien agermanats amb els del bisbat ilerdense, amb la creació d'un fals corpus documental per tal d'argumentar aquesta hipòtesi; Eduardo CARRERO SANTAMARÍA, "Sobre ámbitos arquitectónicos y vida seglar del clero. La canónica de la Seu Vella de Lleida", a *Amics de la Seu Vella de Lleida*, 3, *L'època d'Alfons el Magnànim*, Lleida, 1999, p. 174-189.

10. Per a Carrero, la capella de Santa Maria l'Antiga era en realitat una sala capitular de la catedral, que va rebre aquesta denominació després d'haver traslladat a la façana la verge de l'altar major. A mitjan segle XV, la reordenació de l'interior de la canònica desplaçà la sala capitular a l'extrem occidental, i traslladà la imatge de la verge a l'interior del vell espai, que ara rebia l'advocació de Santa Maria la Vella, i que fou lliurada a la confraria de capellans com a centre neuràlgic de la litúrgia funerària de la catedral; Eduardo CARRERO SANTAMARÍA, "Sobre ámbitos arquitectónicos y vida seglar del clero. La canónica de la Seu Vella de Lleida", a *Amics de la Seu Vella de Lleida*, 3, *L'època d'Alfons el Magnànim*, Lleida, 1999, p. 174-189. Lladonosa i Escolà identificaren l'antiga sala capitular de la canònica, i després la capella quatrecentista de Santa Maria la Vella com una primitiva catedral el fonament de la qual es perdia en els mateixos orígens de la seu ilerdense. Així, el 1952, Lladonosa afirmà que la capella de Santa Maria fou fundada al claustre de la catedral la segona meitat del segle XIV per albergar la imatge de l'altar major, reemplaçada pel retaule major, obra de Bartomeu Robió; Josep LLADONOSA I PUJOL, *La diócesis de Lérida y el misterio de la Gloriosa Asunción de la santísima Virgen*

Lleida el 1149, els canonges degueren utilitzar una de les zones adjacents a la vella mesquita consagrada com a catedral, amb la finalitat de continuar la vida comunitària tal com feien a la canònica de Roda; per tant, la canònica de Lleida es devia iniciar cap el 1170 i es devia situar al claustre de la catedral, ja que el 1174 estava dotada almenys amb un edifici que albergava la infermeria i el refectori, tal vegada reutilitzant construccions prèvies (restes de l'ocupació islàmica).¹¹ El prelat que inicià les obres fou Guillem Pere de Ravidats, primer bisbe de la Lleida conquerida i instaurador de la canònica. L'evolució de la canònica passà per la secularització del capítol l'any 1254 i hi hagué diverses transformacions d'ús a les dependències. La col·locació del retaule major l'any 1363 motivà el trasllat de la imatge de la verge titular de la Seu Vella a la porta de la seu capitular i des d'aquest moment trobem al·lusions a Santa Maria del Capítol i Santa Maria la Vella per anomenar la sala o la porta. La donació d'una residència del degà al capítol l'any 1448 motivà la reestructuració de totes les oficines capitulars de la canònica, amb el trasllat

(*monografia històrica*), Lleida, Imprenta Mariana, 1952, p. 103. L'opinió de G. Alonso és que la capella no es va fundar fins a mitjan segle xv, amb el trasllat al seu interior de la vella imatge de la verge titular de la catedral que, segons aquest autor, havia romàs a la Pia Almoina després de ser substituïda la segona meitat del segle xiv pel nou retaule pòrtic de l'altar major; Gabriel ALONSO GARCÍA, "Capillas, altares, imágenes, capellanías, presbiterios y beneficios de la Seu Vella desde su fundación hasta su cierre", a *Ilerda*, 40 (VII Centenari de la Consagració de la Seu Vella. Miscel·lània commemorativa), Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1979, p. 72-73. Seguint els arguments exposats fins ara, l'aparició documental de l'advocació a Santa Maria la Vella no fou efectiva fins a la realització de l'altar major de la catedral, moment en què la imatge titular fou substituïda per una de nova el 1362; Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *El escultor Bartomeu de Robió y Lleida: Eco de la plástica toscana en Catalunya*, Lleida, Universitat de Lleida, 1995, p. 19-24. Un testimoni epigràfic cronològicament immediat a la finalització del retaule major el trobem en la inscripció funerària datada el 1363 i pertanyent a un tal Joan Urgels, que llegava una certa quantitat de diners per a la celebració a l'altar de Santa Maria. A l'alba del segle xv, se succeïren una sèrie d'al·lusions a Santa Maria la Vella com a capella efectiva; Eduardo CARRERO SANTAMARÍA, "Sobre ámbitos arquitectónicos y vida seglar del clero. La canónica de la Seu Vella de Lleida", a *Amics de la Seu Vella de Lleida*, 3, *L'època d'Alfons el Magnànim*, Lleida, 1999, p. 166.

11. Diverses notícies documentals proven l'existència dels edificis on la canònica desenvolupava la seva activitat. El 1159, un tal Pere donarà "a la ecclesie beata Maria Ilerdensis..." El 1176, "Arnaldo Denasens entregaba XV maravedies al claustro de Santa Maria Ilerdensis sedis..." El 1174, "dotación a la enfermería canonical por Guillen Pere de Ravidats situada en las inmediaciones de la mexquita." No hi ha dubte que part de la canònica devia estar en obres, donada la gran quantitat de notícies sobre la vida regular, les referències a habitacions concretes com el refectori i la necessitat d'ocupar un espai arquitectònic destinat a aquesta finalitat, sobretot quan les necessitats culturals quedaven solucionades amb la mesquita consagrada; Eduardo CARRERO SANTAMARÍA, "Sobre ámbitos arquitectónicos y vida seglar del clero. La canónica de la Seu Vella de Lleida", a *Amics de la Seu Vella de Lleida*, 3, *L'època d'Alfons el Magnànim*, Lleida, 1999, p. 174-189.

de la sala capitular a l'occident i la fundació de la reial capella de Santa Maria la Vella.

De l'anàlisi de tot el que hem exposat, se'n desprenen les consideracions següents:

a) L'esperit de tolerància que existí va fer possible la convivència de dues comunitats molt dispars, i persistí el món romanovisigòtic. A banda d'algunes persecucions breus, els cristians gaudiren del lliure exercici de la seva religió i, consegüentment, del dret d'elecció dels seus bisbes.¹²

b) Amb el pas dels anys i el naixement de les croades, la tolerància desaparegué i els cristians, junt amb el bisbe i el clergat, es refugiaren a les muntanyes de Ribagorça, Pallars i Roda d'Isàvena, raó per la qual la seu episcopal peregrinà des de l'any 887, amb el bisbe Adolf, fins al 1149, quan es conquerí Lleida amb el bisbe Guillem Pere de Ravidats. Durant aquests anys, molts cristians es refugiaren a les muntanyes dels Pirineus, lloc molt segur enfront de les incursions musulmanes.

c) La resta de cristians que quedaren a Lleida s'organitzaren al voltant de Santa Maria l'Antiga, i s'entén que el bisbe devia anar i venir segons les circumstàncies, per la qual cosa la diòcesi devia aparèixer i desaparèixer entre la ciutat i les muntanyes en temps de dominació musulmana, i sobretot a finals d'aquesta època en què fluïa la intolerància.

3) Les circumstàncies que propiciaren la celebració del Concili ilderdense del 1155 també varen fer possible la reorganització eclesiàstica. Foren: la conquesta de Lleida, la carta de poblament o ciutadania i la carta de dotació de l'Església restaurada. Els preliminars a la conquesta de Lleida es remunten al 1147, quan el comte d'Urgell Ermengol VI, d'acord amb Ramon Berenguer IV, príncep d'Aragó, inicià la conquesta del Segrià i de la ciutat de Lleida, amb una rereguarda de cristians molt organitzada. Zurita ens mostra que, durant aquest temps, Ramon Berenguer IV havia encarregat al comte d'Urgell la conquesta dels pobles i castells de la ribera baixa del riu Noguera Ribagorçana i de la zona del riu Segre. Aquest autor també ens proporciona una llista dels cavallers que acudiren a la conquesta de Lleida.¹³ Tot això sense el perill d'una contraofensiva musulmana des de la caiguda de Tortosa l'any 1148. L'investida contra la ciutat s'inicià a primers d'abril o a finals de març. Els detalls de l'assetjament no són ben coneguts, ja

12. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. 1, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 363.

13. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, vol. 1, Saragossa, Institución Fernando el Católico, Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1967, p. 213-214.

que Lleida no tenia un cronista que en donés constància. Fou assetjada durant més de set mesos, per la qual cosa es devien produir combats i actes d'extrema ferocitat. Els musulmans s'ho jugaven tot i tenien plena consciència del que perdien amb la rendició.¹⁴

Hi ha unanimitat en totes les cròniques quan afirmen que la data de capitulació fou el 24 d'octubre de 1149, com a les ciutats de Fraga i Mequinensa. També ho expressen així el *Fragmentum Historicum* del Cartulari d'Alaó, el Cartulari de Roda d'Isàvena, els *Anales Toledanos* i la *Crónica Barcinonense I*, transcrita per Flórez.¹⁵ No es coneix l'acta de capitulació de la ciutat, que probablement existí. Quatre anys després, l'any 1153, queia el castell de Siurana a Tarragona, situat al punt més alt de la serra de Prades, prop del Mediterrani. Aquest era l'últim reducte dels àrabs a Catalunya. Amb això, la conquesta catalana quedà definitivament acabada. La conquesta de Lleida posà fi al domini musulmà a Catalunya i impulsà la unió d'aquesta amb Aragó, a més de la possibilitat d'iniciar noves empreses cap al Regne de València. S'estableixen noves condicions jurídiques de vida més lliures, sense els lligams senyorials que imperaven a la Catalunya Vella, i en conseqüència es produeixen moltes transformacions urbanístiques i socials a causa de la colonització, l'establiment de parròquies i el creixement fora dels murs romans. Les ciutats s'organitzen en un nou nucli regulat per unes normes anomenades cartes de poblament, disposicions jurídiques susceptibles de ser completades per mitjà de privilegis reials quan ho exigia el creixement de la població.¹⁶ Té lloc també l'evolució del dret català, posada de manifest en les cartes de poblament de les ciutats de Lleida i Tortosa estudiades per Valls i Taberner, entre altres.¹⁷

14. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. 1, Tàrraga, Camp Calmet, 1972, p. 122-123.

15. Enrique FLÓREZ DE SETIÉN Y HUIDORO, *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, vol. XXVIII, Madrid, Imprenta de D. Antonio Sancha, 1836, p. 331.

16. Joan J. BUSQUETA RIU i Carme BATLLE GALLART, "Príncipe y ciudades en la corona de Aragón en el siglo xv", *Collana di Studi e Ricerche* (San Miniato), núm. 6, p. 336.

17. Ferran VALLS I TABERNER, *Las Consuetudines Ilerdenses (1127) y su autor Guillermo Botet*, Barcelona, Hijos de J. Jepús Impr., 1913, p. 15-21; Ferran VALLS I TABERNER, "Les fonts documentals de les Consuetudines Ilerdenses", a *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XI, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1926, p. 137-171; Josep Maria FONT I RIUS, "La Reconquista de Lérida y su proyección en el orden jurídico", *Ilerda* (Lleida), núm. 12 (1949), p. 7-31; Josep LLADONOSA I PUJOL, *La conquesta de Lleida*, Barcelona, Dalmau, 1990; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. 1, Tàrraga, Camp Calmet, 1972; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona, Curial, 1980.

La carta de poblament o de ciutadania original es conserva a l'Arxiu de la Paeria de Lleida,¹⁸ i fou publicada per Pròsper de Bofarull.¹⁹ Fou atorgada el gener de 1149 de l'Encarnació del Senyor, és a dir, l'any 1150 del nostre calendari. Porta les signatures dels atorgants: Ramon Berenguer IV i Ermengol VI d'Urgell, i dels testimonis. Mitjançant aquesta carta coneixem els drets i privilegis que els comtes sobirans donaren als repobladors de Lleida. Se'ls donaren

*las casas, obradores, patios, molinos, huertos y fincas de la ciudad, tanto de la parte destruida como de la que aún quedaba en pie, de dentro a fuera de los muros de la ciudad, donde podían establecer sus casas. También se les daban las tierras yermas como las cultivadas, con la facultad de comprar, vender o pedir préstamo a cualquier persona siempre que no fuesen clérigos o nobles. Se les daba también los prados y tierras de pastoreo, las fuentes, las aguas, los bosques, la leña y la caza, tanto del llano como de la montaña, para todo uso y como paso para el pastoreo de rebaños y ganado. Asimismo se les eximía de toda deuda en sus posesiones y no podían ser inculcados y acusados sin testigos legítimos y idóneos, quedando hombres libres sin otra retención que la observancia de la justicia. Así, si alguien desenvainaba la espada, el cuchillo o la lanza contra otro, había de dar 60 sueldos a la Curia o bien perder la mano. Todo aquel que cogiese a un ladrón robando en su propiedad, podía retenerlo hasta cobrar aquello que había perdido y luego debía entregarlo a la justicia. Si alguien tenía una prenda de otro y éste no quería satisfacer una deuda dentro de los términos convenidos podía retener la prenda durante diez días y pasado este tiempo disponer de ella. Si alguna persona cometía adulterio con la mujer de otro, los dos tendrían que ser paseados desnudos, recibiendo azotes, por las plazas y calles de la ciudad, sin perjudicarles en sus bienes. Les dieron otras normas de aplicación de la justicia para resolver litigios, pleitos, liberación de deudas... Los condes y barones repobladores se comprometían a ayudar y defender a los habitantes de la ciudad en todo momento y dependiendo de su poder.*²⁰

18. Document núm. 1. Pergamí de 567 × 521 mm. A l'AMLL se'n conserven tres còpies, també en pergamí, i tres més inserides respectivament al *Llibre Verd Major* (sig. 1374), p. 1, al *Llibre Verd Menor* (sig. 1376), f. 93, i en un volum de diversos trasllats (sig. 718), núm. 3.

19. Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. IV, Barcelona, Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón, 1856, p. 136; Josep Maria FONT I RIUS, "Carta de Població de Lleida: 1150", a *Documents Jurídics de la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 51-62.

20. Rafael GRAS D'ESTEVA, *La Paeria de Lérida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, (1911), 1988, p. 1-21; Josep Maria FONT I RIUS, "Carta de Població de Lleida: 1150", a *Documents*

En una visió de conjunt d'aquest privilegi, se n'aprecia la naturalesa clarament normativa que és font d'una posterior creació de dret. De l'anàlisi del contingut, se n'adverteix un cos dispositiu ben ordenat i articulat compost per:

a) La possessió del sòl, centrada en el lliurament del solar immobiliari als nouvinguts a la ciutat i terme, considerant tres classes de possessió: l'hàbitat del medi urbà; les àrees de conreu del terme o territori, assegurant als habitants i eventuais residents la seva plena possessió, és a dir, l'alou propi i lliure del solar lliure de qualsevol mal ús (eixorquia, intestia), i els boscos, aigües i pastures, reconeixent als habitants un dret d'aprofitament comunal i no pas d'explotació lucrativa, ja que la propietat imminent continuava a mans dels comtes, per una antiga tradició del món romanovisigòtic, sense exigir als usuaris cap cànon o prestació pel seu aprofitament.

b) La franquesa i garantia personal, que afirmava un estatut de llibertat i garantia per a la indemnitat de persones i propietats dels veïns enfront de possibles actuacions arbitràries del poder públic. A més de l'exempció de l'impost de la lleuda i de qualsevol altre usatge, es posava especial èmfasi en la salvaguarda de tota coacció o violència pública o privada als habitants, amb al·lusió explícita a les inculpacions criminals fora de procediment regular, com ara l'acusació sense testimonis legítims, o la submissió al desafiament personal amb qualsevol personatge. Els concertants es reserven només la fidelitat exigible als súbdits i l'actuació dins el marc de la dreta justícia o dels procediments judicials garantits per l'autoritat superior.

c) L'administració de justícia conté una revisió de normes bàsiques de la vida jurídica de la nova població per tal d'assegurar-ne la convivència pacífica i trobar solució als conflictes més aguts que poguessin sorgir al seu si, amb l'establiment d'una ordenada Administració de justícia i amb l'exclusió de tota actuació privada i venjança personal. Així, per exemple, es castigava severament l'amenaça d'agressió armada contra un veí, l'adulteri, el robatori in fraganti, etc.

d) L'organització de l'Administració de justícia local se centrà en l'actuació ordinària de la Cort per delegació del sobirà, i es començà

Jurídics de la Història de Catalunya, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 54-57; Josep Maria FONT I RIUS, *Cartas de Población y franquicia de Catalunya*, vol. 1, Madrid, Barcelona, Instituto Jerónimo Zurita, 1969, p. 129 i s.; Joan J. BUSQUETA RIU, "Sobre la Carta de Poblament de Lleida (1150): L'herència de Tortosa", a *Les Cartes de Població Cristiana y de Seguretat de jueus i sarraïns de Tortosa (1148/1149)*, Barcelona, Universitat Internacional de Catalunya, 2000, p. 199-212; Joan J. BUSQUETA RIU, "Selecció i traducció de textos representatius (Carta de Població de Lleida, doc. 2)", a *Pergamins, Catàleg de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1998, p. 18-19.

a reconèixer una participació popular que amb el temps va assolir un ampli desplegament, en establir, al capítol 10 de la carta, la possibilitat que totes les injúries i malifetes sorgides entre els veïns poguessin ésser resoltes de manera pacífica i arbitral pels prohoms de Lleida abans d'ésser portades davant la Cort, a excepció de les ja reclamades directament. L'arbitratge dels prohoms de la ciutat serà l'embrió de representació comunal en la vida pública ciutadana que esdevindrà mig segle després el Consell de la naixent municipalitat.

La part dispositiva de la carta es tanca amb unes clàusules de compromís recíproc: per part dels senyors, la defensa de les persones i béns dels ciutadans, i l'observança de tot l'establert; per part del poble, la fidelitat i ajuda al manteniment de la justícia i els drets dels senyors sobre la ciutat. I, al final, hi consta la clàusula penal amb l'anunci de la sanció pecuniària del doble dels perjudicis causats per qualsevol violador del contingut del privilegi.²¹ Respecte a aquestes clàusules de dret penal, els comentaristes moderns veuen al text de la carta de poblament una marcada influència francogermànica.²² Amb ella s'inicià la vida jurídica de la ciutat. Després de dues generacions, la carta fundacional originà una unió de costums i usos que, augmentats amb nous privilegis i noves llibertats, havia de formar un cos de dret local que cristal·litzà en les Consuetudines Ilerdenses²³ recopilades l'any 1228 per Guillem Botet, amb una semblança jurídica a la carta de poblament de Barcelona i, per això, molt inspirades en els Usatges de Barcelona.²⁴ Lleida aportà a la història del dret català el primer codi de caràcter municipal que coneixem a Catalunya, anomenat els Costums de Lleida (1228), riquíssim conjunt normatiu, equitatiu i afavoridor de la convivència, tal com assenyalaven els mateixos estatuts fundacionals de l'Estudi General, al títol III: "Pel que fa als Costums de Lleida, que són equitatius i que, com se sap, afavoreixen la nostra convivència i l'interès dels estudiants, el rector els pot admetre a l'hora de resoldre causes o conflictes relatius als estudiants laics."²⁵

21. Josep Maria FONT I RIUS, "Carta de Població de Lleida: 1150", a *Documents Jurídics de la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 58-60.

22. Enrique MUT REMOLÀ, *La vida econòmica en Lérida de 1150 a 1500*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1953, p. 27-30.

23. Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 92-95; Ferran VALLS I TABERNER, *Las Consuetudines Ilerdenses (1127) y su autor Guillermo Botet*, Barcelona, Hijos de J. Jepús Impr., 1913; Ferran VALLS I TABERNER, "Las Consuetudines Ilerdenses y su autor Guillermo Botet", *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. XIX (1913), p. 155-210.

24. Antoni M. UNDINA I ABELLÓ, "Els Usatges de Barcelona", a *Documents jurídics de la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 75-84.

25. Joan J. BUSQUETA RIU, "Ciutat i Universitat en els Documents de l'Arxiu Municipal: una introducció", a *L'Estudi General de Lleida. Ciutat i Universitat en els docu-*

Els comtes sobirans donaven als nous pobladors unes condicions òptimes: llibertat personal, lliure propietat, exacció dels impostos feudals, garanties d'una justícia en la qual la violència il·legal o la coacció quedaven excloses, i facilitats per instal·lar-se i establir, en qualsevol ciutat, indústria o negoci artesanal. Els nous habitants procedien majoritàriament de la Catalunya Central i del sud de França. Gràcies a aquesta carta, Lleida eliminava dels seus costums qualsevol residu feudal que pogués obstaculitzar el desenvolupament de la nova ciutat dins del nou sistema polític o jurídic.²⁶ Els seus habitants eren jurídicament lliures. La clàusula de la carta és molt clara: "*securi, libertati et franchi*". Els lleidatans del 1150 no depenien com a súbdits de cap senyor fora dels comtes de Barcelona o d'Urgell. L'única excepció a aquest nou sistema jurídic és la persistència de la jurisdicció especial sobre la noblesa i les institucions religioses, per la qual cosa ni l'una ni les altres no podien adquirir terres ni béns de mans dels pobladors de la ciutat i dels seus termes.²⁷

Després d'ocupar la ciutat, es procedí al seu repartiment d'acord amb el conveni de maig de 1148 entre els comtes, sense oblidar el compromís que aquests tenien amb les milícies del Temple, de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem i amb el bisbe Guillem Pere de Ravidats.

Gràcies al *Llibre Verd* de la catedral de Lleida, sabem quines foren les propietats de les antigues mesquites dels musulmans atorgades al bisbe.²⁸ La nova situació eclesiàstica exigia reorganitzar una xarxa parroquial efectiva, que havia de ser la clau del procés no solament religiós, sinó també social i polític. El marc parroquial fou l'element primordial en el control de la població.

ments de l'Arxiu Municipal de Lleida, Lleida, Ajuntament de Lleida, 2000, p. 16; Joan J. BUSQUETA RIU (ed.), *Llibre de les Constitucions i Estatuts de l'Estudi General de Lleida. Els Estatuts Fundacionals, 1300*, Lleida, Universitat de Lleida, 2000, p. 98; Arxiu Capitular de Lleida (ACL), calaix 151, lligall 5.

26. ROSER SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)", a *Territori i societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació*, vol. III, Lleida, Universitat de Lleida, 2000, p. 385.

27. JOSEP LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camp Calment, 1972, p. 125-127; JOSEP PLEYAN I DE PORTA, *Apuntes de Historia de Lérida, o sea compendiosa reseña desde sus más principales hechos desde la fundación de la ciudad hasta nuestros tiempos*, Lleida, Imprenta de Carruez, 1873, p. 121, que assenyala que les notícies referents a la repoblació de Lleida es troben in extenso al *Liber Feudorum Major* 1, Barcelona, 1945, que a ell no li fou possible examinar. Però en aquest llibre es troba la carta de poblament i alguns documents posteriors a Ramon Berenguer IV que també són a l'Arxiu Municipal de Lleida.

28. ACL, *Llibre Verd*. Les cartes que conté aquest llibre estan ordenades segons les instituciones que les crearen i no per ordre cronològic.

El 30 d'octubre de 1149, Ramon Berenguer IV, d'acord amb un breu del papa Urbà II, promulgà la *Carta de Dotación de la Iglesia restaurada*, i, en presència de l'arquebisbe de Tarragona i dels bisbes de Barcelona, Vic, Urgell i Saragossa i un gran nombre de cavallers, restituí a la seu, el mateix dia de la seva consagració,

tots els delmes i primícies de la ciutat de Lleida i de tot el seu territori, juntament amb els delmes dels molins, de les lleudes i dels passatges de dita ciutat, i també totes les esglésies que estan a la ciutat de Lleida i que els musulmans en deien mesquites, amb tot el seu terme i territori, terres i alous allà on en tinguessin, tal com millor en fruïren en temps dels sarraïns.²⁹

El mateix dia, el comte sobirà confirmava al bisbe Guillem Pere de Ravidats la possessió de les mesquites i dels seus termes, sense abandonar els càrrecs polítics com a conseller que era del comte Ramon Berenguer IV. Consagrada la mesquita major dels musulmans en catedral, fou anomenada Santa Maria l'Antiga, i un any més tard s'hi casà el comte príncep de Catalunya i Aragó amb la reina Peronella. Amb l'esmentada carta de dotació, l'any 1150 el bisbe inicià les donacions dels béns de les mesquites, molt nombroses a la ciutat, a prelat, als ordes militars del Temple i de l'Hospital, als canonges agustins de Sant Ruf i als monjos de Poblet i Santes Creus.³⁰

És notable destacar que, d'acord amb la carta de poblament, els repobladors no podien vendre els predis rebuts, ni tan sols donar-los gratuïtament a persones eclesiàstiques ni a particulars, però sí que podien deixar-los en testament a les institucions creades a la catedral, les parròquies, les abadies i les col·legiates.

Convocatòria i cronologia

La primera notícia que tenim del Concili ilerdense del 1155 ens arriba de mà del doctor Valls i Taberner, que l'any 1926 la donà a conèixer als erudits europeus amb un llibre homenatge a Paul Kher publicat a Munic.³¹ La font de la qual extragué les notícies fou el manuscrit

29. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. x, Madrid, Imprenta Fontanet, 1803, p. 250; Joan J. BUSQUETA RIU, "Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, i la seva època (a. 1130-1205)", a *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, a l'alba del segle XII*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1996, p. 12.

30. Frederic UDINA MARTORELL, *El "Llibre Blanc" de Santes Creus (Cartulario del s. XII)*, Barcelona, Escuela de Estudios Medievales, 1947; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camp Calment, 1972, p. 140-151.

31. Ferran VALLS I TABERNER, "Ein Konzil zu Lérida im Jahre 1155", a *Papsttum und Kaisertum im Mittelalter*, Munic, Müncher Drucke, 1925, p. 364-368.

193 de la Biblioteca de Catalunya a Barcelona, que conté, entre altres coses, les actes d'un concili que se celebrà a Lleida el primer de maig de 1155. Cap altre historiador havia citat en cap lloc aquest concili, ni tan sols Sáinz de Baranda que, a *España Sagrada*, s'ocupà de tots els concilis celebrats a Lleida durant els segles XII i XIII.³² A la capçalera d'aquest manuscrit trobem la notícia següent: "*Incarnationis Dominice Anno M^o L^o L^o V^o indictione III kalendas May, apud Ilerdam. Era M^a C^a XXX^a*".³³ De l'anàlisi interna, l'autor en dedueix l'autenticitat de la data i altres dades. Falten punts de referència dels assistents al concili, però el doctor Valls i Taberner fonamentà unes suposicions segons les quals l'any 1155 haurien estat personalment a Lleida el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, l'abat i tres monjos del monestir de Sant Joan de la Penya, l'arquebisbe de Tarragona Bernat Tord, els bisbes de Barcelona, Saragossa i Lleida, el prior de Luna, l'abat de Sada o Sabada i alguns clergues i laics que subscripiren com a testimonis un document que venia a tancar antigues diferències sorgides al voltant dels béns que els esmentats monestirs tenien a les esglésies de Luna i Tauste. L'autor dedueix que la carta fou signada a Lleida perquè havia estat redactada per un clergue lleidatà anomenat Nicolau. Això és cert, ja que al final del document es llegeix: "*Nicolaus Ilerdensis Capellanus scripsit et hoc signum fecit*", a més del paràgraf: "En acabar el Concili degueren quedar-se encara a Lleida alguns bisbes que hi havien assistit, mentre que els altres se n'allunyaren aviat."³⁴ Es comprèn que també assistiren al concili altres bisbes de la província de la Tarraconense, almenys els de Tortosa i d'Urgell, diòcesis limítrofes a la de Lleida.

Després de l'encapçalament ja citat que ens parla de la data i del lloc de la celebració del concili, cal precisar que es degué fer a la catedral anomenada Santa Maria l'Antiga, antiga mesquita musulmana, actualment redescoberta sota el menjador de la sala d'exercicis annexa a la catedral de la seu. El doctor Valls i Taberner situà com a president del concili el cardenal Giacinto Bobo-Orsini, legat de la Seu

32. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia*, vol. XLVII i XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850 i 1862, respectivament.

33. Joan TORRENT, "Lérida 1155 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 548; Ferran VALLS i TABERNER, "Ein Konzil zu Lérida im Jahre 1155", a *Papsttum und Kaisertum im Mittelalter*, Munic, Müncher Drucke, 1925, p. 364.

34. Ferran VALLS i TABERNER, "Ein Konzil zu Lérida im Jahre 1155", a *Papsttum und Kaisertum im Mittelalter*, Munic, Müncher Drucke, 1925, p. 364; Ferran VALLS i TABERNER, "Notes sobre la legislació eclesiàstica provincial que integra la compilació canònica tarraconense del Patriarca d'Alexandria", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XI (1935), p. 252-253.

Apostòlica per a la península Ibèrica, més tard anomenat Celestí III. Això no consta amb seguretat, però l'autor ho argumenta dient que el gener de 1155 aquest cardenal havia presidit el Concili de Valladolid i que havia estat successivament a Nájera, Logronyo, Tudela i Calahorra. En aquesta última ciutat, segons ens comenta el pare Fita, que realitzà un itinerari del cardenal Bobo-Orsini,³⁵ es trobà, el mes d'abril de 1155, amb uns altres bisbes, entre els quals hi havia el bisbe de Compostel·la. Des d'aquí es degué traslladar a Lleida sense quedar-s'hi gaire temps, ja que el 23 d'aquest mateix mes era a Barcelona i el 20 d'octubre a Tortosa, on signà el document segons el qual s'establia el capítol agustinianà per a la cura i solemnitat del culte a la catedral tortosina. Posteriorment, el 30 d'octubre, era a Tarragona.

L'itinerari del pare Fita, desafortunadament, no passa del mes d'abril. Dels viatges del legat de la Seu Apostòlica per la península Ibèrica, ens en parlen una sèrie d'autors: Zurita,³⁶ Mariana, Villanueva,³⁷ el cardenal Sáenz de Aguirre, Fita³⁸ i el doctor Valls i Taberner en la seva obra d'homenatge a Paul Kehr ja citada anteriorment.

Temes tractats

De la mà de l'esmentat llibre del doctor Valls i Taberner, es dedueix que les conclusions o capítols d'aquest concili guarden una similitud extraordinària amb les del Concili ilderdense del 1173. Això ens fa suposar que els pares d'aquest concili treballaren sobre els capítols del Concili del 1155, amb l'afany d'actualitzar-los o corregir-los, amb l'experiència dels divuit anys transcorreguts entre ambdós concilis. En realitat, ambdós tracten fonamentalment de diverses prescripcions canòniques decretades pels concilis I i II del Laterà, celebrats el 1123 i el 1139, respectivament, i pels concilis de Clarmont del 1130 i de Reims del 1131, tots presidits pel papa Innocenci II.³⁹

Els problemes més importants que tenia l'Església en aquesta època tracten de posar remei a les lluites freqüents que, a manera

35. Fidel FITA I COLOMER, "La primera legislación del Cardenal Jacinto en España", *Lusitania Sacra* (Lisboa), vol. XIV (1889), p. 530.

36. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón (1137-1228)*, vol. II, València, 1967, cap. 29-33.

37. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. X, Madrid, Imprenta Fontanet, 1803, p. 75 i 250.

38. Fidel FITA I COLOMER, "La primera legislación del Cardenal Jacinto en España", *Lusitania Sacra* (Lisboa), vol. XIV (1889), p. 530.

39. Joan TORRENT, "Lérida 1155 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 548-549.

de croades per conquerir el territori als musulmans, organitzaven els reis cristians; les terres que prenién al poder musulmà constituïen nous bisbats i monestirs, consideraven els bisbes com a súbdits seus i intervenien en la seva elecció o confirmació, o en ambdues coses. La simonia i les investidures eren els pitjors mals que patia l'Església, junt amb la incontinença del clergat, problema arrelat i atacat en tots els concilis anteriors. També s'hi tractaren algunes qüestions referents al patrimoni eclesiàstic sobre delmes i primícies. Dels aspectes sobre la Paraula de Déu i els sagraments no se'n fa al·lusió en cap cànon, per la qual cosa al Concili ilderdense del 1173 ens hi estendrem.

Altres circumstàncies de la celebració del Concili ilderdense del 1155

Com s'apreciarà, els pocs cànons d'aquest concili, malgrat que el doctor Valls i Taberner només cités els que no figuraven al Concili ilderdense del 1173 i que només són tres, fan poca llum sobre les qüestions més importants que preocupaven l'Església en aquella època. Sens dubte, ja que del Concili del 1173 se'n conserven encara les vint-i-sis actes, és de suposar que tota la llum del Concili del 1155 s'hi troba reflectida, com veurem més endavant en tractar d'aquell concili bessó. De moment, hem de situar-nos en aquests tres cànons, i en quatre més d'origen dubtós dels quals el doctor Valls i Taberner opina que són apòcrifs, cosa que fa pensar, segons l'autor, en l'additament d'un text d'origen divers transmès íntegrament al final del document barceloní. Segons les seves paraules, el "*MS 139 de la Biblioteca de Cataluña contiene también, sin laguna en el texto ni alteración de la escritura, otros cánones que deberían atribuirse al mismo concilio gemelo de Lérida, si uno de ellos, el último, no hiciera pensar en un aditamento procedente de un texto de diverso origen.*"⁴⁰ Recordem que a les actes del Concili visigòtic del 546 també hi foren afegits alguns cànons totalment inacceptables. Aquests cànons del Concili del 1155, dels quals el doctor Valls i Taberner dubta, afirmen: "*Así como ningún seglar, tampoco ningún capellán reciba o retenga diezmos o primicias si no es por mano del obispo o del arcediano; ni los dé sin el consentimiento de éstos, cosa que va contra lo decretado. Si esto se hiciere, el que da y el que recibe sea anatema.*"⁴¹ Tot plegat desvetlla una preocupació

40. Traducció del llatí al castellà realitzada per Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 74.

41. Traducció del llatí al castellà realitzada per Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 75.

respecte als delmes i les primícies que sorgirà en els concilis ilderenses posteriors, però que sis anys després de la conquesta de Lleida sembla que és prematura.

I continua: *“Asimismo, desde el principio de la Cuaresma hasta la Octava de Pascua, y desde el principio de Adviento del Señor hasta las Octavas de Epifanía, mandamos sea observada entre los cristianos la tregua y que no haya entre ellos batallas. Si alguno quebrantase este mandato, sea excomulgado.”*⁴² No s'entén gaire bé que a la província eclesiàstica Tarraconense, on els comtes i homes rics de Catalunya i Aragó havien estat sempre units, al cap de pocs anys, els pares conciliaris els advertissin sobre la necessitat de no guerregar entre ells sota pena d'excomunicació. Aquest cànon sembla una mica exagerat per a la ciutat de Lleida.

Afegeix, a més: *“Además, ninguna persona eclesiástica o seglar ose construir ninguna iglesia sin el consentimiento del obispo o del arcediano.”*⁴³ Aquest cànon és molt general i pot valdre per a qualsevol província eclesiàstica de qualsevol temps.

I finalment, diu:

*“El emperador, por Dios y por la salvación de su alma y sin nada a cambio, enviará moneda bien pesada y de cuatro denarios de plata, que nunca en sus días debe ser alterada, sino que él asegure que debe continuar así. Quien la falsificare sea anatema y pierda cuanto tuviese e incurra en pena corporal. Mas de la moneda o dinero que el falsificador corrompiere, la décima parte la dé a los obispos y la conceda en su diócesis”.*⁴⁴

No és gaire factible que al cap de dos anys de la guerra per la presa del castell de Siurana, com hem dit anteriorment, en la qual degueren participar molts guerrers lleidatans, els repobladors fossin uns entesos en les arts de la falsificació de la moneda.

42. Traducció del llatí al castellà realitzada per Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 75.

43. Traducció del llatí al castellà realitzada per Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 75.

44. Traducció del llatí al castellà realitzada per Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 75.

LA PARAULA DE DÉU

Ni al Concili ilderdense del 1155, ni al posterior del 1173, no existeix cap cànon referent a la Paraula de Déu, cosa que fa sospitar que a la província eclesiàstica Tarraconense complien bé el deure de la predicació i que no hi hagué problemes en l'acceptació de la normativa papal. L'esperit de restauració, més que de reforma, ja s'imposà en aquest concili. No obstant això, no s'afegí ni s'innovà res en la tradició canònica i van persistir les prescripcions litúrgiques donades pels pares del Concili de Coyanza,⁴⁵ que fou, sens dubte, un dels més famosos de l'alta edat mitjana.

El Concili de Coyanza fou celebrat l'any 1055 i influí de manera comprovada en els concilis de Compostel·la del 1060 i del 1063, i demostrà que la cristiandat hispana no estava tan necessitada de reforma com Roma creia i que els abusos se li suposaven.⁴⁶ Aquest concili fou estudiat per García Gallo, que fa referència a la vida canònica abans i després del concili, el dret sacramental i el culte i la vida cristiana. Igualment, l'autor destaca el sentit de restauració més que de reforma d'aquest concili, ja que no es reuneix sota els corrents reformadors que es donaven a l'altre costat dels Pirineus, ni tan sols estava animat per l'esperit de reforma innovadora, sinó més aviat tradicional.⁴⁷ A judici del pare Olivar, els pares de Coyanza donaren una gran importància a la restauració de la litúrgia, però no afegiren ni innovaren res a la tradició canònica. La regla de Sant Benet fou prescrita per primera vegada de manera oficial. No es veu clar si aquests pares, en dictar les seves prescripcions litúrgiques, pensaven en una litúrgia determinada, la romana o la mossàrab. Aquest autor diu poc a banda de proporcionar-nos una llista sobre les vestidures sagrades. Sabem que el rector tenia l'obligació d'atendre espiritualment els fidels, des del baptisme fins a la sepultura, incloent-hi els sacraments, la Paraula de Déu i la celebració de la missa. A canvi, els fidels estaven obligats a pagar els delmes i tenien l'obligació d'assistir a la missa en les festes principals.

45. Vegeu Joseph HEFELE i Henri LECLERCO, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. IV, París, Letouzey et Ané, 1913, 2a part, p. 1064-1065, on se citen altres col·leccions de concilis que reproduïxen els capítols del Concili de Coyanza del 1055; Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. IX, París, 1902 (= Akademische Druck-Verlagsanstalt, Graz-Austria, 1960), p. 785-794.

46. Luciano de la CALZADA, "La proyección del pensamiento de Gregorio VII en los reinos de Castilla y León", a *Studi Gregoriani*, vol. III, Roma, 1948, p. 1-87.

47. Alfonso GARCÍA GALLO, "El Concilio de Coyanza. Contribución al estudio del derecho canónico español en la Alta Edad Media", *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), vol. XX (1950), p. 275-633.

La introducció de la litúrgia romana fou també un dels temes tractats al Concili de Jaca del 1063. S'hi acceptà el ritual romà, que fou inaugurat solemnement al monestir de Sant Joan de la Penya el 22 de març de 1071 —data admesa per tots els autors, si bé alguns la contradiuen sense donar-ne proves—,⁴⁸ davant del cardenal legat del papa Alexandre II, Hug Càndid, en presència del rei Sanç Ramires d'Aragó, els seus fills, bisbes de Jaca i Roda, magnats i monjos. També fou tractada la qüestió sobre els límits del bisbat i d'altres que al·ludien al restabliment de la disciplina eclesiàstica.

DISCIPLINA DEL CLERGAT

La situació del clergat havia canviat notablement des del Concili visigòtic del 546. Primer, en quantitat, en expandir-se l'Església per les noves terres conquerides i crear noves esglésies i monestirs, a més del naixement de nous ordes religiosos i nous elements en les institucions, com els coepiscopats, arxidiaconats, deganats i arxiprestats, capítols de canonges, esglésies pròpies, parròquies i escoles. Amb el desenvolupament i l'expansió que experimentà, l'Església havia de mantenir una organització perfecta i una gran cura per part dels bisbes, tal com ho reflecteixen els canons 3 i 17 dels quals tractarem a continuació.

Segon, en qualitat, pel sorgiment d'escoles a les catedrals, col·legiates, monestirs i parròquies. En alguns casos, el clergue rebia tota la formació al costat del rector. Els alumnes que assistien a aquestes escoles eren, en primer lloc, els aspirants al clergat o al monestir. Depenien del rector o abat, segons el tipus, i per a la seva formació se seguí el sistema isidorià. El *curriculum studiorum* s'iniciava amb l'aprenentatge de la lectura, l'escriptura, el còmput, la gramàtica llatina, pregàries religioses i primers rudiments dels dogmes i de la moral, càntics i himnes litúrgics usuals, normes que regien l'administració dels sacraments... I se seguia amb la lectura dels clàssics, les lectures de les Sagrades Escripures, dels pares de l'Església i dels canons sagrats. És obvi que els eren necessaris uns coneixements previs dels altres sabers humans. Segons sant Brauli, el manual enciclopèdic per a aquesta finalitat eren les *Etimologies* de sant Isidor de Sevilla, en les quals s'exigia cursar l'estudi de les set arts del trívium i el quadríviu.⁴⁹

48. Antonio BASO ANDREU, "La Iglesia Aragonesa y el rito romano", *Argensola* (Osca), núm. 26 (1956), p. 153-164.

49. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 390-392; Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "De las Escuelas Visigóticas a las Bajomedievales. Punto de vista Histórico-Jurídico", a *La Enseñanza en la Edad Media, X Semana de Estudios Medievales*, Nájera, Instituto de Estudios Riojanos, 2000, p. 44-45.

El cànon 3 del Concili ilderdense del 1155 entrà de ple en la disciplina de la jerarquia en legislar sobre la promoció a l'ofici clerical per part dels bisbes. Diu: *"Ninguno de los obispos se atreva a promover al oficio clerical a ningún siervo de otros obispos, a no ser que conste de la petición o permiso de aquéllos, pues tienen sobre sus siervos alguna potestad."*⁵⁰ A causa del gran nombre de vocacions de persones que aspiraven a entrar al clergat, aquest cànon prescriu que cada bisbe ordeni els seus serfs, perquè té un bon coneixement de les aptituds, la formació i les qualitats de cadascun i, en canvi, desconeix com són els serfs d'altres bisbes. D'aquesta manera, era més difícil la infiltració d'impostors, ineptes o no aptes per al culte. Si un bisbe donava un permís o una carta de recomanació a algun dels seus serfs, aquest podia ser ordenat per un altre bisbe.

Per tal de preservar la castedat clerical, el cànon 17 del Concili ilderdense del 1155 estableix: *"Ningún clérigo ose tener alguna sirvienta laica en calidad de lo que llaman vicaria y quien este decreto menosprecie pierda el oficio y beneficio eclesiástico."*⁵¹

Sembla que els esmentats cànons 3 i 17 foren eliminats al Concili ilderdense del 1173 perquè els abusos que tractaven de corregir ja havien desaparegut de la província eclesiàstica Tarraconense durant el període de sis anys transcorreguts entre ambdós concilis.

DISCIPLINA DEL POBLE CRISTIÀ

Per a conquerir Lleida als sarraïns, el comte Ramon Berenguer IV va tenir, a més de l'estreta col·laboració del comte d'Urgell, l'ajut dels ordes militars⁵² del Temple i de l'Hospital sorgits arran de la pri-

50. Traducció del llatí al castellà realitzada per Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 72.

51. Traducció del llatí al castellà realitzada per Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 72.

52. No es pot separar el naixement dels ordes militars (templers, hospitalers, cavallers teutònics...) de la nova orientació de l'Església a partir del segle XI. Des d'aquest segle, l'Església catòlica fomentà, en la celebració de concilis, un moviment per a la pau amb l'objectiu d'assegurar la protecció de pobres, clergues i capelles que estaven indefensos davant els atacs d'una noblesa guerrera. Es condemnava la guerra privada i apareixia la treva de Déu, que consistia en l'abstinència temporal de lluita per part dels nobles. Amb aquest pacte, es proposava als laics el mateix ideal de renúncia que s'havia imposat als religiosos. Els concilis de pau i treva tenien un caràcter penitencial, paral·lel als dejunis i les peregrinacions. D'aquesta manera, l'Església aconseguia canalitzar els impulsos guerrers dels cavallers que tenien com a ocupació principal el combat, alhora que posava l'ètica guerrera sota la seva influència, amb la prohibició de la guerra contra

mera croada.⁵³ Els templers, durant quasi dos segles —fins a la seva dissolució—,⁵⁴ van ocupar la fortalesa de Gardeny i l'església amb

els cristians i, en conseqüència, el cavaller només podia lluitar contra els enemics de la fe. Així, la nova funció dels cavallers era defensar l'Església i els pobres, i lluitar contra els enemics de Crist. El paradigma d'aquesta nova cavalleria, propiciada pel papat i per sant Bernat de Claravall, foren els *milites Dei*, cavallers dels ordes militars que conjuminaren la vocació bèl·lica i la contemplativa. Fou sant Bernat de Claravall qui jugà un paper definitiu en aquest canvi d'ideologia, en lloar la nova cavalleria del Temple i en impulsar el Concili de Troyes. Templers i hospitalers van esdevenir el braç dret del papat, no només a Orient, sinó sobretot a Occident; Joan FUGUET I SANS, *L'arquitectura dels Templers a Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1995, p. 17-19; Josep Maria SANS I TRAVÉ, "L'Orde del Temple als Països Catalans: la seva introducció i organització (segles XIII-XIV)", a *Actes de les Primeres Jornades sobre els Ordes religiosos-militars als Països Catalans (segles XII-XIV)*, Tarragona, 1994, p. 52-54.

53. Les croades nasqueren amb la finalitat d'aturar la guerra santa predicada per l'islam. Teòricament, l'Església catòlica no acceptava la guerra, però les circumstàncies polítiques del moment l'obligaren a canviar d'actitud, ja que li era necessari justificar-la per recuperar els territoris que l'islam havia arrabassat a Orient i fer front als musulmans a la península Ibèrica per tal que aquests no arrossegessin cap a Europa la influència islàmica. El papa Urbà II predicà a Clarmont la primera croada (1095): reuní francesos del nord i de Lorena, del sud i del Loira, italians del nord i normands de Sicília, tots a les ordres de Godofred de Bouillon i del seu germà Balduí. Partiren un any més tard, conqueriren Antioquia, Edessa, Jerusalem i Trípoli i les organitzaren en quatre estats cristians. El regne de Jerusalem només fou pròsper entre l'any 1131 i el 1171, car, a partir d'aquesta data, la lluita a Terra Santa va esdevenir resistència i retrocés progressiu. L'any 1187, l'Exèrcit cristià fou anihilat per les tropes de Saladí, que s'apoderà de les ciutats dels croats. L'any 1191, amb l'ajut dels reis de França i d'Anglaterra (tercera croada), els cristians van conquerir Acre, que passà a ser la nova capital del regne de Jerusalem. Mentrestant, s'havia establert un altre regnat croat a Xipre. Les guerres civils entre els croats, sobretot des del 1229 fins al 1243, afebliren encara més el moribund estat d'Orient. Jerusalem, reguanyada el 1229, fou presa una altra vegada pels àrabs, ja definitivament. Encara que els historiadors citen cinc o sis croades, potser només fóra correcte parlar de la primera, ja que el concepte de croada no és igual al segle XII que al segle XIII, perquè al final eren merament expedicions de reforç. Urbà II fou qui, juntament amb el bisbe d'Osona-Vic Berenguer i el comte de Barcelona, inicià l'organització de la mitra tarraconense. Després de la primera croada, molts cavallers van tornar a Occident i la manca d'homens no permetia assegurar la defensa dels llocs fronterers, per la qual cosa van haver de cedir-los als ordes militars del Temple, de l'Hospital i dels Cavallers Teutònics, els quals podien proporcionar exèrcits permanents. La lluita entre els diferents senyors, la supremacia del clergat i l'autonomia dels ordes militars van ser elements disgregadors de la política dels croats, que per força havien de resultar negatius per a l'empresa reconqueridora. Vegeu Joan FUGUET I SANS, *L'arquitectura dels Templers a Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1995, p. 17-19 i 30-31, nota 1.

54. La comanda perdurà fins a l'any 1314, quan els templers desapareixen arreu d'Europa després d'un llarg procés iniciat l'any 1307 a França pel rei Felip IV el Bell sota l'acusació de sodomia, pràctiques herètiques, sobretot relacionant-los amb el catarisme i amb la influència de l'islam, i altres delictes. El motiu real del procés fou la cobejança dels béns de l'orde que, a més, i precisament per causa de la seva fortalesa econòmica, era un contrapoder força molest per a un monarca que pretenia consolidar la seva autoritat, cosa que ja l'havia enfrontat amb el papa Climent V. Tots els templers d'aquell país van ser detinguts i el gran mestre de l'orde, Jacques de Molay, fou execu-

l'advocació a Santa Maria de Gardeny. Establiren una estreta relació amb les famílies lleidatanes, les aportacions de les quals a l'orde eren

tat. El procés culminà amb l'abolició de l'orde per una butlla pontifícia l'any 1312. Pel que fa a la Corona d'Aragó, el rei Jaume II ordenà també la detenció dels membres del Temple a Gardeny i s'organitzà un procés contra l'orde justament a la ciutat de Lleida durant el febrer del 1310 i la tardor i l'hivern del 1311. Els templers catalans foren acusats fonamentalment dels mateixos delictes que els havia atribuït el rei de França. La comissió per a jutjar-los, formada a instàncies de la Santa Seu, fou presidida pel bisbe Ponç d'Aguilaniu, ferotge enemic dels templers, i comptà amb la participació de tres delegats del papa. El tribunal es constituí a la seu el 15 de febrer de 1310, i demanà als templers que eren a la diòcesi que es presentessin al palau del bisbe per a declarar. S'hi presentaren trenta-dos templers, a més de nou testimonis (tres dominics, tres franciscans i tres clergues seculars) que abocaren sobre els acusats tota mena de denúncies. Aquest primer interrogatori no aportà cap prova concloent i el papa ordenà una segona sessió sota la consigna que s'utilitzés la tortura. El nou judici se celebrà a finals de l'any 1311 també a Lleida, però aquesta vegada afectà tots els membres de l'orde a Catalunya; malgrat els terribles suplicis a què foren sotmesos els templers, la comissió inquisitorial no n'aconseguí cap confessió de culpabilitat. El novembre de 1312, el concili provincial celebrat a Tarragona es veié obligat a proclamar-ne la innocència. Aquesta declaració no serví de gran cosa, perquè el Temple ja havia estat dissolt per manament del papa (butlla *Pastoralis preeminentiae* del 22 de novembre de 1307) i el mateix concili ordenà la confiscació dels seus béns, que foren cedits als hospitalers. El 1317 la comanda de Gardeny passà a ser un priorat dels hospitalers, però aquests, a més dels seus dominis al Segrià, mai no tindran la importància assolida al seu moment pels cavallers del Temple. Ni el rei d'Anglaterra ni el rei d'Aragó (Jaume II) ni el rei de Portugal no hi estaven d'acord, tanmateix ni el papa Climent V no havia donat l'ordre de persecució. Aquest papa, en ésser feble, va dubtar en un primer moment, però finalment va prendre la iniciativa per tal de demostrar la seva autoritat: ordenà l'arrest de tots els membres de l'orde i disposà que la custòdia dels seus béns passés a l'Església. A aquest efecte publicà la butlla *Pastoralis preeminentiae*, el 22 de novembre del mateix any 1307. Les autoritats reials que no havien aprovat l'acció contra els templers reaccionaren de manera diferent, però totes acataren la disposició papal i dissolgueren l'orde als propis dominis. L'abolició del Temple va ser un cop fort contra el papat; havia nascut per a ser-ne un instrument i va ser sacrificat en un moment de feblesa, a favor dels estats centralistes europeus. Al Concili de Viena del Delfinat del 1312, convocat per Climent V per a la qüestió dels templers, sense debat ni condemna, el papa, amb l'aprovació de l'assemblea, va suprimir formalment l'orde del Temple "*per viam provisionis et ordinatio-nis*", no pas per sentència definitiva, i també el seu estatut, hàbit i nom. El papa decidí adjudicar els béns del Temple als hospitalers de l'orde de Sant Joan de Jerusalem i que s'assignés una pensió als membres de l'extingit orde, que continuaven lligats als seus vots religiosos. Sobre la innocència o culpabilitat dels membres del Temple, es decidí que jutgessin els concilis provincials. Així, el Concili de Tarragona del 1312 fou sense cap mena de dubte el més important de tot l'afer templer. Convocat el 10 d'agost per l'arquebisbe Guillem de Rocabertí, es reuní el dia 18 d'octubre amb la presència dels bisbes de València, Saragossa, Osca, Vic, Tortosa i Lleida, els síndics dels capítols i els abats i priors de la província. També hi foren citats els templers, que hi acudiren i, després que declarassin i fossin escoltats els testimonis, foren declarats innocents; però els seus béns de la Corona d'Aragó foren destinats a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. La sentència exculpatòria de tots els templers catalans es féu pública el dia 4 de novembre, a la capella del Corpus Christi. Vegeu Josep RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 50-51; Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 252-253; Josep Maria SANS I TRAVE, *Els Templers Catalans. De la rosa a la creu*, Lleida, Pagès, 1999, p. 463-470.

realitzades per diferents senyors en ingressar com a frares de l'orde o en lliurar-se com a donats; tenien com a contrapartida les oracions dels templers i el dret a ésser enterrats al seu cementiri o, en les donacions *pro anima*, a l'altar major de la capella de Gardeny. Moltes deixes seran vehiculades per mitjà de la institució benèfica anomenada Lampada Charitatis, creada a aquest efecte.⁵⁵ A més d'aquestes relacions espirituals, els templers tenien la missió de defensar la ciutat dels seus enemics, de manera que la seva comanda a Lleida esdevingué la més important de l'orde a la frontera amb els sarraïns.⁵⁶

No és d'estranyar, doncs, que la introducció dels cànons del Concili ilderdense del 1155, molt solemne i apropiada a les circumstàncies en què fou redactada, animés els cristians a la lluita per a la conquesta de la Península, que estava en mans dels musulmans. Afortunadament, aquesta introducció no s'ha perdut, ja que el doctor Valls i Taberner la reproduí. El text és el següent:

*Conocidas las muchas y grandes opresiones hechas en España por los sarracenos a los cristianos, deseando con pastoral afecto corregirlas y quitar de en medio la porquería y la devastación de la raza enemiga, confiando en los méritos de los apóstoles Pedro y Pablo, tanto a los clérigos como a los laicos les intimamos a que, para remisión de sus pecados, en proporción a las fuerzas y facultades recibidas de Dios, se empeñen en defender por todos los medios a la cristiandad y en reprimir la maldad de los sarracenos, concediéndoles la misma indulgencia que el papa Urbano II concedió a los que fueron a Jerusalén para liberar a la iglesia oriental; y a aquél que devotamente emprendiese tan santo camino y lo llevase a término o muriese en él, por la autoridad de Dios a Nos concedida le otorgamos la absolución de todos sus pecados de los que hubiese recibido confesión con corazón contrito y humilde y le recibimos bajo la protección del bienaventurado Pedro y de la nuestra, tanto a él como a sus bienes y hombres, desde el comienzo de su viaje hasta su regreso. Por lo tanto, si alguien se atreviese a perturbar su persona o sus bienes inquietándolos con algunas molestias, sea anatema...*⁵⁷

55. Joan J. Busqueta Riu, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 250.

56. Ramon SAROBÉ I HUESCA, *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera, 1998, p. 4.

57. Traducció del llatí al castellà realitzada per Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 73-74.

Atès que la península Ibèrica no havia participat a l'empresa del rescat del Sant Sepulcre de Jesús, el papa Urbà II, mitjançant el seu legat hispànic, reconegué a l'obra de la conquesta el mateix caràcter de croada, i concedí les mateixes indulgències i privilegis que donà a aquells que lluitaren en la defensa dels llocs sants d'Orient. Animà a participar a les croades i sancionà amb la plena excomunicació els qui distorsionessin la participació en aquesta empresa.

Respecte a l'excomunicació, el pare Villanuño descriu una reunió de bisbes d'Urgell el 991:

*En el año 991. En la sala del obispo de Urgel llamó a Vivani, obispo de Barcelona, Rimerico Riparcutiense, y también a los canónigos y sacerdotes y monjes de la diócesis de Urgel, y con su autoridad y consentimiento excomulgó o puso en interdicto al episcopado de Cerdaña, o de Barcelona, esto es a las villas de la Cerdaña y Belgitania que pertenecen a la diócesis de Urgel. Porque unos hombres malvados bajo la autoridad de Ermengarda, condesa de Ceritania, y de sus hijos, habían entrado en las villas y en sus iglesias y habían negado los diezmos al obispo. No obstante, para no incitar el odio de la misma condesa y de sus hijos, se hace uso de la dispensa para no excomulgarlos, recayendo dicha excomunión contra sus consejeros y ministros Arnad y Radulf. Entonces retornan las cartas encíclicas que contenían la excomunión y las envían a todos los obispos para que confirmen esta excomunión con su autoridad. Pedro de Marca es quien describe estos hechos a partir de las actas leídas por sí mismo en el Archivo de Urgel.*⁵⁸

A manera de síntesi, podem dir que durant aquesta llarga època de sis-cents nou anys que hi ha entre els dos concilis ilerdenses, el del 546 i el del 1155, encara que Lleida fos una de les zones més islamitzades, perseveren els costums romanovisigòtics i continua sense interrupció la seu episcopal a la ciutat en funció dels pactes de mútua convivència entre els dos pobles, amb l'excepció del període comprès entre els anys 887 i 1149, data de la conquesta de la ciutat de Lleida, en el qual el bisbe es veié obligat a alternar la seva residència entre les zones muntanyenques dels Pirineus i la ciutat, on residia un nucli de cristians. Podem dir que es tracta d'una època amb una seu mòbil, ja que subsistí una certa organització eclesiàstica a les terres ilerdenses. Fruit de la conquesta de la ciutat i d'aquesta organització eclesiàstica, sorgí el concili que ens ocupa. Els pocs cànons que ens han arribat i

58. Matías de VILLANUÑO, "Conventus Episcoporum apud Urgellum. Anno Christi 991", a *Summa Conciliorum Hispaniae*, notis novisque dissertationibus adornata, vol. III, Madrid, 1785, p. 311.

la poca fiabilitat d'alguns determinen que facin poca llum, però no s'ha d'oblidar, com diu el doctor Valls i Taberner, que és una còpia exacta del Concili ilderdense del 1173 que, gràcies a la conservació íntegra de les seves actes, ens pot il·luminar pel paral·lelisme i poc temps transcorregut entre ambdós concilis per comprendre millor l'evolució, el desenvolupament i la interacció de la vida eclesial en la societat com a instrument de culturització. Certament, a partir de la segona meitat del segle XII, i pròpiament a partir d'aquest concili, es preparà la gran expansió del segle XIII, manifestada en un gran desenvolupament de la societat feudal catalana, influenciat per un fort creixement demogràfic, la intensitat de la producció agrícola i artesanal i, fonamentalment, el floriment de les creacions culturals i religioses.⁵⁹ Sorgiren les fundacions d'hospitals, orfenats i escoles que dotaren la societat d'un nou tipus de serveis públics, al capdavant dels quals hi havia els homes de l'Església.⁶⁰ Els hospitals s'erigiren en zones d'accés a la ciutat: el barri de Cappont, el camí de Barcelona; a tocar de les portes de Gardeny, a la via de Saragossa; als camins de Corbins i de Montsó, a les rutes cap a Osca, o al mateix carrer Major, via que travessa la ciutat de Lleida.⁶¹

59. Joan J. BUSQUETA RIU, "Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, i la seva època (a. 1130-1205)", a *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, a l'alba del segle XII*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1996, p. 11.

60. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 395-399.

61. Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 224.

CONCILI ILERDENSE DEL 1173. CONCILI PER A L'APLICACIÓ DE LES NORMES DELS CONCILIS I I II DEL LATÈRÀ DELS ANYS 1123 I 1139, RESPECTIVAMENT

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1173¹

Introducció

Aquest concili restà inèdit i desconegut fins que l'any 1850 el prevere, historiador i membre de la Reial Acadèmia de la Història doctor Sáinz de Baranda el publicà a *España Sagrada* molt extractat en el contingut dels seus cànons,² encara que dotze anys després el tornà a publicar al volum XLVIII de la mateixa obra.³ Igualment, Pleyan i de Porta el publicà en un extracte.⁴ Ni els col·lectors generals dels concilis, com Labbe, Harduino, Mansi, ni els que recolliren els d'Espanya, com Loaisa, Aguirre, Villanuño, ni altres historiadors com Zurita o Mariana n'han donat cap notícia. L'origen d'aquesta informació prové del pare Juan Sobreira y Salgado, monjo benedictí, abat del monestir

1. Joan TORRENT, "Lérida 1173 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549; Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Significació i transcendència dels primers concilis ilerdensos (546-1200)", a *Arrels cristianes*, vol. I, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès, 2008, p. 274-281; Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "El derecho Canónico Medieval", a *Segon Simposi Internacional. Dret Comú i Catalunya. Actes*, Barcelona, Fundació Noguera, 1992, p. 18-51.

2. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno*, vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 150-161.

3. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada en sus estados antiguo y moderno*, vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1862, p. 301-307; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 278-279.

4. Josep PLEYAN I DE PORTA, *Apuntes de Historia de Lérida, o sea compendiosa reseña desde sus más principales hechos desde la fundación de la ciudad hasta nuestros tiempos*, Lleida, Imprenta de Carruez, 1873, p. 377-382.

de Sopenetrán, que donà els seus manuscrits a la Reial Acadèmia de la Història; entre aquests manuscrits, hi havia el d'aquest concili, escrit del seu puny i lletra, que advertia en una nota marginal on l'obtingué:

*El 3 de noviembre de 1788 lo sacó de una copia de un manuscrito que copió de un código antiguo, por mano de otro, pero compulsada por él, el P. Fr. Esteban Gómez, que poseía el Ilmo. Sr. D. Manuel Abad y Lasierra, obispo de Astorga, natural de Estadilla (Huesca), pueblo que en lo eclesiástico perteneció siempre a la diócesis de Lérida. Dicho P. es hijo del monasterio de Cardeña, en donde se halla la copia.*⁵

Així, l'autenticitat d'aquest concili quedà a càrrec de Manuel Abad y Lasierra, bisbe d'Astorga, certament savi i respectable, endemés d'escriptor versadíssim en diplomàtica i paleografia, del pare Sobreira i del pare Esteban Gómez.

El 16 de juny de 1171, l'església de Lleida fou declarada sufragània de l'arquebisbat de Tarragona, per butlla d'Alexandre III.⁶ Dos anys més tard se celebrà en aquesta ciutat el segon concili provincial després de la conquesta, presidit pel cardenal Giacinto Bobo-Orsini, més tard papa Celestí III. Aquest concili se celebrà a Lleida a instàncies del bisbe Guillem Pere de Ravidats, que coneixia més que ningú l'estat de les terres repoblades, en bona part obra personal seva, i que l'any 1168 havia publicat la *Constitució o Ordinatio fonamental* per a les esglésies de Lleida, també coneguda com a *Ordinatio ecclesiae Ilerdensis*.⁷

Els vint-i-sis canons d'aquest concili semblen més severos que els del Concili ilerdense del 546. Aquesta severitat pot estar justificada per l'aparició de les doctrines càtares de mans dels repobladors de les terres ilerdenses provinents de les regions del sud francès, llavor de

5. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 278.

6. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 8; Lluís BORRÁS PERELLÓ, *Efemérides religiosas del Obispado de Lérida*, Lleida, 1911, p. 88-89.

7. Aquesta *Constitució fonamental* o *Ordinatio* del 29 d'abril de 1168 és un document mestre que planteja per primera vegada un esquema d'organització eclesiàstica al territori circumdant de Lleida, amb l'articulació en pabordies d'una extensa xarxa de parròquies; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 252-259; Joan Ramon PRIQUÉ BADIA, "Els primers bisbes i els primers capítols catedralicis: estructura i funcionament d'un bisbat medieval", a *Arrels cristianes*, vol. 1, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès, 2008, p. 230-233.

possibles trastorns i origen d'una veritable revolució social.⁸ D'altra banda, els bisbes de la Tarraconense intentaren aplicar a les noves terres conquerides pels cristians les conclusions del Concili II del Laterà del 1139, que atacaven determinats defectes de l'època. No obstant això, el Concili ilderdense del 1173 només recull del Laterà aquells mals, abusos i defectes que existien a les terres catalanoaragoneses.

Convocatòria i cronologia

Aquest concili se celebrà a la ciutat de Lleida el 6 de febrer de 1173, data que encapçala el document citat anteriorment: "*Concilium Ilerde habitum anno Domini MCLXXIII.*" Fou presidit pel cardenal legat Giacinto Bobo-Orsini, l'arribada del qual a la Península és comprovada per molts historiadors com Zurita, Mariana, Flórez, etc., i que és documentat al Concili ilderdense del 1155 i, especialment, per haver presidit el Concili de Valladolid del 1154 i el de Salamanca, mencionat pel cardenal Aguirre, uns anys després. A la còpia del manuscrit no figuren els noms dels bisbes assistents que decreten els canons. Només consta l'assistència del metropolità de Tarragona, Guillem de Tarroja, que, segons el costum de l'època, firmà amb la seva inicial G., a més dels bisbes de la província eclesiàstica Tarraconense, ja que el prelat era l'únic metropolità existent aleshores a la Corona d'Aragó. A l'encapçalament d'aquesta còpia es llegeix:

*En el año de la Encarnación del Señor 1173, el día 6 de febrero, se celebró un concilio en Lérida, presidido por el cardenal diácono Jacinto, legado de la Sede Apostólica, con la asistencia de G. (Guillem) arzobispo de Tarragona y de los demás Padres.*⁹

Dels pares conciliaris, Zurita ens dóna una llista dels bisbes de la Tarraconense¹⁰ que assistiren a Saragossa el 18 de gener de 1174 a l'esposori del rei de Castella, Alfons el Cast, amb Sança, filla de l'emperador Alfons VII. Aquests assistents foren: Giacinto, diaca cardenal de Santa Maria a Cosmedin, legat de la Seu Apostòlica; Guillem de Tarroja, arquebisbe de Tarragona, que també era legat; Arnau de Preixens, bisbe d'Urgell; Pere, bisbe de Pamplona; Ponç de Tortosa; Pere,

8. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Temps de l'Església. Concilis Ilerdenses celebrats a la Seu Vella de Lleida", a *Seu Vella. Lesplendor retrobada*, Lleida, Generalitat de Catalunya, 2003, p. 92.

9. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 279.

10. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón (1137-1228)*, vol. II, València, 1967, cap. 33.

bisbe d'Osona; Joan Frontín, bisbe de Tarassona; Guillem, bisbe de Girona; Bernat, bisbe de Barcelona, i Guillem, bisbe de Lleida. Uns anys després, Joan Frontín, bisbe de Tarassona, i Arnau de Preixens figuren com a signataris al Concili ilderdense del 1190.

Temes tractats

Les disposicions conciliars ilderdenses del 1173 són un calc de les conclusions dels concilis I i II del Laterà del 1123 i del 1139, respectivament, aplicades a les necessitats i als problemes de la província eclesiàstica Tarraconense. Són un bon testimoni de la història interna de Lleida i de Catalunya. La majoria es refereixen a pal·liar els vicis i els abusos del clergat i del poble cristià, en un intent clar d'educació, i a la prevenció de la dispersió del patrimoni eclesiàstic. Seguint aquesta classificació, tenim les disposicions següents:

1) Les que tracten sobre el clergat es preocupaven de la repressió de la incontinença clerical i de la prevenció del luxe clerical. També parlaven de la simonia i de l'ordenació de persones inhàbils i delimitaven la jurisdicció episcopal i arquebisbal. S'ocupaven dels bisbes dèbils i remisos a fer complir la disciplina eclesiàstica i dels religiosos que prenién l'hàbit, els quals quedaven inhabilitats per tornar al laïcat. Al mateix temps, defensaven els privilegis dels clergues sense deixar que aquests se subordinessin a cap seglar. També s'ocupaven dels vestits i dels drets dels bisbes.

2) Les que tracten sobre el poble cristià es preocupaven dels abusos dels senyors feudals, de les festes on era costum celebrar justes i tornejos, d'aquelles persones que profanaven les esglésies i els cementiris, dels rancorosos incendiàries i d'aquells que atemptaven contra la vida o els béns dels clergues. Parlaven dels excomunicats, es preveia que no causessin cap molèstia i s'hi prohibia que ningú no hi parlés. Així mateix, ordenava que els excomunicats no poguessin rebre sepultura eclesiàstica, encara que abans de la mort haguessin rebut el viàtic. Altres excomunicats es veien obligats a anar a les croades de Jerusalem o a les lluites contra els musulmans de la península Ibèrica.¹¹ Quant al sagrament del matrimoni, tractava dels qui no podien casar-se ni ser padrins a causa del vot de castedat,

11. Paul KHER, "Papsturkunden in Spanien, I: Katalonien", *Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaft zur Göttingen* (Berlín), vol. XVIII (1926), p. 538-566; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 161.

dels impediments de consanguinitat fins al setè grau, del parentiu espiritual contret pel baptisme i la confirmació i de les penes contra la prole sacrílega o il·legítima.

3) Les que tracten sobre el patrimoni eclesiàstic van encaminades, fonamentalment, a la prevenció del patrimoni, en prohibir als prínceps i senyors laics gaudir dels delmes i de les primícies que només podien rebre les persones eclesiàstiques,¹² dels delmes i abusos del dret de patronat, ja que els seglars no podien ser amos d'esglésies ni del seu benefici llevat del dret de patronat, de la restricció als clergues en la transmissió dels béns als seus hereus i del respecte degut als béns del bisbe difunt.

Altres circumstàncies de la celebració del Concili ilderdense del 1173

Era de gran importància la preocupació que els pares conciliars tenien per l'eradicació de l'heretgia albigena, que s'havia introduït, en part, pels repobladors de les terres lleidatanes procedents, principalment, de les ciutats del sud de França com Rodés, Combes, Castras, Càors i altres. D'aquí, la gran duresa d'aquest concili en imposar disciplina a aquesta nova societat sorgida d'un cresol d'idees molt sectàries que anaven rosegant el poble cristià. D'aquests càtars que difongueren l'heretgia albigena per terres lleidatanes, ens en parla, sis anys més tard, el Concili III del Laterà del 1179 en tractar aquest problema "sobre els Brabançons i els d'Aragó, Navarra i el País Basc, dels Cotarels i Triavordins", decretant que els diumenges i festius es denunciessin públicament els noms d'aquells que tractaven amb els heretges o els donaven allotjament; així mateix, també al·ludia als de les terres d'Albi.¹³ Això ens demostra que el problema era general a tota l'Església, i que s'havia d'eradicar a cada província eclesiàstica mitjançant les normes que imposaven els canons. Els heretges entraren a la Península per les terres ilderdenses, a tocar del sud dels Pirineus i les regions franceses, i en ple repoblament; ho feren per la ruta que feien els pelegrins a Santiago de Compostel·la i els mercaders, seguint el riu Segre des de la Cerdanya, passant per Puigcerdà, la Seu d'Urgell, Oliana i Balaguer, fins a arribar a Lleida. Aquestes terres eren molt més properes a la

12. Aquest dret tenia un fonament bíblic basat en el manament de Jahvè al profeta Malaquies; Ml 3,10, vegeu *La Bíblia*, bíblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 881.

13. Text llatí del Concili III del Laterà del 1179, canó 27; vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 224-225; Josep LLADONOSA I PUJOL, *La ciutat de Lleida*, vol. 1, Barcelona, Barcino, 1955, p. 245-246.

influència directa de l'heretgia que altres de més allunyades; d'aquí la preocupació dels pares conciliars.

Altres circumstàncies que hi influïren foren les resultants de la reforma gregoriana. Cal recordar que Gregori VII substituï, amb avantatge per a l'Església, el poder civil i creà una Església lliure i centralitzada amb intervenció en els principals problemes dels regnats de l'època. Així, intervingué a la Península proclamant que els regnes ibèrics estaven subjectes a la Santa Seu com els altres d'Occident. Promogué exèrcits internacionals per ajudar a conquerir el sòl ocupat pels musulmans i imposà el canvi del ritual litúrgic visigòtic pel romà. Tot això el conduí a tenir un paper rellevant i prestigiós davant dels poders seculars, i bisbes i abats esdevingueren senyors, a la vegada espirituals i terrenals, cosa que originà el problema de les investidures i de la simonia.¹⁴

El 29 d'abril de 1168, el bisbe Guillem Pere de Ravidats promulgava la *Constitució* o *Ordinatio fonamental* de l'Església de Lleida, que organitzava la composició i la subsistència del capítol de canonges (es reglamentava en vint-i-cinc canonges, els quals havien de viure sota la regla de sant Agustí) i procedia a la divisió parroquial de la ciutat i del territori ilderdense, que es féu, inicialment, per grups regits per un canonge prepòsit o paborde.¹⁵ Amb la finalitat d'estructurar l'Església lleidatana, decretà un conjunt de normes per a les dignitats catedralícies i distribuï les rendes i els beneficis. Encara avui, es conserven els temples romànics de Sant Llorenç i Sant Martí, fidel record d'un marc parroquial que es convertí en el foment de la vida associativa, juntament amb els de Sant Joan, Sant Andreu i Santa Maria Magdalena, protagonistes de la vida ciutadana i fonament de la vida associativa, al voltant dels quals creixeren les institucions ciutadanes i nasqueren les tradicions més venerables.¹⁶

14. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 281-283.

15. Aquesta constitució estableix l'estructuració de l'Església lleidatana i, amb aquesta finalitat, decreta un conjunt de normes per a les dignitats catedralícies i distribueix les rendes i els beneficis; vegeu Joan Ramon PIQUÉ BADIA, "Els primers bisbes i els primers capítols catedralicis: estructura i funcionament d'un bisbat medieval", a *Arrels cristianes*, vol. I, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès, 2008, p. 230-233; Joan J. BUSQUETA RIU, "Gombau de Camporells, bisbe de Lleida, i la seva època (a. 1130-1205)", a *Gombau de Camporells, bisbe de Lleida, a l'alba del segle XII*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1996, p. 13; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 252-259; còpia del començament del segle XIV: ACL, *Llibre Verd*, folis 17-20.

16. Joan J. BUSQUETA RIU, "La nova organització de la ciutat de Lleida i la restauració eclesiàstica (s. XII)", a *Conèixes la teva ciutat...? De l'Islam al Feudalisme (s. VIII al XII)*, Lleida, Ateneu Popular de Ponent, 1996, p. 99; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Calles y plazas de Lérida a través de la historia*, vol. II, Lleida, Publicacions de l'Ajuntament de Lleida, 1961, p. 57.

LA PARAULA DE DÉU

Al Concili ilderdense del 1173 no hi ha cap cànon referent a la Paraula de Déu, cosa que fa suposar que tant els bisbes com el clergat complien bé el deure de la predicació. Des que Gregori VII imposà el canvi de ritual litúrgic visigòtic pel romà, amb el relleu d'abats i bisbes nacionals per francesos, la Península quedà unida a la cristiandat europea dins dels mòduls gregorians. A Roma es tenia una imatge bastant fosca i inexacta dels regnes hispans, cosa que suposà posar en dubte l'ortodòxia de la litúrgia hispànica.¹⁷ La província eclesiàstica Tarraconense no tingué problemes en l'acceptació de la normativa papal: l'esperit de restauració més que de reforma s'imposà ja al Concili ilderdense del 1155, sense afegir res a la tradició canònica, amb la persistència de les prescripcions litúrgiques donades pels pares de Coyanza.

ELS SAGRAMENTS

El Concili ilderdense del 1173 dóna molts més punts de referència sobre els sagraments que el concili anterior del 1155, tenint en compte que són concilis bessons. Al dret canònic d'aquesta època persistien més els elements romans que els germànics, i les aportacions que hi fan els cànons d'aquest concili així ho reflecteixen. Majoritàriament, aquests cànons tracten de l'ordenació sacerdotal i del matrimoni, ja que aquests eren d'especial importància en la tasca de disciplinar el clergat i el poble cristià i eradicar-ne els abusos. A continuació, tractem dels sagraments del baptisme i la confirmació, la penitència i l'extremunció, que es desprenen dels cànons que fan al·lusió a altres matèries. Si atenem al silenci que, en matèria ritual, en fan els pares conciliars, cal suposar que hi estaven d'acord i que no hi havia cap problema a l'hora de l'aplicació d'aquests sagraments. D'igual manera que la litúrgia, tant el culte com les formes, les matèries i els rituals estaven ben organitzats, arrelats i sense l'existència d'abusos a tota la província eclesiàstica Tarraconense.

Baptisme, eucaristia i confirmació

El Concili ilderdense del 1173 no diu res sobre el seu aspecte formal, cosa que fa suposar que el mètode d'iniciació cristiana mitjançant els tres sagraments —baptisme, eucaristia i confirmació— els funcionava bastant bé des del Concili visigòtic del 546.

17. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. 1, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 282.

Una novetat era que el baptisme ja no l'administrava només el bisbe, sinó que també el podia administrar el rector. Aquest canvi podia ser causat per l'extensió del cristianisme, sobretot als medis rurals, i pel fet que el bisbe no donava l'abast a totes les seves obligacions. Així, doncs, les parròquies tenien una pica baptismal pròpia, amb la qual el sacerdot podia administrar el sagrament del baptisme.

Sobre la base del quasicontracte establert entre el rector i els seus fidels, només el rector administrava els sagraments i la Paraula de Déu. En canvi, els fidels havien de pagar els delmes a l'església parroquial, reservats només a les esglésies baptismals. A l'Església visigòtica no existia el pagament dels delmes com a tributació obligatòria, sinó només com una oblació voluntària, encara que aquest fou un ús poc freqüent.¹⁸ El que realment preocupava els pares conciliaris eren les qüestions relatives al parentiu espiritual contret en aquests sagraments pel padrí o la padrina i els seus fillols de baptisme i confirmació. Les seves conseqüències arribaven als mateixos fills carnals del padrí i la padrina. D'aquesta forma, els fills carnals dels padrins no podien, sense dispensa, contraure matrimoni amb els fillols espirituals.

Aquest zel es reflecteix al cànon 17 del Concili ilderense del 1173 que, d'acord amb la traducció al castellà de Tejada y Ramiro, diu així: *"El ahijado, así en el bautismo como en la confirmación, no puede contraer matrimonio con su padrino o madrina, ni con los hijos de éstos, y si lo contrajere, disuélvase ese matrimonio."*¹⁹ L'impediment de parentiu espiritual al matrimoni va més enllà dels padrins espirituals i arriba fins als seus fills. És notable la disposició d'establir graus al parentiu espiritual, a semblança dels graus de consanguinitat.

Matrimoni

El Concili ilderense del 1173 dóna diverses indicacions, al llarg dels cànons 2, 13, 16 i 17, que legislen sobre els impediments de consanguinitat i parentiu espiritual, les penes eclesiàstiques contra la prole sacrílega o il·legítima i la prohibició del sagrament del matrimo-

18. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 388-389. Vegeu Giles CONSTABLE, "Resistance to tithes in the Middle Ages", *The Journal of Ecclesiastical History* (Londres), vol. XIII (1962), p. 172-185; Gonzalo MARTÍNEZ DIEZ, "Las instituciones del reino astur a través de los diplomas (718-910)", a *Anuario de Historia del Derecho Español*, Madrid, 1965, p. 59-167.

19. Concili ilderense del 1173, cànon 17, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 284.

ni a les persones sagrades compromeses pel vot de castedat. No diu res, en canvi, sobre la forma, la família, la unitat i la indissolubilitat del matrimoni, cosa que fa pensar que devia ajustar-se suficientment al dogma i a la moral cristiana. En ple segle XII, l'Església exercia en exclusiva la seva jurisdicció sobre el matrimoni dels fidels respecte al fur civil, encara que de vegades els bisbes acudien al poder civil quan les sancions imposades als cònjuges en relació amb els impediments no eren encertades. Així, una mateixa causa era a vegades jutjada per ambdós furs, el civil i l'eclesiàstic. Aquesta pràctica subsistí des del segle XI, quan les causes matrimonials quedaven reservades als bisbes.²⁰

Respecte a la forma del matrimoni, se seguia el principi del dret romà, en el qual el consentiment dels cònjuges era l'únic factor essencial per a la validesa (*consensus facit nuptias*),²¹ encara que cap formulari medieval no diu res sobre aquest consentiment, que es presumeix. Per a la llicitud matrimonial s'exigí, igual que en els primers temps de l'Església, que els cònjuges es presentessin al bisbe o al sacerdot per rebre la benedicció, de la qual cosa es dedueix que molta gent devia casar-se clandestinament, sense presentar-se a cap sacerdot. En temps de la reforma gregoriana, s'imposà definitivament la tesis de la indissolubilitat del matrimoni.²²

El cànon 16, d'acord amb la traducció al castellà de Tejada y Ramiro, tracta dels impediments derivats del grau de consanguinitat, i estableix: "*Prohibense los matrimonios entre los parientes dentro del séptimo grado, y los que se hubiesen contraído elimínense, y los contrayentes hagan la debida penitencia como incestuosos.*"²³ L'Església sempre considerarà antinatural i nociu per a la prole els matrimonis entre consanguinis en grau pròxim: el Concili I del Laterà diu que aquestes unions estan prohibides per lleis divines i seculars.²⁴ El nostre cànon

20. Cf. Adhémar ESMEIN, *Le mariage en droit canonique*, vol. I-II, París, 1929 i 1935; Jean FREURY, *Recherches historiques sur les empêchements de parenté dans le mariage canonique, des origines aux fausses décrétales*, París, Recueil Sirey, 1933; *Monumenta Germaniae Historica*, Leges 3, Hannover i Leipzig, 1902, p. 38.

21. GIUSTINIANO, *Digesto*, Liber Quintus-tricesimus o Dig. 35.1.15, diu: "*Cui fuerit sub hac condicione legatum «si in familia nupsisset», videtur impleta condicio statim atque ducta est uxor, quamvis nondum in cubiculum mariti venerit. nuptias enim non concubitus, sed consensus facit.*"

22. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 405-411.

23. Concili ilerdense del 1173, cànon 16, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 284.

24. Text llatí del Concili I del Laterà del 1123, cànon 5; vegeu Josephus ALBERIGO et al., *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 190.

16 és extremament sever, ja que a l'edat mitjana els desplaçaments d'un lloc a un altre resultaven difícils, per la qual cosa, en els matrimonis de reis i princeses, les autoritats eclesiàstiques eren més tolerants. Fins al Concili IV del Laterà del 1215,²⁵ trenta-dos anys després, no es reduí aquest impediment fins al quart grau de consanguinitat, és a dir, fins als cosins tercers, i aquesta vegada respectat amb rigor; àdhuc per a reis i princeses. Les lleis divines anomenen "maleïts" els nascuts d'aquests matrimonis i les lleis seculars els anomenen "infames" i els neguen el dret a l'herència.²⁶

El cànon 17, citat a l'apartat anterior, tracta sobre el parentiu espiritual. Aquesta disposició és notable perquè va més enllà i abraça no sols el parentiu espiritual que contreuen el padrí o la padrina amb els seus fillols de baptisme i confirmació, sinó que a més arriba fins als fills carnals d'aquells, els quals no podien, sense dispensa, contreure matrimoni amb els seus fillols espirituals.

El cànon 2 tracta de les penes contra la prole sacrílega o il·legítima, i estableix la prohibició, als nascuts d'aquests matrimonis, de ser promoguts a l'orde clerical. Diu així: "*No sean admitidos a las sagradas órdenes [...] quedando también comprendidos en esta prohibición los hijos de ilegítimo matrimonio o de incesto.*"²⁷ Era una forma de tallar les unions irregulars, ja que la seva descendència no podia entrar al clergat, únic lloc on es formaven homes cultes i disciplinats.

Un altre dels impediments per contreure matrimoni s'estenia a totes aquelles persones sagrades d'ambdós sexes compromeses pel vot de castedat, i abastava religiosos, monjos i canonges regulars. Així, el cànon 13 estableix:

*Toda persona, sea hombre o mujer, que reciba el hábito religioso, queda inhabilitada para dejarlo y volver al siglo. Y si contra esta determinación, contrajere matrimonio o hiciere vida de seglar, quede sujeta a excomunión, así como sus defensores, hasta que vuelva a la vida regular. El monje, canónigo o religiosa que admitiesen cargos de padrino o madrina, sean excomulgados.*²⁸

25. Text llatí del Concili IV del Laterà del 1215, cànons 50 i 51; vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 257-258.

26. Text llatí del Concili IV del Laterà del 1215, cànons 50 i 51; vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 257-258.

27. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 280.

28. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 283.

En tots els temps, l'Església imposà severes penes a aquells que havien professat la vida religiosa i que, desistint dels seus propòsits, volien tornar al món seglar. Es pretenia que una vegada feta la promesa d'entrar en un monestir, lluny de la societat, no s'hi tornés, donant d'aquesta manera més valor i dignitat a la institució eclesiàstica. Igualment, aquest cànon prescriu la mateixa pena d'excomunicació per als qui defensaven aquesta actitud, que generalment eren els laics que veien amb bons ulls la secularització i el matrimoni dels clergues. Aquest cànon també disposa la prohibició als qui vivien retirats del segle de ser padrins de baptisme, i els imposa la mateixa pena. D'aquesta manera, l'Església aïllà de l'estat clerical i religiós qualsevol lligam, encara que fos espiritual, amb la resta del món.

*Sagrament de l'orde*²⁹

L'Església, a l'edat mitjana, continuà desenvolupant amb ímpetu la seva expansió amb un gran nombre de vocacions gràcies a la formació que es donava a les seves escoles, úniques en aquest gènere per a l'educació del clergat i d'alguns pocs nobles que hi assistien. Com el Concili ilderdense del 1155, el del 1173 destacà en els seus cànons una sèrie d'impediments dirigits a eradicar del clergat tota mena d'indignitat, accentuant-ne la disciplina i la formació. El cànon 2, inspirat en el Concili II del Laterà del 1139, d'acord amb la traducció al castellà de Tejada y Ramiro, estableix:

*No sean admitidos a las sagradas órdenes los hijos de los presbíteros y de los diáconos, y los que lo fueren, queden privados de su oficio y beneficio, a no ser que tomasen el hábito religioso, quedando también comprendidos en esta prohibición los hijos de ilegítimo matrimonio o de incesto.*³⁰

Aquest cànon és conseqüència del cànon 1 d'aquest mateix concili a l'hora de legislar sobre la repressió de la incontinència del clergat. Al contrari que als fills de matrimonis il·legítics o d'incest, els quals no podien obtenir els ordes sagrats, als fills de preveres i diaques se'ls permetia prendre l'hàbit religiós, ja que l'entrada a un institut religiós

29. Gabriel LE BRAS, "La vita comune del clero nei secoli XI e XII", a *Atti della Settimana di Studio, La Mendola, Settembre, 1959*, Milà, 1962, p. 16-18; text llatí del Concili I del Laterà del 1123, cànon 16, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 193; Marc H. BERGÈRE, *Études historiques sur les chorévêques*, París, 1905.

30. Concili ilderdense del 1173, cànon 2; vegeu Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 280.

suposava la retirada del segle i una vida dedicada a la contemplació, l'oració i la penitència sense poder exercir la cura d'ànimes. Ja que no es podien relacionar amb la resta del món, s'evitava tota classe d'escàndol derivat de la seva condició i es considerava que, fins a un cert punt, el model de vida dins d'un orde religiós era com una forma de penitència. Aquest cànon és conforme al Concili pictaviense, celebrat l'any 1078, que més endavant tingué cabuda al cos del dret canònic.³¹

Gràcies al gran èxit que tenia l'Església i al gran nombre d'ordenacions que havia de fer el bisbe, es posà una cura especial a limitar-les. Així ho contempla el cànon 7 en prescriure:

*Prohibese a los obispos ordenar fuera de las cuatro témporas, ni a más de diez sacerdotes en un día, ni a clérigos de otras diócesis; recibir a los clérigos de ellas; consagrar sus altares o basílicas; excomulgar a sus feligreses; comunicar con sus excomulgados; y levantar su entredicho o excomunión sino con el consentimiento y bajo la conciencia del propio obispo. Al arzobispo se le prohíbe ordenar a los súbditos de sus sufragáneos, a no ser que éstos, después de amonestarlos, no cuiden de poner ecónomos, arcedianos y demás eclesiásticos, según lo dispuesto por el séptimo Concilio romano.*³²

Quant a la delimitació al temps, el bisbe només podia ordenar dins de les quatre témpores diferents de l'any, i no cap altre dia, de la mateixa manera que ho decretà el Concili de Coyanza del 1050.³³ Quant al nombre d'ordenacions que podia fer el bisbe en un mateix dia, s'estipulava en deu. Així mateix, li delimitava la competència a la seva jurisdicció en prohibir-li ordenar els religiosos d'altres bisbats, rebre els ja ordenats pertanyents a altres bisbats, consagrar altars o basíliques aliens, excomunicar els parroquians d'un altre bisbe, donar la comunió a qui un altre excomunicà, absoldre de l'entredit i de l'excomunicació d'un altre bisbe sense la seva conformitat i el seu consentiment. Aquest cànon també limitava la competència jurisdiccional de l'arquebisbe

31. Cf. Concili pictaviense del 1078, cànon 1, a Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. xx, París, 1902 (= Akademische Druck-Verlagsanstalt, Graz-Àustria, 1960); Joseph HEFELE i Henri LECLERCO, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. v, París, Letouzey et Ané, 1913, p. 229-232.

32. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 281; text llatí del Concili II de Nicea del 787, cànon 11, vegeu Josephus ALBERIGO et al., *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 147.

33. Concili de Coyanza del 1055, cànon 5, a Joseph HEFELE i Henri LECLERCO, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. IV, París, Letouzey et Ané, 1913, 2a part, p. 1064-1065, on se citen altres col·leccions de concilis que reproduïxen els capítols del Concili de Coyanza del 1055.

en prescriure que no podia ordenar els clergues del seu sufragani, si aquest no els volia ordenar. Hi incloïa els ecònoms, els ardiaques i altres persones eclesiàstiques. El Concili II de Nicea del 787 prescrivia, al cànon 11, que els metropolitans posessin ecònoms a les esglésies dels seus sufraganis si aquests no volien fer-ho.³⁴ I el Concili ilderdense del 1155 incloïa també els ardiaques a l'hora d'oferir ajut als bisbes en l'organització i el control de les esglésies, encara que aquests no ho demanessin, no per necessitat, que sens dubte en tenien, sinó per exercir més control i ordre dins l'Església.³⁵

Una dada característica, i molt peculiar de les terres ilderdenses, que apareix en aquest cànon es refereix a la consagració d'altars o basíliques. Les esglésies eren molt nombroses a Lleida, ja que algunes podien perdurar des de l'època visigòtica, i l'art romànic en la construcció d'esglésies era molt incipient. El romànic s'introduí a Lleida cap a l'any 1120, potser una mica abans, i als voltants del 1180 arribà a la ciutat el mestre arquitecte Pere de Coma, format a l'escola artística de Tolosa de Llenguadoc.³⁶ L'any 1180 ja construïa a la ciutat edificis civils i religiosos amb segell àrab. S'establí a Lleida i comprà a un matrimoni joglar un alberg a la costa de Sant Joan.³⁷ Tal vegada vingué a treballar a l'església de Gardeny i potser també intervingué en l'obra del monestir de Sant Ruf. La porta romànica de la catedral del Solsonès té una gran similitud amb les portes de la Seu Vella de Lleida, que foren obra seva. Les dues són de la mateixa escola. Pere de Coma, per indicació del bisbe Gombau de Camporrells, amplià l'exmesquita de Santa Maria l'Antiga i després dissenyà els plànols per a la gran catedral que pensava edificar sobre la roca mitjana de la Suda.

34. Text llatí del Concili de Nicea del 787, cànon 11, a Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 147.

35. Concili Ilerdense del 1155, a Joan TORRENT, "Lérida 1155 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 548.

36. Josep Francesc RÀFOLS *et al.*, *Diccionario bibliográfico de artistas de Cataluña*, vol. I, Barcelona, Millà, 1951, p. 277; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camp Calmet, 1972, p. 250.

37. L'any 1180 comprà a Cigala i Llúcia, un matrimoni joglar, un alberg a la costa de sant Joan, vora un carrer amb pendent que pujava a la catedral de Santa Maria. El carrer s'anomenà durant tota l'edat mitjana carrer d'en Sigala, però el 1863 el traduïren per "calle de la Cigarra". ACL, *Llibre Verd*, f. 137r; Francesc FITÉ LLEVOT, "Els mestres d'obra d'època medieval (segles XIII-XV)", a *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida, Generalitat de Catalunya, 2003, p. 51; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camp Calmet, 1972, p. 250.

Per tal d'evitar l'expansió dels heretges i que l'heretgia penetrés dins del clergat, el cànon 18 prescriu: "*Con apostólica autoridad deponemos a los heresiarcas*³⁸ *y a los que por ellos fueron ordenados.*"³⁹ L'heretgia albigea s'expandí per tota la província eclesiàstica i introduí les seves doctrines no solament entre el poble cristià, sinó també dins del propi clergat. Probablement, durant aquest temps, al sud dels Pirineus no hi havia albigesos fixos, establerts, però sí que hi havia heretges que passaven a bandades alguns dels quals s'establien transitòriament al llarg de tot el Pirineu catalanoaragonès. Era un gran perill que progressava al si de l'Església, per la qual cosa la pena era la deposició dels clergues que abraressin les teories herètiques, i s'estenia a aquells als quals havien ordenat. Aquest avís suposà, a més, l'alerta dels bisbes amb el personal de la seva diòcesi.

Eren temps absolutament delicats per a l'Església. Si el catarisme, entre altres, qüestionava els fonaments de l'edifici cristià, l'actuació temporal dels papes també era fortament atacada. Certament, el recuperat dret romà, difós des de l'Estudi de Bolonya, s'anà constituint com el millor instrument per a la progressiva consolidació dels poders polítics enfront dels poders de l'Església. Entre aquests poders polítics, Alfons el Cast, primer comte rei del Principat de Catalunya i Aragó, reuní a Fondarella, molt a prop de Lleida, una assemblea de pau i treva que trencava la iniciativa eclesiàstica inaugurada el segle XI.⁴⁰ El Concili III del Laterà del 1179 anunciava la perversitat d'aquests heretges i decretava que "ells i tots els qui els defenien i acollien queien sota l'anatema."⁴¹ La pena era més severa i el problema esdevingué més greu, com ho demostra el fet que, seixanta-quatre anys més tard, a la mateixa ciutat de Lleida se celebrà un altre concili, l'any 1237, dedicat especialment a la repressió de l'heretgia albigea.

Una altra de les prescripcions que exclouïen l'entrada al clergat era la prescrita al cànon 3, que legislava sobre aquelles persones considerades irregulars per motius diversos:

38. Per heresiàrques s'entén els albigesos del sud francès. Les seves doctrines eren una veritable revolució social, no només per al poble, sinó també per al clergat. Eren veritables comunistes quant al patrimoni eclesiàstic i negaven Crist com a veritable Déu i totes les normes que havia introduït l'Església des dels primers segles.

39. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 284.

40. Joan J. BUSQUETA RIU, "Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, i la seva època (a. 1130-1205)", a *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, a l'alba del segle XII*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1996, p. 13-14.

41. Text llatí del Concili III del Laterà del 1179, cànon 27, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 224-225.

*Ningún obispo ordene al idiota, mal morigerado, infame, concubinario, sayón, ayo de los hijos de algún poderoso ni siervo, a no ser a petición y con la voluntad de aquel a quien prestare sus servicios o perteneciere; y si se quebrantase esta disposición, el obispo quede suspenso por tres años de su oficio pontifical, y el que recibió la orden, privado de ejercerla.*⁴²

Totes les persones a les quals es refereix aquest cànon han estat sempre considerades irregulars, a excepció dels preceptors, a qui les persones distingides o els senyors feudals tenien per fills seus. No obstant això, com que aquest ofici anava acompanyat de servitud, se'ls igualava als serfs. Per aquesta condició, els serfs de la gleba quedaven a voluntat del senyor feudal, sense la conformitat del qual l'Església no els admetia al servei del culte. Els saigs eren els executors de la justícia, botxins, etc., oficis que sempre s'havien considerat infames. La pena per al bisbe era la suspensió per tres anys i per a aquell irregular que havia estat ordenat, la privació de l'ofici.

*Penitència*⁴³

El sagrament de la penitència era un dels més evolucionats i que experimentà més canvis en un intent d'adaptació a la societat; es tornà més suau, flexible i humà, i conservà la funció civilitzadora que tenia des dels seus orígens, les característiques més notables de la qual són:

1) La penitència oficial, a causa del seu excessiu rigor, acabà fent-se impracticable en aquest període històric, cosa que va permetre la introducció de canvis notables: l'absolució s'avança a la satisfacció, el procés penitencial es reiterava a voluntat de l'interessat, i inclús es recomanava, i l'exercici de la penitència ja no comportava cap nota denigrant de tipus social dins de l'Església.

2) La penitència que correspon a cada pecat és tarifada als llibres penitencials, però a la pràctica aquests llibres esdevingueren un punt de referència i les penes s'adaptaven a les circumstàncies de cada penitent.

3) Les penitències oficials es reduïen a dimensions més humanes, segons les condicions físiques i morals de cada penitent. Es canvià la

42. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 280.

43. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. I, *El primer milenio*, Salamanca, Instituto de Teología Española, 1967, p. 411-416.

penitència rebuda, que en principi era l'estipulada als penitencials, per una altra de més reduïda i més fàcil de complir. La que amb més freqüència se solia commutar era el dejuni, que es canviava per oracions, genuflexions, estipendi de diners i celebració d'un nombre determinat de misses. A aquest sistema s'afegí, al segle VII, una corruptela consistent en el fet que una altra persona, generalment un monjo, complís la pena en comptes del propi interessat.⁴⁴

4) Una altra de les innovacions d'aquest període foren les remissions, que podien procurar al pecador el perdó dels seus pecats sense passar pel sistema de penitència tarifada. D'aquestes remissions, n'hi havia dues llistes, amb referència als textos d'Orígenes i Cassià, en què apareixen diversos elements comuns: baptisme, martiri, almoïna, caritat, conversió de pecadors i perdó de les ofenses. Aquesta enumeració apareix reproduïda a molts penitencials. Les llistes penitencials exigien una confessió detallada del penitent al confessor, abans que aquest li imposés la satisfacció i l'absolució. En molts casos, els penitencials no oferien una taxa fixa de penitència, sinó que deixaven a l'arbitri del confessor una escala de penitències segons les circumstàncies.⁴⁵

5) Es diferencià entre el pecat ocult i el públic. Per al pecat ocult, s'imposà la penitència tarifada; per al pecat públic, la penitència oficial. Era molt freqüent trobar dues penitències diferents per a cada pecat, ja que cadascuna tenia el seu procediment. La penitència tarifada fou recomanada fins i tot a monjos, clergues i conversos, els quals eren exclosos de la penitència oficial. El ministre del sagrament eren tots els subjectes hàbils per a l'administració de la penitència, no reservada al bisbe perquè ja tenia una funció civilitzadora.⁴⁶

6) Les causes civils i criminals dels clergues seguien una reglamentació diferent. Quan es tractava de causes civils de clergues entre si, es duïen al tribunal eclesiàstic. Si no arribaven a cap acord, anaven al tribunal secular, amb el consentiment del bisbe. Les causes de clergues amb laics també anaven al tribunal eclesiàstic, si els seglars hi estaven d'acord. En cas contrari, se sotmetien al tribunal civil.

7) A més de les causes civils, existien les causes de persones, anomenades també *causae minores*, referides a delictes de poca im-

44. Cyrille VOGEL, "Composition légale et commutations dans le système de la penitence tarifée", *Revue de Droit Canonique* (Estrasburg), vol. IX (1959), p. 34-37.

45. Cyrille VOGEL, "Composition légale et commutations dans le système de la penitence tarifée", *Revue de Droit Canonique* (Estrasburg), vol. IX (1959), p. 353-356.

46. Paul FOURNIER i Gabriel LE BRAS, *Histoire des Collections Canoniques en Occident depuis les fausses décrétales jusqu'au Décret de Gratien*, vol. I, París, Recueil Sirey, 1931, p. 56-62; Gabriel LE BRAS, "La vita comune del clero nei secoli XI e XII", a *Atti della Settimana di Studio, La Mendola, Settembre, 1959*, Milà, 1962, p. 16-18.

portància, ja que la pena era només una discreta sanció pecuniària. Les causes de persones referents a delictes comesos per clergues eren jutjades davant del tribunal eclesiàstic.⁴⁷

8) Les causes criminals relatives a bisbes i abats es tractaven als sínodes, amb l'assistència dels legats pontificis. Els clergues inferiors als diaques estaven subjectes al tribunal civil quan es tractava de les mateixes causes. No obstant això, es produïren moltes infraccions d'aquestes normes per part de les autoritats civils, la qual cosa provocà l'exempció de tots els clergues tant en les causes criminals com en les civils.⁴⁸

9) Una institució important no solament des del punt de vista religiós, sinó cultural i sociològic, foren les peregrinacions, la majoria de les quals eren penitències imposades per l'Església com a expiació dels pecats. La seva finalitat anava des de donar gràcies a Déu pels favors rebuts i complir una sanció civil o eclesiàstica fins a obtenir algun favor. L'hàbit que vestien els peregrins recordava el penitencial.

10) Una altra institució laïcal freqüent era la penitència dels laics, consistent a confessar els pecats a un laic invocant el text de Jaume: "*Confitemini alterutrum peccata vestra.*"⁴⁹ No obstant això, els autors medievals que han tractat aquest tema discrepen quant a la valoració sacramental.

De l'anàlisi de la majoria de delictes i faltes prescrits en els cànons del Concili ilderdense del 1173, se n'extreu que fan referència a la disciplina del clergat i del poble cristià, que cauen sota la pena de deposició i excomunicació per a cada estament. Els cànons 7, 14 i 23 tracten sobre la penitència. Així, el cànon 7 prescriu la prohibició als bisbes en matèria d'excomunicació i entredit en diferents casos en establir: "*Prohíbase a los obispos [...] excomulgar a los feligreses de*

47. Capitulare Mantuano 787, cànon 1, a *Monumenta Germaniae Historica*, Capitularia 1, Hannover, 1837, p. 196; Lex Romana Curiensis, a *Monumenta Germaniae Historica*, Leges, secció I, vol. V, Stuttgart, Unveranderter Nachdruck, 1991. Reproducció de l'edició d'Hannover, 1835, p. 392.

48. Paul HINSCHIUS, *Decretales Pseudos-Isidorianae et Capitula Angilramni*, Leipzig, Scientia, 1863 (Berlín 1869-1897=Graz 1959), cànon 21, p. 762; Capitulare Benedicti Levitae, a *Monumenta Germaniae Historica*, leges, vol. II, pars. 2, 17 i s., Hannover, 1837. Es troba també a *Patrologia Latina*, vol. IX, col. 698 i s.; Nicolas I ad consulta Bulgarorum, cànon 83, a Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. XV, París, 1902 (= Akademische Druck-Verlagsanstalt, Graz-Àustria, 1960), p. 422; Concili romà del 1059, cànon 10; Ivo de CHARTRES, *Epistolae*, 1137, París, Laurentium Cottareau, 1647. Es troba també a *Patrologia Latina*, 162.145.

49. José MALDONADO y FERNÁNDEZ DEL TORCO, "Líneas de influencia canónica en la Historia del proceso español", *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid), núm. 23, p. 467-494.

otro; comunicar con sus excomulgados; levantar su entredicho o excomuniación sino con el asentimiento y bajo la conciencia del propio obispo."⁵⁰ D'aquesta manera, permetia el control rigorós a cada bisbe sobre els seus feligresos en matèria de penes, com l'excomunicació i l'entredit, i evitava els possibles abusos que poguessin cometre en aquestes pràctiques. Per a l'entredit, prohibia a l'Església o a alguna ciutat recalcitrant el culte públic o el seu aparell extern. Amb la privació de la sepultura eclesiàstica, castigava els poderosos que feien violència contra ella. A les terres catalanoaragoneses hi havia abats i monjos que feien taula rasa de les excomunicacions i entredits dels bisbes, i que nomenaven i destituïen capellans de les seves esglésies segons el seu criteri. Això era molt greu, ja que sembraven el caos disciplinari dins de l'Església; per tant, al cànon 26 es disposà: "*Ningún abad o monje [...] podrá absolver o admitir a los excomulgados por el obispo.*"⁵¹

Una altra de les prescripcions referent al sagrament de la penitència era la que al·ludia a les qüestions en les quals s'havia de demostrar el valor, sobretot a les festes en què se celebraven justes i tornejos. Així, el cànon 14 diu: "*Aquellos que entre los cristianos en las ciudades, aldeas u otro lugar cualquiera lleven armas para hacer alarde de su valor, y arremetiendo temerariamente llegaren a perecer, queden privados de sepultura eclesiástica; aunque, en la hora de la muerte, habiendo pedido la penitencia y el viático, se les hayan concedido.*"⁵² La pena era la privació de sepultura eclesiàstica, encara que haguessin confessat i haguessin rebut el viàtic. Era la màxima pena imposada per l'Església, per la qual cosa devia ser un mal freqüent dins la societat i les autoritats eclesiàstiques, conscients d'això, volien eradicar-lo mitjançant la imposició de la màxima pena.

El cànon 23 prescriu que qualsevol persona excomunicada que fes mal al seu bisbe o arquebisbe per aquest motiu quedés en aquesta situació fins que reparés el mal i que, en cas de mort, no se li administressin els sagraments de la penitència i del viàtic, però sí la sepultura eclesiàstica. Així, literalment, estableix:

50. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 281.

51. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 286.

52. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 283.

*El que habiendo sido excomulgado por su obispo o arzobispo con motivo de algún delito manifiesto, por ello causara algún mal, violando, arrebatando, enajenando o molestando, ya al prelado y a sus dependientes, o a sus bienes, permanezca sujeto a la excomunión hasta que repare el daño o dé suficiente seguridad de hacerlo. Y aunque urgiendo el artículo de la muerte, reciba la Penitencia y el Viático, sea privado de sepultura eclesiástica.*⁵³

Dels dos cànons anteriors, es dedueix que als excomunicats, encara que se'ls privés de la sepultura eclesiàstica, que era la màxima pena imposada per l'Església, no se'ls negava la penitència, com un acte més de caritat per part de l'Església cap als seus fidels.

DISCIPLINA DEL CLERGAT

El clergat, des de la seva entrada a l'Església, estava sotmès a una severa disciplina i formació per preservar la seva puresa i santedat. La majoria dels cànons del Concili ilderdense del 1173 —1, 2, 4, 5, 6, 7, 19 i 26— s'ocupen d'aquest tema. Una qüestió preocupant i sempre molt discutida, tant en els concilis ecumènics com en els provincials, era la continència clerical, ja que els abusos, les faltes i els pecats comesos devien ser molt freqüents.

Aquest concili tractà sobre aquestes qüestions en reprimir la incontinència clerical al cànon 1, la qual cosa fa pensar que potser devia ser el primer mal en aquella època, ja que els concilis I i II del Laterà dediquen els primers cànons a eradicar la simonia, un altre dels grans mals de l'Església de l'edat mitjana. A Lleida, després de vint-i-quatre anys de la seva conquesta i poblada, possiblement, entre altres per capellans aventurers acollits mitjançant la carta de poblament,⁵⁴ devia ser el tema més important i preocupant en aquells moments. Així ens ho descriu l'esmentat cànon 1, que analitzarem en cinc parts molt diferenciades, que estableix:

1) *“Con arreglo a lo dispuesto por los sumos pontífices León IX, Nicolás II, Calisto II e Inocencio II, acerca de la incontinencia del clero, sepárese de sus mujeres a los ordenados in sacris y a los monjes profesos que hubiesen contraído matrimonio, por ser éste válido, sujetándolos además a la correspondiente penitencia. A igual pena quedan sujetas las*

53. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 285.

54. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 112.

religiosas que se hallasen en este caso."⁵⁵ S'adopten mesures radicals contra els ordenats *in sacris*, que havien gosat prendre dones per esposes públicament. Els concilis del Laterà del 1123 i del 1139, respectivament, havien declarat nuls els matrimonis realitzats pels ordenats *in sacris* i pels religiosos professors, que eren monjos que havien exercit professions seculares al món abans d'ingressar al monestir. Aquest cànon els aplica les mateixes penes, incloent-hi les religioses, de les quals res no diuen els esmentats concilis.

2) "*Y los clérigos de cualquier orden, que fuesen concubenarios públicos, y que amonestados por su obispo u otro prelado no se corrijan dentro de cuarenta días y hagan debida penitencia, sean privados de su oficio y beneficio.*"⁵⁶ Es castigava severament els qui, sense arribar a tenir esposa, vivien públicament amb una dona. A diferència del Concili II del Laterà,⁵⁷ en aquest concili es concretà el termini de quaranta dies imposats al concubinari per a abandonar la seva vida irregular. És molt més contundent en imposar el termini, però la pena és la mateixa: privació de l'ofici i benefici.

3) "*Prohíbese oír la misa y el Evangelio del presbítero o diácono cuya incontinencia es notoria.*"⁵⁸ Aquest apartat també és un reflex del Concili II del Laterà. Prohibia als fidels oir misses dels concubinaris públics i notoris,⁵⁹ és a dir, coneguts per tots. D'aquesta manera, imposava el boicot dels fidels a aquests clergues, però només a la missa, ja que devia ser l'ofici amb més concurrència, i no als altres oficis de culte.

4) "*Y a los prelados y demás clérigos tener en su casa mujeres extrañas, sobre todo sarracenas, sino tan sólo la madre, la hermana u otras personas que alejen de sí toda sospecha.*"⁶⁰ L'esment de les sarraïnes es

55. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 279.

56. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 279.

57. Text llatí del Concili II del Laterà del 1139, cànon 6, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 198.

58. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 279.

59. Text llatí del Concili II del Laterà del 1139, cànon 7, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 198.

60. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 279.

deu al fet que a la ciutat de Lleida, després de la conquesta, aquelles es quedaren a viure fora de la ciutat, abandonant tots els seus béns i possessions. Aquest apartat reflecteix el Concili I del Laterà, respecte a l'impediment dels clergues de conviure amb dones sobre les quals pogués caure sospita en no ser consanguínies.⁶¹

5) *"El obispo u otro prelado que sabiendo estos excesos de sus súbditos no lo corrija, sea depuesto, y el lego que los proteja, excomulgado."*⁶² No solament esmentava els bisbes negligents, sinó també els ardiaques i arxiprestes responsables de la formació dels clergues i àdhuc els seglars que se'n feien còmplices i protegien el llibertinatge. En no esmentar-se aquest tema en cap concili, se suposa que els bisbes tarraconenses havien delinquit freqüentment en aquesta matèria tan delicada. El cànon els amenaçava tots amb l'excomunicació per tal de corregir aquests excessos. Una conseqüència d'aquest primer cànon són les penes que recauen sobre la prole sacrílega o il·legítima, tal com decretava el Concili II del Laterà.⁶³ Així, el cànon 2 estableix: *"No sean admitidos a las sagradas órdenes los hijos de los presbíteros y de los diáconos, y los que lo fueren, queden privados de su oficio y beneficio, a no ser que tomasen el hábito religioso, quedando también comprendidos en esta prohibición los hijos de ilegítimo matrimonio o de incesto."*⁶⁴ Estava prohibit, com ja hem vist, pels pares de l'Església, que els clergues tinguessin esposes i que engendressin fills, però més greu era que els fills nascuts d'aquests matrimonis pretenguessin entrar als ordes sagrats, perpetuant així encara més l'escàndol. No obstant això, els deixava una porta oberta per a l'entrada als ordes religiosos dins els quals, pel fet de no viure al segle i dedicar-se, entre altres coses, a la penitència i a la cura d'ànimes, l'escàndol era menor, i en la penitència de per vida quedava la seva remissió.

Un altre dels grans mals de l'Església a l'edat mitjana foren la simonia i les investidures. Un problema molt arrelat i de difícil solució era el dels bisbes enfeudats, senyors i bisbes a la vegada per haver

61. Text llatí del Concili I del Laterà del 1123, cànon 3, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 190.

62. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 279.

63. Text llatí del Concili II del Laterà del 1139, cànon 21, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 202.

64. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 279.

rebut d'un altre senyor un feu en propietat, amb el consegüent i humiliant jurament de fidelitat i vassallatge. Sobre la simonia al clergat i els beneficis que obtenien els qui es resistien a ordenar-se *in sacris* tracta el cànon 4, que analitzarem en tres parts:

1) "*A quien recibiere simoníacamente o «per manum laicam» las órdenes y beneficios eclesiásticos, sean prebendas, arcedianatos, preposituras o cosa semejante, se le condena a perder lo que percibió y lo que dio por ello. El clérigo lo quedará para siempre, el lego será excomulgado, el que intervino en ello quedará infame, y el que recibió el dinero lo restituirá doblado a la Iglesia. Toda fianza, caución o prebenda que intervenga en este negocio, se declara nula, según lo dispuesto por la autoridad de los príncipes.*"⁶⁵ Les paraules *per manum laicam* poden al·ludir a la sorollosa qüestió de les investidures que causà tant de mal a l'Església. El Concili II del Laterà fa al·lusió a la simonia per l'adquisició d'una prebenda, priorat, deganat, dignitat o alguna promoció eclesiàstica.⁶⁶ El Concili ilerdense del 1173 es refereix a prebendes, arxidiaconats i prepositures. L'escàndol simoníac es donava no solament als capítols de les catedrals i abadies, sinó també als monestirs, ja que en aquella època *praepositura* equivalia a canonge, prior o monjo que tenia al seu càrrec l'administració d'una terra o d'una església que depenia d'una abadia.

2) "*El subdiácono u otro clérigo inferior que hecho arcedianato, deán, prior, abad o arcipreste, no reciba dentro de un año la orden correspondiente al cargo susodicho, sea privado de él, prohibiéndole ejercer dos en una misma Iglesia.*"⁶⁷ Era un vici molt arrelat i típic a les terres catalanoaragoneses, més que en altres llocs. El cànon mirava de pal·liar el mal que feia la simonia a les riques prebendes a mans de persones sense vocació sacerdotal. Es concedia el termini d'un any perquè la persona sortís d'aquesta situació anòmla d'avarícia, repudiant amb això l'orde sacramental.

3) "*Porque así como en un cuerpo hay distintos miembros y no tienen idénticas funciones, del mismo modo en una misma Iglesia, hallándose divididos los oficios, cada cual administre uno. También prohibimos*

65. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 280.

66. Text llatí del Concili II del Laterà del 1139, cànon 2, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 197.

67. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 280.

por igual razón que se hagan permutas de dignidades."⁶⁸ Aquest cànon 4 prescriu extirpar l'escandalosa acumulació de prebendes o altres beneficis en la mateixa persona, així com la permuta de dignitats, que també devia ser freqüent a l'Església de les terres lleidatanes.

Un altre dels temes que preocupava els pares conciliars en aquest concili era la delimitació de la jurisdicció episcopal i arquebisbal, de la qual s'ocupà el cànon 7 en tractar del sagrament de l'ordenació sacramental. També preocupava, encara que en grau inferior, ja que aquest cànon no l'anomenà, l'abús d'alguns abats i mestres d'ordes militars, els quals es creien del tot exempts de la jurisdicció episcopal i passaven del poder coercitiu de la jerarquia. El cànon 26, l'última part del qual sembla no tenir sentit en tenir alguna paraula omesa o equivocada, diu:

*Ningún abad o monje u otra persona ponga capellán en la Iglesia o le remueva de ella sino por mano de su obispo o arzobispo, que le encargará la cura de almas, y a quien estará sujeto, así para recibir las órdenes como para responder de los delitos que cometa, y guardar los entredichos que ponga, salvo siempre los privilegios de la Iglesia Romana. Tampoco podía absolver o admitir a los excomulgados por el obispo.*⁶⁹

El Concili ilerdense del 1173 no citava expressament els mestres dels ordes militars com a culpables de sembrar l'anarquia, però es pot entendre que s'hi refereix perquè, uns anys després, el Concili III del Laterà acusà els "germans del Temple i de l'Hospital i altres també de professió religiosa"⁷⁰ de diversos abusos, entre els quals l'admissió dels excomunicats i dels entredits als sacraments de l'Església i donar-los sepultura, posar sacerdots a les seves esglésies i la seva remoció sense coneixement dels bisbes. Els templers i els hospitalers es defensaven dient que rebien les esglésies de mans dels laics. Contreure davant de l'Església molts mèrits en lluitar contra els turcs de Jerusalem i per tota la cura i les atencions que donaven als pelegrins que arribaven a Terra Santa, no era suficient per no acceptar la disciplina episcopal. Ambdós ordes, templers i hospitalers de Sant Joan de Jerusalem, tin-

68. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 280.

69. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 286.

70. Text llatí del Concili III del Laterà del 1179, cànon 9; vegeu Josephus ALBERIGO et al., *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 216.

gueren un paper molt destacat en la conquesta de Lleida. En agraïment, els comtes Ramon Berenguer IV i Ermengol VI els inclogueren al conveni de repartiment de terres dut a terme el 25 de maig de 1148 i atengueren els compromisos adquirits. De resultes d'això, adquiriren grans possessions i els templers s'establiren a Gardeny i als seus horts adjacents.⁷¹ També repoblaren la zona baixa de la ribera del Segre⁷² i altres poblacions, atorgant les cartes de poblament als repobladors del lloc que ocupaven les seves terres, sota una tarifa anual, i reservant-se jornals de terra a més dels drets dominicals. Els hospitalers no tingueren tant de pes en l'etapa inicial. De fet, la presència hospitalera dins del territori del bisbat no es detecta fins al 1165, any en què reben a la ciutat de Lleida uns banys, un forn de pa i uns casals de molins; els anys 1170 i 1175 hi va haver altres donacions, però no van adquirir rellevància dins del bisbat fins a mitjan segle XIII.⁷³ Tot això ens fa pensar que aquests ordes tenien poder o influència sobre la ciutat i el seu govern, però com que cap dels cànons del Concili ilderdense del 1173 no en menciona cap, sembla que no devien causar problemes de cap tipus al bisbe durant aquest temps.

Restes de costums feudals arcaics devien romandre encara a la província eclesiàstica de la Tarraconense, ja que el concili prohibia als clergues besar la mà a cap seglar. Així ho prescriu el cànon 6: "*Ningún clérigo juegue a los dados, ni ningún diácono o presbítero bese la mano del lego.*"⁷⁴ Sens dubte, aquest cànon ens revela que s'havia introduït el costum de fer-se besar la mà pels vassalls, encara que fossin clergues d'ordes majors, però no bisbes, a qui no s'estenia aquesta prohibició, ja que el vici devia regnar entre alguns clergues molt servils que havien rebut algun favor dels senyors feudals, els quals es rebaixaven a besar-los les mans en un acte d'acatament i vassallatge. En l'ordre de la disciplina eclesial, no es podia tolerar aquest fet, ja que entre la jerarquia no figuraven els laics. Aquest mateix cànon prescriu també la prohibició del joc per part del clergat, ja que era considerat impropï dels clergues.

71. Cf. Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. IV, Barcelona, Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón, 1856, p. 126, documents 168-172.

72. ACLL, *Llibre Verd*, p. 50-51.

73. FRANCESC FITÉ LLEVOT, "Bisbat de Lleida. Art romànic: arquitectura i escultura monumental", a *Arrels cristianes*, vol. I. *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès editors, 2008, p. 292.

74. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 279.

Una altra de les preocupacions dels pares conciliars era la diferenciació, en l'aspecte extern, entre els clergues i els laics, ja que encara no s'havia prescrit l'hàbit o la indumentària especial que els diferenciés de la resta de la societat.⁷⁵ L'únic element de diferenciació,

75. La història dels vestits del ministres es remunta als jueus, que donaven una importància especial, de vegades exagerada, als vestits dels celebrants. Eccl 50,11 diu: "Quan es posava el vestit de gala i vestia els elegants ornaments, en pujar al sant altar, emplenava de glòria l'espai del santuari." Als primers segles no sembla que els ministres cristians portessin vestits diferents, ni dins ni fora del culte. En tot cas, portaven vestits normals de festa, com les túniques grecoromanes llargues. Al segle v, el papa Celestí I, en una carta als bisbes de les províncies gèl·liques de Viena i Narbona, es queixava que alguns sacerdots havien introduït vestits especials: "¿Per què introduir distincions en els hàbits, si la tradició ha estat que no? Ens hem de diferenciar dels altres per la doctrina, no pel vestit; per la conducta, no per l'hàbit; per la puresa de la ment, no pels signes externs" (*Patrologia Latina*, núm. 50, p. 431). Però a poc a poc s'evoluciona: s'estilitzaren els hàbits normals fins a adquirir la identitat de vestits litúrgics. A mesura que el vestit civil va anar canviant, escurçant-se, es preferí que per al ministeri litúrgic es continués utilitzant la túnica clàssica. Al principi, es buscava una pedagogia per al moment del culte sagrat i es desitjava que fora, a la vida normal, no hi hagués cap tipus de distinció entre els ministres i la resta de fidels (així, l'any 530, el papa Esteve i sant Gregori Magne prohibien als sacerdots anar vestits de forma especial fora de l'Església). Fou a partir més o menys del segle xi quan se "sacralitzà" amb més força el tema dels vestits, cercant-los un sentit més al·legòric, interpretant en cadascun un sentit moral (l'alba indica la puresa; la casulla, el jou suau de Crist...) o com a referència a la Passió de Crist o com a imitació dels sacerdots de l'Antic Testament; vegeu José ALDABAL, *Gestos y símbolos*, Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, 2000, p. 36-37. Les insígnies episcopals que es lliuren al bisbe quan es consagra, es redueixen al bàcul pastoral, l'anell, la mitra, el pectoral i els guants. Entre les relíquies de sant Ramon, bisbe de Roda i Barbastre, que es veneren a l'Església catedral de Roda, es guarden la mitra i la capa pluvial, que és de tafetà llis morat, amb una caputxa molt llarga i punxeguda, en lloc de les sanefes que actualment les adornen. Aquesta mitra és de seda blanca amb galó ample al voltant, té uns 25 cm d'alçada i, a la part anterior i posterior, hi ha dos cercles vermells: en l'un, una mà beneïent, entre l'alfa i l'omega, i la llegenda "Manus: Domini"; en l'altre, l'anyell místic i la llegenda "Agnus: Dei". A la base, banda central i ínfules, s'hi veuen quadres grossos, ornamentats damunt de tissú d'or; i uns altres de blancs amb punts blaus. La capa de sant Ramon és de seda carmesí, i no morada com diu Pasqual. Avui està guardada dins l'arqueta on hi ha les despulles del sant. El pare Ramon de Huesca, en la seva obra *Teatro histórico de las iglesias de Aragón* (vol. ix, p. 157), escriu: "La capa pluvial de san Ramón es lisa, de seda carmesí, con un galón de oro y seda de tres dedos de ancho alrededor de toda ella; en lo alto tiene una capilla de la misma tela, poco más de un palmo de larga, que remata en punta muy aguda, sin otra pieza ni ornato en la espalda; es muy larga, y por ella y por el diámetro de la mitra se ve que el santo era alto y de gran cabeza." Hom sap que la mitra no començà a utilitzar-se fins a mitjan segle x, però només per privilegi o concessió pontifícia; el seu ús no fou generalitzat fins dos segles més tard. El primer document oficial que parla de la mitra és una butlla del papa Lleó IX datada el 1049; vegeu Joan B. ALTISENT I JOVÉ, "Pontificals de Roda", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. II (1926), p. 525-527; *Sacra Antiquitatis Cataloniae Monumenta*, vol. I, p. 391. Sobre els hàbits corals del capítol de Lleida es diu a l'acta d'un capítol general de l'any 1369: "quod nullus canonicus et beneficiatus audeat intrare in chorum au iti manere cum, capell de sol, nee cum (...) negro mantello

que prové dels orígens de l'Església, era la tonsura, encara que alguns clergues no devien portar-la gaire bé, ja que es féu extensiva la prescripció al cabell i a la higiene personal com a elements d'igual diferenciació. Així, el cànon 5 estableix: "*Prohibese a los clérigos usar vestidos de seda o de varios colores, aunque vayan de viaje, y dejarse crecer el pelo y la barba; pero lleven corona, procurando que así en la compostura del cuerpo como en el ornato del alma, se diferencien de los legos, y se hagan agradables a Dios y a los hombres.*"⁷⁶ Aquest cànon és l'origen de les primeres pautes de l'hàbit o vestit clerical, en disposar sobre els detalls següents: no ha de ser de colors vius, perquè no sigui cridaner, ni de seda, roba considerada ostentosa, i no ha de ser gaire folgat, per recordar que els costums tampoc ho han de ser. Al Concili ilderdense del 1229, es detallen amb minúcia totes les qüestions referents a l'hàbit clerical.⁷⁷

Un costum molt arrelat entre els senyors feudals era cridar o reclutar clergues com a acompanyants de les seves cavalcades o hosts per tal que lluitessin entre ells i mesurar les seves forces que, pel seu caràcter violent, s'avenien malament amb el caràcter pacífic que, en principi, havien de tenir els clergues. L'Església mai va veure amb bons ulls que els ministres de Déu utilitzessin armes. Per aquest motiu, el cànon 19, d'acord amb la traducció al castellà de Tejada y Ramiro, estableix: "*Ningún clérigo, que posea heredades, sea obligado a prestar servicios extraordinarios como ir a la guerra o pagar de sus resultas alguna cosa;*

seu tabardo alto, vividi seu alterius coloris inhonesti." En una constitució capitular del 20 de desembre de 1578, es dicta com a costum per al capítol de Lleida: "*quod a festa omni. Sancta (...) a Paschua incidessent canonici cum capis nigris fodratís de grisís; et a festo Paschuae ad omnium sanctorum, (...) de cetrivo carmesino.*" En la constitució del 1595, per tal que els canonges es diferenciessin dels doctors graduats a la universitat, donada la seva dignitat i la de l'església a la qual pertanyien, introdueixen l'ús de voltes amb pell d'ermíni. A partir de l'any 1596, els hàbits corals, per concessió de Benet XIII, són els mateixos que utilitzaven els canonges de la basílica de Sant Pere de Roma; ACL, caixa 226, manuscrit del doctor ABAD, *Apuntes desde el siglo XII al XX (sobre la institución o creación del cabildo de Lérida)*, 3 v. En rigor, caldria dir que els actuals vestits litúrgics són herència dels vestits normals dels primers segles.

76. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 281.

77. El cànon 9 del Concili ilderdense del 1229 estableix les normes sobre la regulació de la vida, els hàbits i els costums dels clergues. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 333; Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Temps de l'Església. Concilis Ilerdenses celebrats a la Seu Vella de Lleida", a *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida, Generalitat de Catalunya, 2003, p. 92-93.

y el que atentare contra esta disposición, sea excomulgado."⁷⁸ L'excepció d'aquesta norma conciliar era la no-exacció als clergues d'anar a la milícia quan es tractava de combatre contra els musulmans, sempre en qualitat de capellans acompanyants de l'Exèrcit. Aquesta disposició no és nova, ja que apareix als furs municipals de Nájera de l'any 1078, als de Marañón al segle següent i als de Daroca del 1142, en els quals el conqueridor de Lleida, Ramon Berenguer IV, diu:

*Clerici Darocae et aldearum suarum non cogantur ire in exercitum, nec in apellitum, nec tenere equos, nec aliquid servile facere; sed sint semper in omnibus libere tenere equos, nec aliquid servile facere; sed sint semper in omnibus liberi et ingenui.*⁷⁹

DISCIPLINA DEL POBLE CRISTIÀ

El Concili ilerdense del 1173 dedica els canons 14, 15, 21, 22, 23, 24 i 25 a donar una sèrie de prescripcions amb la finalitat de civilitzar i disciplinar, en uns temps en què els costums i els usos provenien d'un cresol de cultures molt diferents, algunes de bàrbares, originàries dels repobladors de les terres ilerdenses establerts a la ciutat gràcies a la carta de poblament del 1150.⁸⁰ Un dels problemes era la població vençuda, formada per sarraïns, jueus o israelites, que no deixaren la ciutat, però sí les cases, mesquites i tallers, s'instal·laren fora de la ciutat i constituïren la *villa sarracenorum* de la qual parlen alguns documents medievals;⁸¹ aquestes ètnies romangueren com a entitats autònomes a la ciutat. Al seu barri, podien exercir i practicar lliurement la seva religió, i se'ls permetia tenir una mesquita amb el seu *sabassalà* o cap espiritual.

La comunitat jueva estava instal·lada, des dels temps visigòtics, a la part superior del carrer Major, tal com ho demostren alguns do-

78. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 285.

79. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 285.

80. AML, Arm. Priv. de la Paeria, doc. 31.

81. Es refereix a aquesta zona un document citat per Joaquim Miret i Sans (Cartoral 18, 1174) al *Cartoral dels Templers de les comandes de Gardeny i Barbens*, en què A. de Torroja, mestre del Temple, i Eimeric, comanador de Gardeny, donaven unes mansions "*iuxta nostrum cellarium quem habemus iuxta sarracenorum, versus Gardeny in civitate Ilerde.*" També la *villa sarracenorum* fou localitzada en un instrument del 31 de gener de 1175 procedent de l'Arxiu del Gran Priorat de Catalunya, Barcelona, arm. 2, Gardeny, doc. 1872.

cuments que situen la *cuirassa* del barri.⁸² Els jueus també formaven una comunitat independent i el seu batlle era nomenat pel rei. No obstant això, mai no foren benvistos ni pels repobladors ni pels seus descendents, i l'animadversió va anar creixent amb els segles fins a arribar a la persecució declarada. A aquests pobladors, s'hi sumaren els procedents de les regions del Llenguadoc, Gascunya i Provença, que portaren l'heretgia al poble cristià.

Enfront de tot aquest conglomerat de civilitzacions, que devia conèixer molt bé el bisbe Guillem Pere de Ravidats, els pares d'aquest concili dedicaren bastants cànons a atacar d'arrel alguns vicis i costums del poble, com ara les lluites cavalleresques fent ostentació de les seves forces, els assalts que es produïen a la ciutat i als camins, tant en les persones dels clergues com en esglésies i cementiris; la malícia, la rancúnia i la venjança que, a la manera d'incendis o amenaces, es perpetraven sovint sobre les persones i les seves possessions, i sobre el mateix clergat. Així, el cànon 14 prescriu mesures contra les justes i els tornejos: "*Aquellos que entre los cristianos en las ciudades, aldeas u otro lugar cualquiera, lleven armas para hacer alarde de su valor, y arremetiendo temerariamente llegaren a perecer, queden privados de sepultura eclesiástica.*"⁸³ Les justes i els tornejos eren lluites cavalleresques molt freqüents a les festes de l'edat mitjana, reminiscències de costums germànics. A la justa, es precipitava un cavaller contra l'altre fins a desmuntar-lo del cavall. El torneig consistia en la lluita entre dos bàndols. Aquests actes festius solien anar acompanyats de desgràcies i, encara que no es pretengués la mort de l'adversari, es feia ostentació de força i d'audàcia.

Segons el Concili II del Laterà, més d'una vegada hi havia morts o ferits greus, per la qual cosa l'Església s'hi oposava amb penes molt severes per tal d'extirpar aquests costums.⁸⁴ També eren freqüents les incursions de senyors contra senyors, i el lliure bandidatge de lladres incontrolats que queien sobre els ciutadans pacífics i treballadors. Per garantir la vida d'aquestes persones innocents i la seva seguretat, el cànon 15 estableix:

82. ACL, *Llibre Verd*, f. 303r. L'any 1180, en una donació d'una casa prop de la porta de Gardeny (carrer Major), es diu que una part era limítrofa "*in carraria que tendit versus Coiracam Judeorum et in iii parte in casallo Petri Deo, et quarta parte in muro civitatis Ilerdi*"; Pere SANAHUJA, *Lérida en sus luchas por la fe. Judíos, musulmanes, conversos, inquisición y moriscos*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1946, p. 23 i s.

83. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 283.

84. Text llatí del Concili II del Laterà del 1139, cànon 14, vegeu Josephus ALBERIGO et al., *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 200.

*Mándase, también por autoridad apostólica, que los presbíteros con todos los demás clérigos, los monjes con todos los regulares y religiosos, los peregrinos, traficantes, aldeanos que van al campo o trabajan en él o vuelvan de hacerlo, así como los animales y todos los pertrechos necesarios para la agricultura, gocen de seguro en todo el tiempo, y el que lo quebrantare sea excomulgado hasta que dé la satisfacción conveniente.*⁸⁵

El Concili II del Laterà cita de la mateixa manera la seguretat, també en aquelles coses que havien d'ésser immunes als estralls, sense mencionar les eines de pagès. Sí que, en canvi, els cita el Concili ilerdense del 1173, ja que la majoria dels ciutadans de Lleida es dedicaven a l'agricultura, la major font d'ingressos des de l'època romana, d'on sorgiren els regadius al pla de la ciutat. Amb la carta de poblament ja esmentada, els comtes sobirans donaven a la ciutat i als seus pobladors les aigües i les fonts del seu terme, indispensables per a les terres de regadiu.⁸⁶ Tal com està documentat, ja existia l'explotació dels recs, que fou concedida pel rei Alfons el Cast a dos magnats repobladors de Lleida.⁸⁷ Aquesta mateixa seguretat, els pares conciliars la feren extensiva a clergues i religiosos, contra aquells que, amb ira i violència, els causaven molèsties, generalment per haver estat excomunicats.

Els cànons 21 i 23 tracten, respectivament, d'aquest tema. Així, el cànon 21 estableix:

*Por mucho empeño establécese que el excomulgado, por haber puesto manos violentas en algún clérigo u otra persona eclesiástica o religiosa, por haberle preso, hecho prender o tenido en prisión, no sea absuelto por obispo alguno, sino en caso de peligro de muerte, hasta que presentándose al Romano Pontífice, esté a lo que disponga, y dé la debida satisfacción. Y hágalo también, si después de absuelto por miedo de la muerte, recobrara la salud.*⁸⁸

Aquest cànon 21 prescriu la prohibició als bisbes d'absoldre els excomunicats que haguessin atemptat físicament contra les persones del clergat o els religiosos, amb l'excepció que estiguessin en perill de

85. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 284.

86. Josep Maria FONT I RIUS, "Carta de Població de Lleida: 1150", a *Documents Jurídics de la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 54.

87. Ferran VALLS I TABERNER, *Las Consuetudines Ilerdenses (1127) y su autor Guillermo Botet*, Barcelona, Hijos de J. Jepús Impr., 1913, p. 14.

88. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 285.

mort, els quals, per deslliurar-se del seu mal, havien de posar-se a disposició del papa per tal de redimir el seu pecat. El cànon 23 estableix:

*El que habiendo sido excomulgado por su obispo o arzobispo con motivo de algún delito manifiesto, y por ello causare algún mal, violando, arrebatando, enajenando o molestando, ya al prelado, ya a sus dependientes, o a sus bienes, permanezca sujeto a la excomunión hasta que repare el daño o dé suficiente seguridad de hacerlo. Y, aunque urgiendo el artículo de la muerte, reciba la Penitencia y el Viático, sea privado de sepultura eclesiástica.*⁸⁹

Aquest cànon va dirigit als senyors feudals que, en ésser excomunicats, es posaven contra els bisbes o els seus partidaris. Per aquesta causa, se'ls amenaçava amb la pena màxima de l'Església —la privació de la sepultura eclesiàstica— a més de l'excomunicació, que els requeria al damunt fins al penediment. Els pares conciliars, amb el mateix deler de procurar la seguretat a les esglésies i cementiris, decretaren l'excomunicació d'aquells que violessin aquests llocs. Així ho estableix el cànon 22: "*Sea excomulgado el que violare la iglesia o su cementerio.*"⁹⁰ L'origen d'aquest privilegi que tenia l'Església es remunta a lleis paganes que donaven el dret d'asil als seus cementiris, amb referència als costums pagans, dret que també acollí el Concili visigòtic del 546. L'Església catòlica també el va fer extensiu a totes les seves esglésies. Fou, sens dubte, l'origen de les profanacions, motivades per la rancúnia i la ira envers els enemics, vius o morts.

Amb els excomunicats, els pares conciliars prescrivieren la prohibició de no tenir-hi cap tracte, com ho estableix el cànon 24: "*Nadie se atreva a comunicar con los excomulgados porque según las disposiciones de los sagrados cánones lo está también quien comunica con ellos.*"⁹¹ Aquest tipus de tracte segurament es refereix a bisbes, abats i clergues, que en tractar amb els excomunicats quedaven desautoritzats moralment davant del poble de Déu i provocaven escàndol. La seguretat que els pares conciliars propiciaven a les persones i llocs sagrats fou extensiva a les coses o objectes, sobretot a les seves cases, collites i boscos, que eren freqüentment incendiats. Així ho estableix el cànon 25:

89. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 285.

90. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 285.

91. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 286.

*Detestamos y prohibimos totalmente el horrible crimen de incendiario, como una peste más devastadora que todas, ruinoso para el pueblo de Dios, y no sólo perjudicial a los cuerpos, sino a las almas, por autoridad de Dios y los bienaventurados apóstoles Pedro y Paulo. Cualquiera que después de promulgada esta nuestra prohibición, por mala intención, odio o venganza prendiere fuego, hiciese que lo ejecutasen, o a sabiendas aconsejara o auxiliase a los incendiarios, quedará excomulgado hasta que resarza el daño irrogado, según sus facultades, y jurase además no reincidir en semejante maldad. Y si antes de practicar esto muriese, no se le dará sepultura eclesiástica. Impóngasele la penitencia de servir un año completo en la expedición a Jerusalén o de España. Si algún obispo dispensase de esto, indemnice y en un año absténgase de ejercer los oficios pontificales. Pero no negamos facultades en los reyes y príncipes para administrar justicia, tomando consejo de los arzobispos y obispos.*⁹²

Crida l'atenció aquest cànon perquè és el que imposa un sistema de penes més complet. No es limita a l'excomunicació, sinó que hi afegeix la privació de la sepultura eclesiàstica, la compensació del mal causat i la penitència d'anar durant un any a Jerusalem com a soldat en la guarda i defensa del Sant Sepulcre contra els turcs, o bé quedar-se a la Península per lluitar en l'avantguarda amb els cristians de les zones frontereres amb els musulmans. Aquestes penes tan greus es deuen al fet que el delicte era social, ja que en els grans incendis moria tot: la collita, el bestiar i els boscos, és a dir, la font d'aliment per a la població. Així mateix, als bisbes negligents o remisos, se'ls amenaçava amb la suspensió del seu càrrec durant un any i l'obligació de compensar els perjudicis, ja que havien de vetllar en tot moment per la no-transgressió d'aquestes normes, cridant, si era precís, el braç secular, que podia afegir noves penes als incendiariis sobre les imposades per l'Església.

PATRIMONI ECLESIASTIC

En aquesta època, les característiques més rellevants de l'Església, quant a matèria patrimonial, són:

1) Les fonts d'ingressos procedents dels delmes dels fidels, les donacions del poder secular i les rendes de les comandes dels ordes militars.

92. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 286.

2) La feudalització de la propietat eclesiàstica junt amb la simonia i la lluita de les investidures.

3) La creació de serveis públics per a la ciutat a càrrec del seu patrimoni, com ara els hospitals i orfenats, les escoles, etc., i una organització de la beneficència com la creació de la Pia Almoina per a socórrer els pobres de la ciutat i els forans, junt amb la “Casa de la Caritat per a clergues pobres” de la Suda.⁹³

4) Amb l'expansió de l'Església, quant a nombre, augmenten moltes institucions eclesials: parròquies, canongies, monestirs, arxiprestats, etc.

El Concili ilderdense del 1173 legislà sobre els problemes sorgits després de la repoblació, amb normes com el control del patrimoni i el control dels delmes. Respecte al primer, impedí el desmembrament degut a les donacions *mortis causa* que feia el clergat i l'exacció de tributs d'aquest a l'Estat. Els canons 8, 9, 19 i 20 tracten de prop aquestes qüestions. Quant al control dels delmes, només podien recaptar-los les institucions eclesials en contra dels seglars i laics que els prenién, i sobre els abusos en el dret de patronat, del qual tracten els canons 10, 11 i 12.

Referent al control del seu patrimoni, per a evitar la dispersió, el canon 8 disposa:

*El presbítero, diácono y subdiácono dejan a la Iglesia la mitad de sus bienes que después de su ordenación hubiesen adquirido por razón del oficio o beneficio eclesiástico; y de la otra mitad, igualmente que lo adquirido por sucesión, déjenla a quien bien les pareciere, como no sea a los hijos habidos después de recibir las órdenes mayores. Si hicieran lo contrario, reclame la Iglesia estos bienes, y el contraventor sea excomulgado.*⁹⁴

Prescriu als clergues, sota pena d'excomunicació i devolució dels béns defraudats a l'Església, la manera com han de testar, estipulant que la meitat dels béns adquirits des de la seva ordenació els deixin a l'Església i la resta a qui vulguin, amb l'única excepció que recau sobre els fills engendrats en el sotsdiaconat, diaconat i preverat, als quals,

93. Establerta d'acord amb la regla de canonges del Concili d'Aquisgrà del 816 i documentada en temps del bisbe Guillem Pere de Ravidats; vegeu Jesús TARRAGONA MURAY i Carme BERLABÉ JOVÉ, “L'organització eclesiàstica del bisbat de Lleida”, a *Catalunya romànica*, vol. XXIV, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 90; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camp Calmet, 1972, p. 340-341.

94. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 281-282.

per cap títol, no se'ls pot deixar res, reafirmant l'esperit del cànon 2 ja esmentat, que estableix les penes contra la prole sacrílega o il·legítima i la no-promoció d'aquesta prole a l'orde clerical, però permetent-los l'entrada als ordes religiosos. Sis anys més tard, el Concili III del Laterà legislà sobre aquest tema en prohibir als clergues deixar els seus béns provinents d'un benefici eclesiàstic a ningú altre que no fos la pròpia Església.⁹⁵ Una repetició o inculcació d'aquest cànon del Laterà, la trobem al cànon 20 del concili que ens ocupa, el qual estableix:

*Los testamentos y últimas voluntades cúmplanse inviolablemente, de suerte que ya versen sobre bienes muebles o también sobre inmuebles, pertenezcan éstos a aquél que el testador dispuso, a no ser ilegítimo; y el que quebrantase esta disposición sea excomulgado.*⁹⁶

Sota la pena d'excomunicació, prohibeix als clergues deixar res en herència a qualsevol hereu d'origen il·legítim. Res no diu d'aquells que moren *ab intestato*, qüestió per a la qual, sis anys més tard, el Concili III del Laterà ordenà que tots els seus béns anessin a l'Església.⁹⁷ En cas de donacions extraordinàries o tributs exigits per les autoritats seculares, en prescriu l'exacció només pel clergue que tingui heretats. Així ho preveu el cànon 19: *"Ningún clérigo que posea heredades, sea obligado a prestar servicios extraordinarios, como ir a la guerra o pagar de sus resultas alguna cosa, y el que atentare contra esta disposición, sea excomulgado."*⁹⁸ D'aquesta manera no hi havia el perill que les pertinences de l'Església anessin a parar a mans de senyors feudals o del sobirà.

Una altra de les fugues en matèria patrimonial es produïa a la mort del bisbe o d'altres dignataris eclesiàstics. El cànon 9, en aquest respecte i sobre els testaments, manà: *"En conformidad con lo establecido con el Santo Concilio de Calcedonia, los bienes de los obispos u otros prelados difuntos se conservarán sin menoscabarse en poder de los clérigos para la Iglesia y el sucesor, excomulgando a quien hiciera*

95. Text llatí del Concili III del Laterà del 1179, cànon 15, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliarum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 219.

96. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 285.

97. Text llatí del Concili III del Laterà del 1179, cànon 15, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliarum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 219.

98. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 284.

otra cosa."⁹⁹ Certament, era un mal que l'Església arrossegava des dels seus inicis, ja que el Concili visigòtic del 546 ja havia legislat sobre aquesta qüestió.¹⁰⁰

El Concili ilderdense del 1173 fa extensiu aquest cànon a altres dignataris eclesiàstics, els quals també havien de tenir béns quantiosos, ja que, en difondre's, l'Església augmentà considerablement el nombre de fidels i, proporcionalment, el nombre de delmes i altres oblacions. Altres concilis que legislen sobre la mateixa qüestió són el de Calcedònia¹⁰¹ i el II del Laterà,¹⁰² amb imposició de penes més grans que les del Concili visigòtic del 546.

Els cànons 10, 11 i 12 fan al·lusió als delmes i al dret de patronat, amb la finalitat de vetar als laics la seva percepció i al mateix temps sortir al pas dels abusos dels laics i dels religiosos que s'atribuïen el dret de nomenar, sense el vistiplau del bisbe, els servidors de les esglésies de la seva influència.

El cànon 11 legislà sobre els delmes, els quals no eren propietat dels laics:

*Prohíbese por autoridad apostólica a los legos poseer diezmos, so pena de perpetua excomunión; y bien sea que los hayan recibido de los obispos, de los reyes o de otra cualquier persona, si no los restituyen al propio obispo o a la iglesia diocesana, entiendan que cometen un sacrilegio y están en peligro de eterna condenación. Pues conviene que los diezmos y primicias pertenezcan a los sacerdotes, los cuales debe pagárselos todo el pueblo, según lo mandó el Señor por boca de Malaquías profeta.*¹⁰³

Els delmes, a l'Església, eren una institució de dret canònic que consistia generalment en la dècima part dels fruits o del lucre legítim adquirit que els fidels pagaven a l'Església per atendre la subsistència

99. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 282.

100. Concili ilderdense del 546, cànon 16, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones de la Iglesia española*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850, p. 144-145.

101. Text llatí del Concili de Calcedònia del 451, cànon 22, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 97.

102. Text llatí del Concili II del Laterà del 1139; vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 197.

103. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 282-283.

del culte i dels seus ministres. L'origen dels delmes es troba al poble hebreu. Abraham oferí a Melquisedec la dècima part del botí pres als reis vençuts, exemple que seguí Jacob en els béns que adquirí a Mesopotàmia. Als primers segles del cristianisme, no es coneixien els delmes entre els cristians, però en augmentar les necessitats del culte i disminuir la liquidesa dels oferents, alguns sants pares com sant Jeroni, sant Agustí, sant Joan Crisòstom i altres començaren a recordar als fidels el delme hebreu. Les causes en foren la insuficiència de les oblacions voluntàries, la falta de dotació del culte per les autoritats seculars i la manca de moneda, que feren necessària l'adopció del sistema de prestació en fruits. Començà a tenir caràcter obligatori a l'Església des que Gracià inserí al seu *Decret* diversos passatges dels sants pares i certs cànons conciliars. A la província eclesiàstica Tarraconense, durant l'època visigòtica, no es va conèixer el delme, ja que el Concili visigòtic no l'esmentà. A la Península, trobem al Concili de Palència del 1129 el primer text que n'acredita l'existència, en ordenar que no es rebin dels excomunicats.¹⁰⁴ L'Església era l'única que podia rebre els delmes dels seus fidels per prescripció del Senyor; d'acord amb el que deia el profeta Malaquies:

Pagueu íntegre el delme al tresor del temple, i així hi haurà menjar a casa meua. Feu la prova de pagar-me'l. Us ho dic jo, el Senyor de l'univers. Llavors veureu com us obro les portes del cel i aboco sobre vosaltres a mans plenes la benedicció.¹⁰⁵

Al Concili de Lleó del 1107, per segona vegada, es parla dels delmes a la Península.¹⁰⁶ Posteriorment, el cànon 11 del Concili ilderdense del 1173 sorgeix del Concili II del Laterà del 1139; l'única diferència entre ells és que el de Lleida amplia l'obligació de no defraudar l'Església àdhuc en les primícies, les quals no contemplà el Concili II del Laterà.¹⁰⁷

Als seglars, se'ls prohibeix tenir esglésies o apropiar-se'n pel dret d'herència, a excepció del dret de patronat, tal com prescriu el cànon 10:

104. Concili de Palència del 1129, cànon 2, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 257-259.

105. Ml 3,10; vegeu *La Bíblia*, bíblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 881.

106. Concili de Lleó del 1107, cànon 3, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 221.

107. Text llatí del Concili II del Laterà del 1139 cànon 10, vegeu Josephus ALBERIGO et al., *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 199.

*Prohibese por autoridad apostólica a los legos poseer iglesias de cualquier modo que sea, o reclamar sobre ellas cualquier derecho por razón de herencia; y si alguna se halla en este caso, quede sujeta a entredicho, hasta que el poseedor la ponga a libre disposición del obispo, salvo siempre el derecho de patronato reconocido por los cánones, y sea depuesto el obispo que dé iglesias a los legos.*¹⁰⁸

El dret de patronat és una institució juridicoeclesiàstica que constitueix una manera bastant freqüent de proveir beneficis. Ve a ser la suma de privilegis i d'algunes càrregues que, per concessió de l'Església, són competència dels fundadors d'esglésies, capelles o beneficis, o dels seus successors. El dret de patronat es fonamentà en la gratitud de l'Església cap als seus benefactors i en el lloable desig d'excitar la pietat dels fidels, perquè fessin fundacions de temples o beneficis per tal de poder atendre millor el culte i la cura d'ànimes. El cànon 10 inclou, com a patrons d'esglésies, els religiosos, que no tenien cap facultat per disposar de les coses eclesiàstiques, a excepció de la presentació de candidats al bisbe, ja que des del moment que s'introdueix la fundació pia, els béns són de l'Església i no del patró. El mateix decretà el Concili II del Laterà, ja que els imposà la pena d'excomunicació.¹⁰⁹ Però el concili que ens ocupa és molt més lleu, ja que només priva el bisbe de la seva dignitat. Així mateix, aquesta norma guarda relació amb aquest cànon 12 del Concili il·lerdense del 1173, que legisla sobre els delmes i els abusos que es cometien al dret de patronat. La segona part d'aquest cànon sembla fora de lloc, i es correspon més amb el cànon 10:

*Mándase a los legos pagar puntualmente y con integridad los diezmos, así de granos, como de vino, del producto de todos los animales, del fruto de los árboles, de las hortalizas, de toda negociación y de todas las cosas que se llaman minucias. Y los legos no menos que los religiosos, no se atrevan a poner a nadie en las iglesias, ni removerle de ellas sino por mano del obispo o de su vicario.*¹¹⁰

108. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 282.

109. Text llatí del Concili I del Laterà del 1123, cànons 4 i 14, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 190 i 193; text llatí del Concili II del Laterà del 1139, cànon 10, vegeu Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 199.

110. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 283.

Les minúcies eren una sèrie de productes de poca importància que el capítol catedralici rebia; en la majoria dels casos, una quarta part del delme. A la seu de Toledo, en aquesta mateixa època, es procedí a una redistribució de productes englobats sota el terme de delmes (corders, alls, cebes, pèsols, oli, vi, lli, verdures, cigrons i safrà),¹¹¹ cosa que indicava la poca importància que es donava a la producció ramadera i hortícola al moment d'implantar els delmes. La primera part d'aquest cànon, molt ben diferenciada de la segona, detalla la mena de béns que els fidels havien de pagar en forma de delmes a l'Església. L'economia agrícola de les terres lleidatanes es basava principalment en el cultiu de cereals, vinya, farratges, fruites i verdures, gràcies al bon sistema de reg implantat a l'època romana.¹¹² Però també existia a Lleida alguna indústria —ceràmica, farinera, tèxtil, vinícola—¹¹³ i el comerç que es desenvolupava al mercadal,¹¹⁴ antic mercat de la ciutat, escollit pels cristians per al seu tràfic mercantil, existent ja des del 1168. Tots els fidels laics, tal com prescriu el cànon, havien de lliurar fidelment i amb tota integritat els delmes i les primícies corresponents a tots els béns agrícoles que tenien i a les seves indústries.

111. M. Luisa GUADALUPE BERAZA, *Diezmos de la sede Toledana y rentas de la mesa arzobispal (siglo xv)*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1972, p. 16.

112. Marià OLIVES I ROCA, "Memoria sobre la Agricultura, Industria y Comercio que ha tenido la ciudad de Lérida desde la más remota antigüedad hasta el año 1842", *El Cronicon Ilerdense* (Lleida), núm. 18 (1875), p. 12-19; Arxiu Capitular de Lleida, *Llibre Verd*, f. 263r; Rafael GRAS D'ESTEVA, *Catálogo de los privilegios y documentos originales que se conservan en el archivo reservado de la ciudad de Lleida*, Lleida, José Pla, 1897, a l'arm. priv. de la Paeria 5.

113. Miguel GUAL CAMARENA, "Para un mapa de la industria textil hispana en la Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. iv (1967), p. 112-113.

114. Sembla ser que celebrar "el mercat" és un privilegi donat l'any 1168 a la ciutat de Lleida. Aquest privilegi o concessió es troba en un pergami original 40/36, en lletra carolina a l'AML, arm. de pergamins, caixa 1, núm. 9, publicat per C. de PUERTAS, "Los privilegios otorgados por Alfonso II a Lérida", a *VII Congreso de la Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, Barcelona, 1962, p. 253; Enríque MUT REMOLÀ, *La vida económica en Lérida de 1150 a 1500*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1953, p. 107-108; ACL, *Llibre Verd*, f. 102-263r; AML, arm. priv. doc. 10, 11 i 12.

CONCILI ILERDENSE DEL 1190. CONCILI PER A L'APLICACIÓ DE LES NORMES DEL CONCILI III DEL LATÈRÀ DEL 1179 AMB MOTIU DE COMBATRE L'HERETGIA A LES TERRES ILERDENSES

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1190

*Introducció*¹

Molt poc se sap del contingut d'aquest concili, de la seva motivació, de les circumstàncies que hi van concórrer i dels seus cànons. Només se'n coneix la data de celebració, però, com demostrarem documentalment, també és incerta. Coneixem aquesta data perquè ens ha arribat de la mà del seu descobridor, el mestre Argaiz,² i els bisbes que hi assistiren i el seu president per la documentació recollida i estudiada per Sáinz de Baranda³ i Tejada y Ramiro.⁴

Convocatòria i cronologia

El mestre Argaiz, en la seva obra *La soledad laureada por san Benito y sus hijos en las iglesias de España y teatro monástico de la Provincia Cartaginense*, parla del bisbe de Lleida Gombau de Camporells, i diu:

1. Joan TORRENT, "Lérida 1190 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. i, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549.

2. Gregorio de ARGAIZ, *La soledad laureada por san Benito y sus hijos en las iglesias de España y teatro monástico de la Provincia Cartaginense*, vol. II, Madrid, Bernardo de Herbada, 1675.

3. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 161-162.

4. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 290-295.

*Hallo su memoria en el año 1190, en que Gregorio, cardenal de Santo Ángel, legado en España por Celestino III, celebró en Lérida un concilio. Asistieron: D. Berenguer, arzobispo de Tarragona; D. García, de Calahorra; D. Gombal, de Lérida; D. Raimundo de Castellezuelo, de Zaragoza; D. Juan Frontín, de Tarazona; D. Ramón Orusal, de Gerona; D. Ramón de Castro Terciolo, de Vique; D. Arnaldo Perengens, de Urgel y D. Ponce de Monells, de Tortosa. Sáquelo del archivo de Santa María la Real de Nájera, de una sentencia que está en pergamino.*⁵

Tejada y Ramiro ens diu que, una vegada extingit el monestir de Nájera i disseminat el seu ric arxiu, és difícil d'esbrinar on va anar a parar aquest pergamí, si és que no està perdut.

La data de la celebració del Concili ilerdense del 1190 donada per Argaiz és controvertida i es qualifica d'errònia, com ho demostrin els fets següents:

1) El papa Celestí III, anterior cardenal legat a la Península G. Bobo-Orsini i successor de Climent III, del qual es desconeix la data de la mort, presidí els concilis ilerdensos del 1155 i del 1173. Als 85 anys ocupà la seu pontifícia, exactament el 30 de març de 1191.⁶ És rellevant adonar-se que Celestí III no pogué enviar el legat pontifici Gregori, cardenal de Sant'Angelo, l'any 1190 per presidir el concili d'aquest mateix any, si no és que Argaiz es descuidà d'escriure després del 1190 la frase "de l'Encarnació del Senyor", cosa que suposaria l'any 1191, hipòtesi que esdevé la més factible.

2) Celestí III, que coneixia molt bé la problemàtica de l'Església de les terres ilerdensos, el 22 de juliol de 1191 traslladà el bisbe de Lleida Guillem Berenguer, fill natural del comte de Barcelona i germanastre del rei Alfons el Cast,⁷ a la metròpoli de Narbona.⁸ Si es manté la data de la celebració del concili el 1190, tal com argumenta Argaiz, hauria d'ésser Berenguer qui hi assistí. Però no fou així, ja que el bisbe

5. Gregorio de ARGAIZ, *La soledad laureada por san Benito y sus hijos en las iglesias de España y teatro monástico de la Provincia Cartaginense*, vol. II, Madrid, Bernardo de Herbada, 1675, fol. 167v; citat per Fidel FITA I COLOMER, "El Concilio de Lérida en 1193 y Santa María la Real de Nájera. Bulas inéditas de Celestino III, Inocencio III y Honorio III", *Boletín de la Real Academia de la Historia* (Madrid), vol. XXVI (1895), p. 332-333.

6. Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida* (s. VI-XV), Lleida, Institut d'Estudis Ilerdensos, 1975, p. 105.

7. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 10-12.

8. Gregorio SÁNCHEZ DONCEL, "Lérida (Diócesis de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. II, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 1294.

que representà la diòcesi de Lleida, com diu Argaiz, fou Gombau de Camporrells, que prengué possessió de la diòcesi de Lleida el 14 de setembre de 1191,⁹ i no el bisbe Berenguer, que també hi assistí, però en qualitat de metropolità de la Tarraconense.

3) És d'interès destacar el fet que Ponç de Monells, bisbe de Tortosa i assistent també a aquest concili, morí el 27 de juliol de 1193.

4) Valls i Taberner, sobre aquest concili ilerdense, assenyala com a data de celebració el 1193, en mencionar: "*El legado cardinal de San Angelo, enviado por el papa Celestino III, da lugar, en el año 1193, a la celebración en los primeros días de julio de un concilio provincial en Lérida, no mencionado por Hefele y del cual no se conocen sus constituciones.*"¹⁰ La font sobre la qual es basa aquesta hipòtesi és l'obra del pare Fita.¹¹

De tot això es dedueix que el concili en qüestió degué celebrar-se entre el mes de setembre del 1191 i passat el 1192, si no és que, tal com hem dit anteriorment, Argaiz s'oblidés d'escriure després de 1190 "de l'Encarnació del Senyor", que seria en realitat l'any 1191. Per la seva part, Sáinz de Baranda observa el fet que els noms dels assistents no figuren amb un rigorós ordre de consagració, ja que en aquest cas correspondria a Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, l'últim lloc.¹²

5) Gregori, cardenal de Sant'Angelo, nebot de Celestí III i enviat com a legat a la diòcesi de Lleida, residí a la ciutat fins passat l'any 1192 amb motiu de presidir-hi un concili i tramitar algunes qüestions, ja que aleshores residia a Lleida el rei Alfons el Cast, que havia de resoldre alguns temes amb la Santa Seu.¹³

9. Gregorio SÁNCHEZ DONCEL, "Lérida (Diócesis de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. II, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 1294.

10. Ferran VALLS I TABERNER, "Notes sobre la legislació eclesiàstica provincial que integra la compilació canònica tarraconense del Patriarca d'Alexandria", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XI (1935), p. 4.

11. Fidel FITA I COLOMER, "El Concilio de Lérida en 1193 y Santa Maria la Real de Nájera. Bulas inéditas de Celestino III, Inocencio III y Honorio III", *Boletín de la Real Academia de la Historia* (Madrid), vol. XXVI (1895), p. 332-383. Fixa la data d'aquest concili al 1193.

12. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 161-162.

13. Josep LLADONOSA I PUJOL, *La ciutat de Lleida*, vol. I, Barcelona, Barcino, 1955, p. 246.

També hi ha altres historiadors, com Vicente de la Fuente¹⁴ i el pare Bonifaci Gams,¹⁵ que han assignat la data del 1190 a aquest Concili de Lleida, tal com ho fa Argaiz. De la Fuente arriba a tenir-lo com a “dubtós, com a notícia d’Argaiz”, però, en un altre passatge de l’obra d’Argaiz que passà inadvertit als censors,¹⁶ es diu molt més i es publica el text de l’escriptura, en el qual emet la seva conclusió.

Sobre la persona del bisbe Gombau de Camporrells, sabem que va viure un dels períodes més complexos de la història de Catalunya: la conquesta del territori a l’islam, la restauració eclesiàstica, els conflictes jurisdiccionals, la reorganització política, el desenvolupament dels moviments de pobresa i les heretgies. Consolidà la dignitat canònica, esdevingué ardiaca de la seu, inspirà absoluta confiança als estaments directius de l’Església i sempre l’acompanyà la condició d’“home prudent, ornat de bons costums, cast, sobri, pausat i plaent als homes i a Déu.”¹⁷ Així mateix, també era considerat per la Santa Seu de Roma, sobretot pel papa Celestí III. Assumí la dignitat episcopal l’any 1192. Ferm defensor dels límits territorials de la seva diòcesi, acudí a Roma, on veié confirmades les seves peticions a les demandes del bisbe d’Osca, i procurà, amb una sèrie de donacions, el digne manteniment de la seu de Roda i dels seus canonges. Gombau de Camporrells, al front de la seva Església, inicià el projecte de la seva vida, la catedral de Lleida, l’últim gran projecte del romànic català, encomanada al mestre d’obres Pere de Coma. En aquell temps, la ciutat de Lleida vivia una expansió demogràfica i econòmica, raó per la qual inicià una política d’adquisicions, permutes i compres de terrenys i edificis a l’esplanada on pensava edificar el nou temple.¹⁸

Gombau de Camporrells nasqué a Camporrells, aleshores diòcesi de Roda, cap al 1130, i era fill de Ramon de Camporrells i de Lombarda,

14. Vicente de la FUENTE, *Historia eclesiàstica de España*, vol. III, Madrid, Cia de Impresores y Libreros, 1873, p. 588.

15. Pius Bonifacius GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanica*, vol. III, Ratisbona, 1876, p. 208-209.

16. Gregorio de ARGAIZ, *La soledad laureada por san Benito y sus hijos en las iglesias de España y teatro monástico de la Provincia Cartaginense*, vol. II, Madrid, Bernardo de Herbada, 1675, fol. 375r-376v.

17. Joan J. BUSQUETA RIU, “Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, i la seva època (a. 1130-1205)”, a *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, a l’alba del segle XII*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1996, p. 14.

18. Joan J. BUSQUETA RIU, “Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, i la seva època (a. 1130-1205)”, a *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, a l’alba del segle XII*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1996, p. 16.

tal com informa el pare Villanueva.¹⁹ Entrà a la seu de Roda com a nen oblat i allí rebé la protecció i els ensenyaments del bisbe Guillem Pere de Ravidats, primer bisbe restaurador de la diòcesi de Lleida després de la conquesta l'any 1149. La relació entre ambdós era estreta. De fet, un cop conquerida la ciutat de Lleida el 1149, Gombau acompanyà com a familiar el bisbe a la diòcesi, i així va poder participar en aquell moment, de la mà del seu mestre, de la restauració i organització de la diòcesi ilderdense. Creixé en una època i en un ambient en els quals es respirava la reforma eclesiàstica i l'esperit de croada impulsat pel cistercenc sant Bernat de Claravall. Fou enviat a regir la parròquia de Tamarit de Llitera, territori estratègic on eren presents el capítol de Roda, els templers i la Pia Almoina de la seu catedralícia de Lleida i que era una vila amb una comunitat islàmica pròspera.²⁰ El fenomen parroquial constituí la clau del procés reorganitzador eclesial, social i polític.²¹ En aquests moments, "el teixit parroquial representava el front de batalla, tant des del punt de vista social com religiós. Era necessari implantar-lo immediatament encara que fos de manera rudimentària",²² explicació vàlida per al territori ilderdense de mitjan segle XII.

El lloc que acollí la celebració del concili fou la catedral, antiga mesquita anomenada Santa Maria l'Antiga, a la Suda, lloc que les dignitats eclesiàstiques i la clerecia preferien per a viure. L'any 1193, davant la façana porticada de Santa Maria, hi havia unes cases que foren adquirides pel bisbe Gombau de Camporrells amb motiu d'engrandir la catedral i cobrir les necessitats del capítol. Es compraren, a més, uns albergs situats sota l'exmesquita i uns altres al seu costat.²³ El 1193, la nau de Santa Maria l'Antiga s'allargà, com a conseqüència de la necessitat d'espai, fins a ponent, on el desnivell del terreny obligà a construir una nau inferior, que encara es conserva actualment. El mateix any, Gombau de Camporrells i els seus canonges iniciaren nombroses compres de terrenys que envoltaven la roca mitjana, amb

19. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvi, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 122-130.

20. Joan J. BUSQUETA RIU, "Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, i la seva època (a. 1130-1205)", a *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, a l'alba del segle XII*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1996, p. 12-13.

21. Joan J. BUSQUETA RIU, "Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, i la seva època (a. 1130-1205)", a *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, a l'alba del segle XII*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1996, p. 13.

22. Robert Ignatius BURNS, *El reino de Valencia del siglo XIII (Iglesia y sociedad)*, vol. I, València, Del Sénia al Segura, 1982, p. 137.

23. Josep LLADONOSA I PUJOL, "Santa María la Antigua y la primitiva canonía de Lérida", a *Miscelánea histórica catalana, homenaje al Padre Jaime Finestres, historiador de Poblet*, Poblet, Abadía de Poblet, 1970, document 3, p. 121.

la intenció de tenir més espai per edificar la seu. Actualment, l'àmbit original es troba a la part adjacent als peus de la contemporània Seu Vella, i fou utilitzada com a catedral fins a la nova construcció. Fou Gombau de Camporrells qui, el 22 de juliol de 1203, posà la primera pedra de la catedral de Lleida, dissenyada per l'arquitecte Pere de Coma, per la qual cosa Santa Maria l'Antiga era l'única catedral que complia aquesta funció.

Temes tractats

En no existir les actes d'aquest concili, l'al·lusió als temes sobre els quals tractaren els pares conciliars serà aproximada, basant-nos en hipòtesis documentades en fets històrics. En primer lloc, aquest concili ilderdense fou el fidel reflex del Concili III del Laterà²⁴ celebrat el 5 de març de 1179 amb l'assistència del bisbe de Lleida, Guillem Berenguer, que dedicava els seus últims canons als heretges i als seus protectors. Això ens permet veure la necessitat existent a tot el regne de Catalunya i Aragó de donar solució al problema càtar i de trobar-li una sortida. A les terres ilderenses, el problema dels càtars i els albigesos era ja antic, ja que el Concili ilderdense del 1173 dedicà un dels seus canons a posar-hi remei, tal com hem dit al capítol corresponent.²⁵ Ens reforça el fet el caràcter profundament reformador de costums clericals que tenia el papa Celestí III, que coneixia molt bé la diòcesi de Lleida i els seus problemes en haver presidit els concilis ilderenses del 1155 i del 1173 i haver traslladat, l'any 1191, el bisbe Berenguer a la seu metropolitana de Narbona per la gran amistat que els unia, segons paraules de Sáinz de Baranda: "*Que él era la persona más idónea, en atención del peligro que atravesaba aquella diócesis, toda infectada de herejes, tanto dentro del pueblo sencillo como entre los magnates, puesto que se trataba de un hombre con autoridad, útil y honesto.*"²⁶ El més probable és que enviés el seu legat Gregori, cardenal de Sant'Angelo, perquè aquest prosseguís la línia que ell havia traçat.

24. Text llatí a Josephus Alberigo *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 205-225.

25. Concili ilderdense del 1173, canon 18, vegeu Joan TORRENT, "Lérida 1173 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 284.

26. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno*, vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 12.

El papa Alexandre III havia convocat el Concili III del Laterà del 1179 i havia decretat que era absolutament necessari oposar-se als heretges, confiscar els seus béns i reduir-los a la servitud; fins i tot decretava que els senyors castiguessin amb presó els seguidors de l'heretgia. L'any 1184, el nou papa Luci III, amb la constitució de 4 de novembre de 1184 sorgida al Concili de Verona, donà origen a allò que s'anomenaria inquisició episcopal. Els bisbes, en la mesura que eren els encarregats de vetllar per la fe, s'obligaven a visitar personalment, una vegada a l'any, els pobles i les ciutats de la diòcesi amb la finalitat de descobrir els heretges. A més, l'Església, aprofundint en les seves tradicions i oposant-se al menyspreu que els càtars sentien cap a les realitats carnals, elevà el matrimoni a la categoria de sagrament.²⁷ De fet, fou aquest bisbe el primer que tingué problemes a causa de l'expansió de les doctrines càtares. Dos anys després d'obtenir la prelacia, assistí al Concili III del Laterà del 1179, l'últim cànon del qual es dedicà als heretges i als seus protectors.²⁸ Per tant, sens dubte, deduïm que una de les qüestions principals del Concili ilerdense del 1190 fou la prescripció de normes sobre el tractament i l'eradicació de l'heretgia a les terres ilerdenses.

Un altre dels temes que preocupaven era el problema espinós que existia entre els prelats de Lleida i els hospitalers de les esglésies del Segrià. L'any 1168, els prelats constituïren una prepositura de la *mensa canonicalis*, i els cavallers de Sant Joan de Jerusalem en pretenien la plena jurisdicció, cosa que van aconseguir.²⁹ El 19 d'abril de 1192, Gregori, legat de la Santa Seu, en la seva visita a la diòcesi de Lleida resolgué alguns problemes que tenia amb els ordes dels templers i dels hospitalers. Per una sentència de juliol de 1193, el bisbe Gombau de Camporrells recobrà els delmes que els templers retenien sobre els molins de Lleida, dret que l'Església havia rebut, com ja hem dit, el 1149 del comte Ramon Berenguer IV. Recordem que els ordes dels templers i dels hospitalers reberen, per la seva contribució a la conquesta de Lleida, la cinquena part de totes les terres de Lleida, incloent-hi esglésies, cases, castells, aigües, etc., i la facultat d'atorgar cartes de poblament eclesiàstic als repobladors de les seves terres, i el

27. Joan J. BUSQUETA RIU, "Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, i la seva època (a. 1130-1205)", a *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, a l'alba del segle XII*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1996, p. 15.

28. Text llatí a Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 223-225.

29. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 252.

dret de percebre'n delmes.³⁰ L'orde del Temple rebé la cinquena part de les terres ilerdenses, entre les quals el turó de Gardeny, un dels punts més estratègics de la ciutat. Els templers hi establiren la seva seu, ja que era un dels punts idonis per defensar-se dels atacs.

Una altra de les qüestions tractades devia ser la percepció dels delmes, que només podia recaptar l'Església, ja que l'11 d'abril de 1181 els cavallers Gombau de Ribelles, Pere de Montoliu, Ramon de Montagut i Guillem d'Albanell, molt coneguts pel senyoriu que exercien sobre les terres ilerdenses, sofriren l'excomunicació del bisbe amb motiu de rebre els delmes dels sarraïns que ocupaven els castells de Montagut i Alcarràs, els quals restituïren al bisbe Gombau de Camporrells.³¹ També el comte d'Urgell, Ermengol VIII, i la seva mare Dolça cediren, l'any 1191, al bisbe Gombau de Camporrells els delmes que rebien dels musulmans d'Aitona.³² Celestí III, acabat d'arribar al pontificat, rebé la visita personal del bisbe Berenguer, antecessor de Gombau, que li exposà la qüestió que tenia amb l'arquebisbe de Tarragona: el primer li reclamava dues esglésies que aquest retenia, la col·legiata d'Àger i Sant Victorià de Ribagorça.³³ L'abadia d'Àger, amb el temps, fou extensíssima. El comte Arnau Mir i la seva muller Arsendis, l'any 1049, donaren la vil·la d'Àger a l'abadia de Sant Pere, junt amb els delmes i les primícies dels seus habitants. Aquesta qüestió no es resolgué fins molts anys després, essent bisbe Gombau, el qual l'any 1194 envià a Roma el canonge Arnau, molt versat en els negocis en litigi.

A la butlla donada pel papa Celestí III el 2 de novembre de 1195 subjectà a la jurisdicció de Lleida la col·legiata d'Àger i el monestir de Sant Victorià de Ribagorça. Per diverses butlles sabem que el canonge Arnau va ser tot l'any 1195 a Roma, i per altres documents dirigits a l'arquebisbe de Tarragona, particularment els del 24 d'octubre i l'1 de novembre d'aquest mateix any. També sabem que l'actitud de la cúria romana era favorable a Lleida. En aquesta butlla del 2 de novembre

30. Ramon Berenguer IV era un príncep experimentat en la guerra, animat pel mateix esperit de croada que el Batallador; ingressà a l'orde del Temple i com a templer es comportà tota la seva vida. José María LACARRA, "La Reconquista y repoblación del valle del Ebro", a *La Reconquista española y la repoblación del país*, Saragossa, Escuela de Estudios Medievales, 1954, p. 61; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xv, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 113.

31. ACL, *Llibre Verd*, f. 228 i 233.

32. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 13.

33. Paul KHER, "Papsturkunden in Spanien, I: Katalonien", *Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaft zur Güttingen* (Berlín), vol. XVIII (1926), p. 538.

hi ha un fervorós elogi de Celestí III a Gombau de Camporrells, posat en relleu per Sáinz de Baranda: "*licet bone opinionis odor venerabilis fratris nostris G. Ilerdensis episcopi, et nomen iam pridem ad nos usque pervenerint et communis fama.*"³⁴

Coneixem, també per una altra butlla del 27 de juny de 1196, la concessió per a la celebració a la seu de Lleida dels oficis divins a porta tancada, sense tocar les campanes i amb l'exclusió dels excomunicats, com si s'hagués llençat un interdicte contra aquesta ciutat.

Una altra de les qüestions amb les quals s'enfrontà el bisbe Gombau de Camporrells amb el legat Gregori de Sant'Angelo fou la promoguda pel bisbe d'Osca en relació amb els límits de les seves diòcesis. Osca pretenia estendre la seva diòcesi fins al riu Cinca, i Lleida fins a Alcanadre, amb Alquézar inclosa.³⁵ Aquest problema no se solucionà fins que ambdós bisbes anaren a Roma a entrevistar-se amb el papa Celestí III,³⁶ encara que la qüestió no quedà del tot solucionada fins a la sentència que donà Innocenci III el 27 de maig de 1203, per la qual definitivament Barbastre seria d'Osca, mentre que Bielsa, Gistaín, Pertusa, la Perdiguera, Adahuesca, Peralta de Alcofea i altres llocs de la línia del Cinca foren lliurats a Lleida.³⁷

És molt possible que també prescriguessin sobre els sacraments, concretament sobre el baptisme i el matrimoni, ja que el capítol de Lleida, en un acord del 17 de juliol de 1191, establia que aquests sacraments només podien ser celebrats a la catedral. Aquesta decisió obeïa a la voluntat que els fidels visitessin més la seu, edificada "*in montis celsitudine*" de la Suda,³⁸ lloc de residència dels clergues de la catedral i dignitats de l'Església, i on els clergues fruien d'immunitats extraordinàries i privilegis que els feien invulnerables, fet que, sens

34. Paul KHER, "Papsturkunden in Spanien, I: Katalonien", *Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaft zur Göttingen* (Berlín), vol. XVIII (1926), p. 566.

35. També hi ha una carta dels bisbes de Tarassona i Calahorra que relata les disputes entre els bisbes de Lleida i Osca que procedeix del *Llibre Verd* de l'Arxiu Capitular de Lleida. Es considera del temps dels gots i tracta sobre els límits primitius de la diòcesi de Lleida; citat per Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 284-286 i 126-127.

36. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno*, vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 16; Ferran VALLS I TABERNER, "Notes sobre la legislació eclesiàstica provincial que integra la compilació canònica tarraconense del Patriarca d'Alexandria", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XI (1935), fasc. 1-2.

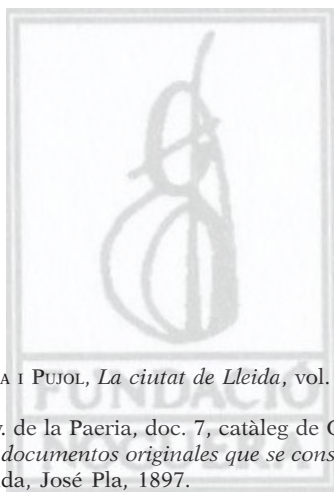
37. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 333.

38. ACL, *Llibre Verd*, f. 25.

dubte, fou motiu de plets entre el poder eclesiàstic i el Consell de la ciutat.³⁹

El març de 1191, el monarca Alfons el Cast concedí als ilerdencs un nou privilegi en virtut del qual tenien dret a transitar lliurement pels carrers i places de la ciutat i es prohibia obstaculitzar-los el trànsit, al mateix temps que facultava la ciutat a poder posar tributs per tal de satisfer les necessitats del Comú.⁴⁰ Amb això, Lleida es desprenia d'una trava feudal que persistia a pesar de les llibertats atorgades a la carta de poblament. Això també degué ocasionar alguns conflictes amb el clergat, ja que aquest no admetia pagar tributs al braç secular.

L'any 1193, Pere de Coma es lliurava en persona i béns al bisbe, a l'Església i a l'obra de la seu. A canvi, Gombau de Camporrells i el capítol de la seu el rebien com un membre més. A partir d'aquestes dades, s'accepta que l'any 1193 el projecte de la seu ja estava en marxa.

39. Josep LLADONOSA I PUJOL, *La ciutat de Lleida*, vol. I, Barcelona, Barcino, 1955, p. 87-88.

40. AML, arm. priv. de la Paeria, doc. 7, catàleg de Gras, a Rafael GRAS D'ESTEVA, *Catálogo de los privilegios y documentos originales que se conservan en el archivo reservado de la ciudad de Lleida*, Lleida, José Pla, 1897.

CONCILI ILERDENSE DEL 1229. CONCILI PER A L'APLICACIÓ DE LES NORMES CANÒNIQUES AL DRET DE LLEIDA

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1229¹

Introducció

Al segle XIII, la ciutat de Lleida experimentà una evolució cap a una organització municipal efectiva que, de manera lenta i laboriosa, cristal·litzà positivament a través d'un conjunt de circumstàncies que responien a la marxa de la societat europea. La concessió del privilegi del Consolat, atorgat l'any 1197 pel rei Pere I "als prohoms de Lleida, tant presents com futurs, i a tot el poble, tant major com menor, en tots els drets per a governar-la, llevada la fidelitat deguda al rei, al comte d'Urgell i als seus castellans",² donà força legal al municipi de Lleida. El nou fur autoritzava el municipi a defensar les seves persones i béns i quedava establert el fet del famós privilegi de "defensa i bandera" que permetia a qualsevol lleidatà, en cas d'ofensa o d'atac a

1. Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 65-127. El proemi assenya-la que, després de la compilació del 1330, no s'acostumava a conservar els manuscrits anteriors, ja que celebrat el Concili de Lleida del 1229 perderen vigència els decrets dels antics concilis tarraconenses, en ser superats per la reforma general que operà dins de l'Església catòlica amb el Concili IV del Laterà. Tanmateix les constitucions del concili provincial de Lleida ompliren la vida canònica catalana dels segles XIII i XIV, i foren l'eix sobre el qual giraren els futurs concilis provincials i els sínodes diocesans d'aquelles dues centúries, ja que sovint se citaven com a font d'autoritat en la nova legislació conciliar. Normalment eren decrets donats per un legat de la Santa Seu (Jean d'Abbeville); Antonio GARCÍA Y GARCÍA *et al.*, *Catálogo de los manuscritos jurídicos de la Biblioteca Capitular de la Seo de Urgel*, la Seu d'Urgell, 2009.

2. Josep Maria FONT I RIUS, "Orígenes del régimen municipal de Cataluña", a *Cartas de población y franquicia de Catalunya*, Madrid, Barcelona, Escuela de Estudios Medievales, Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1969, p. 413; Josep LLADONOSA I PUJOL, *La ciutat de Lleida*, vol. I, Barcelona, Barcino, 1955, p. 294.

mans de qualsevol senyor o poderós, prendre represàlies en els seus béns o persona. A partir d'aquest moment, l'estructura del municipi anà creixent amb noves concessions, com per exemple la imposició de tributs.

Tots aquests privilegis, concessions, costums escrits, així com els no recollits en cap escriptura o codi, foren recopilats a les Consuetudines Ilerdenses per Guillem Botet l'any 1228.³ Els elements principals que integren aquest codi són la carta de poblament i els privilegis reials, els costums escrits, estatuts i bàndols dictats pels cònsols i els costums no escrits amb indicacions finals respecte de la corresponent aplicació dels Usatges i de les lleis godes i romanes.⁴ Constituïen un cos legislatiu peculiar i, després dels Usatges, es convertiren en el codi de lleis més antic de Catalunya, amb una vigència de sis-cents anys (fins al segle XIX). Foren un riquíssim conjunt normatiu, equitatiu i afavoridor de la convivència, tal com assenyalaven els mateixos estatuts fundacionals de l'Estudi General, al seu títol III.⁵ El govern de la ciutat, en aquesta època, es trobava a mans dels juristes i els mercaders, base de la petita burgesia lleidatana. La ciutat experimentà un creixement econòmic basat sobretot en l'economia agrària i el desenvolupament mercantil i manufacturer, especialment del sector tèxtil, igualment afavorit per l'obtenció del control i la propietat de les aigües. Cal destacar la presència continuada del rei Jaume I, que la dotà d'una bona part dels privilegis corresponents a una ciutat reial. En aquesta ciutat es va desenvolupar el Concili ilerdense del 1229, els documents del qual seran tan importants o més que les

3. Ferran VALLS I TABERNER, "Las Consuetudines Ilerdenses y su autor Guillermo Botet", *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. XIX (1913), p. 15-21; AML, *Llibre Verd Petit*, f. 69r-92v; ACL, arm. L, caixa M, pergami de 164 f., 334 x 225 mm, escrit a dues cares, del segle XIV, títol del dors: *Usatici et Consuetudines Cathalonie et Constitutiones Provinciales et Sinodales*. El text de les Consuetudines Ilerdenses es troba a les p. 123-133; Joan J. BUSQUETA RIU, *Els Costums de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1997; Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 92-95.

4. Ferran VALLS I TABERNER, "Las Consuetudines Ilerdenses y su autor Guillermo Botet", *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. XIX (1913), p. 15-16.

5. El text diu: "Pel que fa als Costums de Lleida, que són equitatius i que, com que se sap, afavoreixen la nostra convivència i l'interès dels estudiants, el rector els pot admetre a l'hora de resoldre causes o conflictes relatius als estudiants laics"; Joan J. BUSQUETA RIU, "Ciutat i Universitat en els Documents de l'Arxiu Municipal: una introducció", a *L'Estudi General de Lleida. Ciutat i Universitat en els documents de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 2000, p. 15; Joan J. BUSQUETA RIU (ed.), *Llibre de les Constitucions i Estatuts de l'Estudi General de Lleida. Els Estatuts Fundacionals, 1300*, Lleida, Universitat de Lleida, 2000, p. 98; Arxiu Capítular de Lleida, calaix 151, lligall 5.

Consuetudines Ilerdenses per a conèixer la vida de Lleida a la primera meitat del segle XIII.

El dret canònic tingué una influència notable sobre el dret de Lleida.⁶ S'observa que els bisbes de la Tarraconense preferien celebrar els seus concilis provincials a Lleida, en relació amb altres ciutats més importants com Barcelona, Saragossa o Tarragona. Aquest fet s'atribueix a la posició geogràfica central de la ciutat del Segre respecte a les terres de la Corona d'Aragó.

En aquests temps, l'Església i el clergat es trobaven a la península Ibèrica en un estat de decadència general, segons el diagnòstic del legat pontifici Jean d'Abbeville, causat pel descuit quasi complet del compliment de les normes del Concili IV del Laterà.⁷ Per això, els decrets dels concilis de Valladolid del 1228 i de Lleida del 1229, sobre determinats temes, es prengueren sovint del text del Concili IV del Laterà.⁸ El clergat hispànic, tal com el va trobar el legat, era incontinent, en una majoria il·letrat i totalment aliè a la disciplina dels concilis i sínodes de l'Església. En altres aspectes, el comportament del clergat no diferia gaire de la resta. La clau mestra per a la reforma que utilitzà el legat fou el reforç de la celebració dels concilis provincials i dels sínodes diocesans. El coneixement de l'amplitud de la resistència a la reforma fou certament la causa que el legat donés ordres respecte a celebrar més freqüentment els sínodes, reforma prescrita pel Concili IV del Laterà, pres pels pares conciliaris com a exemple i objectiu en la redacció del contingut dels canons dels concilis de Valladolid del 1228 i de Lleida del 1229, ambdós presidits pel legat de la seu apostòlica Jean d'Abbeville.

El Concili ecumènic IV del Laterà tenia com a objectius fonamentals la reforma de l'Església universal i la llibertat de Terra Santa, fet que es dedueix d'una carta que el papa Innocenci III dirigí als bisbes d'Occident i d'Orient el 18 d'abril de 1213. Deia:

Dos cosas me interesan sobre todo: la reforma de la Iglesia universal y la libertad de Tierra Santa. No puede diferirse por más tiempo la

6. Eduardo de HINOJOSA, "La admisión del Derecho romano en Cataluña", *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras* (Barcelona), vol. x (1910), p. 209-221.

7. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 330 per al canó 1 del Concili ilerdense del 1229; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 324-328 per al Concili de Valladolid del 1228.

8. Text en llatí del Concili IV del Laterà, canó 21, a Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 245.

*gestión de estos dos asuntos. Siguiendo el ejemplo de los Padres antiguos, me he decidido a convocar un concilio general, que reformará las costumbres, destruirá las herejías, establecerá la paz, protegerá la libertad, dictará sabias ordenanzas para el alto y bajo clero y ganará, finalmente, a los príncipes y pueblos cristianos para la causa de la Tierra Santa.*⁹

Després d'unes gestions preparatòries laborioses i fecundes, l'11 de novembre de 1215 se celebrà solemnement l'obertura de la gran assemblea conciliar on estarien representades més de quatre-centes diòcesis d'Occident i d'Orient. Hi concorregueren més de vuit-cents abats, els ambaixadors d'Alemanya i Constantinoble i els reis de França, Anglaterra i dels regnes hispànics i altres nacions cristianes. Es condemnaren els errors teològics dels albigesos, així com els dels ordes dels trinitaris de Joaquim de Fiore i d'Amary de Brennes. Però el més important de tot no fou el dogma, sinó l'obra reformadora de costums d'ordre moral i disciplinari. Les nou desenes parts dels seus setanta cànons són de caràcter organitzatiu, i constitueixen la base de la disciplina eclesiàstica moderna, plasmada en l'actual dret canònic. Segons l'opinió del pare Antonio García y García, aquestes constitucions lateranenses són fruit del treball personal d'Innocenci III realitzat en gran part abans que el concili comencés, ja que és molt versemblant que es plantegés les normes de reforma de l'Església des dels inicis del seu pontificat, com ho testimonien dues cartes de l'any 1199 que dirigí a l'emperador d'Orient, Aleix Comnè, i en la resposta de l'emperador al papa.¹⁰

Fou una de les temptatives més importants de reforma de l'Església medieval. De fet, suposà l'inici d'una nova etapa en la història del dret canònic, en manar preceptivament la celebració anual de concilis particulars a cada província eclesiàstica i de sínodes a cada diòcesi.¹¹ Així ho expressa el canó 6:

Según es notorio que fue instituido por los santos padres, no dejen los metropolitanos de celebrar cada año con sus sufragáneos concilios provinciales, en los cuales traten con diligencia y con el

9. Text d'acord amb la traducció castellana d'Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "El Concilio IV Lateranense y la Península Ibérica", a *Iglesia, sociedad y derecho*, vol. II, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1987, p. 187-188; text en llatí a Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 227.

10. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 209.

11. Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 70.

*temor de Dios el modo de corregir los excesos y de reformar las costumbres, sobre todo por lo que al clero se refiere, releyendo las reglas canónicas y especialmente las que han sido establecidas en el concilio general, para que las hagan observar, infligiendo a los transgresores la debida pena.*¹²

El mateix cànon, per tal de culminar el seu propòsit, expressa les mesures adoptades amb aquestes paraules:

*Pero para que esto pueda eficazmente cumplirse establezcan (los metropolitanos) por todas y cada una de sus diócesis personas idóneas, esto es, prudentes y honestas, las cuales durante todo el año simplemente y de plano, sin jurisdicción alguna, solícitamente investiguen lo que merezca la corrección o reforma y lo denuncien con fidelidad al metropolitano, a los sufragáneos y a los otros en el concilio subsiguiente, según conviene al bien común y a la honestidad; y lo que determinen háganlo observar, publicándolo anualmente en los sínodos episcopales que deben ser celebrados en cada diócesis. Y quienquiera que menospreciare cumplir esta saludable disposición, quede suspenso de sus beneficios y de la ejecución de su oficio, hasta que sea perdonado según el arbitrio de su superior.*¹³

Uns visitadors havien de recórrer les arxidiòcesis per investigar tot allò relatiu a la reforma dels costums. De fet, l'observança de la freqüència anual era utòpica, però la seva observança o inobservança fou un dels signes més eficaços de reforma de les esglésies locals de l'edat mitjana.

Referent al text dels cànons del Concili ilderdense del 1229, en relació amb el Concili IV del Laterà i sobre la celebració dels concilis i sínodes, el cànon 2 —igual que el cànon 1 del Concili de Valladolid del 1228—¹⁴ estableix:

12. Text d'acord amb la traducció castellana d'Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 211-112; text en llatí del Concili IV del Laterà, cànon 6, a Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 236.

13. Text d'acord amb la traducció castellana d'Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 211-112; Text en llatí del Concili IV del Laterà, cànon 6, a ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 236-237.

14. Concili de Valladolid del 1228, cànon 1, vegeu Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 324-325.

*Guárdese sobre todo la constitución relativa a la celebración de concilios provinciales y sínodos diocesanos establecidos saludablemente para la corrección y reforma de las costumbres, sin que por negligencia u otro motivo dejen de celebrarse.*¹⁵

La previsió sobre qui i quan s'ha de celebrar l'assemblea ve concretada al cànon 3:

*En la Provincia Eclesiástica Tarraconense se celebrará el concilio provincial en la Dominica denominada Jubilate,¹⁶ y el diocesano a lo menos una vez al año, en las fiestas de San Lucas.¹⁷ Estando ausente el obispo, o impedido, provea por quien o quienes deba celebrarse el sínodo; y en sede vacante los Arcedianos celebren los particulares en sus arcedianatos, o cuiden de ello el Prior o Cabildo, o la persona que haya asumido la jurisdicción, y esto bajo las penas establecidas en el concilio general.*¹⁸

El Concili de Valladolid estableix el mateix al seu cànon 1, amb idèntiques paraules, encara que mana que la celebració del sínode es faci dues vegades a l'any, una el dia de Sant Lluç i l'altra en diumenge. És de suposar que en ser un dels primers concilis que Jean d'Abbeville presidí en arribar a la península Ibèrica, n'endurí les mesures, ja que tenia la idea preconcebuda que el clergat ibèric era nefast, a jutjar per les seves crítiques, i que tenia necessitat de pressions constants des de dalt per acceptar el nou sistema de vida nat de la reforma. I, certament, el coneixement que tenia sobre la resistència del clergat ibèric a la reforma fou la causa que el legat donés tota classe d'ordres respecte a la major freqüència en la celebració dels sínodes que la prescrita al Concili IV del Laterà: "*Una sola reunión anual no sería suficiente. Las diócesis castellanas necesitaban dos al año, y las aragonesas una por lo menos.*"¹⁹ En efecte, els trenta-set cànons del Concili

15. Text d'acord amb la traducció castellana de Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 162; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 330.

16. El tercer diumenge després de Pasqua de Resurrecció.

17. El dia 18 d'octubre.

18. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 330; text en llatí a Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 236. Prescriu l'obligació de celebrar el sínode diocesà provincial anualment i determina la pena de privació de l'ofici i del benefici per a aquells que incompleixin la norma.

19. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 28.

ilerdense del 1229 són un ressò fidedigne, i altres vegades l'extracte, dels setanta que redactaren i aprovaren els pares del Concili IV del Laterà. Les seves frases són, amb freqüència, calcades al peu de la lletra i, segons es veu, preparades personalment pel legat pontifici, després d'haver passat catorze anys des de l'aprovació feta pel Laterà amb pocs resultats tangibles. Així ho expressa el cànon 1 del Concili ilerdense del 1229: "*Obsérvense con toda puntualidad las disposiciones del sagrado concilio general, es decir del cuarto de Letrán, que en una mayor parte estaban en el olvido.*"²⁰ De la mateixa manera s'expressa el Concili de Valladolid del 1228 al cànon 1. L'objectiu establert en aquest cànon 1, sobre la urgència del compliment dels canons del Laterà, es reforça en finalitzar el Concili ilerdense del 1229 mitjançant una carta que des de Tudela, l'1 de maig del mateix any, envia l'arquebisbe de Tarragona donant l'ordre de complir els decrets del Concili de Lleida.²¹

Per a evitar que els canons d'aquest concili lleidatà no quedessin en no-res, el legat Jean d'Abbeville en confià l'execució, de manera solemne, a Aspàreg de la Barca,²² arquebisbe de Tarragona, amb aquestes paraules:

Os mandamos con la autoridad de que gozamos, que en virtud de obediencia y bajo pena de suspensión, mandándolo con toda firmeza y rigor, que observando vos mismo humildemente estas constituciones, hagáis sean inviolablemente observadas en todos los pormenores y en todo detalle por los otros con el rigor que conviene, no condescendiendo en modo alguno con nadie en esta parte. Si en el cumplimiento de las anteriores constituciones estuvierais

20. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 330.

21. Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 71.

22. Aspàreg de la Barca (1215-1233), originari de Montpeller i parent proper de la reina Maria, la mare de Jaume I, era bisbe de Pamplona. Es valgué dels cartoixans d'Escaladei per a predicar contra els valdesos, doctrina força estesa a Catalunya. Durant el seu pontificat, rebé la visita del legat Jean d'Abbeville, antic monjo cluniacenc, que l'any 1227 fou enviat pel papa Gregori IX a les províncies eclesiàstiques de la Península per tal d'impulsar-hi la implantació de les reformes del Laterà. Feia poc que havia estat nomenat cardenal bisbe de Santa Sabina i, per això, és conegut com "Joan de Sabina"; Josep RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 40; Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 70.

*notablemente negligente, cosa que no creemos, podréis tener con razón la pena de suspensión expresada más arriba.*²³

L'arquebisbe tarraconense Aspàreg no menyspreà aquest manament rebut de part del legat, ja que, al proemi que va manar posar a les constitucions d'un altre concili que ell presidí a Tarragona el 1230, manifestà:

*Sea a todos manifesto que Nos Spárago, por la divina misericordia arzobispo de Tarragona, por el mandato y autoridad del Rdm. Padre y Señor Juan por la gracia de Dios obispo de Sabina, en otro tiempo legado de la Sede Apostólica, celebrando un concilio en la Iglesia general de Tarragona, en las calendas de mayo*²⁴ *del año 1230 de la Encarnación del Señor, con la intervención de los venerables Hermanos G. de Vich, P. de Tortosa, G. de Huesca, B. de Barcelona, obispos y los procuradores de otros obispos de la Provincia Eclesiástica Tarraconense.*²⁵

Deu anys després de la celebració del Concili ilerdense del 1229, el successor d'Aspàreg de la Barca, Pere d'Albalat, encara tornà a manar el compliment dels canons de Jean d'Abbeville als bisbes sufraganis en la introducció de les constitucions del concili tarraconense que ell presidí,²⁶ que diu així:

*Nos Pedro, por la misericordia divina arzobispo de Tarragona, reunido un concilio provincial tarraconense el día cuarto antes de las calendas de mayo*²⁷ *del año del Señor 1239, estando presentes los venerables hermanos obispos de Barcelona, Tortosa, Urgel, Vich, Huesca y Lérida, trayendo a la memoria las constituciones del venerable Padre Juan de Sabina, obispo de buena memoria, legado de la Sede Apostólica, mandamos que, después de su publicación, estas mismas sean observadas.*²⁸

23. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 342.

24. L'1 de maig.

25. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 348.

26. Concili de Tarragona del 1239. Les disposicions d'aquest concili es troben a Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 37-40, amb una breu introducció a les pàgines 34-36.

27. El 28 d'abril.

28. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 349-50.

Encara després, l'any 1246, essent el papa Innocenci IV a Lió, firmà un rescripte pel qual reprovava als bisbes de la Tarraconense que trobessin algun remei a les sentències de suspensió i excomunicació en les quals havien caigut alguns clergues en cohabitar amb concubines i altres per acaparar més d'una dignitat, tot això contra la prohibició del bisbe Joan de Sabina, legat de la seu apostòlica. Al final del rescripte, deia: "*Dado en Lyon, el día 13 antes de las calendas de septiembre,*²⁹ *en el año tercero de nuestro pontificado.*" Cinc anys després, el cardenal Gil, legat de la Santa Seu, tornava a contestar, des de la ciutat de Gènova, als bisbes tarraconenses sobre el mateix assumpte, conseqüència indirecta de l'acció del bisbe Joan de Sabina, quan desenvolupà l'ofici de legat per reformar els costums de l'Església i, sobretot, els dels clergues.

Les constitucions del Concili provincial de Lleida, molt similars a les del Concili celebrat a Valladolid en obeir unes mateixes normes disciplinàries i en haver-les d'aplicar a tots els llocs i haver de corregir els mateixos abusos, ompliren la vida canònica catalana dels segles XIII i XIV, i van ser l'eix sobre el qual van girar els futurs concilis provincials i els sínodes diocesans, ja que sovint eren anomenats com a fonts d'autoritat en la nova legislació conciliar. Després del Concili ilerdense del 1229, quedaren sense cap influència els decrets dels antics concilis tarraconenses. Més encara, les seves constitucions, en ser donades per un legat de la Santa Seu, foren considerades dret principal. Així ho demostren les constitucions del concili provincial celebrat a Girona, sota la presidència del legat Pedro de Luna, i en especial la constitució *Speciosus forma*; la constitució *Ut animarum* del concili presidit per l'arquebisbe Ferran de Loaces de Barcelona l'any 1564, que declarava la vigència de les normes del Concili ilerdense del 1229, i l'arquebisbe Terès al segon concili del 1591. Quan es compilà per segona vegada el dret de les constitucions provincials tarraconenses al concili presidit pel cardenal Oria l'any 1555, les constitucions del cardenal Joan de Sabina a Lleida foren encartades com a dret positiu, malgrat que s'hi havien omès totes les altres constitucions conciliars derogades en la compilació del 1330. Així, la permanència de les constitucions del Concili de Lleida del 1229 és indiscutible, excepte les poques que passaren a l'última part de les edicions oficials que "*ex variis titulis exceptae inutiles ae superfluxe visae sunt ex decreto concilii provincialis celebrati anno 1592, in quo antiquorum constitutionum selectio fuit facta.*"³⁰

29. El 19 d'agost.

30. Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 72.

Del Concili provincial de Lleida del 1229 es coneixen els següents manuscrits: manuscrit 2119, del segle XIV, de la Biblioteca del Capítol catedralici de la Seu d'Urgell;³¹ manuscrit 588 de la Biblioteca Provincial Universitària de Barcelona,³² de la segona meitat del segle XIII; manuscrit A-349 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona,³³ de mitjan segle XIII; manuscrit 187 de l'Arxiu de la Catedral de Tortosa,³⁴ del segle XIV; manuscrit T-119 de l'Arxiu Diocesà de Girona,³⁵ de la primera meitat del segle XIV; manuscrit sense catalogar de la col·legiata de Sant Feliu de Girona,³⁶ de la segona meitat del segle XIV; manuscrit 4670-A de la Biblioteca Nacional de París,³⁷ del segle XIV; manuscrit 169, conegut com el *Llibre de la Cadena*, de l'Arxiu Capitular de Barcelona,³⁸ de finals del segle XIV; manuscrit *Constitutiones Tarraconenses*, no catalogat, de l'Arxiu Capitular de Barcelona;³⁹ manuscrit 54 de l'armari de la Pro-

31. Amb noranta-cinc folis, amb paper de dimensions irregulars, 285 × 225 mm. Als f. 2r-10v es llegeix: "Jean de Abbeville, Constitucions del Concili Legatí de Lleida de 1229. *Inc Hec sunt constitutiones a domino Jacobo (recte: Johanne) episcopo Sabinensi apostolice sedis legato in concilio Ilerdensi edite, Animarum languoribus qui ex sacrarum constitutionum; des, ad fraternam societatem ordinis observanciam revertantur. Hic finiunt constitutiones domini Sabinensis.*" Segueix (f. 10rv): "Littera legati (marg) Venerabili in Christo patri Dei Gracia archiepiscopo et dilectis filiis preposito et capitulo Tarraconensi I, eiusdem permissione Sabinensis episcopus apostolice Sedis legatus salutem in Domino. Accedentes ad vestram ecclesiam visitationis causa; des, sub interminatione anathematis a vobis precipimus; des, sub interminatione anathematis a vobis precipimus observari. In cuius rei testimonium presents litteras vobis destinamus sigilli nostri presencia roboratas" (f. 11rv en blanc); vegeu Antonio GARCÍA Y GARCÍA *et al.*, *Catálogo de los manuscritos jurídicos de la Biblioteca Capitular de la Seo de Urgel*, la Seu d'Urgell, 2009.

32. Les constitucions d'aquest concili vénen inserides als f. 43-47. El seu bon estat de conservació, la claredat de la lletra i l'antiguitat del manuscrit fan que s'hagi escollit com a text base d'aquesta edició. Per raó de la seva procedència ripollenca, es designa com a MS R.

33. Presenta una lletra molt descuidada. Les constitucions d'aquest concili es troben als f. 1-6r. Malgrat que és la còpia més antiga de les que es conserven, la defectuosa transcripció denota que fou feta per una persona desconeixedora dels conceptes juridicocanònics, per la qual cosa no és apta com a manuscrit bàsic de l'edició, però s'hi col·loca designant-lo MS B.

34. Les constitucions del Concili de Lleida són als f. 2-12. En l'edició crítica és designat com a MS D.

35. Aquestes constitucions estan inserides als f. 1-9, amb lletra vulgar instrumental. El trobem a l'edició designat com a MS G.

36. Les constitucions del Concili de Lleida vénen inserides als f. 118-222r, amb lletra llibreria. A l'aparell crític d'aquesta edició figura com a MS F.

37. Procedent de la Biblioteca Colbertina, amb lletra del segle XIX, conté algunes constitucions incompletes del Concili de Lleida del 1229, així com la preliminar de la 3-9, 13, 23, 28, 30 i 36.

38. El text està molt descuidat i sembla ésser de finals del segle XIV. El Concili de Lleida del 1229 es troba als f. 73-76. Figura a l'edició com a MS C.

39. Al lloc porta el títol *Constitutiones Tarraconenses*. Les constitucions del Concili de Lleida del 1229 estan transcrits als f. 141-149r, amb lletra de molt avançat el

víncia a l'Arxiu Metropolità de Tarragona,⁴⁰ del segle xv, i els *Papers de Villanueva*, de la Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història de Madrid,⁴¹ del segle xix.

Convocatòria i cronologia

Poques són les notícies que del Concili ilerdense del 1229 ens donen les grans col·leccions de concilis, com ara Mansi, Labbe o Harduino. Si Aguirre o Villanuño haguessin vist les constitucions sinodals de Tarragona de Jerónimo de Aurea, impreses a Barcelona l'any 1557, o les dels arquebisbes Antoni Agustí i Joan Terès que s'imprimiren a Tarragona els anys 1580 i 1593, respectivament, haurien donat una notícia lògica d'aquest concili.⁴² Poques són també les notícies que en dona la *Marca Hispànica*, que es limita a dir:

En el año 1229, cuatro días antes de las calendas de abril, Juan, obispo de Sabina, legado de la Sede Apostólica, celebró un concilio provincial en la ciudad de Lérida, en el cual intervinieron con él Spárago, arzobispo de Tarragona; Berenguer, obispo de Barcelona; Guillermo de Gerona; Poncio de Tortosa y García de Huesca, con muchos abades y otros prelados de las iglesias. [...] En él se dieron muchos decretos relativos a la disciplina eclesiástica. Después de celebrado el Concilio, el mismo legado dio ciertos estatutos para la recta administración de la Iglesia en Barcelona. Mas, al volver

segle xv. Seguí literalment el *Llibre de la Cadena*. No s'insereix l'edició crítica, limitada als textos dels segles xiii i xiv.

40. En pergamí. Les constitucions d'aquest concili foren transcrits al final del còdex, ja al segle xv.

41. Lligall 61, f. 159-170. Escrit a principis del segle xix, seguí el text d'aquest concili segons el manuscrit dels agustins de Barcelona, col·lacionat amb altres dels carmelites de Lleida i amb algunes notes referents a un manuscrit de Girona que resulta ésser del segle xiv, enumerat en quart lloc. Les edicions són bastant nombroses, tant les oficials com les privades, encara que aquestes últimes són incompletes. El text, revisat per Antoni Agustí a la segona de les edicions oficials de les constitucions dels concilis provincials de Tarragona feta basant-se en els textos de l'Arxiu Metropolità, fou reproduït a les dues edicions posteriors de Joan Terès (1593) i Costa i Borràs (1866) i es convertí, en certa manera, al text *vulgata* del nostre dret canònic provincial. Les constitucions del Concili de Lleida del 1229 són designades amb la lletra A.

42. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 162; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 329.

*a Roma, se llevó consigo a Raimundo de Peñafort y lo recomendó con los mejores informes al papa Gregorio.*⁴³

Tots devien desconèixer les constitucions de la província eclesiàstica Tarraconense editades pels arquebisbes Antoni Agustí i Joan Terès, en les quals es troben els cànons d'aquest concili. Pedro Sáinz de Baranda ha recollit el text de les constitucions tarraconenses publicades per Joan Terès l'any 1593 a la mateixa ciutat de Tarragona, a la impremta de Felip Roberto.⁴⁴

L'any 1227, el papa Gregori IX envià un legat pontifici a les províncies eclesiàstiques de la península Ibèrica amb l'objectiu d'impulsar la implantació de les reformes del Laterà. Aquest legat fou Jean Halgrin d'Abbeville, de nacionalitat francesa, pertanyent a la diòcesi d'Amiens, famós per la seva doctrina i les seves virtuts; antic monjo cluniacenc i prolífic escriptor, havia estat nomenat feia poc cardenal i bisbe de Sabina, i inicià la seva gestió des del ponent de la península Ibèrica per acabar a la província eclesiàstica Tarraconense. Després de visitar la ciutat de Saragossa, el cardenal legat convocà el Concili provincial de la ciutat de Lleida, que finalitzà el 29 de març de 1229.⁴⁵ Presidit pel cardenal Joan de Sabina, els assistents al concili els coneixem gràcies a la introducció de les actes que ens queden d'aquella gran assemblea sagrada de la metròpoli tarraconense:

*Nos, Juan, por la gracia de Dios obispo de Sabina, legado de la Sede Apostólica, al celebrar el Concilio provincial en esta ciudad de Lérida, estando presentes y con la asistencia de los venerables en Cristo Padres, S. Arzobispo de Tarragona, B. de Barcelona, G. de Gerona, G. de Vich, P. de Urgel, B. de Lérida, P. de Tortosa y G. de Huesca, y además muchos abades y otros superiores de la Provincia Eclesiástica Tarraconense, en el año del Señor 1229, en 29 de marzo, dimos las siguientes constituciones u ordenanzas.*⁴⁶

43. S. BALUZIUS, *Marca Hispánica*, 4. Citat i traduït al castellà per Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 162; Matías de VILLANUÑO, *Summa Conciliorum Hispaniae*, vol. III, Madrid, 1785, p. 149-150.

44. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 162.

45. Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 70.

46. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 329-330.

A les actes conciliars, com s'observa, només hi figura de manera expressa el legat pontifici. Però, en constar-hi les inicials dels altres assistents, no és gens difícil descobrir els noms i cognoms dels bisbes mitjançant altres documents que ells mateixos signaren a les seves diòcesis. Per a Baluzius i Sáinz de Baranda, sobre la base dels corresponents episcopologis, es dedueix la presència dels següents personatges: Aspàreg de la Barca,⁴⁷ arquebisbe de Tarragona, i els bisbes sufraganis Guillem de Cabanelles de Girona, Berenguer de Palou de Barcelona, Guillem de Tavertet de Vic, Pere de Puigverd de la Seu d'Urgell, Berenguer d'Erill de Lleida, Ponç de Torroella de Tortosa i García de Gúdal d'Osca, a més de molts abats⁴⁸ i altres prelatos de la província eclesiàstica Tarraconense. No hi ha notícia de l'assistència d'altres sufraganis de Saragossa, Pamplona, Calahorra i Tarassona, ni se sap si enviaren procuradors al concili. De l'arquebisbe de Tarragona, Antoni Agustí, en diu:

*Spárago o Apárago, de sobrenombre Barca, francés, el cual el rey don Jaime I llama tío materno, había sido antes obispo de Pamplona. En su tiempo, el obispo de Sabina legado de la Sede Apostólica bajo el pontificado de Honorio III, el 29 de marzo del año de Cristo 1229, en el Concilio de Lérida dio muchas constituciones. Además del metropolitano las suscribieron los obispos de Barcelona, Gerona, Vich, Urgel, Lérida, Tortosa y Huesca. Luego, en el año próximo, en Tarragona, Spárago tuvo un concilio el primero de mayo. Este es el principio de las constituciones que en este libro se contienen. Conste que murió el 2 de marzo del año 1233 del nacimiento de Cristo. Es tradición que se sentó dieciocho años en su Sede, a partir de la muerte del último obispo Ramón.*⁴⁹

47. El nom d'aquest arquebisbe, segons els documents, és imprecís: Asparagus, Sparagus, Spargus, Spergus, en textos llatins; Espàrec, Espàreg, Aspàrec, en català. També podia ser Esparc o Sparc.

48. L'assistència de molts abats al Concili provincial del 1229 mostra l'interès que posaven en la reforma sorgida de les constitucions del Concili del Laterà del 1215, concretament dels canons 12, 55, 57-61 i 63-64, redactades pel mateix Innocenci III. Fins a principis del segle XII, la major part dels monestirs de monjos eren independents de qualsevol altra autoritat monacal superior; i només quedaven a subjecció de la Santa Seu, fet que donava lloc a una impressionant multiplicitat d'orientacions; Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 217; Antoni M. TOBELLÀ i Anscari MUNDÓ, "Documents del primer segle de la Congregació Claustral Tarraconense", *Analecta Montserratensia*, vol. X (1964), p. 399-455.

49. D'acord amb la traducció castellana de Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850,

En una cosa s'equivocà el savi Antoni Agustí, quan diu que Joan, bisbe de Sabina, fou legat pontifici sota Honori III i que durant el seu pontificat presidí el Concili de Lleida, ja que del 1227 al 1241 fou Gregori IX, el vell i enèrgic cardenal Ugolino, qui ocupà la seu pontificia i qui nomenà Jean d'Abbeville legat de la Santa Seu. És molt probable que hi assistís el rei Jaume I el Conqueridor, ja que aquells dies era a Lleida. Del que no hi ha dubte és de l'assistència de sant Ramon de Penyafort, que formava part del seguici del legat pontifici en qualitat de penitenciari. Les facultats del cardenal bisbe de Sabina eren amplíssimes, i encara en plena legislació havien estat augmentades pel papa Gregori IX en la butlla de 28 de gener d'aquell mateix any.⁵⁰

Berenguer d'Erill, bisbe ilderdense natural de Saidí, pertanyia certament a l'orde benedictí i devia ser fidel acompanyant del rei Jaume I, a qui segueix fins a Peníscola, Borriana, Cullera i Montcada en la conquesta de València. Fill d'un noble llinatge del Pallars, l'any 1232 publicà unes constitucions que eren una actualització de la *Constitució fonamental*, també coneguda com a *Ordinatio Ecclesiae Ilerdensis*, del 1168.⁵¹

Hefe i Leclercq no dubten a afirmar que es tracta d'un concili de molta importància, ja que els cànons tenen una gran similitud amb els de Valladolid del 1228. Es promulgaren les constitucions amb trenta-set cànons o capítols que tracten de corregir els abusos i desordres del

p. 162; Josep Maria PONS GURI i Tomàs NOGUER, "Constitucions Sinodals de Girona de la primera compilació", *Anales Instituto Estudios Gerundenses* (Girona), vol. XVIII (1966-1967), p. 13-15.

50. Josep M. PONS GURI, "Constitutiones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 71.

51. Quan fou proclamat bisbe, era abat de Saidí i religiós benedictí. Fou ell qui introduí la regla del Cister al monestir de Lavaix. Cal recordar que l'*Ordinatio Ecclesiae Ilerdensis* del 1168 o *Constitució fonamental* estableix clarament el que seran els béns del bisbe (la *mensa episcopal*) i els béns del capítol (la *mensa capitular*) i que, en proveir el sosteniment econòmic del capítol, s'inaugurà el sistema de pabordies i es procedí a la divisió parroquial del territori lleidatà. Vegeu Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 183; cf. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 130-131. Sáinz de Baranda sospita que aquest prelat era fill de Berenguer d'Erill, citat per Tomic entre els cavallers que acudiren a la conquesta de Lleida. Sembla possible que fos el seu nét. Un avantpassat seu acompanyà el comte Ramon de Pallars en la famosa expedició a Còrdova l'any 1010; cf. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 18. El 21 de març de 1210, Pere el Catòlic, des de Lleida, atorgà un privilegi al bisbe Erill en declarar l'església lleidatana, els abats i les col·legiates de la diòcesi exempts de qualsevol càrrega a causa de la guerra contra els musulmans de la Península; cf. Lluís BORRÀS PERELLÓ, *Efemérides religiosas del Obispado de Lérida*, Lleida, 1911, p. 51.

clergat i els principals pecats del poble cristià. El lloc de la celebració del concili fou probablement la nova catedral, que ja estava en construcció, ja que la primera pedra la posà Gombau de Camporrells el 22 de juliol de 1203 i al cap de vint-i-sis anys se celebrà aquest concili. Per la làpida commemorativa sabem que a la col·locació de la primera pedra hi assistiren Gombau de Camporrells, el rei Pere I el Catòlic, el comte Ermengol d'Urgell (que encara era senyor feudal de Lleida), el canonge obrer Berenguer Obició i el mestre constructor Pere de Coma,⁵² que morí l'any 1220, quan l'obra de la nova catedral estava relativament avançada. L'absis estava totalment acabat i les portes del creuer potser també. La porta de l'Anunciata, al costat dret, sota el fris, conté una inscripció del 1215 que diu: "*Anno domini MCCXV. Kal. madii, obiit venerabilis Guillelmus de Roca, cuius anime sit requies.*"⁵³ Sembla donar a entendre que en aquesta data ja estava construït el portal, si el text no és encara posterior.

Temes tractats

Els trenta-set cànons del Concili ilerdense del 1229 només foren una fusió adaptada a la província eclesiàstica Tarraconense dels setanta aprovats al Concili ecumènic IV del Laterà del 1215, el cos més important de normes conciliars de l'Església medieval sobre disciplina i reforma. Pres aïlladament, malgrat el Concili de Valladolid del 1228, no exercí cap influència immediata a Castella i Lleó.⁵⁴ L'Església castellana es trobava en situació de col·lapse. La disciplina monàstica havia quedat abandonada, es descuidava la *modestia clericalis* i la culpa era dels bisbes, que promovien als beneficis persones poc aptes, mentre que ells, per la seva part, es dedicaven a malgastar els béns de les esglésies que tenien confiades. Havien fet cas omís al Concili IV del Laterà, i l'any 1219 els havia arribat un advertiment solemne mitjançant una carta d'Honorí III. El desencís papal era impressionant. Als bisbes, se'ls qualificava d'endormiscats i negligents i de "canyes trencades".⁵⁵ No

52. Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 190.

53. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrrrega, Camps Calmet, 1972, p. 344.

54. Antonio GARCÍA Y GARCÍA i Stephen KUTTNER, "A New Eyewithnes Account", a *Iglesia, sociedad y derecho*, vol. II, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1987, p. 61-121; Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "El Concilio IV Lateranense y la Península Ibérica", a *Iglesia, sociedad y derecho*, vol. II, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1987, p. 187-198.

55. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 10, nota 55.

obstant això, malgrat el caràcter fort, la carta sembla un al·legat fred si se la compara amb el testimoniatge del clergue Diego García, que anomenava els bisbes gossos muts i altres coses més.⁵⁶ Representaven una força positiva del mal que triomfava en un món agonitzant: “*Tot sunt episcopi quot latrones.*” Eren la ruïna de l'Església, els opressors dels pobres, no solament personalment ignorants, sinó també enemics del saber, “*non episcopos se putantes esse set dominos.*” La descripció de la seva *conditio truculenta* abraça tots els bisbes.⁵⁷

Es promulgaren les constitucions amb trenta-set cànons. La presència personal del legat pontifici era una garantia per a la redacció definitiva i una seguretat per a la seva observança, treball que encarregà a l'arquebisbe de Tarragona. A la inauguració de l'assemblea, els clergues hi acudiren en dejú i vestits amb alba i estola, i no podien proposar altres temes aliens a la reunió.⁵⁸ La majoria de cànons anaven destinats a restablir la disciplina eclesiàstica per a corregir els abusos i desordres del clergat. Uns altres concordaven essencialment amb alguns cànons del concili de Valladolid, celebrat un any abans.

El clergat hispà, tal com el trobà Jean d'Abbeville, era incontinent, en gran part il·letrat i totalment allunyat de la disciplina dels concilis i els sínodes. Innocenci III procurà la moralitat clerical. El clergat hispà no era notablement bevedor, ni tampoc el seu aspecte exterior podia portar crítiques especials, a excepció de la vestimenta excessivament provocativa dels clergues aragonesos, que deixava veure les cames una mica més del que hauria agradat al legat.⁵⁹ En aquestes matèries, les normes del Laterà eren suficients.⁶⁰

Però en la seva relació amb les dones, el clergat hispànic constituïa una classe a part: semblava que sempre havia estat i que sempre seria així. Els observadors han fet notar el rebuig dels clergues a la disciplina eclesiàstica en aquest punt ja al segle VIII, quan el rei Fruela I intentà imposar-los el celibat.⁶¹ De fet, només vint anys després dels concilis

56. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 10, nota 56.

57. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 10.

58. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. 1, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 347.

59. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 24-25.

60. Text en llatí del Concili IV del Laterà del 1215, cànons 15, 16 i 18 a Josephus ALBERIGO et al., *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 242-244.

61. Zacarías GARCÍA VILLADA, *Crónica de Alfonso III*, Madrid, Centro de Estudios Históricos, 1918, p. 118-119.

de Jean d'Abbeville, el mateix papa es va veure obligat a acceptar el clergat tal com era.⁶² En aquell temps, els sacerdots, diaques o simples tonsurats que tenien concubines eren mereixedors de l'excomunicació i, si reincidien, se'ls privava de la sepultura eclesiàstica. Els fills nascuts de concubinat no podien heretar. També hi havia mesures punitives contra els clergues bevedors i contra aquells que freqüentaven sovint la companyia de joglars, bufons, truans i farsants. Així mateix, se'ls prohibia entrar a les tavernes, promoure conflictes, jugar als daus i a altres jocs prohibits. Havien de portar els vestits tancats per dalt i no podien intervenir en sentències de mort ni assistir a execucions. Tampoc podien fer ús d'armes, excepte en cas d'amenança. Se'ls exigia zel i puntualitat en la correcció als seus feligresos, i se'ls ordenava la predicació a les catedrals, esglésies i convents, així com la confessió i altres feines.

Es prescrivia la creació d'escoles de gramàtica a la catedral i a cada arxiprestat, que havien de ser proveïdes pel bisbe, mentre que la dotació dels mestres anava a càrrec dels béns de l'ardiaca corresponent. Als beneficiats i altres clergues que no sabessin llatí els traurien els beneficis i les prebendes fins que l'aprenguessin. I aquells que tinguessin llicència per anar a estudiar continuaven gaudint íntegrament dels seus beneficis. En cas d'abandonar els estudis, els era retirada la part de la qual fruien. També s'havia de vigilar els qui aspiraven a l'ordenació per tal de fruir d'immunitats eclesiàstiques, i se'ls exigien els estudis adequats, que eren imprescindibles per conferir-la.

Hi ha altres canons relatius als oratoris, vasos sagrats, crismes, sants olis i eucaristia, disposicions sobre el compliment pasqual, la comunió dels malats i l'extremunció. També tracta d'altres canons que han estat cavall de batalla en altres concilis, com ara la pluralitat de beneficis, la residència al lloc on havien estat fundats, la prohibició de conferir-los a persones indignes i la prohibició de permutar un benefici per un altre sense autorització. A més, es refereix a les disposicions sinodals sobre contractes de matrimoni, impediments i dissolucions, providència sobre els patrons eclesiàstics i laics de les esglésies i capelles particulars, i a la prohibició de repartir els béns a les esglésies en les quals s'observava la vida en comú. Altres canons disposen sobre la consagració de bisbes i abats, la col·lació d'ordes, la presentació de clergues, la celebració de capítols generals tant per a canonges regulars com per a monjos, la prohibició del luxe en el vestit i d'ornaments en les cavalleries dels religiosos, l'observació dels vots, l'adquisició de béns

62. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 26.

i sortides fora del convent, sobre la detenció de persones eclesiàstiques pels oficials de la justícia reial o laics, sobre penes i degradacions per als clergues delinqüents, sobre el cobrament dels delmes i les primícies a les parròquies i sobre la prohibició als monjos de l'exercici de la cura d'ànimes en esglésies seculars sense llicència del Sant Pare.⁶³ La resta de cànons anava destinada a corregir els pecats principals del poble cristià que, en conviure amb sarraïns i jueus, tenia l'obligació de pagar els delmes i les primícies a l'Església. Disposava contra aquells que atemptaven contra la immunitat eclesiàstica i contra els cristians que es valien de musulmans per tal de cometre actes no legítims, com la venda d'un cristià o d'una cristiana als sarraïns.

Certament, existien dotze cànons no inspirats en el Laterà, sinó en les realitats vives de l'Església a la província eclesiàstica Tarraconense. El canón 7 del Concili ilderense del 1229 ens informa sobre les deficiències de la formació intel·lectual dels clergues de la Tarraconense, sobretot en allò referent al coneixement del llatí, així com del greu abús que els estudiants tonsurats feien del privilegi del fur eclesiàstic. El canón 9 ens informa sobre les armes punxants que els clergues portaven per a la pròpia defensa, àdhuc dins de les esglésies, i deixa molt clar l'ambient de violència que es respirava en aquell segle a les terres catalanes. Els cànons 17 i 18 posen en evidència el règim de govern col·lectiu de les parròquies, sense un rector o cap responsable, que resultà ser molt dolent per a la cura d'ànimes. Els cànons 19 i 30 revelen les llargues interinitats en què algunes parròquies quedaven per l'avarícia dels seus patrons, els quals arribaren, audaçment, a nomenar rectors els seus amics complaents, sense el vistiplau del bisbe. Es parla també del mal que va fer a l'Església tarraconense l'avarícia dels arxiprestes, ardiaques i bisbes, que arribaren a exigir diners als candidats al sacerdoci per a ser ordenats, com ho denuncien els cànons 15, 24 i 33. Els cànons 15, 34, 35 i 36 tractaren de corregir el vergonyós comerç que nombrosos cristians van tenir amb els sarraïns, donant-los armes, vitualles, cavalleries, etc., que podien usar per fer la guerra contra els mateixos cristians; també sancionaren amb la màxima pena espiritual el comerç de cristians amb els musulmans.

Tractaren de frenar l'abús de les autoritats civils que se servien de musulmans per a burlar el dret d'asil a les esglésies, així com l'abús

63. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvi, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 131-133; Josep PLEYAN I DE PORTA, *Apuntes de Historia de Lérida, o sea compendiosa reseña desde sus más principales hechos desde la fundación de la ciudad hasta nuestros tiempos*, Lleida, Imprenta de Carruez, 1873, p. 383-390.

dels particulars que prenien els delmes a l'Església. Tot això ens dona una idea més viva i clara del desenvolupament del clergat i del poble cristià, dels costums socials i mals usos del primer terç del segle XIII a la província eclesiàstica Tarraconense.

Un cop el legat abandonà la península Ibèrica, el pes de la reforma caigué, en un principi, en l'arquebisbe i els sufraganis. A les seves mans hi havia el futur i de la seva bona predisposició depenia que es prengués la iniciativa de convocar concilis provincials i sínodes diocesans, així com la implantació al territori de les lliçons ensenyades pel cardenal. Malauradament, els uns i els altres demostrarien ser alumnes dolents i pitjors mestres. Un any després del Concili de Lleida, el legat Jean d'Abbeville comunicà a l'arquebisbe Aspàreg que havia rebut informacions que a la seva província certs clergues estaven decidits a no fer cap cas de les disposicions recents. I utilitzant el mateix lema que el papa havia emprat a la butlla dirigida el mes de febrer a la província de Toledo, els ordenava, sota pena de suspensió, que actuessin amb fermesa contra ells.⁶⁴ Després de marxar el legat, es necessitaren noves pressions i amenaces de suspensió per obligar l'arquebisbe a complir amb el deure que se li imposà l'any 1229 de convocar un concili provincial. Els estatuts de l'assemblea o concili de maig del 1230 a Tarragona, al qual només assistiren quatre dels onze sufraganis, és a dir, tres menys que al de Lleida, reflecteixen l'esperit de descontentament amb què se celebrà. Els seus canons tenen una versió molt diluïda del programa de Lleida de l'any anterior.⁶⁵ Celebrat sota coacció, representa l'única contribució d'Aspàreg a la causa.⁶⁶ La raó principal del fracàs de Jean d'Abbeville i de la seva intervenció rau en el fet que refusà tenir en compte els fets ineludibles de la tradició peninsular, mantingué una postura rígida sense fer cap concessió a la idiosincràsia hispana i es reafirmà en un programa sever i uniforme a tots els llocs on anava. No seguí Innocenci III d'una manera sàvia, sinó massa literalment. No era un polític, sinó un acadèmic, que s'havia guanyat la reputació de savi. Fou esclau de les seves fonts, codificades l'any 1215, que aplicà indiscriminadament recurrent a les

64. "*Parum est in civitate ius esse nisi qui illud tueatur existat.*" Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada en sus estados antiguo y moderno*, vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1862, p. 325.

65. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 32.

66. Cf. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. VI, Madrid, Pedro Montero, 1863, p. 28-29; Pedro de MARCA, *Marca hispanica sive limes hispanicus*, París, 1688, p. 527; Antoni AGUSTÍ, *Opera Omnia*, vol. III, Lucca, Josephus Roechus, 1765-1774, p. 498.

més dures sancions eclesiàstiques per garantir el respecte a les seves *monita salutis*.⁶⁷

La condemna indiscriminada per part del legat de qualsevol clergue que incomplís els cànons amenaçava d'imposar una demolidora aturada en l'administració dels sagraments, tal com ho havien fet al segle XI els consells de perfecció dels reformadors extremistes⁶⁸ (més encara, en aquest període es revisaren les prioritats pontificies). Aquesta mateixa reforma fou relegada disset anys després al Concili de Lió per Innocenci IV, que donà preferència al sermó sobre les cinc ferides de l'Església.⁶⁹

Altres circumstàncies de la celebració del Concili ilerdense del 1229

Ens consta que l'any 1227 el papa Gregori IX envià el legat Jean d'Abbeville a la península Ibèrica i que a mitjan juny de 1228 ja hi era. Es poden seguir els seus passos amb un cert detall documentat. L'any 1228 passà als regnes de Lleó i Castella, i el primer lloc d'arribada sembla ser la catedral de Burgos.⁷⁰ Seguidament visità Segòvia, on assistí a la consagració de la nova catedral, i Àvila. El 20 d'agost era a Carrión de los Condes, al nord de Palència,⁷¹ i és probable que visités Palència i Zamora. Després anà, successivament, a la catedral d'Astorga, Lleó, Oviedo, Lugo i Santiago de Compostel·la. A primers de 1229 era a les Corts de Coïmbra⁷² i visitava les esglésies de Guimarães i Porto.⁷³ El 5 de febrer arribà a Salamanca, on presidí el concili de bisbes del regne de Lleó, del qual no ens han arribat les constitucions.

En cinc setmanes creuà la Península i arribà a Saragossa, sota un nou manament papal que li ordenava presidir les deliberacions sobre la nul·litat del matrimoni del rei Jaume I d'Aragó amb Elionor, filla

67. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 42.

68. Agustin FLICHE (ed.), *La réforme grégorienne*, vol. I, París, Lovaina, 1924, p. 294 i s.

69. Joseph HEFELE i Henri LECLERCO, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. V, París, Letouzey et Ané, 1913, p. 1637-1638.

70. Luciano SERRANO Y PINEDA, *Don Mauricio obispo de Burgos y fundador de su catedral*, Madrid, Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, 1922, p. 140-141.

71. Arxiu Col·legial de Logronyo, doc. 18 (reg. per Bujanda, inventari 18).

72. *Portugaliae Monumenta Historica*, vol. I, *Leges et Consuetudines*, Lisboa, Jussu Academiae Scientiarum Olisiponensis, 1856, p. 613 i 616.

73. Avelino JESÚS DA COSTA, "Documentos da colegiada de Guimarães", *Revista Portuguesa de Historia*, vol. III (1947), p. 569.

del rei Alfons VIII de Castella,⁷⁴ i d'intervenir en les negociacions que se celebraven amb el rei musulmà de València. El rei Jaume I enfocà els seus esforços cap a les Balears, projecte que tenia la benedicció del legat, mentre prosseguien amb lentitud les discussions sobre els tràmits d'anul·lació del seu matrimoni. Després de visitar l'església de Saragossa, el cardenal legat convocà el Concili de Lleida, que es va concloure el 29 de març de 1229. La resolució de la causa matrimonial no conclogué fins a finals d'abril, en un concili celebrat a Saragossa al qual assistiren els reis d'Aragó i Castella, els arquebisbes de Tarragona i Toledo i els bisbes de Burgos, Calahorra, Segòvia, Sigüenza, Osma, Barcelona, Tarassona, Osca i Lleida. El legat promulgà la sentència favorable a la nul·litat en haver comprovat la consanguinitat col·lateral en tercer grau.⁷⁵ El 29 d'abril de 1229 era a Tarassona.⁷⁶ Seguint el curs de les seves gestions, Jean d'Abbeville tornà a ponent i, des de Tudela, l'1 de maig va remetre a l'arquebisbe de Tarragona el manament de fer complir els decrets del Concili de Lleida i, per a urgir-ne millor el compliment, en la darrera etapa del viatge que realitzà aquell estiu per Catalunya, ell mateix visità personalment les esglésies de la Seu d'Urgell, Vic, Girona, Tortosa, Tarragona i Barcelona.

En arribar a la costa mediterrània, l'esperava un nou manament del papa en què constava la resposta pontifícia a una sèrie de preguntes referents a l'organització parroquial de la província de Tarragona, concretament el matrimoni dins dels graus prohibits i l'estat de decadència de l'orde de Cluny en aquesta regió. El 10 de setembre envià, des de Martorell, instruccions sobre aquests punts a l'arquebisbe Aspàreg i als seus sufraganis, i l'endemà entrà a Barcelona i donà a l'arquebisbe una altra carta en què li manava que atengués sense dilació les reformes concretes especificades durant la seva anterior visita a Tarragona. El 19 de setembre es dirigí a Vic i el 25 del mateix mes, a Girona.⁷⁷ El port final d'arribada sembla ser la seu pirinenca d'Urgell on, essent

74. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 342-348.

75. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 20; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 342-348; Josep RAVENTÓS I GIRALT, *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 42.

76. Philip LABBE i Gabriel COSSART, *Sacrosancta Concilia ad regiam editionem exacta quae nunc quarta parte prodit auctior*, París, 1671-1672, col. 437-438; Enrique FLÓREZ DE SETIÉN Y HUIDORO, *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, vol. XLVI, Madrid, Imprenta de D. Antonio Sancha, 1836, p. 167.

77. Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 71.

absent el bisbe Pere de Puigverd, amplià la composició numèrica del capítol de la catedral. A cadascun d'aquests llocs el seu record perdurà i turmentà els canonges en la seva vida fàcil durant molt temps després d'abandonar definitivament el territori hispà el 29 de novembre.

LA PARAULA DE DÉU

El Concili ilderdense del 1229 tracta de la Paraula de Déu en quatre cànons, en els quals parla fonamentalment sobre la predicació, molt discutida en els segles anteriors per l'excés de confiança que els bisbes tenien en la religiositat dels feligresos que omplien les esglésies en les festivitats. Potser es considerava que la instrucció litúrgica dels oficis divins era suficient. Crec que el problema sorgí en desenvolupar els oficis en llatí, ja que els fidels, si hi entenien poca cosa, passaren a no entendre-hi res. D'aquí sorgiren dos grans mals: la ignorància dels rudiments de la fe i l'abundància de supersticions.

Així, el cànon 5 d'aquest concili prescriu:

Se encarga a los prelados, amenazándoles con el juicio divino, que por sí mismos, o por medio de personas idóneas, desempeñen el oficio de la predicación, amonestando que en las iglesias catedrales y conventuales se escojan dos sujetos a propósito que sean coadjutores y cooperadores del obispo en los cargos de predicar y confesar, obligando a los que se resisten a dar cumplimiento a esta disposición.⁷⁸

L'origen d'aquest cànon es troba al cànon 10 del Concili IV del Laterà, on s'urgí greument als bisbes l'obligació de predicar per a ells o per a altres:

No es raro que los obispos, como consecuencia de sus múltiples ocupaciones, enfermedades corporales o ataques de los enemigos, también de eventualidades diversas, por no mencionar la ignorancia absolutamente digna de toda condena y que no debe tolerarse en el futuro, no pueden dedicarse a proclamar la palabra de Dios, especialmente en diócesis amplias y de población muy dispersa.⁷⁹

78. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 331; Pedro SAINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 163.

79. Text d'acord amb la traducció castellana d'Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 214-215.

Els predicadors substituïts o delegats, com diu el mateix cànon, “*debían visitar solícitamente los pueblos para edificarlos con sus palabras y ejemplos.*” Si els bisbes no estaven generalment capacitats per al ministeri de la predicació, molt menys ho estaven els rectors. El remei previst en aquest mateix cànon del Laterà consisteix a prescriure als bisbes que formin a la seva diòcesi un grup de predicadors per a ensenyar els fidels amb la seva paraula i exemple. A les catedrals i esglésies conventuals havien d'ésser designats barons idonis com a coadjutors o cooperadors del bisbe al ministeri de la predicació, norma que generalment els bisbes no compliren, ja que no consta que això es portés a terme a cap diòcesi de la cristiandat.⁸⁰ No obstant això, el cànon l·leïdatà especifica més; havien d'ésser dos els predicadors a les catedrals i esglésies conventuals de la Tarraconense, que rebrien rendes mediocres com a paga. El remei vingué sobretot dels grans ordes mendicants, especialment dels dominics i els franciscans, remei que els bisbes algunes vegades autoritzaven i en d'altres s'hi oposaven.⁸¹

En començar el segle XIII, a Lleida hi havia dues cases d'ordes militars, els templers de Gardeny i els hospitalers de la Casa Antiga; dos monestirs, Sant Ruf i Sant Hilari, de monjos del Cister, i una comunitat que tenia cura de l'hospital de leprosos de Sant Llätzer i una altra de l'hospital del Sant Esperit fundat l'any 1199 per Guiu de Montpeller. Amb el desenvolupament urbà i mercantil i amb el renaixement intel·lectual, afloraren moviments considerats herètics com a resposta a un món convuls i afectat per canvis importants en tots els àmbits de la vida social. És ara quan s'instal·laren a Lleida els redemptors de captius, com els trinitaris⁸² i els frares de la Mercè,⁸³

80. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, “Vida monástica-religiosa en el Concilio IV Lateranense”, a *Iglesia, sociedad y derecho*, vol. II, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1987, p. 163; Antonio GARCÍA Y GARCÍA, “Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215”, a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 214.

81. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, “Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215”, a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 215.

82. Orde fundat per sant Joan de Mata i dedicat a redimir els captius cristians presoners dels musulmans. El bisbe Gombau de Camporrells, d'acord amb la política pontifícia d'Innocenci III, consagrava, el 25 de novembre de 1202, l'església del convent de Vinganya, prop de la vila de Seròs; Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 228.

83. Els mercedaris arribaren l'any 1225 amb el fundador de l'orde, sant Pere Nolasc. El seu convent s'edificà just on avui s'aixeca l'edifici de l'Acadèmia Mariana, prop de l'antic camí de Gardeny i lloc on hi havia hagut el cementiri musulmà. A la vora d'aquest indret, en uns patis veïns, unes excavacions van posar al descobert alguns

i, tot seguit, els franciscans (framenors) i els dominics (predicadors). Els ordes mendicants viuran, a diferència del monacat tradicional, al costat de la població, als barris de les ciutats, allà on sorgien els nous problemes econòmics i socials marcats pel creixement econòmic i pels desequilibris socials que aquest mateix progrés comportava. Aquesta és la raó de la seva ràpida popularitat, mentre que les cases monàstiques tradicionals perderen prestigi per la seva vinculació amb un món rural allunyat d'aquesta nova situació.⁸⁴ En aquesta època, l'aportació més gran des del punt de vista religiós foren els ordes mendicants, que exerciren un gran impacte sobre el poble. Durant el bisbat de Berenguer d'Erill es fundaren a Lleida els convents dels mendicants de Sant Domènec i Sant Francesc.

Fou sant Domènec, canonge d'Osma, assistent al IV Concili del Laterà, qui va veure amb claredat el problema plantejat a l'Església i hi proposà un remei amb la fundació de l'orde dels predicadors, dedicat a la predicació, formació i penitència. De fet, dos anys abans de la celebració del Concili ilderense del 1229, l'orde dels dominics tenia oberta una casa a Lleida.⁸⁵ Els seus homes estaven impregnats d'un esperit renovador inspirat en la pobresa evangèlica, i donaven la rèplica als càtars i altres grups herètics blasfemadors d'un clergat enriquit i poderós. Segons Tamayo i Salazar, Domènec de Guzmán s'entrevistà a Lleida amb Jaume I, que autoritzà la fundació donant-li una petita esplanada sota el costat nord del castell de la Suda, sota els pous de gel, on edificà el seu convent el 1219.⁸⁶ La notícia documentada més antiga descoberta és del 30 d'agost de 1227 de mans d'una escriptura d'un sastre lleidatà anomenat Ramon Montblanc que deixava en testament béns a l'obra de "*Fratrum Sancte Predicationis*."⁸⁷ Com a orde predicador, els frares anaven pels pobles i ciutats a predicar, erigint grans i boniques esglésies gòtiques, amb púlpits molt visibles pels oients. Com a mendicants, els frares vivien de les donacions que cada dia recollien pels carrers. Per tal d'influir més sobre el poble, refusaren fundar

vestigis d'aquest monestir dedicat a santa Eulàlia; Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 229.

84. Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 228.

85. L'orde dels predicadors el fundà l'any 1215, a Tolosa de Llenguadoc, Domènec de Guzmán, en un intent de fer front a l'heretgia càtara.

86. FRANCISCO DIAGO, *Historia de la provincia de Aragón de la orden de Predicadores*, Barcelona, Sebastián de Cormellas, 1618.

87. ACL, pergami caixa 33; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 217.

cases a les muntanyes i valls, com havien fet els seus antecessors, els benedictins, els cluniacencs i els cistercencs.

Els franciscans s'establiren a Lleida els anys 1211 i 1212⁸⁸ de la mà del seu fundador, sant Francesc d'Assís, segons prova el pare Coll a la *Crònica seràfica de Catalunya*. El sant restà a la ciutat de Lleida tres mesos hostatjant-se al convent de Sant Joan de Mata. El convent franciscà, el més antic d'aquest orde instal·lat a les terres de la Corona d'Aragó, s'erigí entre l'any 1217 i el 1220, segons els estudis del pare Sanahuja, a càrrec d'un ciutadà lleidatà ric anomenat Ramon Borriac, de qui es diu que havia travat una forta amistat amb sant Francesc en la seva estada a Lleida; va voler construir per als seus fills aquesta casa situada a dos-cents peus de la ciutat, on actualment hi ha la plaça Ricard Vinyes, a l'antic pla dels Framenors, a la vora del camí de Montsó.⁸⁹ Borriac demanà al seu testament del 1228 que l'enterressin al cementiri dels frares menors.⁹⁰ L'any 1216, quan es presentaren a Lleida els sants Joan de Perusa i Pere Sassoferato, l'obra encara no estava acabada. Sabem que sant Francesc, l'any 1214, recorregué la Península fins a Santiago de Compostel·la i Portugal, i que el 1215 participà al Concili IV del Laterà amb Domènec de Guzmán. El pare Coll, a la seva *Crònica*, es refereix a diversos miracles que el sant realitzà a la ciutat de Lleida al segle XIII.⁹¹ Sant Bonaventura,⁹² prior

88. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 216 i 231-233. Els franciscans tingueren a Lleida una càtedra de Teologia a l'església de Sant Joan des del 1366 i una altra a la Universitat des del 1430.

89. Hi ha una llegenda que assegura que el mateix sant Francesc d'Assís va visitar la ciutat de Lleida amb la finalitat d'impulsar la construcció d'un convent. Predicà que allò que es donés seria retornat al cent per u. Un tal Ramon Borriac ho escoltà i decidí donar la seva arca plena de monedes d'or per a la construcció del convent, tot pensant que les multiplicaria. Però mentre les parets pujaven les monedes baixaven i, enfadat, manifestà que se sentia estafat. Els franciscans li digueren que anés a mirar la seva arca, i se sorprendé en trobar-la plena a vessar. Es convertí en el més ferm defensor dels franciscans.

90. Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 229.

91. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 231-233.

92. Vegeu la curació de Joan de Lleida a SANT BONAVENTURA i GIOTTO, *Vida de San Francisco de Asís (Leyenda Mayor)*, Milagros 1, 5: "En la ciudad de Lérida, en Cataluña, tuvo lugar el siguiente hecho. Un hombre llamado Juan devoto de san Francisco atravesaba de noche un camino donde acechaban para dar muerte a un hombre que ciertamente no era él, que no tenía enemigos... Saliendo un hombre de la emboscada preparada le hirió tan de muerte con repetidos golpes de espada, que no había esperanza alguna de que recobrase la salud... A juicio de los médicos la curación era imposible, porque habiéndose gangrenado las heridas despedían un hedor intolerable... Y he aquí que, mientras aquel

general de l'orde el 1260, junt amb Tomàs de Celano escriu la vida i miracles de sant Francesc en vint-i-vuit apartats, un dels quals dedicat a la curació de Joan de Lleida. Fou Giotto di Bondone qui plasmà tota aquesta obra a la basílica d'Assís a finals del segle XIII.⁹³

Els franciscans, al costat dels dominicans, participaren activament en la predicació als heretges, jueus i sarraïns. L'Església primer provà la tàctica de condemnar-los per heretges, com és el cas dels valdesos i els càtars. No obstant això, altres moviments seguiren dins de l'ortodòxia i, en ésser aprovats per l'Església, constituïren la millor resposta al repte de les sectes esmentades. El principal objectiu de l'orde dominic fou la lluita contra els càtars. Des del 1191, no hi ha cap disposició anticàtara coneguda fins al Concili ilerdense del 1229, encara que la presència d'aquests heretges a la ciutat no ha deixat constància d'una certa organització entre ells —com sí que passà a la Vall d'Aran—, per bé que probablement existia la conspiració del silenci, fet normal en aquesta època per part dels poders establerts respecte a grups innovadors. El Concili de Valladolid disposà, igual que el cànon 5 ilerdense, que “a cadascuna de les esglésies catedrals s'escullin dos barons, els més idonis i lletrats per predicar la Paraula de Déu, i només un baró per a totes les esglésies conventuals.”⁹⁴

Una altra preocupació dels pares d'aquest concili respecte a la cura d'ànimes era que cada església parroquial tingués el seu propi rector de forma estable i que al capdavant de cadascuna hi hagués, sempre, un cap responsable, tal com ho prescrivien els cànons 16 i 17, respectivament. Així, el cànon 16, molt específic de les terres lleidatanes, ja que no té precedent al Concili IV del Laterà, estableix:

Cada iglesia parroquial tenga su párroco propio, instituido canónica y perpetuamente para la cura de almas. Ninguno obtenga dos parro-

desgraciado estaba postrado en el lecho solitario de la calamidad y, velando y gimiendo, invocaba frecuentemente el nombre de san Francisco, de pronto se le hace presente uno, vestido con el hábito de hermano menor, que al parecer, había entrado por la ventana. Llamándole éste por su nombre, le dijo: «Mira, Dios te librará, porque has tenido confianza en mí.» Le preguntó el enfermo quién era, y el visitante le contestó que él era Francisco. Al punto se le acercó, le quitó las vendas de las heridas y, según parecía, ungió con un ungüento todas las llagas. Tan pronto como sintió el suave contacto de aquellas manos sagradas, que en virtud de las llagas del Salvador tenían poder para sanar, desaparecida la gangrena, restablecida la carne y cicatrizadas las heridas, recobró íntegramente su primitiva salud. Tras esto desapareció el bienaventurado Padre.”

93. SANT BONAVENTURA I GIOTTO, *Vida de San Francisco de Asís (Leyenda Mayor)*, Milagros 1, 5.

94. Concili de Valladolid del 1228, cànon 2, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 324-328.

*quias sino cuando son tan pobres que no basten para mantenerlo, en cuyo caso se le encomendarán tantas y no más, cuántas basten para darle un sustento moderado.*⁹⁵

Aleshores, segons es dedueix d'aquest cànon, hi havia parròquies considerades de pas, ja que es pretén remeiar el mal d'interinitat, i parròquies econòmicament dèbils, ja que se saltava la norma quan es tractava de parròquies especialment pobres. D'aquesta manera, es pot deduir que a la Tarraconense existien dues classes de feligresies mal servides: una, per l'avariciosa acumulació dels seus rectors, i l'altra, per la seva pròpia pobresa.

Una conseqüència, i a la vegada ampliació del mateix cànon, n'és el cànon 17: *"Para ocurrir al desorden muy común en España de que muchos clérigos pro indiviso desempeñen la cura de almas, se manda que no sólo la ejerzan en las tierras donde hubiere muchos, siendo los demás coadjutores suyos y percibiendo aquel las obligaciones de las confesiones por ser justo que más reciba quien más trabaja."*⁹⁶ Sens dubte, es pretenia imposar l'ordre a les parròquies, ja que algunes funcionaven malament en no tenir un cap responsable, regentades per un consell de preveres que declinava qualsevol responsabilitat.

Cal recordar que no tots els sacerdots tenien el mateix rang a totes les parròquies, ja que aquest cànon distingeix entre rectors i coadjutors i, certament, la diferència d'estipendis era natural i convenient. El rector havia de cobrar més pel seu millor treball i per la seva responsabilitat ineludible. Una de les característiques d'aquest període és l'increment de la vida ciutadana, amb un gran desenvolupament de la parròquia urbana, ja que es pren com a referent per a efectes civils com ara el dret de ciutadania, la pressió tributaria, l'administració de justícia, etc. El mateix li passà a la parròquia rural.

Els criteris que condicionaven la creació de noves parròquies solien ser la distància i la dificultat de desplaçament dels fidels pel mal estat dels camins. Els rectors eren nomenats pel bisbe, quan no ho feien els senyors de les esglésies pròpies i del patronat. A vegades,

95. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 336; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 165.

96. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 336; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 165-166.

precedia algun tipus de presentació per part d'alguna de les persones o corporacions al·ludides.⁹⁷ El cànon 18 disposa:

*En las iglesias donde el patrono lego se descuide en hacer la presentación, si algún clérigo sin autoridad del obispo diocesano o del arcediano ejerce la cura de almas, con autoridad del patrono, sea excomulgado amonestándole primero y si todavía insiste sea depuesto del orden y ministerio eclesiástico.*⁹⁸

Es penalitza més greument el capellà encobridor de l'abús que el patró. Certament, l'efecte de l'amenaça de l'excomunicació impactava més sobre els clergues complaents i avars que aquell que podia causar sobre l'ànim dels patrons.

El cànon 4 del Concili ilderdense del 1229 manava als prelats i capellans amb cura d'ànimes exercir una vigilància severa en tots aquells delictes contra la fe i denunciar amb diligència els casos d'heretgia:

*Guárdese puntualmente la constitución acerca de la corrección de los súbditos, sobre lo cual vigilen los prelados con todo esmero; y cuando a sus oídos llegue la voz pública de algún delito, si cómodamente no pueden entender en su averiguación por ser el proceso trabajoso y de muchos gastos y efugios, dispongan que el acusado haga solemnemente la purgación canónica; y si fuere vencido, sea castigado con arreglo a los cánones.*⁹⁹

Però, de fet, no es prengueren mesures efectives fins a l'assemblea celebrada el 5 de març de 1237, establerta ja la Inquisició, reunió que s'anomenarà concili en assistir-hi els bisbes de la Tarraconense.¹⁰⁰ Llegint els textos de la Inquisició i dels sínodes eclesiàstics, les terres del comtat de Castellbò foren el centre del catarisme a Catalunya i la

97. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, *Historia del Derecho Canónico*, vol. II, p. 71 (còpia dactilografiada facilitada per l'autor).

98. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 336. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 165-166.

99. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 330; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 163.

100. Jordi VENTURA SUBIRATS, "El catarismo en Cataluña", *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Cataluña* (Barcelona), vol. XXVIII (1959-1960), p. 114; Béatrice LEROY, "Cátaros en España", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, supl. 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 122.

comunitat més nombrosa. A la Vall d'Aran hi havia una diòcesi càtara amb un bisbe aranès anomenat Ramon de Casals al capdavant, escollit pel *concilium ecclesiae aranensis*, que assistí al concili càtar de Sant Feliu de Caraman amb altres representants de la Vall d'Aran, prova de la forta presència d'aquest moviment herètic als Pirineus al voltant del segle XII. Aquest cànon, fidel al Concili IV del Laterà,¹⁰¹ és menys explícit, en no procedir a denunciar cap escrit, ni arreglar res sense la presència d'aquell en contra del qual es feia la investigació, llevat del cas d'absència per contumàcia.

ELS SAGRAMENTS

La societat de l'alta edat mitjana corria el perill d'un recés, per la qual cosa s'havia de subratllar el màxim respecte a la llei i a la justícia com a principi informador de la vida social. Per això, l'home d'aquesta societat es trobava immers en una estructura corporativa de caràcter sobrenatural, com és l'Església, on s'entra pel bateig. És un ordre teocràtic descendent. El cristià es converteix en un subjecte poc independent i autònom respecte als seus drets davant l'Església i la societat. D'aquí sorgeix la desigualtat de drets dels diferents membres que la componen. El rei és, per la gràcia de Déu, qui té cura del poble que se li encarrega, ja que representa Crist. Però aquest poble, en no tenir un sistema articulat per exigir-li responsabilitats, tampoc té el dret de resistència, ja que qualsevol delictes contra el rei es converteix en un delictes de lesa majestat, i per tant, d'alta traïció. La màxima expressió de l'autoritat, per damunt de les lleis, era: "*Princeps a legibus solutus y Papa a nemine iudicatur.*"

L'Església acabarà funcionant com un veritable poder paral·lel, amb unes regles ben semblants a les de la resta de la societat feudal. Segons la procedència familiar i la riquesa, el clergat es podia dividir en tres grups: la jerarquia superior, pertanyent a l'alta noblesa o a la mateixa casa reial (arquebisbes i bisbes); la jerarquia intermèdia, pertanyent a la petita noblesa o al patriciat urbà (canonges, abats, priors), i el baix clergat, procedent de famílies camperoles benestants o de la menestralia de les ciutats (sacerdots, monjos, etc.). Sempre hi haurà excepcions i, amb la seva vocació universalista, afavorirà en algunes ocasions el pas de les capes mitjanes o baixes al cim de la jerarquia.¹⁰²

101. Text llatí del Concili IV del Laterà del 1215, cànon 8, a Josephus ALBERIGO *et al.*, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 237-239.

102. Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 179.

La cura pastoral, adreçada als laics, no fou capaç de remeiar aquesta situació, ja que el clergat dedicat a la cura d'ànimes era sovint bastant ignorant, mentre que el clergat culte, que havia anat a les escoles de la catedral, no anava generalment a les parròquies, sinó que s'ocupava de canongies i llocs de treball a les cúries episcopals i a les cancelleries de les autoritats civils. Els laics tenien el dret d'exigir l'administració dels sagraments, si concorrien les degudes circumstàncies, igualment que el compliment de diverses funcions eclesiàstiques per part del clergat. Dins la vida parroquial, aconseguien freqüentment participar en el nomenament dels seus pastors, ja fos per via de presentació, ja per altres procediments similars. També els seglars s'atribuïren drets, com les esglésies pròpies, els patronats, les comandes, etc., que durant algun temps foren reconeguts per l'Església i dels quals molt difícilment els seglars es despenien. La mateixa Església els donà el paper de braç secular seu.

És de destacar la importància que els pares conciliars ilerdenses donaren a la gratuïtat dels serveis espirituals, ja que en aquells temps de delmes i primícies estava prohibit als clergues demanar alguna cosa per l'administració dels sagraments, la celebració d'exèquies, etc. En canvi, els era permès acceptar tot allò que espontàniament oferien els fidels segons un antic costum. Així ho establí el cànon 21:

*Por las consagraciones de obispos, bendiciones de abades, sus instalaciones y colación de órdenes nada se exija bajo cualquier pretexto que sea; ni tampoco por las exequias trienales o anuales, bendiciones nupciales o cosas semejantes; y los sacramentos se confieran sin oponer fraudulentamente dilaciones o estorbos sobpena de suspensión. Pero los obispos obliguen a los legos a pagar las oblaciones piadosas y laudablemente introducidas.*¹⁰³

Prescindint d'aquests lamentables abusos, ja hi havia aleshores, contaminats de la fermentació de la depravació herètica, en al·lusió als valdesos, els qui criticaven fins i tot les ofrenes dels fidels.

Aquest cànon 21 també especificava la prescripció de no rebre cap diner dels ordenats o presentats pels bisbes, ardiaques i arxiprestes: *“El obispo, arcediano, arcipreste u otra persona no presenten ningún clérigo a las órdenes, exigiendo de él por sí u otro alguna cosa, ni fianza ni promesa de que el ordenado no pedirá al que le ordenó o presentó que*

103. Text d'acord amb la traducció castellana de Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 166; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 337-338.

le provea algún beneficio eclesiástico."¹⁰⁴ Se'n pot deduir que l'avarícia devia ser un mal molt propi d'aquestes terres, ja que el Concili IV del Laterà no diu res sobre aquest tema, però, no obstant això, el cànon 12 del Concili de Valladolid esmenta l'obligatorietat de la gratuïtat per enterrar els morts i donar les benediccions als qui es casen, i prescriu que els sagraments de l'Església es donin lliurement sota pena de suspensió de l'ofici.

En set cànons, el Concili ilderdense del 1229 tracta sobre l'obligació anual de confessar i combregar, dels objectes per al culte i del respecte a la sagrada eucaristia, de la prohibició d'ordenar els indignes i aquells que essent dignes no tinguessin un benefici, de la negació del matrimoni contret en grau prohibit o clandestinament i de la prohibició als jerarques d'ordenar a canvi de diners.

Baptisme

Cap cànon del concili s'ocupa del sagrament del baptisme. Podem suposar que persistien els mateixos elements, quant a classe, matèria i forma, que en el concili anterior, sense cap canvi ni novetat. A l'alta edat mitjana existien dues classes de baptisme, el solemne i el privat. Al baptisme solemne, el ministre era el bisbe o els sacerdots amb exercici de cura d'ànimes. Els altres sacerdots necessitaven una autorització, així com els ordes mendicants que tingueren privilegis de la Santa Seu, cosa que donà lloc a molts litigis amb els rectors. El ministre extraordinari era el diaca, la intervenció del qual era lícita en els casos urgents. Quant al baptisme privat, el ministre podia ser qualsevol. Al segle XII s'exigia matèria i forma legítimes i intenció d'administrar el sagrament. Al segle XIII se simplificà i es digué que era suficient que s'intentés fer el que feia l'Església. En canvi, no s'admetia l'autobaptisme argumentant que, així com ningú pot autoengendrar-se a la vida fisiològica, tampoc ho pot fer per a la vida sobrenatural.

Els subjectes del baptisme, a més dels adults que ho demanaven, eren els infants abans d'arribar a l'ús de raó. Quant a la matèria, es prescriví l'aigua natural, i es troba abundant casuística sobre el que s'entén per aigua. En la forma, es perpetuaren les paraules "*Ego te baptizo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amén*", precedides

104. Text d'acord amb la traducció castellana de Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 166; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 338.

del nom que es donava al batejat. Això es generalitzà a partir d'aquest concili. El lloc previst per al baptisme solemne era l'església parroquial, amb la qual cosa desaparegueren els baptisteris dins de l'església. Una de les prescripcions més reiterades era que l'administració del baptisme fos gratuïta.

Una altra praxi que s'introduí en aquest segle, quant als padrins, és el seu nombre. A partir d'ara seran tres, dos homes i una dona per als nens, i un home i dues dones per a les nenes. En contra d'aquesta norma, a vegades es portaven desenes de padrins, sens dubte per donar més realç a la cerimònia.

Confirmació

Tampoc existeix en aquest concili cap cànon relatiu al sagrament de la confirmació. La temàtica canònica d'aquest sagrament es limita pràcticament a la qüestió del ministre ordinari i extraordinari. El ministre ordinari era el bisbe i l'extraordinari eren els simples sacerdots, però per concessió pontifícia s'estén als ordes mendicants que exercien el seu ministeri en llocs on no hi havia bisbe o on eren escassos.

Eucaristia

Dos cànons d'aquest concili es referien al sagrament de l'eucaristia —i un de molt semblant al Concili de Valladolid del 1228—, idèntics als del Concili IV del Laterà. Diferenciem-ne dos aspectes: la missa, i dins d'aquesta la comunió dels fidels, i el viàtic. Les normes sorgides sobre la missa fan referència al pa, que havia de ser àzim i fermentat; s'havia de celebrar en esglésies consagrades, o almenys beneïdes, i a l'altar hi havia d'haver una pedra beneïda amb relíquies de sants. No es podia celebrar en oratoris privats. Amb l'adveniment dels ordes mendicants, es concedeix als seus membres el privilegi de l'altar portàtil. El precepte de la missa dominical s'havia de complir a les parròquies, i es castigava amb diverses penes els qui incomplien el precepte d'oïr missa els diumenges i no es confessaven ni combregaven almenys una vegada a l'any. En aquest respecte, el cànon 11 estableix:

*Amonesten al pueblo los sacerdotes con frecuencia que se confiese, enseñándole y cumpliendo puntualmente la disposición del Concilio IV de Letrán, en que a los que una vez al año cuando menos no lo hacen, o reciben la sagrada comunión, queden privados en vida de entrar en la iglesia y en muerte de sepultura eclesiástica.*¹⁰⁵

105. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma

No és que el Concili IV del Laterà inventés l'obligació de combregar i confessar, únicament especifica i urgeix la seva pràctica un cop a l'any. La missa quotidiana no era freqüent i el dejuni eucarístic es féu obligatori des de les dotze de la nit del dia precedent. La comunió dels fidels era poc freqüent en aquesta època, tal com descriu el cànon. La freqüència mínima era d'un cop a l'any, per Pasqua, per a tots aquells que havien arribat a l'ús de raó, i amb les dues espècies.¹⁰⁶ Respecte al ministre, no hi ha cap novetat, encara que és freqüent la lluita entre rectors i mendicants sobre el dret d'administrar la comunió pasqual.

El cardenal legat Jean d'Abbeville obtingué l'èxit en dotar les esglésies hispanes de mestres instruïts, continents i convenientment mantinguts, "*capaces de administrar los sacramentos*" i de desenvolupar el ministeri públic, i recalcar la importància de conservar netes i decents les vestidures sagrades, les piles baptismals i la resta d'utensilis del culte. Així ho prescriu el cànon 10 del Concili ilderdense: "*Las iglesias, oratorios, vasos y ornamentos sagrados estén limpios enteramente. El crisma, el óleo y la Eucaristía custódiense con todo cuidado bajo llave... Llévase la sagrada Eucarestía con sumo decoro y con campanillas y luces a los enfermos, renovándola todas las semanas, sobre lo cual se encarga que pongan particular esmero los obispos, deanes, arcedianos y arciprestes,*"¹⁰⁷ tal com prescriu el Concili IV del Laterà al cànon 19 en prohibir guardar a les esglésies objectes profans, de manera que s'assemblin més a les cases laiques que a la de Déu; s'insisteix, a més, en el decor i la neteja dels vasos i ornaments sagrats, etc.¹⁰⁸

Aquest cànon gravava els degans, ardiaques i arxiprestes si descuidaven complir aquest decret, més el bisbe si els tolerava la negligència, i més encara el metropolità si els negligents en la vigilància eren els bisbes; en última instància, era el concili provincial qui els

y Peña, 1851, p. 334; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 164.

106. A mitjan segle VI, encara era freqüent l'ús a la Península de la comunió amb les dues espècies. Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida* (s. VI-XV), Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 31. Al segle XV, segons consta a la *Historiarum Regis Aragoniae* de Lorenzo Valla, encara en alguns indrets de la Tarraconense es combregava amb les dues espècies.

107. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 333-334; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 164.

108. Antonio GARCÍA y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 219.

jutjaria a tots. Això ens fa pensar que a terres lleidatanes va haver-hi profanacions per obra de musulmans i jueus, o potser robatoris de valuosos objectes sagrats perpetrats pels prepotents. De la mateixa manera, Jean d'Abbeville insistí, a tots els llocs on va anar, que els canonges anessin a missa major i a hores canòniques, sota pena de perdre l'assignació per als vestits (*vestiarium*) i les porcions diàries de blat, vi, carn i diners.¹⁰⁹

Quant al viàtic, aquest mateix cànon aportava una novetat. Recomanava que el Santíssim fos portat als malalts en viàtic amb tota solemnitat: "amb campana i llanterna".¹¹⁰ En aquest respecte, el Concili de Valladolid, al cànon 6, estableix: "*Cuando el clérigo lleve la comunión a algún enfermo, lleve el cuerpo de Dios con lumbré, y con campana honradamente, y cada ocho días la renueve.*"¹¹¹

L'edat mínima per poder rebre aquest sagrament s'equiparava a l'exigida al Concili IV del Laterà¹¹² per a la comunió pasqual, és a dir, quan s'arribava a l'ús de raó, que no arribà a concretar-se de forma matemàtica, sinó que les opinions eren entre els set i els catorze anys. Els fidels rebutjaven aquest sagrament a causa de la creença popular que aquells que el rebien, en cas de curar-se, no podien fer ús del matrimoni. Generalment s'administrava quan s'havia perdut tota l'esperança de curació.

Penitència

El principi heretat de l'època anterior pel qual només s'imposava la penitència per delictes públics, ara es redueix encara més, limitant-la al cisma, a l'heretgia i a l'apostasia. El ministre segueix essent el bisbe i els tribunals sinodals i la penitència és generalment judicial i apareix com la clau més important de la cura d'ànimes. El ministre

109. Luciano SERRANO Y PINEDA, *Don Mauricio obispo de Burgos y fundador de su catedral*, Madrid, Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, 1922, p. 141; Archivo Histórico Nacional (Madrid), manuscrit 987 B, f. 30r.

110. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 333.

111. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 326.

112. El cànon 21 estableix que: "tot fidel cristià, arribat a l'ús de raó, s'ha de confessar un cop a l'any al seu sacerdot propi, i queda obligat també a la comunió almenys per Pasqua. Tant el crisma com l'eucaristia s'han de conservar a les esglésies sota clau"; vegeu Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 219.

era, en principi, el rector, i amb el seu consentiment s'estén als altres sacerdots.¹¹³ Però els papes, en donar als mendicants el privilegi de confessar amb algunes limitacions, donaren motiu a litigis amb els rectors sense solució en aquesta època. Quant a la freqüència, l'esmentat cànon 11 estipula i urgeix "*la obligación de confesar y comulgar una vez al año.*"¹¹⁴ La sanció per a l'incompliment era l'impediment d'entrar a l'església de per vida, i la privació de la sepultura eclesiàstica. Aquesta sanció sembla molt dura, però ho era més la que imposava el Concili IV del Laterà: que fos feta davant el clergue propi, a menys que el penitent n'obtingués una llicència per confessar-se amb un altre sacerdot.¹¹⁵ Sembla ser que aquesta situació durà poc, ja que l'any 1321 Joan XXII condemnava com a errònia la doctrina de Joan Ponilly segons la qual havien de tornar-se a confessar amb el seu propi rector tots els qui s'havien confessat amb frares autoritzats. El Concili de Valladolid tractà en tres cànons —2, 7 i 10— sobre la penitència. El cànon 2 d'aquest concili estableix: "*Que en cada iglesia catedral sean escogidos dos varones, los más idóneos y más letrados para predicar la palabra de Dios y para oír las confesiones.*"¹¹⁶ El cànon 7: "*Que los clérigos de misa amonesten a su pueblo para que vayan a confesarse.*"¹¹⁷ I el cànon 10: "*Que en las iglesias donde haya muchos clérigos, uno principalmente se encargue de la cura de almas y los otros ayuden en los servicios de Dios, y el que se dedicare a la cura, oiga las confesiones.*"¹¹⁸ Sembla ser que aquest concili de Valladolid és molt més específic o pur en tractar aquest sagrament que el nostre concili.

113. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 215.

114. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 334; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 164.

115. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 215.

116. Concili de Valladolid del 1228, cànon 2, citat i traduït al castellà per Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 325.

117. Concili de Valladolid del 1228, cànon 7, citat i traduït al castellà per Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 326.

118. Concili de Valladolid del 1228, cànon 10, citat i traduït al castellà per Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 327.

Sagrament de l'orde

El sagrament de l'orde comportava un examen previ relatiu a la preparació necessària i a l'absència d'irregularitats del candidat. Havia de donar-lo, obligatòriament, el bisbe o l'ardiaca, o els seus encarregats i, en definitiva, afectava l'obligatorietat del bisbe ordenant, de tal manera que el seu incompliment donava lloc a penes contra l'ordenant i l'ordenat, amb la suspensió de l'orde rebut per al segon i la suspensió de donar ordes per al bisbe o per als qui havien fet l'examen, si era culpa seva. Prové del Concili IV del Laterà, encara que el cànon del Concili ilderdense del 1229 és molt més dur, en legislar, amb efectes retroactius, sobre els indignes que haguessin rebut els ordes sagrats. Per a evitar l'ordenació dels indignes, heretges, cismàtics, etc., s'introduïren les lletres dimissòries, que havien de ser expedides pel bisbe del candidat i que no s'han de confondre amb les lletres acreditatives del seu estat, que solien portar els clergues i religiosos, ni amb les lletres d'incardinació, exigides pel dret, i que rebien freqüentment el mateix nom de *litterae dimissoriales*. Només es poden diferenciar pel seu sentit.

El cànon 13 del Concili ilderdense del 1229, en esmentar els indignes, estableix:

*Nadie sea ascendido a las órdenes mayores si no tiene suficiente beneficio o patrimonio, a cuyo título las reciba. Quien de otra suerte las confiera, proveerá suficientemente al ordenado de todo lo que necesite, o cuidará de que lo haga el que le hubiere presentado, hasta que se halle en posesión de un beneficio suficiente y encarga se observe fielmente la prohibición de ordenar o conferir beneficios a los que sean indignos, decretada por el concilio general.*¹¹⁹

El candidat estava obligat a revelar els impediments, encara que la seva extensió no es fixà en tot aquest període. Des d'Innocenci III es diferenciaven irregularitats per defecte i per delictes.

Matrimoni

Com a herència del darrer període, l'Església té plena competència en les causes matrimonials. A l'inici d'aquest període, el caràcter sacramental del matrimoni era admès per tots. Existien ja les esposalles

119. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 335; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 165.

sense forma prescrita, que exigien als contraents l'edat mínima de set anys, d'acord amb el dret romà, i es preveia la dissolució en arribar a la pubertat. El Concili IV del Laterà prescrivia un examen previ, fet pel rector, dels qui s'anaven a casar per tal d'assegurar la seva idoneïtat i tractava sobre l'absència d'impediments. Entre aquests, s'investigava especialment el de consanguinitat, que s'estenia fins al quart grau col·lateral; i encara era vigent l'impediment en línia recta ascendent i descendent fins a l'infinit.¹²⁰ Així, el cànon 50 d'aquest concili proposava enfrontar-se a reis i magnats que, amb el consentiment tàcit o exprés de les autoritats eclesiàstiques nacionals, contreïen matrimoni en graus prohibits i després, per justificar el seu estat, al·legaven el llarg espai d'anys que portaven cohabitant els cònjuges, amb la qual cosa la prolongació del temps no disminuïa el pecat, sinó que l'augmentava. El cànon 15 també prescrivia la publicitat a les esglésies on anaven a casar-se, per tal de revelar l'existència d'impediments. Després de la publicitat, s'exigia una forma pública o solemne per tal d'evitar matrimonis clandestins que, si fossin il·lícits, seguirien essent vàlids. A l'acte de publicar el futur matrimoni se l'anomenava *denunciatio*, *proclamatio*, *edictum* i *bannus matrimonii*, i s'establien penes contra els transgressors d'ambdues normes, és a dir, de la publicitat i de l'examen previ. La competència de l'administració d'aquest sacrament era dels rectors. No n'especificava la forma concreta, però consistia substancialment en una benedicció del rector en presència d'alguns testimonis, a més dels contraents. El Concili ilderdense del 1229, al cànon 14, estableix:

*En todas las iglesias denunciase públicamente excomulgados en las principales solemnidades a los que hayan contraído matrimonio en grado prohibido; y si dentro de un año no sacan la dispensa, entiendan que desde ese día están sujetos a esta censura, entre tanto absténgase del acto conyugal y sepárense mutuamente. Y a los que hubiesen contraído matrimonio clandestino, evítenlos todos como a excomulgados y sepáreseles hasta que conste que no tienen ningún impedimento.*¹²¹

120. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a Innocenzo III. *Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 216-217; text llatí del Concili IV del Laterà del 1215, cànon 51 i 52, a Josephus ALBERIGO et al., *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 258.

121. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 335; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 165.

Per tant, els cosins podien casar-se després d'obtenir de Roma l'oportuna dispensa. No sembla que a les terres de la Tarraconense els abusos haguessin estat gaires. L'efecte que aquestes disposicions produïren entre els reis i els magnats fou fulminant. Jean d'Abbeville dissolgué el matrimoni de Jaume I amb Elionor. Respecte a aquells que s'havien casat en la clandestinitat, res no deia aquest concili ilderdense, ja que aquests casos no devien ser gaire freqüents a la Tarraconense. No obstant això, es produeix un casament secret, el del mateix Jaume I amb Teresa Gil de Vidaure.

DISCIPLINA DEL CLERGAT

La majoria de les normes del Concili ilderdense del 1229 van dirigides a la correcció i disciplina del clergat, en un total de vint canons dels trenta-set que configuren la normativa. Algunes van dirigides a la jerarquia, per tal que imposi als seus súbdits el compliment de la disciplina. Així ho estableixen els canons 3 i 4. Unes altres normes, als canons 6 i 7, prescriuen la culturització del clergat, matèria pendent i obligada dins de l'Església que donà lloc a la creació d'escoles, a l'aprenentatge del llatí com a llengua vehicular dels oficis religiosos i a l'estudi dels clàssics. La continència clerical prescrita al canon 8 s'aguditzava en un intent d'arribar al compliment per part de tot el clergat, i incideix en la regularització de la seva vida i dels seus hàbits i costums, tal com es preveu als canons 9, 10, 25, 31 i 33. La regularització de la vida canònica també s'estén als regulars i religiosos als canons 20, 23, 25, 32 i 37. Al mateix temps, prescriu sobre irregularitats amb la justícia del clergat als canons 4, 24, 26, 27, 28 i 29. I, finalment, sobre la regulació del clergat amb cura d'ànimes tracten els canons 19, 30 i 37, sense oblidar la regularització del dret de patronat, en plena expansió en aquesta època, al canon 19.

Dins l'Església de l'edat mitjana, hi havia un gran nombre de clergues i d'ordes religiosos, sense oblidar l'aparició dels mendicants, amb un gran èxit entre la població cristiana, ja que polaritzava la seva vida i actuació al voltant dels grans centres urbans i no al convent. En tenir el privilegi d'exempció de la Santa Seu, s'alliberaren dels lligams del bisbe i del clergat secular, i crearen una exempció passiva i activa que els donà el dret a exercir per als fidels la cura pastoral i la docència sense limitacions. Això provocà contínues reclamacions per part dels bisbes. Les principals famílies d'ordes establerts a Lleida foren els franciscans, dominics, trinitaris, carmelites i mercedaris. La raó d'aquesta ràpida popularitat a la ciutat rau en el fet que la seva presència coincidia amb el nou tipus de vida creat per una burgesia activa en un medi urbà amb un gran creixement demogràfic i econòmic.

mic, que s'havia fet càrrec del govern de la ciutat, mentre que les cases monàstiques, amb llast feudal, responien a una concepció social en crisi i estranya per a aquesta comunitat de menestrals i mercaders que ja respirava un nou món de llibertats i privilegis reials.¹²² Els trinitaris foren molt ben acollits perquè representaven la continuïtat de l'impuls que alguns menestrals de l'època dels repobladors havien donat a la fundació d'hospitals i cases de beneficència per a pobres i pelegrins. La notícia documentada més antiga de la presència dels trinitaris a la ciutat procedeix de l'Arxiu Capitular de Lleida, i fou donada a conèixer per Villanueva.¹²³

El clergat diocesà estava format per ardiaques, dels quals depenia el clergat del seu territori i, algunes vegades, àdhuc els degans i els arxiprestes rurals, arxiprestes, degans o vicaris forans vigilants de la disciplina del clergat i de l'enllaç amb el bisbe. Els rectors tenien un extraordinari significat, no solament en l'àmbit eclesiàstic, sinó també en el temporal, en ser punts de referència per a molts efectes civils.¹²⁴ El fenomen parroquial constitueix la clau de volta del procés de reorganització eclesiàstica, social i política. En aquests moments, la xarxa parroquial representava el front de batalla, tant des del punt de vista social com religiós.¹²⁵ En una mateixa ciutat sorgiren diverses parròquies urbanes. Així, per exemple, a la ciutat de Lleida, durant aquesta època, s'aixecaren les esglésies parroquials de Sant Martí, Sant Llorenç, Santa Maria de Gardeny, Sant Joan, Santa Maria Magdalena, Sant Andreu, Sant Ruf, Sant Salvador, Sant Gili, Santa Cristina, Sant Tomàs, Sant Pau del Mercadal, Sant Pere d'Albarés i Sant Joan del Bovar de Segrià. També es crearen diverses esglésies conventuals que, com les esglésies parroquials, es construïren sota el domini del romànic lleidatà, caracteritzat pels elements de l'escola arquitectònica tolosana: foren els convents de la Trinitat, Sant Francesc, Sant Domènec, Santa Eulàlia, el primitiu Carmel i Sant Hilari.

A les parròquies grans, a més del rector, hi havia altres sacerdots auxiliars, anomenats capellans, que el rector podia nomenar i cessar. Els capítols catedralicis eren corporacions que tenien els seus propis

122. Josep Lladonosa i Pujol, *Història de Lleida*, vol. i, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 350.

123. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvii, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 107.

124. Roser SABANÉS i FERNÁNDEZ, "Temps de l'Església. Concilis Ilerdenses celebrats a la Seu Vella de Lleida", a *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida, Generalitat de Catalunya, 2003, p. 93.

125. Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. iii, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 182.

estatuts i al capdavant hi havia els canonges. Es considerava el bisbe membre del capítol, cosa que donà lloc a serioses complicacions a l'hora de determinar qualsevol tipus d'actuació. Era el sector del clergat més il·lustrat: les seves biblioteques són les úniques importants que ens ha deixat el clergat secular de l'edat mitjana. A les canongies regia el famós estatut de neteja de sang, per la qual cosa els seus candidats no podien provenir de jueus ni de musulmans, sinó que havien de pertànyer a la noblesa. A més del clergat enquadrat al sistema beneficial, hi havia molts altres clergues que no tenien un benefici, en el sentit propi de l'Església, entre els quals hi havia els capellans reials i d'altres senyors d'inferior rang anomenats capellans de castell. Eren membres del baix clergat, però, en aquesta època, en prescriure la seva formació en escoles, van passar a ocupar aquests llocs clergues amb estudis que, juntament amb el suport dels seus senyors, podien aconseguir beneficis sense cura d'ànimes. Aquest fet s'incrementà, sobretot, amb l'augment de donacions absolutes. També van començar a aparèixer capellans de bisbes, de capítols i, en general, de tot tipus de corporacions i fundacions. Entre el clergat auxiliar dels rectors, també es donava el cas de capellans de capelles i altres dependències de la parròquia. Dins d'una varietat del clergat tan extensa, el Concili ilderdense del 1229 dirigí, fonamentalment, les seves normes al bisbe, ardiaques, arxiprestes, rectors, religiosos i canonges regulars. Aquestes normes regulaven diversos aspectes del clergat, com ara la seva organització i disciplina. Estructurem aquesta normativa de la manera següent:

1) Normes adreçades a la jerarquia. Es tracta de l'establiment de normes per induir al compliment de la disciplina imposada als seus súbdits, previstes als cànons 3 i 4.

2) Normes adreçades a culturitzar el clergat. Aquestes normes, previstes als cànons 6 i 7, tracten sobre la fundació d'escoles de gramàtica a cada arxiprestat i, com a mesura coactiva, de la privació dels seus beneficis als clergues que no sabessin llatí. Així, el canó 6 estableix: "*En todas las diócesis escójase un lugar a propósito de cada arcedianato, donde provea el obispo que se establezcan escuelas y maestros de gramática, quedando también a su cargo el dotarlas debidamente.*"¹²⁶ Aquest canó recull l'esperit del Concili IV del Laterà, que establia im-

126. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 331; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 163.

partir ensenyaments gratuïts a les escoles catedralícies i als monestirs i que denunciava que això no s'observava en absolut, a la vegada que posava un mestre idoni, no només a les esglésies catedralícies, sinó també a les altres, amb rendes suficients. El mestre havia d'instruir gratuïtament a la facultat de gramàtica als clergues. Ordenava també que a les esglésies metropolitanes s'establís un teòleg per explicar la *sacra pagina* als sacerdots.¹²⁷ Es tractava d'una ensenyança gratuïta en humanitats amb un caràcter bastant universal.

El concepte que s'havia format el legat pontifici de la cultura eclesiàstica de la Península era ben pobre, ja que la redacció d'aquest cànon fa constar als pares conciliars:

*Nosotros, atendiendo a que en las partes de España por defecto de estudios y de letras provienen muchos e intolerables daños a las almas, mandamos que la citada constitución sea observada, no sólo en los lugares establecidos, sino que además, para extirpar la muchísima ignorancia, decretamos sean multiplicadas las escuelas.*¹²⁸

Aquestes escoles donaren al clergat parroquial almenys un bany de llatí, tal com ho expressa el cànon 7, mentre que a les d'un nivell superior, com les esglésies de Barcelona, Astorga i Guimarães, se'ls recordaren les obligacions de tenir un mestre de gramàtica, i als altres canonges que estudiaven se'ls animà a aprofitar l'oportunitat en garantir-los les seves rendes per un període de tres anys.¹²⁹ A Castella, aquest període s'amplià a cinc anys, amb la finalitat d'impulsar l'Estudi de Palència.¹³⁰ En aquell temps, ja funcionaven les escoles monacals de Sahagún, Santo Domingo de Silos, San Millán de la Cogolla i Ripoll. Començaven a desenvolupar-se les escoles catedralícies de Palència, Salamanca, Segòvia, Astorga, Tarragona, Valls i Montblanc. Les dues primeres aviat deixarien els claustres catedralicis per instal·lar-se en edificis propis, anomenats estudis generals. Però la cultura medieval eclesiàstica peninsular devia ser inferior a la francesa o a la italiana, de les quals el legat Jean d'Abbeville estava impregnat, ja que van haver

127. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 217.

128. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 331.

129. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 26.

130. Concili de Valladolid del 1228, cànon 3, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 325.

de passar setanta anys perquè a Lleida es fundés l'Estudi General de la Corona d'Aragó.

En general, podem afirmar que els estudis humanitaris havien d'estar molt malament a la Península, ja no del grec sinó també del llatí, com hem pogut anar comprovant en aquest capítol, per la qual cosa el cànon 7 del Concili ilerdense del 1229 té com a precedent el Concili IV del Laterà. Referent a Castella, tenim el testimoniatge de Berceo,¹³¹ diaca que, progressivament, confessava escriure en *roman paladino* o romanç vulgar, perquè no era tan lletrat "*por fer otro latino*." En terres catalanoaragoneses, devia ocórrer el mateix.

Per remeiar aquest mal, el cànon 7 del Concili ilerdense del 1229 decretava que tots els beneficiats i rectors que no sabessin parlar el llatí, menys els vells, havien d'aprendre'l sota pena de perdre els seus beneficis i càrrecs culturals fins que haguessin pal·liat la seva ignorància. Diu:

*Todos los beneficiados y los que tengan de entrar en las iglesias parroquiales que no sepan latín, sean obligados a estudiarlo por el obispo o el arcediano del distrito, quitándoles los beneficios hasta que lo aprendan, a los que quieran dedicarse al estudio de la Gramática se les concede por conmiseración que disfruten íntegros los beneficios como si los sirviesen, asistiendo a las aulas desde el próximo día de San Juan hasta pasar tres años; y a los que dentro de este término no procuren dedicarse al estudio suspéndaseles del beneficio.*¹³²

El mateix termini d'un trienni donava a entendre quan s'havia de suplir, ja que amb tres anys dedicats a una sola assignatura, que a més es considerava sabuda, era molt el que es podia fer.

Pitjor que aquesta ignorància clerical era un altre mal que, sense eufemismes, ens descriu el mateix cànon quan diu:

Y como que muchos aspiran a las órdenes para gozar de la inmunidad eclesiástica o algún beneficio y sin embargo no procuran estudiar, encargo se proceda con mucho cuidado a tonsurarles, sobre

131. Gonzalo de BERCEO, *Vida de Santo Domingo de Silos*, Madrid, Espasa Calpe, 1972.

132. El cànon 7 conté l'excepció següent: "*Exceptis illis de quorum profectu propter aetatem non est sperandum*"; citat i traduït per Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 332; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 163.

*todo donde los beneficios son patrimoniales. A nadie se confieran las órdenes mayores que no sepa latín.*¹³³

Sabem que aquesta norma fou aplicada pel bisbe Guillem de Vic el 4 de juny de 1229, en donar l'excedència amb l'estipendi sencer als canonges que desitgessin anar a estudiar a la Llombardia o a França.¹³⁴ Certament, considerant el cànon, a la província eclesiàstica Tarraconense hi havia els qui rebien la primera tonsura sense cap vocació sacerdotal, només per acollir-se al fur clerical, i n'hi havia d'altres que es tonsuraven per aconseguir algun petit benefici, sense ànims d'ordenar-se ni d'acceptar cap càrrec eclesiàstic pel bé de les ànimes, i menys les càrregues específicament sacerdotals, és a dir, el celibat i el breuari. El desig era més gran, naturalment, en aquells que tenien dret a aquests petits beneficis per raó del seu naixement, és a dir, pel fet de ser descendents del fundador del benefici. El Concili de Valladolid establia el mateix que el de Lleida, i incorporava el fet que mestres, teòlegs o altres que tinguessin qualsevol ciència, pel fet d'anar a l'Estudi de Palència, disposessin dels seus beneficis per espai de cinc anys.¹³⁵

3) Normes sobre la continència clerical. Aquestes normes es tracten al cànon 8 i estan adreçades als clergues concubinaris i contra les seves concubines, circumstància que han penalitzat tots els concilis ilderdensos fins ara vistos i sobre la qual els quatre concilis del Laterà prenen mesures severes. No obstant això, el mal no s'havia eradicat i tal vegada es donava molt quan el legat del papa Jean d'Abbeville vingué a Catalunya, ja que aquest cànon 8 era molt més radical que el cànon 14 del Concili del Laterà que l'inspirà. Estableix:

Los obispos en el primer sínodo que celebren denuncien como suspensos a todos los sacerdotes, diáconos, subdiáconos y beneficiados que de allí adelante resultase tener concubinas, y a ellas como excomulgadas y privadas de sepultura eclesiástica, anunciando asimismo esta disposición en sus sermones los obispos y demás predicadores. Si el suspendido por esta causa se atreviere a celebrar, quede privado de todo beneficio eclesiástico y depuesto para siempre; y se encarga

133. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 332; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 163.

134. Arxiu de la Catedral de Vic, 37.1, en *Privilegis i estatuts*, 13.

135. Concili de Valladolid del 1228, cànon 3, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 325.

*su cumplimiento a los deanes de las iglesias y a los arcedianos y arciprestes, donde los hubiere. Los hijos de los clérigos habidos de concubina queden privados de heredar a sus padres y de recibir la primera tonsura.*¹³⁶

A les concubines, se'ls obligava a viure excomunicades de per vida i, després de la mort, a ser enterrades a la sepultura dels rucs. Als sacerdots concubinaris, se'ls castigava amb la suspensió *a divinis*, i si gosaven, en aquest estat, celebrar els oficis divins, se'ls condemnava per aquesta doble culpa a la deposició perpètua. Les investigacions en cada cas corrien a càrrec dels degans, ardiaques i arxiprestes. Als fills dels concubinaris, se'ls sancionava amb la pèrdua de qualsevol dret a succeir en l'herència dels béns paterns i amb l'exclusió de la primera tonsura, de qualsevol benefici i de tot privilegi clerical. Aquest canón no urgia els bisbes a fer-se còmplices dels pecats dels seus clergues, ni per diners ni per qualsevol altra raó, com feia el Concili del Laterà, cosa que indica que a la província eclesiàstica Tarraconense el mal no procedia dels jerarques, ja que no els acusava.

El Concili de Valladolid estableix el mateix sense cap diferència notable.¹³⁷ Després d'aquests dos concilis, als clergues ja no els quedava cap dubte sobre la severitat de les normes: excomunicació, suspensió, pèrdua de beneficis i sepultura de les seves consorts, anomenades *bar-raganas* a Castella, amb les bèsties.¹³⁸ Però, en la passió per les dones, el clergat peninsular constituïa una classe a part, ja que sempre havia estat així. Els clergues continuaven amb els seus concubinats, un dels fets que influí més negativament en el seu prestigi.¹³⁹ D'oportunitats per a les aventures, no els en faltaven, ja que, encara que tenien prohibides les concubines i les dones sospitoses, no hi havia cap objecció per cohabitar amb una àmplia gamma de familiars femenines, com ara la mare, germanes, padrines i tietes, per damunt de qualsevol sospita;

136. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 332-333; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 164.

137. Concili de Valladolid del 1228, canón 4, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 325-326.

138. Concili de Valladolid del 1228, canón 4, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 325-326.

139. British Museum Add manuscrit 20 787, f. 45r; part. 1.6.37 (ed. Academia 1, 278); citat per Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 45.

per caritat, havien d'acceptar-les com a tals. Però es pot considerar, sense excessiu remordiment de consciència, el fet de si fou encertat incloure-hi també les nebodes, les filles i les joves de matrimonis anteriors.¹⁴⁰ No sorprèn gaire el que es diu d'alguns clergues que, en la seva depravació, arribaven a cometre-hi imprudències.¹⁴¹ De fet, només vint anys després dels concilis de Jean d'Abbeville, el mateix papa es veié obligat a acceptar aquest clergat tal com era.¹⁴²

4) Normes sobre la regulació de la vida, els hàbits i els costums. El cànon 9 regula bastants aspectes de la vida del clergat, dels seus hàbits i costums. En aquest respecte, estableix:

*Absténgase los clérigos con todo esmero de comilonas y embriagueces y de todo oficio o trato secular, especialmente si fuere indecoroso. No sean juglares, truhanes ni farsantes. No entren en las tabernas si no es yendo de camino y habiendo necesidad. No jueguen a los dados o asistan a estos juegos. Lleven la corona y tonsura correspondiente y vestidos cerrados por arriba, ni muy cortos ni muy largos, sobre cuyo punto descende a pormenores muy curiosos: Ningún clérigo pronuncie sentencias de muerte, ni intervenga en causas criminales, ni las presencie. En las iglesias, ciudades, villas o aldeas no lleven cuchillos puntiagudos o armas, sino únicamente para defensa propia habiendo justo temor. El beneficiado que quebrantare estas disposiciones sea suspendido hasta que enmiende, y el no beneficiado privado de entrar en la Iglesia.*¹⁴³

Aquest cànon, amb poques variants, és el resum de diversos cànons que el Concili IV del Laterà dedicà a l'embriagament, a la indumentària clerical, al joc, al deure dels sacerdots d'abstenir-se de qualsevol judici de sang i del dol, a la prohibició d'exercir oficis o comerços propis

140. British Museum Add manuscrit 20 787, f. 45v a (ed. Academia, 1, 279). Citat per Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 45.

141. British Museum Add manuscrit 20 787, f. 45v b; part. 1.6.38. Citat per Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 45.

142. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 26 i 46.

143. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 333; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 164.

de laics i de l'assistència a espectacles.¹⁴⁴ Respecte a la indumentària clerical, el cànon ilerdense és molt més minuciós:

Lleven los clérigos cerrados los vestidos por la parte superior, de modo que no llamen la atención ni por demasiado cortos ni por demasiado largos. No usen paños rojos o sendados,¹⁴⁵ ni túnicas verdes o a rayas, ni sobretúnicas tan abiertas que dejen los costados al descubierto, sino túnicas ceñidas de suerte que no dejen ver los calzones. Ni usen tampoco mangas, ni suturales¹⁴⁶ de piezas, o de bordes dentados, o con flecos de oro; ni capas bordadas o recubiertas con adornos de seda; ni sillas doradas o plateadas, o de colores variados; ni frenos ni pectorales o espuelas doradas o que muestren cualquier otra superficialidad. Ninguno que esté constituido en sacerdocio o en personado lleve capa con mangas, a no ser que alguna causa de temor exija que el hábito se transforme. Nadie dentro de la Iglesia lleve capa con mangas para el oficio divino.¹⁴⁷

La indumentària típica del clergat de la Península consistia en una túnica, antecedent de l'actual sotana però més curta, una sobretúnica, precedent de l'actual abric, i una capa, d'on degué derivar el mantell. Els excessos dels capellans tarraconenses, quant a l'hàbit, es refereixen a la superficialitat i a l'amplitud: brodats, ornaments de seda, serrells d'or i ric equipatge en els seus cavalls de viatge, de colors estridents.¹⁴⁸

Pel que fa als delictes de sang, el Concili ilerdense del 1229 manà als clergues no intervenir en els judicis seculars, ni col·laborar en la redacció de sentències. El que no copià del Concili IV del Laterà fou el costum estrany que tenien els clergues ilerdensos de portar ganivets punxents o armes, costum que ja es tractà d'eradicar al Concili visigòtic ilerdense del 546. Això reflecteix un constant ambient de violència. El

144. El cànon 16 del Concili IV del Laterà prescriu sobre la vestimenta i l'aspecte extern del clergat; el cànon 16, sobre la gola i la negligència en els oficis divins, i el cànon 68 estableix que "els jueus i els sarraïns portin un senyal al vestit per distingir-los fàcilment dels cristians." Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 212 i 223.

145. De seda.

146. El *sotulare consuticium* era una sabata de tall artístic i refinada.

147. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 333.

148. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Temps de l'Església. Concilis Ilerdensos celebrats a la Seu Vella de Lleida", a *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida, Generalitat de Catalunya, 2003, p. 93.

cànon no diu res quant a les ordalies i al dol,¹⁴⁹ per la qual cosa es dedueix que el clergat tarraconense era immune a aquesta arrelada superstició medieval que pretenia forçar Déu, raó per la qual s'anomenava a aquestes proves salvatges “juís de Déu”, ja que declaraven qui dels litigants tenia la raó.¹⁵⁰ Així mateix s'anomenava al dol, ja que es considerava que el guanyador portava la raó. El Concili de Valladolid diu exactament el mateix.¹⁵¹

El Concili ilderdense del 1229 prescriu normes per als monjos i altres religiosos, en establir que no havien d'utilitzar gualdrapes, sinó hàbits modestos, i que els dimecres no havien de menjar carn. Igual que el Concili IV del Laterà, s'oposava al fast i a l'ostentació dels abats dels monestirs en ocasió dels seus trasllats d'un monestir a l'altre. Aquest abús també estava arrelat a les terres de la província eclesiàstica Tarraconense. Així, el cànon 25 estableix: “*Los monjes y demás religiosos no gasten arreos de lujo para sus caballerías, sino que sean éstos modestos; ni vestidos abiertos por delante o por detrás, ni pieles de conejos; tomen las ropas de un depósito común y no coman carne los miércoles, a no ocurrir alguna festividad.*”¹⁵² Evidentment, la vanitat dels monjos tarraconenses es manifestava especialment en l'amplitud dels seus hàbits i en les pells de conill amb què adornaven les vores més visibles de l'hàbit. Es comprèn que els monjos observaven l'abstinència dels divendres, comuna a tots els fidels, però, quant a l'abstinència dels dimecres imposada per a la seva regla, hi havia diferències.

149. El Concili IV del Laterà, al cànon 18, prohibeix terminantment als clergues beneir o consagrar les ordalies de gel o d'aigua bullint, així com el ferro candent; i també els combats particulars o dols. Aquesta normativa tingué un impacte particular en els ordenaments seculars; vegeu Antonio GARCÍA Y GARCÍA, “Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215”, a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 222.

150. El cànon 8 del Concili IV del Laterà introdueix el procés per inquisició, en el qual la iniciativa depèn d'una persona pública sota el control de la jerarquia. El sistema d'inquisició arribava a exigir la purgació vulgar consistent en les ordalies o judicis de Déu d'origen germànic. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, “Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215”, a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 222.

151. Concili de Valladolid del 1228, cànon 5, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 326.

152. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 338-339; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 166.

També s'imposaven normes relatives a la indumentària als canonges i altres clergues al servei de les esglésies conventuals que en temps de la processó deambulaven pel temple i pels claustres. Així, el cànon 31 estableix: "*Los canónigos y demás clérigos destinados al servicio de las iglesias conventuales que durante la procesión anden por ellas o los claustros en traje seglar, sean privados por tres días de la porción canónica.*"¹⁵³ En parlar del vestit seglar no es vol dir que vestissin com els laics, sinó que no portessin l'abric als actes de culte sobre la túnica clerical. Aquesta norma fou anteriorment esmenada pel bisbe d'Astorga, Pere Fernández, a la seva diòcesi, en obtenir l'autorització papal per esmenar els estatuts que el legat pontifici, Jean d'Abbeville, li havia assenyalat per a l'Església.¹⁵⁴ El Concili de Valladolid estableix exactament la mateixa prescripció, en aquest aspecte,¹⁵⁵ que el Concili de Lleida. Aquest cànon no té precedents al Concili IV del Laterà, per la qual cosa deduïm que devia ser costum freqüent a la província eclesiàstica Tarraconense. Passa el mateix amb el cànon 33 relatiu a la simonia que es donava en la persona dels arxiprestes pel propi bisbe. Aquest cànon establia: "*A nadie se concede el arciprestazgo por tiempo mediante alguna pensión.*"¹⁵⁶ Era exculpat, en part, quan el bisbe havia exigít a l'arxipreste donar-li el càrrec mitjançant una pensió, i després volia beneficiar-se'n imposant-los als altres ordenats, en correlació amb el cànon 22. El mal era molt greu i venia des de dalt.

5) Normes dirigides a l'eradicació dels abusos dels patrons parroquials, i a la pena en què incorrien els sacerdots que els secundaven, i dels seglars que per anteriors donacions fetes pels seus padrins gaudien del dret de patronat sobre una parròquia. Passava, de vegades, que els patrons no presentaven al bisbe sacerdots del seu gust, sinó que els nomenaven ells mateixos sense esperar el vistiplau del bisbe. Així, el

153. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 340; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 167-168.

154. Arxiu Diocesà de Barcelona, Gav. das Dignidades, 15; citat per Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 261.

155. Concili de Valladolid del 1228, cànon 18, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 329.

156. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 340; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 168.

cànon 19 estableix: *“En las iglesias donde el patrono lego se descuide en hacer la presentación, si algún clérigo sin autoridad del obispo diocesano o del arcediano ejerce la cura de almas, con autoridad del patrono, sea excomulgado amonestándole primero... Y si todavía insiste sea depuesto del orden y del ministerio eclesiástico.”*¹⁵⁷ La pena era l'excomunicació per al clergue, complaent o avar, que exercia la cura d'ànimes sense la presentació i el vistiplau del bisbe.

6) Normes sobre la regulació de la vida canònica de regulars i religiosos. Aquestes normes es tracten al llarg de cinc canons, ja que hi hagué una gran proliferació d'ordes religiosos i, concretament, l'aparició dels ordes mendicants, que donà origen a nombrosos conflictes amb els bisbes. Així, la qüestió era molt important, no sols a la Tarraconense, sinó a tota la Península. Prescriu, per als canonges regulars i religiosos, la preservació dels béns de l'Església, la vida en comú, la manera de celebrar els capítols generals, la seva indumentària i el no-exercici de la cura d'ànimes a les esglésies seculares. En aquesta època, la vida comunitària dels canonges estava ja en decadència, malgrat les precaucions que havia pres el Concili IV del Laterà. El seu origen es troba en els sacerdots Guillem de Champeaux i sant Norbert, fundadors de dues branques de canonges regulars que, tot i considerar-se sacerdots regulars, a imitació dels monjos feien vida en comú en alguna casa pròxima a la catedral o a la parròquia on exercien els serveis cultuals. El temps de lleure el dedicaven al treball manual o intel·lectual, sota la direcció d'un prior i d'acord amb la regla de Sant Agustí. Cada prior havia d'oobeir un abat, que tenia jurisdicció sobre diverses cases. La branca de Guillem de Champeaux es denominà victorins i vivien sota l'advocació de sant Víctor, soldat i màrtir marsellès. La de sant Norbert, premonstratencs, en tenir el seu origen a la vall de Prémontré.¹⁵⁸

Els pares conciliars de la Tarraconense denunciaven el fet que *“ciertos clérigos, para no ser compelidos por sus superiores a la asiduidad del culto divino, con el fin de eludir la disciplina de sus superiores, se reparten entre sí la propiedad, las posesiones y bienes de su Iglesia.”*¹⁵⁹

157. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 336; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 166.

158. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, “Vida monástica-religiosa en el Concilio IV Lateranense”, a *Iglesia, sociedad y derecho*, vol. II, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1987, p. 143-145.

159. Concili ilderdense del 1229, cànon 20, citat i traduït al castellà per Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 336-337.

Els seus priors no complien l'obligació de subministrar-los menjar, perquè ells poguessin "*divagar con mayor libertad, o para dar mayor satisfacción a su avaricia.*"¹⁶⁰ El pitjor del cas era que algun bisbe de la Tarraconense havia donat el seu consentiment a aquests repartiments, cosa que els pares conciliaris tarraconenses tractarien de tallar mitjançant les disposicions del cànon 20:

*Que los clérigos continúen bajo la obediencia y la corrección de su prior o presidente y que coman juntos en un mismo refectorio, tal como antes del reparto acostumbraron; que hagan vida en común en una misma mesa, de suerte que los que fueren remisos en asistir a los oficios divinos sean castigados por el prior con la sustracción de una parte de aquellos frutos en proporción a su negligencia. Provea también el prior que sus clérigos o sus administradores no distribuyan los bienes de la Iglesia de modo que los malbaraten, pues al cesar las distribuciones cotidianas, se sigue detrimento del oficio divino. Ni se repartan entre sí los clérigos tierras y viñas de la Iglesia, sino que las posean en común, tal como deben servir a los comunes oficios.*¹⁶¹

De l'anàlisi del cànon es dedueix que la vida comunitària dels canonges portava al seu interior un germen de dissolució del peculí, fruit de les distribucions quotidianes per l'assistència als oficis divins. La vida comunitària dels canonges regulars a la Tarraconense es disgregà aviat. El Concili ilderdense del 1229, malgrat aquest cànon, no va poder contenir aquesta dissolució.

Sobre la manera de celebrar els capítols generals de canonges i monjos, el cànon 23 estableix:

*Como que los monasterios necesitan de corrección y reforma célebrense capítulos generales así de monjes como de canónigos regulares..., y los religiosos sin autoridad del obispo diocesano no vendan las posesiones del monasterio ni las hipotequen, concedan de por vida, permuten, den al feudo o enajenen de otra manera. Los que lo hicieren sean privados por el obispo de la administración de sus bienes para siempre, y el que las adquirió quede privado de ellas.*¹⁶²

160. D'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 336.

161. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 337; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 166.

162. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y

Els monestirs de les terres lleidatanes estaven necessitats de molta correcció i reforma, ja que el cànon descrit ordena que els capítols generals de canonges regulars i monjos se celebrin d'acord amb les seves constitucions i segons les normes del Concili IV del Laterà, que prescrivia que cada tres anys celebressin capítol general aquells ordes religiosos que encara no els celebressin i que per reunir-se en un monestir determinat ho fessin amb *“la moderación conveniente, de suerte que ninguno de los abades llevara más de seis cabalgaduras ni más de ocho personas.”*¹⁶³

També prescrivia que aquests capítols generals se celebressin durant alguns dies fixos, “segons el costum de l'orde del Cister”, i amb l'assessorament i els oportuns ajuts d'aquests monjos per la seva llarga experiència en aquestes coses. Crida l'atenció l'advertència sobre el nombre de cavalls i de persones que podien acompanyar l'abat i que anaven al monestir on s'havia de celebrar el capítol general, ja que els vilatans i serfs de la gleba que els veien passar pels camins en creuar els seus camps quedaven escandalitzats de tant luxe i riquesa.¹⁶⁴

Un altre dels mals que intentava parar aquest cànon era l'excés que els abats i presidents o priors dels capítols regulars es permetien en matèria de propietat. Sense el permís del bisbe diocesà no podien vendre, gravar, usufructuar, enfeudar o apropiar-se de les possessions dels seus monestirs. La pena per als priors infractors era la pèrdua perpètua del càrrec, i als qui compraven aquestes possessions els comportava la seva pèrdua.

Peña, 1851, p. 338; Pedro SAINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 166.

163. D'acord amb la traducció al castellà d'Antonio GARCÍA Y GARCÍA, “Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215”, a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. 1, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 217. Fins a principis del segle XII, la major part dels monestirs dels monjos eren independents de qualsevol altra autoritat monacal superior i només estaven lligats a la Santa Seu, cosa que comportava una impressionant multiplicitat d'orientacions. Per pal·liar aquest inconvenient, el cànon 12 del Concili IV del Laterà instituí capítols i visites monacals cada tres anys a cada regne i província. També instituí la figura dels monjos visitadors, que havien de recórrer tots els monestirs masculins i femenins en nom del papa, per corregir les necessitats sorgides de la reforma. El fet que sant Ramon de Penyafort inclogués aquell cànon 12 del Laterà entre les *Decretals* que li manà compilar Gregori IX el 1234 ajudà al fet que aquest cànon no caigués en l'oblit entre els nostres monjos; Antoni M. TOBELLÀ i Anscari MUNDÓ, “Documents del primer segle de la Congregació Claustral Tarraconense”, *Analecta Montserratensia*, vol. x (1964), p. 399-455.

164. Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 136.

El Concili ilderdense del 1229 també legislà sobre pactes que es feien en detriment de les esglésies parroquials. Així, el cànon 32 estableix: “*Ningún regular o religioso o clérigo secular con perjuicio de los derechos parroquiales estipule que los feligreses ajenos le paguen los diezmos o escojan sepultura en sus iglesias, y si por razón de semejante trato hubiesen recibido alguna cosa, oblígueseles a restituirlo a la iglesia o parroquia.*”¹⁶⁵ Aquest abús el feien els regulars, religiosos i clergues amb els arrendataris i feudataris dels seus béns, que quedaven vinculats a les seves cases per dos lligams, el dels delmes i el de la sepultura eclesiàstica, en perjudici de la parròquia.¹⁶⁶ En defensa de la institució parroquial davant d’aquestes extralimitacions del clergat regular, el cànon 37 disposa: “*Ningún monje se atreva a ejercer la cura de almas en las iglesias seculares; y lo mismo se prohíbe a los canónigos regulares, a no ser que acrediten tener para ello facultad del Sumo Pontífice.*”¹⁶⁷

A la província eclesiàstica Tarraconense, els canonges regulars, per la mateixa fundació de caràcter secular encara que sotmesos a la regla, havien estat autoritzats en algun cas per la Santa Seu a exercir la cura d'ànimes, amb algun relaxament vers la vida comunitària. Sens dubte, les esglésies governades per clergues seculars portaven a la Tarraconense una vida lànguïda, d'aquí que els monjos i canonges regulars s'hi impliquessin aprofitant-ne la debilitat.

7) Normes sobre la manera de procedir en les irregularitats amb la justícia del clergat. Hi ha normes en relació amb les investigacions i els processos canònics contra els clergues delinqüents de qualsevol obligació amb què haguessin tacat la seva dignitat, sobre l'empresonament per crim flagrant dels ministres de la justícia secular, dels crims abominables que cometien i de la privació dels fruits dels seus beneficis. El ja esmentat cànon 4 dictava normes als bisbes per a la correcció

165. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 340; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 168.

166. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, “Vida monástica-religiosa en el Concilio IV Lateranense”, a *Iglesia, sociedad y derecho*, vol. II, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 1987, p. 146. Diu: “*los canónigos regulares quedaban claramente alineados entre el clero secular, mientras que los regulares eran no sólo equiparados a los monjes, sino que se consideraban como la avanzadilla de la lucha por la reforma de la Iglesia.*” Es refereix als canonges regulars com a figura diferent dels religiosos (monjos o mendicants) i dels clergues seculars (entre els quals s'inclouen els canonges seculars).

167. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 341.

judicial dels excessos dels seus súbdits que haguessin estat denunciats amb acusació clamorosa. En cas que no poguessin arribar a una inquisició dels fets, almenys havien d'ordenar fer un solemne procés canònic de justificació. Quan un clergue gravava la seva dignitat amb alguna obligació, aquesta quedava anul·lada, i se'l suspenia de l'ofici i del benefici fins a obtenir el perdó de la Santa Seu. Així, el cànon 24 estableix: *"En las iglesias catedrales y regulares nadie obligue su personado o dignidad a ninguna cantidad de dinero; y si lo hiciere, no valga la obligación, y él quede suspenso ipso facto de todo oficio y beneficio, hasta que haya alcanzado perdón de la Silla Apostólica."*¹⁶⁸ El Concili de Valladolid estableix una norma idèntica.¹⁶⁹ A tota l'edat mitjana, es defensaven gelosament els privilegis de casta, i així l'Església mantenia amb constància el fur clerical. Només amb la primera tonsura ja es tenia dret als privilegis del fur. Els límits entre la jurisdicció eclesiàstica i la civil, en aquest ordre de coses, no havien d'ésser gaire clars, ja que el Concili ilderdense del 1229 s'encarregà d'establir-los i desenvolupar-los, reconeixent al braç secular el dret de detenir el clergue delinqüent, però no de retenir-lo per un llarg període de temps ni de jutjar-lo com als laics. Així, el cànon 27 estableix:

*Cuando la justicia secular cogiere in fraganti algún clérigo cometiendo algún delito de hurto, rapiña, homicidio, rapto de mujeres o falsificación de moneda, no para castigarle sino para entregarle al juez eclesiástico, y cuando hiciere la entrega, si no se excediere manifestamente maltratándole de gravedad, no incurre en pena alguna, y el preso sea castigado canónicamente. Pero si no fuere cogido in fraganti, sea reo el ministro de la justicia secular, si hiciere la prisión sin mandato del juez eclesiástico.*¹⁷⁰

La justícia de la cúria local lleidatana era administrada per un tribunal anomenat Tribunal de les Coltellades, format pel regent de la Cort, els cònsols i els regidors de la ciutat; els processos són

168. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 338; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 166.

169. Concili de Valladolid del 1228, cànon 16, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 328.

170. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 339; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 167.

consignats als llibres dels crims, uns registres compilats a partir del 1312 i que són de gran valor per a conèixer tant la vida privada com els costums de l'època. La base d'actuació eren les Consuetudines i els Usatges.¹⁷¹ Els processos que jutjava aquest tribunal eren només de dret criminal. La part civil estava reservada al rei i, en el seu nom, al paer. Les Consuetudines Ilerdenses manifestaven que tots estaven obligats a respondre davant la cúria quan s'exigís la seva presència, encara que no fossin naturals de Lleida, sense altra excepció que la dels clergues i religiosos.¹⁷² Les Consuetudines deixen molt clar el respecte pel fur eclesiàstic. S'ha de recalcar que la llibertat de l'esmentat fur, feta expressament per als seus clergues, no era perquè els delictes d'aquests quedessin impunes, sinó perquè el delinqüent fos castigat d'acord amb les normes eclesiàstiques, sense cap greu escàndol per al poble. Així, el cànon 28 estableix: *"El clérigo que fuere cogido públicamente en hurto, rapña, homicidio, rapto de mujeres, incendio, falsificación de moneda u otros crímenes que merecen pena corporal, sea degradado de sus órdenes; si es subdiácono o clérigo inferior, por un obispo; si diácono, por tres; y si presbítero, por el Concilio provincial."*¹⁷³ Els seglars pagaven els crims abominables amb la pena capital i els clergues amb la degradació o el lliurament al braç secular; per tant, amb la mort. La degradació l'havia d'aplicar el bisbe si es tractava d'un sotsdiaca; tres bisbes, si el delinqüent era un diaca, i el concili provincial si es tractava d'un sacerdot. Per procedir a la degradació, era necessari que el crim fos en matèria greu i que el delinqüent hagués estat sorprès in fraganti i en públic. La degradació consistia a despullar el culpable, davant l'altar i en públic, de cadascun dels seus atributs sacerdotals, com ara ornaments, llibres de resar, vasos sagrats, etc. I, si el caràcter sacerdotal indeleble no se li podia treure, se li prenia simbòlicament l'exercici de tota funció sagrada.

Existien altres irregularitats per defecte i per delicte que podem suposar que cometien els clergues tarraconenses, ja que el nostre concili els dedica un cànon sense que n'existís precedent al Concili IV del Laterà. És el cànon 29, que diu: *"Los que a causa de irregularidad contraída por*

171. Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 91-92.

172. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrrrega, Camps Calmet, 1972, p. 330-331.

173. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 339; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 167.

culpa suya no puedan ejercer en sus iglesias su divino ministerio queden privados de percibir sus beneficios durante su impedimento, a no ser que sean dispensados por la Silla apostólica."¹⁷⁴ Entre les irregularitats per defecte s'anomenen la il·legimitat, la deformitat corporal, l'epilèpsia i la bogeria, totes inculpables. Entre les irregularitats per delictes figuren l'apostasia, l'heretgia, el cisma, l'homicidi, l'avortament en aquell que el provoqui, l'automutilació i el suïcidi frustrat, totes elles culpables. A més, s'hi inclouen l'exercici de la medicina i de la cirurgia, només per ser tractades com a oficis indecorosos per un sacerdot i no per si mateixes. Aquest cànon no diu a quines irregularitats es refereix, però matisa "*contraídas por culpa suya*". Potser es tractava d'impotències fisiològiques que, en alliberar obligacions sacerdotals, feien mal a l'Església.

8) Normes per al clergat amb cura d'ànimes. Tres cànons concreten les normes per al clergat amb cura d'ànimes, que no tenen precedents al Concili IV del Laterà en ésser un fenomen de les terres catalanes. El bisbe diocesà havia de nomenar a perpetuïtat un sacerdot per a la cura d'ànimes en aquelles parròquies que dins del termini fixat no n'haguessin presentat un. Ho precisa el cànon 30: "*En todas las iglesias parroquiales en que, dentro del término prefijado por derecho, no hubiesen presentado al obispo un clérigo que ejerza la cura de almas, los que tienen esta facultad, el prelado pondrá uno inamovible.*"¹⁷⁵ Aquest mal venia dels patrons desaprensius de certes parròquies dotades pels seus antecessors, als quals l'Església, agraïda, seguia reconeixent el dret de presentació. Sens dubte, anaven demorant l'exercici del seu dret i l'obligació de presentar al bisbe un nou rector del seu gust perquè els patrons poguessin quedar-se amb els fruits de la fundació, cosa que produïa un gran mal a les ànimes. Aquest cànon castigava amb la pèrdua del dret de presentació.

El Concili de Valladolid estableix la mateixa norma,¹⁷⁶ afegint-hi l'establiment de la pena d'excomunicació al clergue que presumia exercir

174. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 340; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 167.

175. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 340; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 167.

176. Concili de Valladolid del 1228, cànon 17, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 328.

la cura d'ànimes o oficiar a les esglésies sense el vistiplau del bisbe local,¹⁷⁷ ja que es tractava d'un mal més greu. De la mateixa manera, s'amonestava al cànon 37 els monjos i canonges regulars de l'exercici de la cura d'ànimes a les esglésies seculars.¹⁷⁸

DISCIPLINA DEL POBLE CRISTIÀ

Fins a la segona meitat del segle XIII no s'introduí un canvi en les relacions entre l'Església i els poders seculars. Els senyorius dels eclesiàstics ocupaven el primer pla, i el governant del país tenia una relació jurídica individual amb cadascun dels prínceps eclesiàstics del seu territori. El monarca declarava la seva protecció individual a cadascun dels senyorius de l'Església i també a prelats amb títol de baró i amb dret de manar. El metropolità de la Tarraconense representava, per primera vegada l'any 1209, totes les institucions eclesiàstiques de la seva província, independentment de si eren o no senyorius, prometent fidelitat al monarca en nom de tota la comunitat.¹⁷⁹ L'any 1211 cada bisbe fou considerat representant de tots els monestirs i llocs religiosos del seu bisbat, i el rei declarà la seva protecció a l'Església dins dels seus països com una comunitat, després d'haver abandonat el costum de fer-se nomenar, en els contractes, propietari de bisbats i monestirs. El monarca, quan volia dirigir-se a l'Església del país en la seva totalitat, es dirigia als prelats reunits en sínodo, on es tractaven les qüestions d'ordre i disciplina interior de l'Església. També, en casos especials, s'hi discutien problemes respecte al govern de senyorius eclesiàstics. No obstant això, sorgiren constants qüestions sobre la limitació de drets eclesiàstics enfront del poder reial, des del moment en què les esglésies semblaven més unides.¹⁸⁰

No solament els sínodes, sinó també els concilis, tractaren de la disciplina del poble cristià, que corria el risc constant de tornar-se

177. Concili de Valladolid del 1228, cànon 1, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 328.

178. Tal com ho prescrivia el cànon 60 del Concili IV del Laterà, el qual donava satisfacció a les queixes dels bisbes contra els abats que envaïssin l'esfera de la jurisdicció episcopal instruint causes matrimonials, imposant penitències públiques, concedint certes indulgències, etc.; vegeu Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 218-219.

179. Arxiu Diocesà de Girona, *Cartulario de Carlomagno*, p. 75-77.

180. Odilio ENGELS, "Privilegio de Pedro el Católico a favor de obispos catalanes", a *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. III, Barcelona, 1962, p. 33-39.

bàrbar davant la presència i el contacte amb els heretges instal·lats a la província eclesiàstica Tarraconense.

Una de les principals qüestions que preocupava els pares conciliaris era la diferenciació dels clergues catòlics amb els jueus, ja que com que ambdós anaven tapats amb capes tancades donaven lloc a confusió entre la població cristiana. La problemàtica era molt estesa, no solament a la Tarraconense, sinó també a la resta de la Península, ja que vuit anys abans de la celebració del Concili ilerdense, l'any 1221, Ferran III sol·licità del papa Honori que anul·lés la legislació conciliar sobre el vestit diferenciador dels jueus.¹⁸¹

En aquest aspecte, el clergat castellà no es diferenciava gaire del de la Corona d'Aragó, encara que el programa del legat s'acomodés a les diferents províncies eclesiàstiques i s'allunyés del precedent del Laterà, com demostra aquesta norma del vestit. Així, el Concili de Valladolid no mencionava l'ús de vestits especials per part dels jueus, però al seu lloc s'inseria una prohibició referent a l'ús de les *cappae clausae* de tall clerical, tal vegada seguint l'opinió de Ferran III que la discriminació comportava greus conseqüències polítiques.¹⁸² Així, el cànon 16 del Concili ilerdense del 1229 diu: "*No lleven los judíos capas cerradas, porque de otra suerte se asemejarían en el traje a las personas eclesiásticas.*"¹⁸³

L'aspecte exterior del clergat català no mereixia crítiques especials, a excepció de la vestimenta excessivament provocativa dels clergues aragonesos, que deixava veure les cames més del que hauria

181. Recordem que el cànon 68 del Concili IV del Laterà imposava als jueus i als sarraïns portar un senyal al vestit per tal de distingir-los fàcilment dels cristians. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 223; registre Honori III, 223, 1943, a Demetrio MANSILLA, *La documentación pontificia de Honori III (1216-1227)*, vol. XXVI, p. 212; Fidel FITA I COLOMER, *Actas inéditas de los siete concilios españoles celebrados desde el año 1282 hasta el de 1314*, Madrid, F. Maroto e Hijos, 1882, p. 223-224; Archivo Historico Nacional, 3019/1.

182. Concili de Valladolid del 1228, cànon 9, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 327; Concili ilerdense del 1229, cànon 16, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 338.

183. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 335-336; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 165.

volgut el legat pontifici.¹⁸⁴ La diferenciació de la vestimenta entre cristians i jueus o sarraïns ve del Concili IV del Laterà, en prescriure que els jueus i els sarraïns portessin un senyal al vestit per diferenciar-los dels cristians, argumentant-ho amb el Pentateuc.¹⁸⁵ Les raons donades pels pares conciliars són més aviat d'ordre moral, ja que les barreges d'homes cristians amb dones musulmanes, sota la confusió de la vestimenta, res de bo podia comportar. Els jueus, que a la província eclesiàstica Tarraconense convivia amb els cristians, vestien capes similars a les dels clergues. El que més disgustava a l'Església era que les portessin tancades pel coll i les aixelles i que fossin de color fosc, com les dels clergues.

Però no solament era preocupant per a la jerarquia la diferenciació en la vestimenta entre el poble cristià i el jueu, sinó que també es prohibí, mitjançant el cànon 35, el tracte i comerç dels cristians amb el poble jueu, sota la pena màxima d'excomunicació, tal com ho fan els cànons 67 i 68 del Concili IV del Laterà en prescriure amb detall el tema de la usura dels jueus, prohibint els interessos que aquests imposaven als cristians i àdhuc el tracte entre ambdós i declarant els jueus inhàbils per als càrrecs públics.¹⁸⁶

El problema radicava en alguns rics catalans que, per enriquir-se més, ajudaven els musulmans amb material de guerra i amb aliments, la qual cosa suposava el greu perill d'una segona invasió musulmana. La conquesta ja estava molt avançada en terres levantines i no existia una frontera terrestre, per la qual cosa el comerç s'havia de fer per mar des de les costes catalanes a les alacantines o valencianes. En aquest aspecte, el cànon 35 estableix:

*Todos los domingos denuncien los sacerdotes como excomulgados a cuantos envían, lleven, conducen o venden a los musulmanes, o a otros por cuenta de éstos, armas, hierro, maderas, pertrechos de navíos, pan, caballos, bestias o animales, ya para sustento, ya para cultivo del campo, o ya para cabalgar; cumpliendo los sacerdotes esta disposición con toda puntualidad hasta que se haya dado la suficiente satisfacción.*¹⁸⁷

184. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 15-25.

185. Lv 19,19; Dt 22,5, vegeu *La Bíblia*, bíblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 166 i 267 respectivament.

186. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 223.

187. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y

També en terres catalanes, com va fer a les de Castella el Cid, que per baralles amb el seu senyor Alfons VI milità un temps contra els cristians a les ordres del rei musulmà de Saragossa, alguns cristians s'allistaren a guerrear amb els musulmans contra els seus coreligionaris, ja que el mateix cànon 35 diu: "*Y todos los cristianos sean o no militares que se pasen a los musulmanes para hacer la guerra a los cristianos, sean también denunciados como incursos en la excomunión, y sólo por la Silla Apostólica puedan ser absueltos.*"¹⁸⁸

Als sacerdots, se'ls imposava l'obligació de denunciar els seus fidels cada diumenge a la missa. Aquest cànon no té precedent al Concili IV del Laterà, per la qual cosa era típic d'aquestes terres, ja que la seva motivació radica en les relacions cordials que tenia el rei Jaume I amb l'emir al-Mustansir de Tunísia, amb la qual cosa el monarca passava per alt la prohibició dels papes Gregori IX i Innocenci III de comerciar amb els pobles infidels, exemple que seguien, naturalment, els mercaders lleidatans. S'hi afegeix, a més, el fet que el rei Jaume I no escoltà les crides d'ajut del rei Alfons X de Castella per prendre part en les croades que preparaven contra el Magrib, per la por de trencar l'amistat amb al-Mustansir, ja que deia: "Perquè no faria gaire bonic que homes nostres naturals fugiren de nostra terra i li fessin mal."¹⁸⁹

Un mal major que la venda d'objectes de guerra, armes o menjar, era el comerç de cristians i cristianes amb musulmans. La pena era la mateixa: l'excomunicació ipso facto, és a dir, automàtica, quan el delinqüent consumava el seu delicte. Així ho especifica el cànon 36: "*Todo el que vendiere cristiano o cristiana a los sarracenos sea excomulgado ipso facto reservándose también la absolución a la Silla Apostólica.*"¹⁹⁰ També es castigava amb l'excomunicació els qui, valent-se de musulmans, traguessin violentament de les esglésies els cristians que s'hi refugiaven. A la baixa edat mitjana, com a totes les altres èpoques, la

Peña, 1851, p. 341; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 168.

188. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 341; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 168.

189. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrrrega, Camps Calmet, 1972, p. 316.

190. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 341; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 168.

jerarquia eclesiàstica veia amb bons ulls el dret d'asil, considerat del tipus de les ciutats refugi de l'Antic Testament. Segons aquest dret, qualsevol persona que s'acollia al temple cristià no podia ser treta per força, sinó que havia d'ésser la jerarquia qui espontàniament la lliurés al braç secular per al seu càstig. Aquesta immunitat es prestava a abusos, per la qual cosa les autoritats civils apel·laren alguna vegada a mitjans més o menys pacífics, i altres indirectament violents, per a castigar segons la llei comuna els delinqüents. A la província eclesiàstica Tarraconense se'n degueren donar alguns casos, ja que la norma establerta al Concili ilderdense del 1229 no té precedents al Concili IV del Laterà. El cànon 34 estableix en aquest respecte:

*Denúnciese como excomulgados, hasta que satisfagan dignamente, a los que atentan contra la inmunidad de las iglesias poniendo grillos y cadenas a los que en ellas han tomado asilo, o impidiéndoles el sustento para obligarlos a abandonarlas, o extrayéndoles de las iglesias por medio de musulmanes o de cristianos excomulgados. Los que se valieren de musulmanes para ello, además de dar una digna satisfacción, paguen la pena de su sacrilegio, y los musulmanes queden sujetos a la servidumbre de la Iglesia así violada, a no ser que le paguen su precio, si quieren ser absueltos, quienes los buscaron para aquel objeto.*¹⁹¹

La pena d'excomunicació prescrita arribava a inductors i induïts, autoritats judicials seculars i executors materials, i musulmans, que havien de quedar al servei de l'església violada. I si això no era factible, els inductors havien de pagar el preu necessari per recompensar un altre servidor que el reemplaçés en l'esmentat servei.

PATRIMONI ECLESIÀSTIC

El patrimoni fou un dels àmbits que experimentà una evolució més profunda en aquest període. A l'alta edat mitjana, els béns de l'Església estaven en gran part hipotecats a mans de laics. L'Església recuperà el control dels nomenaments eclesiàstics i transformà la institució de les esglésies pròpies en altres institucions sota el control eclesiàstic.

Malgrat totes aquestes dificultats, l'Església aconseguí, durant tot aquest període, mantenir la seva sobirania fiscal, encara que localment

191. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 340-341; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 168.

els conflictes foren molt freqüents. Els tributs eclesiàstics es pagaven en espècies i en diners.

Dins del concepte de béns eclesiàstics s'incloïen tots aquells béns que pertanyien a l'Església, tant les *res spirituales* com les *res temporales*. Les primeres eren els drets que corresponien a un ofici eclesiàstic i a la persona que l'ostentava, mentre que les segones eren la massa de béns amb la qual l'ofici estava dotat. El benefici era la massa de béns que garantia la sustentació d'un clergue. Encara que en un principi era necessari ser clergue per rebre un benefici, no ho era quan se sol·licitava. La tonsura era suficient per ser considerat clergue, i es tenia un termini per a rebre els ordes restants. Es donava preferència a aquells que tenien graus acadèmics. En aquest sentit, la majoria dels clergues que tenien accés als estudis generals preferien l'estudi del dret canònic i civil al de la teologia, amb el consegüent desequilibri a l'hora d'atendre les necessitats reals de la cura pastoral i de l'Església. Per això, és suficient mirar la biblioteca de qualsevol capítol de l'època medieval per veure que la major part de les obres que es conserven són de cànons i lleis, i no precisament de teologia. Les dispenses foren el càncer del compliment de les obligacions annexes al gaudiment d'un benefici. Així, el Concili ilerdense del 1299, als cànons 12, 13 i 33, regulava diversos aspectes del benefici eclesiàstic; tots aquests cànons tenen com a precedent el Concili IV del Laterà, que tornà a prohibir la pluralitat de beneficis amb cura d'ànimes,¹⁹² encara que a la pràctica tampoc es complí puntualment, com figurarà en els decrets *Execrabilis* de Joan XXII, que tornava a incidir en aquest tema.¹⁹³ Si el clergat no s'establia sobre fonaments econòmics segurs, totes les reformes educatives imposades pel legat Jean d'Abbeville estaven condemnades al fracàs, ja que eren massa els clergues als quals s'havia d'alimentar. La majoria no podien renunciar a tenir dos o més beneficis. La subdivisió i la possessió de diversos beneficis eren dos mals bessons: de l'eliminació d'un depenia l'eradicació de l'altre. Jean d'Abbeville decidí atacar aquest costum des de les seves causes. L'ideal era que el nombre de clergues fos igual que el de beneficis i, per aconseguir-ho, el legat invocà la constitució d'Alexandre III, donada al Concili III del Laterà

192. El cànon 29 del Concili IV del Laterà estableix la incompatibilitat de tenir dos beneficis amb cura d'ànimes; vegeu Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. 1, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 221; Concili de Valladolid del 1228, cànon 8, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 326.

193. Extravagants de Joan XXII 3c; Extravagants 3. 2. 4.

del 1179, al cànon 5, per la qual s'obligava els bisbes a alimentar pel seu compte els clergues ordenats *sine titulo*.

Així ho estableix també el cànon 13 del Concili ilderdense del 1299:

*Nadie sea ascendido a las órdenes mayores si no tiene suficiente beneficio o patrimonio a cuyo título las reciba. Quien en otra suerte las confiera, proveerá suficientemente al ordenado de todo lo que necesite, o cuidará de que lo haga el que le hubiere presentado, hasta que se halle en posesión de un beneficio suficiente. Y encarga se observe fielmente la prohibición de ordenar o conferir beneficios a los que sean indignos, decretada por el concilio general.*¹⁹⁴

Prohibeix l'ordenació dels indignes i d'aquells que essent dignes no tinguessin un benefici, com a la constitució del Concili Lateranense, en la qual s'argumentà que *"en algunas regiones los presbíteros parroquiales no tenían para su sustento más que la cuarta parte del cuarto, es decir, la dieciseisava parte de los diezmos"*,¹⁹⁵ sense que consti per culpa de qui. Per això, el Concili ilderdense manava que *"ninguno fuera promovido a subdiácono, diácono o presbítero, si no tenía un beneficio eclesiástico suficiente, o al menos un suficiente patrimonio a cuyo casi-título fuera ordenado."*¹⁹⁶

El legat, amb la finalitat de revalorar els beneficis, intervingué a Toledo i a Conca adoptant per lema una de les prescripcions del Concili de Tours: *"Una cura d'ànimes, un encarregat."*¹⁹⁷ Sens dubte, el descuit d'aquesta norma era comú a la Península, on, tal com ell es lamenta, les esglésies eren compartides per diversos clergues. Així mateix, tant a Valladolid com a Lleida, va fer tot el possible per aconseguir que

194. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 335; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 165.

195. Per aquest motiu aquest cànon prescriu que, endemés, a les esglésies de patronat, els patrons estan obligats a donar una porció suficient als preveres que les serveixen. Citat i traduït per Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 221.

196. Concili ilderdense del 1229, cànon 13, citat i traduït al castellà per Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 335.

197. Concili de Tours del 1163, cànon 1, a Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. VIII, París, 1902 (= Akademische Druck-Verlagsanstalt, Graz-Àustria, 1960), 54v a 57.

aquesta poliàndria eclesiàstica adquirís bona forma ordenant que a cada lloc es nomenés, en qualitat de cap principal, un sacerdot que tingués precedència sobre els altres al ministeri públic.

Així, al Concili ilerdense del 1229 s'establí que havia de ser eliminada la pluralitat de beneficis amb cura d'ànimes, i que els rectors que tinguessin diverses parròquies havien de servir-les personalment o procurar un ecònom substitut. En aquest segon punt, el legat es veia obligat a reconèixer que les rendes d'algunes parròquies eren massa reduïdes per alimentar un sacerdot, per la qual cosa era necessari inevitablement un cert grau de possessió de diversos beneficis. Ho tracta l'esmentat cànon 13, en el qual es repeteixen i inculquen les disposicions del concili general relatives a la pluralitat de beneficis i a la residència dels beneficiats.¹⁹⁸ El fet que l'any abans es negués a transgredir aquest tema a Valladolid, indueix a pensar que a l'Aragó era més la demanda de beneficis, i que la subdivisió hi havia arribat més lluny que a Castella. L'Església tarraconense sofria tres grans mals, els mateixos que l'Església universal, en aquest ordre de coses: els títols dels rectors annexos a les prebendes i dignitats eclesiàstiques; les dignitats conferides a persones tonsurades, però no consagrades en l'orde sacerdotal, al qual no els interessava entrar, i l'acumulació de beneficis i de càrrecs parroquials. Molt arrelat estava l'abús de l'acumulació de càrrecs, ja que la Santa Seu hi transigia de vegades. Com a conseqüència natural, els clergues racioners de les parròquies es permetien llargues vacances i absències, ja que consta que el Concili ilerdense del 1229 condemnà a no rebre les vacances quotidianes ni les ofrenes de les esglésies aquells que "*no procurasen servir personalmente a esas mismas iglesias.*"¹⁹⁹

Una corrupció secular vinculada al patrimoni eclesiàstic era la simonia, que consistia a comerciar amb coses espirituals o annexes a les espirituals. La prohibició de la simonia fou una de les finalitats de la reforma gregoriana. Les *Decretals* de Gregori IX prohibien obtenir diners per la tonsura, ordes, oficis eclesiàstics, administració de sagraments i funcions de culte en esglésies, monestirs i algunes per a l'administració de sagraments.²⁰⁰ No eren simoníacs els estipendis

198. La normativa sobre el sistema benefICIAL es troba als cànons 28-32 i la que tracta sobre els béns temporals als cànons 33, 53-56 i 63-66 del Concili IV del Laterà; vegeu Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. I, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 221.

199. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 335.

200. X 5. 3 *per totum*.

i altres drets que el mateix ordenament permetia per determinades prestacions. El Concili ilerdense del 1229 prohibeix aquesta corruptela al cànon 33, ja esmentat, en la figura del càrrec de l'arxipreste, el qual el bisbe no havia d'atorgar a canvi d'una renda, ni per un termini de temps. Des de l'antiguitat, s'insisteix que per la prestació dels serveis espirituals (sagraments, culte, etc.) no es podia exigir cap paga. Però s'admetien, en canvi, les oblacions voluntàries dels fidels per a tals conceptes. Aquest costum dels fidels tendeix a establir-se com una obligació durant aquest període, ja sigui mitjançant la *pactio* o pacte previ sobre el preu a pagar, ja sigui mitjançant l'*exactio* o exigència del preu amb caràcter obligatori una vegada realitzat el servei espiritual en qüestió. No obstant això, el fet que els mendicants administressin gratuïtament aquests mateixos serveis motivà dures polèmiques per part del clergat secular, i era freqüent el cas dels clergues que no administraven sagraments ni altres serveis si no se'ls pagava. D'altra banda, el clergat amb cura d'ànimes necessitava objectivament aquests ingressos per a subsistir. Els cànons 21 i 22 del Concili ilerdense del 1229 prescriuen la gratuïtat dels sagraments i, en particular, el de la sagrada ordenació. Un dels capítols d'ingressos pel manteniment de les diòcesis, parròquies i altres esglésies locals eren els delmes que pagaven els fidels al rector i, en general, al sacerdot amb cura d'ànimes. En canvi, no solien pagar-lo als monjos ni als mendicants o a altres que tenien el dret d'exacció. Hi havia els delmes personals i els reials.

Estaven gravades amb delmes personals aquelles persones que tenien indústria artesana pròpia, i amb els reials aquelles que tenien terres de cultiu, boscos, muntanyes i cases. El Concili IV del Laterà dedicà quatre cànons a la manera de pagar els delmes i les primícies a l'Església.²⁰¹ El primer d'aquests cànons al·ludia a persones que, anomenant-se cristianes, donaven en lloguer els seus camps a persones no cristianes per burlar la llei eclesiàstica. Probablement, al·ludia als albigesos del sud de França i als valdesos del nord d'Itàlia, als quals, en ser heretges, alguns amos cristians donaven les seves finques per no haver de pagar els delmes i les primícies.

201. El Concili IV del Laterà del 1215, als cànons 53, 54, 55 i 56, respectivament, establí la prioritat del pagament dels delmes sobre els censals i tributs. Les terres recentment adquirides estaven subjectes al delme malgrat els privilegis; prohibia l'abús d'alguns religiosos que llogaven cases o feus i ordenaven als inquilins que els paguessin els delmes a ells i no a la parròquia i es condemnava la simonia en la col·lació d'ordes i en altres actes sagrats. Antonio GARCÍA Y GARCÍA, "Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215", a *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale*, vol. 1, Roma, Società Romana di Storia Patria, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 221.

A la Tarraconense no hi havia albigesos ni valdesos, però sí moriscos i jueus, els quals, en ser acatòlics, no tenien obligació de pagar delmes i primícies a l'Església. A Lleida hi havia dues comunitats no cristianes, sarraïns i israelites, que tenien la seva llei i els seus principis, i les Consuetudines en garantien la supervivència. El rei Jaume I fou el primer a protegir-los. Les Consuetudines Ilerdenses els garantien, endemés, la pràctica religiosa d'exercir els oficis de la cúria sarraïna, amb la continuació lliure dels seus càrrecs, i els jutges i regidors de la ciutat resolien les seves causes internes, per la qual cosa no es posaven amb els cristians.²⁰² L'Església no els podia perdre de vista, com ho demostra el canó 15 del nostre concili: "*Tanto los judíos como los sarracenos sean obligados por la jurisdicción eclesiástica a pagar a las iglesias los diezmos y oblacones debidas por las tierras, casas y demás posesiones que de los cristianos pasaren a ellos por cualquier título.*"²⁰³

A Lleida hi havia cristians desaprensus i astuts que, en cas d'haver de vendre una finca rústica o urbana, preferien negociar amb jueus i musulmans, ja que aquests podien pagar-los un deu per cent més sobre el preu que qualsevol altre cristià. Dolgué a l'Església que, per les habilitats d'uns cristians fluixos, les finques anessin a mans de musulmans i jueus, al mateix temps que amb aquests enganys disminuïen els delmes. Aquest canó ilerdense és més exigent que el Laterà, ja que aquest últim no parlava de primícies, ni de cases ni d'altres possessions, sinó només de finques rústiques. Al Concili de Valladolid s'estableix al peu de la lletra exactament el mateix.²⁰⁴

L'Església, per controlar el patrimoni eclesiàstic i augmentar el valor de la massa de béns constitutiva d'aquest patrimoni, dictà diverses normes que prohibien als clergues, àdhuc al bisbe, l'apropiació de béns i la transmissió hereditària. Referent als ordes monacals, mendicants i militars, no existeix per dret comú un sistema de normes complexes de tota la seva actuació en matèria econòmica, per la qual cosa s'ha de consultar el seu propi dret particular, que varia enormement d'un orde a l'altre.²⁰⁵ Així, per exemple, els ordes militars podien tenir, àdhuc,

202. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrrrega, Camps Calmet, 1972, p. 357.

203. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 335; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 165.

204. Concili de Valladolid del 1228, canó 9, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 327.

205. C.12 q.2 c.53; X 3.10.1; Concili II de Lió del 1246, que passà al *Liber VI*,

senyoriu temporal sobre les seves terres i castells, i l'orde franciscà, segons les declaracions pontifícies, no podia tenir propietats ni l'usdefruit dels béns, sinó el simple ús de fet, pertanyent en tot cas la propietat o domini a la Santa Seu o als donants, segons els casos. Per tot això, el Concili ilderdense del 1229 estableix una sèrie de canons dirigits a regular el control del patrimoni de canonges regulars i religiosos. Així, el cànon 20, ja descrit, prescriu que els canonges regulars no havien de repartir-se els béns de l'Església. El cànon 23 ordenà la prohibició a monjos i canonges regulars d'apropiar-se de béns sense el permís del bisbe diocesà. I el cànon 26 manà que els monjos no tinguessin propietats, per la qual cosa no solament els canonges regulars mancaven de propietats. Els pares conciliars feien extensiva aquesta prohibició a prendre llogater, ni temporalment, priorats, esglésies, cases, terres, vinyes i altres possessions, per la qual cosa el cànon 26 estableix:

*No tengan los religiosos nada propio de ninguna clase, ni tomen de su iglesia a censo ni temporal ni perpetuo en clase de arriendo o prenda los prioratos, iglesias, casas, tierras, viñas u otras posesiones. Los religiosos que obtengan personados en las iglesias catedrales desempeñen de tal suerte sus obligaciones, que no dejen de observar el voto de religión y los estatutos de la orden. Y si por razón de sus oficios habiten en las ciudades o villas, no coman ni duermen en ellas, dejando el convento, sino que vuelvan a él, luego que hayan desempeñado sus obligaciones.*²⁰⁶

Altres abusos es donaven en els monjos que servien a les catedrals, com ho estableix el cànon, per la qual cosa se'ls indicava que una vegada complides les seves administracions o necessitats del seu ofici, tornessin a la companyia fraterna o a l'observança del seu orde.

Com a conclusió, el pes de la reforma impulsada pel legat, en tornar aquest a Roma, recaigué en els arquebisbes peninsulars i els seus sufraganis. A les seves mans estava el futur i de la seva bona disposició depenia que es prenguéssin la iniciativa de convocar concilis provincials i sínodes diocesans, així com que s'inculquessin incansablement al seu territori les lliçons que el seu cardenal els havia ensenyat els anys 1228 i 1229. Malauradament, els uns i els altres demostrarien ser mals

a Heinrich Joseph DENZINGER, *El Magisterio de la Iglesia. Manual de los símbolos, definiciones y declaraciones de la Iglesia en materia de fe y costumbres*, Barcelona, Herder, 1963, p. 230-232.

206. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 339; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 167.

alumnes i pitjors mestres.²⁰⁷ Poc després del Concili de Lió, el papa Innocenci IV es lamentà del fet que a la província Tarraconense es fes cas omís a les sancions eclesiàstiques i que no es consideressin les sancions canòniques. Sis anys més tard, es decidí substituir les penes imposades contra els clergues concubinaris per Jean d'Abbeville per un sistema de multes, i es confià la iniciativa als prelats individuals que tenien experiència en les condicions locals, a fi que l'Església no es veiés obligada a receptar per a tots un mateix medicament sense tenir en compte les diverses malalties, "*cum per varietatem personarum et etiam regionum poenae sint proinde variandae.*"²⁰⁸ D'aquesta manera es donava per segur que, en general, no es podia esperar del clergat hispànic que s'atingués a les prescripcions del dret canònic. No obstant això, a la província eclesiàstica Tarraconense, al legat pontifici Jean d'Abbeville se'l prengué seriosament durant un període de deu anys.

207. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 31.

208. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española y de América*, vol. VI, Madrid, Pedro Montero, 1863, p. 49.

CONCILI ILERDENSE DEL 1237. CONCILI PER A L'ESTUDI DE L'ORGANITZACIÓ DEL TRIBUNAL DE LA INQUISICIÓ A LLEIDA

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1237

Introducció

Tenim poques notícies d'aquest concili, i el poc que en sabem ho devem a un monjo benedictí de la congregació de Sant Maur que escriví la *Història General del Llenguadoc*¹ de la qual Sáinz de Baranda tragué algunes dades.² Aquestes dades procedeixen d'un diploma que Guillem de Montgrí dirigí, el 27 de maig de 1237, al vescomte de Castellbò Roger de Foix, fill de Roger Bernat, comte de Foix. L'informava que, amb motiu d'un acord pres al recent concili celebrat aquell mateix any a Lleida, se'l facultava per empresonar els heretges albigesos.

Labbe, Harduino, Mansi, Aguirre, Villanuño i altres col·lectors no tenien cap notícia d'aquest concili. El poc que se'n coneix, i de poca importància, està recollit a la *Història General del Llenguadoc*, com ja hem mencionat. Valls i Taberner cita que, a finals del 1236 o a principis del 1237, se celebrà a Lleida una assemblea eclesiàstica per tractar sobre els fets relatius a la Inquisició contra els heretges.³ Hefele i Leclercq situen aquest concili l'any 1237 i diuen que

1. Claude DEVIC i Joseph VAISSETE, *Histoire générale de Languedoc*, Tolosa de Llenguadoc, Edouard Privat, 1879.

2. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 169-170.

3. Ferran VALLS I TABERNER, "Notes sobre la legislació eclesiàstica provincial que integra la compilació canònica tarraconense del Patriarca d'Alexandria", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XI (1935), p. 4.

confiaren als dominics i franciscans els treballs de la Inquisició al Regne d'Aragó.⁴

De la personalitat de Guillem de Montgrí i de Roger Bernat, comte de Foix, ens en parla Zurita als *Anales*. Ambdós assistiren a les històriques Corts del Regne d'Aragó reunides a Montsó el 1236.

Guillem de Montgrí, que era sagristà de Girona i arquebisbe electe de Tarragona, hi assistí en qualitat de procurador de l'Església tarraconense. Sobre la seva vida anterior, sabem que el papa Gregori IX volia per a arquebisbe de Tarragona fra Ramon de Penyaafort, de l'orde dels predicadors,⁵ però que, en no acceptar el càrrec de metropolità, el papa nomenà Guillem de Montgrí, que també el rebutjà malgrat que el capítol de Tarragona no tan sols l'acceptava, sinó que àdhuc l'apressava perquè es fes consagrar. L'any 1235 va prendre part a les conquestes d'Eivissa i Formentera⁶ i després acudí a la cort papal per tal d'obtenir l'acceptació de la seva renúncia. L'any 1236 el papa l'obligà a seguir com a arquebisbe electe de Tarragona i li confià, mentrestant, l'administració de l'arxidiòcesi, de la qual Montgrí només en va fer ús a títol de procurador.⁷ També sabem per Zurita que:

*Don Guillén de Montgrí y don Bernat de Santa Eugenia suplicaron al rey, don Jaime I, que diese a don Guillén y a los de su linaje la conquista de la isla de Ibiza, y quedase en feudo al arzobispo la Iglesia de Tarragona. Y teniéndolo el rey por bien, hízole merced de ellos con la ciudad y el castillo para él y sus sucesores, con que dentro de diez meses pasasen a conquistarla.*⁸

Com s'aprecia, es tractava d'un arquebisbe bel·licós que lluitava amb la mateixa fúria contra els musulmans que contra els albigesos. L'empresa de la conquesta d'Eivissa s'efectuà dins dels deu mesos pactats, i fou conquerida l'any 1237.

4. Joseph HEFELE i Henri LECLERCO, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. v, París, Letouzey et Ané, 1913, p. 1581; Joan TORRENT, "Lérida 1237 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. i, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549.

5. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xix, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 181.

6. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xix, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 181-183, i vol. xii, p. 190.

7. Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. xlvii (1974), p. 34-35.

8. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón (1137-1228)*, vol. iii, València, Anúbar, 1968-1972, p. 94-95.

El *Necrologium Gerundense* ens diu que morí l'1 de juliol de 1273⁹ i que no solament conquerí Eivissa, sinó també Formentera. Fundà la cartoixa de Sant Pau de Mar i procedí enèrgicament contra els albigesos de Castellbò i de les muntanyes de Prades a Tarragona.¹⁰

Roger Bernat, comte de Foix, figura en segon lloc a la llista dels assistents a les Corts del Regne d'Aragó reunides a Montsó l'any 1236, segons consta en l'obra de Zurita, immediatament després de l'infant Ferran, oncle de Jaume I. En aquestes corts, es decidí la definitiva conquesta de València.¹¹ El seu fill, Roger de Foix, vescomte de Castellbò, seguí una conducta poc recta pel que es desprèn de la *Noticia de los Condes de Urgel*, que ens diu:

*El vizconde de Castellbó, feudatario de Urgel, que tenía en custodia la línea fronteriza, fue atraído por la secta albigense. Dejola después, mas para volver de nuevo a ella y transformarse en su protector en Cataluña. El obispo de Urgel trabajó con celo para volverlo al buen camino, y envió a Ponce de Planeda, prior de los dominicos de Lérida, en calidad de su delegado e inquisidor, pero le envenenaron los herejes en 1243. Esto mismo les infundió tal engreimiento en el corazón, que comenzaron a envalentonarse y a perseguir a cuántos no fueran de sus ideas. Mas este crimen obligó a las autoridades civiles a tomar en serio las cosas. Predicose la cruzada, y don Guillem de Montgrí los derrotó completamente en el año 1244. Poco después, reaparecieron algunas partidas albigenses en el Montsech, llegando hasta Ager y los pueblos del abadiato de Bellpuig, consiguiendo apoderarse de Castelló de Farfanya, que se convirtió desde entonces en verdadero nido de la herejía.*¹²

El 1185, el jove vescomte Arnau de Castellbò no dissimulava la seva simpatia pels càtars. El seu parent i aliat el comte Ramon Roger de Foix protegí obertament els heretges, destrossà les esglésies de la

9. El necrologi gironí ens diu que: "Falleció Guillermo de Montgrí en edad muy avanzada, que recuerda honoríficamente la fecha de su muerte y sus gloriosas empresas. Kal. Julii anno MCCLXXIII obiit Guillelmus de Montegrino, qui existens Tarraconensis electus fugavit viriliter de vicecomitatu Castriboni et de montanis de Pradis multitudinem haereticae pravitatis (albigenses); deinde exercitu congregato castrum et insulas de Eviza et Formentaria depulsis paganorum spurcitiis expugnavit; fundationem fecit monasterii Cartusiae apud Sanctum Paulum de Maritimo." Josep M. QUADRADO, *Historia de la conquista de Mallorca: Crónicas inéditas de Marsili y Descloit* (s. XIII-XIV), Palma, Estevan Trias, 1850, p. 378.

10. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón* (1137-1228), vol. III, València, Anúbar, 1968-1972, p. 94-95.

11. Ferran SOLDEVILA, *Jaume I, Cronica o Llibre dels Feits*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 157-160.

12. Eduardo CORREDERA GUTIÉRREZ, *Noticia de los Condes de Urgel*, Lleida, Diputació Provincial de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1973, p. 9-227.

Cerdanya i el 1198-1199 saquejà la Seu d'Urgell. L'any 1223, el seu fill Roger Bernat, comte de Foix, casat amb Ermessenda, filla hereva del vescomte de Castellbò-Andorra, constitueix als Pirineus centrals una perillosa potència herètica en simpatitzar amb els càtars i també, d'alguna manera, amb els valdesos.¹³ Durant tot el segle XII i fins al 1320, el país de Castellbò és un veritable refugi càtar, així com l'interior de les regions de Tarragona, Lleida i Tortosa. Els nobles sostenen l'heretgia, els veguers i els batlles fan el mateix, i tota la població segueix practicant la religió càtara, però l'Església catòlica, des d'aquest moment, té armes, la Inquisició i el suport del braç secular.¹⁴ La inquisició episcopal i el poder reial reaccionen a partir de finals del segle XII. Ja al Costum de Barcelona, tant els heretges com els jueus són assimilats als excomunicats i no podien fer testimoniatge contra els cristians. Però res concret es deia d'aquests heretges, que, per tant, podien cohabitar amb el poble catòlic. L'extensió del catarisme a les muntanyes lleidatanes s'explica per la protecció que rebia dels grans senyors feudals, entre els quals el senyor de Castellbò, els Josa i també els comtes de Foix, amb el desig de lluitar contra la potència, igualment feudal, del bisbe d'Urgell. Hi ha documents que proven una certa divulgació popular de l'heretgia càtara des d'Andorra fins a Berga, passant per les terres del Solsonès. A l'arxiu de la Seu d'Urgell hi ha un document que té un procés inquisitorial en el qual es llegeix: "Pocs albergs hi havia que no en tinguessin."¹⁵ No és d'estranyar, doncs, que la Inquisició fes molta feina en aquesta zona a partir de les gents condemnades i, més encara, després que el prior del convent de predicadors de Lleida, fra Ponç Planedis, fos nomenat inquisidor general del comtat d'Urgell l'any 1235.

Respecte a l'actitud ambigua del vescomte de Castellbò, Menéndez y Pelayo ens diu:

En el vizcondado de Castellbó, sujeto al conde de Foix, había penetrado el error albigense protegido por el mismo conde. Para atajar el daño, se celebró en Lérida un concilio y fueron delegados varios

13. Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 120.

14. Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 121-122.

15. Josep LLADONOSA i PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 355; Jordi VENTURA SUBIRATS, *Els heretges catalans*, Barcelona, Selecta, 1963, p. 54.

*inquisidores*¹⁶ que procedieron contra la herejía. De resultas de sus indagaciones, el obispo de Urgel, Ponce o Ponç Vilamuz, excomulgó al conde de Foix. El conde apeló al arzobispo de Tarragona, Guillem de Montgrí, quejándose de su prelado, el cual se allanó al fin a absolverle el 4 de junio de 1240.¹⁷

El Concili de Lleida del 1237 excomunicà Roger Bernat de Foix, vescomte de Castellbò, que apel·là i féu reconèixer la seva ortodòxia; no solament acceptà l'encàrrec de perseguir els heretges albigesos procedent de l'acord d'aquest concili, constatat al diploma enviat per Guillem de Montgrí, sinó que s'hi excedí, tal com ens ho descriu la *Història General del Llenguadoc*.¹⁸ Però la gent del vescomtat de Castellbò no pogué escapar de la condemna; a partir del 1237, cinquanta-cinc persones són condemnades per heretgia, quinze de les quals moren a la foguera. El 1257 una comissió constituïda per Innocenci III i confiada a Ramon de Penyafort i al provincial dels frares menors actuà al vescomtat i condemnà més de seixanta càtars només a la ciutat de Castellbò. Els anys 1267 i 1269 els inquisidors de Barcelona pronunciaren una sentència contra el comte d'Urgell, Arnau de Castellbò i la seva filla Ermessenda a títol pòstum, i manaren que els tres cossos fossin exhumats de la seva sepultura en terra cristiana i que els seus ossos fossin escampats.¹⁹

L'origen de la presència de càtars i valdesos des de la Vall d'Aran i la Catalunya pirinenca fins a la conca mediterrània es remunta a l'últim terç del segle XII, concretament des de l'any 1167 fins al 1172, quan es desenvolupà el concili càtar de Sant Feliu de Caraman i quan Pere Valdès i els "pobres de Lió" es propagaren per totes les terres de

16. Dominics i franciscans. Dels pares franciscans i dominics, sabem que la seva presència a Lleida és tan antiga com l'orde seràfic. Ambdós ordes se situen del 1217 al 1220, d'acord amb els *Annales Minorum* de fra Lluc Wadingo i l'obra del pare Antonio de Herrera, basada en els *Annals Franciscans*; vegeu Pere SANAHUJA, "Els frares menors a Lleida", a *Vida lleidatana*, vol. IV, Barcelona, 1929, p. 380; Pere SANAHUJA, *Historia de la Seráfica Provincia de Cataluña*, Barcelona, 1959, p. 26-27.

17. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. III, Madrid, Victorino Suárez, 1918, p. 212.

18. Claude DEVIC i Joseph VAISSETE, *Histoire générale de Languedoc*, Tolosa de Llenguadoc, Edouard Privat, 1879. Es diu que capturà un total de seixanta heretges: quaranta-cinc als seus dominis i quinze fugitius. D'aquests seixanta, quinze acabaren a la foguera.

19. Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 122.

la Mediterrània.²⁰ Ambdós foren condemnats a la vegada al Concili de Verona pel papa Luci III l'any 1184.

El vell Ramon, comte de Tolosa de Llenguadoc, havia dit al capítol general de l'orde del Cister, celebrat el 1177 i recollit per Menéndez y Pelayo:

Aquestes heretgies han prevalgut de manera que han dividit el marit i la muller, el pare i el fill. Han seduït els mateixos sacerdots, i per això estan abandonades i mig en runes les esglésies, i ni tan sols es bateja els nens. [...] Res poden fer-hi les censure eclesiàstiques i no és possible trobar remei sinó al braç secular, a l'espasa de l'Estat.²¹

Eren els temps durs de la reacció provocada per l'actitud dels albigesos, acabdillats per Ramon, comte de Tolosa, i després també pel seu cunyat Pere II d'Aragó. Les raons teològiques donades pels dotze doctors cistercencs que Innocenci III havia enviat al Migdia francès per al seu convenciment no serviran de res. Tampoc la predicació i els exemples de pobresa evangèlica donats per Domènec de Guzmán i els seus companys. El fet que els aliats del comte de Tolosa haguessin assassinat el legat pontifici²² provocà una terrible contraofensiva dirigida per Simó de Montfort. La guerra es propagà durant molt de temps, encara després d'alguns decennis; el Regne d'Aragó estava en perill de contagi, ja que, com diu l'historiador francès Mourret: "*Por entonces, las dos vertientes de los Pirineos no constituían sino una sola patria. Languedoc, Cataluña y Aragón tenían las mismas aficiones por*

20. A aquest concili càtar hi assistiren representants de la Vall d'Aran, territori que constituïa una diòcesi del catarisme. Àdhuc s'ha conservat el nom d'un bisbe aranès, un tal Ramon de Casals, escollit pels "*homines Aranenses, del concilium ecclesiae Aranensis*", que hi era. Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 120; Josep LLADONOSA i PUJOL, *Història de Lleida*, vol. 1, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 354.

21. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. 1, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1956, p. 525-528.

22. L'any 1198, Innocenci III dóna als religiosos cistercencs, enviats com a legats al comtat de Tolosa, el poder d'aplicar-hi totes les sancions pronunciades fins aleshores pels concilis contra el heretges, però recordant-los que en volia la conversió i no l'extermini. El 1200 Innocenci III hi envià, amb igual objecte, el cardenal de Santa Prisca i els monjos cistercencs Raül i Peïre de Castelnou. Mentrestant Ramon VI, comte de Tolosa, enganyava els legats amb vanes promeses, saquejava esglésies i convents i donava suport als heretges. Amb això, el 12 de gener de 1208 hi hagué l'assassinat del legat pontifici Peïre de Castelnou i d'aquest crim s'acusà el comte de Tolosa com a inspirador i encobridor. A partir d'aquí, Innocenci III va combatre el catarisme amb l'anomenada croada albigesa dirigida per Simó de Montfort. *Enciclopèdia universal il·lustrada europeo-americana*, vol. xxviii, 1a part, Madrid, Espasa Calpe, 1988, p. 1654.

la poesía y la misma lengua literaria. Hacíase a través de los Pirineos un cambio activo y continuo de trovadores y caballeros, de ideas, canciones y mercancías.”²³ El més perillós d'aquests intercanvis era el que feien els trobadors, que amb els seus versos inculcaven dolçament les idees herètiques del Migdia francès al vessant sud dels Pirineus. Es fa notar una idea de confusió al Pirineu catalanoaragonès produïda pels heretges d'Albi. Als Pirineus catalanoaragonesos es produí, al llarg de més de mig segle, la commoció d'aquesta secta, de la gravetat de la qual Menéndez i Pelayo diu: “En jutjar aquests fets, convé no oblidar el caràcter especial d'aquestes heretgies i llurs partidaris que, lluny de contenir-se en els límits de l'esfera espiritual, treien de la seva posició dogmàtica principis que removien totes les relacions socials.”²⁴

És el rei Alfons el Cast qui reaccionà primer sota l'impuls del cardenal legat Gregori de Sant'Angelo. L'octubre del 1194 promulgà un edicte, ratificat al Concili de Lleida en aquesta mateixa data amb la presència dels abats de Poblet, de Santes Creus i d'Escaladei, dels priors de Lleida, de Solsona i del Sant Sepulcre i de nombrosos sacerdots, dignataris, cavallers i notables dels seus estats. El rei Alfons prohibí als seguidors de Pere Valdès viure en tots els seus territoris; els manà marxar abans del 2 de novembre següent; després d'aquesta data consideraria lícit que els seus súbdits els maltractessin, però no que els matessin ni els mutilessin.²⁵ Pere el Catòlic fou mort a Muret el 1213, mentre ajudava els seus vassalls del nord dels Pirineus contra l'exèrcit de Simó de Montfort.²⁶ El seu fill Jaume I només pogué afermar-se en els seus estats a partir del 1228. Però, des d'aquest moment, unes ordenances exclouen els heretges del conjunt dels seus súbdits. El rei precisà aquestes mesures el 7 de febrer de 1233 amb les constitucions de Tarragona,²⁷ que establien la Inquisició a Catalunya. En endavant,

23. Fernando MOURRET, *Historia General de la Iglesia, (Desde el Cristianismo y sus orígenes hasta la Iglesia contemporánea)*, vol. IV, Barcelona, Blond y Gay, 1918, p. 526-527.

24. Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. I, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1956, p. 525-528.

25. Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 120-121.

26. Ferran SOLDEVILA, *Jaume I, Crònica o Llibre dels Feits*, Barcelona, Edicions 62, 1982, p. 45-47.

27. Aquestes constitucions diuen: “El soberano manda que nadie, sin autorización, dispute sobre la fe bajo pena de excomuni6n; que nadie posea Libros Santos escritos en idioma vulgar; que ning6n hereje o tampoco que ning6n sospechoso ejerza una funci6n p6blica; que nadie zanje una cuesti6n de herejía, salvo un obispo u otro clérigo investido de los poderes necesarios (un inquisidor); que nadie albergue a un hereje ni tampoco guarde sus bienes bajo pena de perder todos sus bienes propios y sus cargos. Manda tambi6n que

homes com sant Ramon de Penyafort, els frares predicadors i els menors van poder lluitar amb el suport del braç secular als països de la Corona d'Aragó.

Als primers decennis del segle XIII, el Languedoc estava molt penetrat pels albigesos. Els valdesos van desaparèixer bastant aviat i van tornar a l'Església; els càtars continuaren durant tot el segle XIII, molt organitzats des de Navarra fins al Llobregat i la desembocadura de l'Ebre. Els registres de l'inquisidor Jacques Fournier, bisbe de Pàmies des de l'any 1317 fins al 1326 (futur papa Benet XII), revelen els costums profundament arrelats a la societat pirinenca perseguida per la Inquisició de refugiar-se, reagrupar-se i rebre el *consolamentum*.²⁸

Convocatòria i cronologia

La data més probable d'aquesta reunió anomenada concili, ja que hi acudiren els bisbes de la província eclesiàstica Tarraconense, se situa el 5 de març de 1237, dos anys abans de l'establiment de la Inquisició a càrrec dels frares dominics.²⁹ De l'encàrrec sorgit de la butlla de Gregori IX del 26 de maig de 1232, *Declinante iam mundi*, per a la repressió de l'heretgia a la província Tarraconense,³⁰ esdevingué més tard una carta escrita a Perusa el 16 de maig de 1235, en què el papa Gregori IX encomanà a sant Bernat Calbó, bisbe de Vic, i al prior dels dominics de Barcelona l'establiment d'una inquisició general contra qualsevol persona sospitosa d'heretgia. Hi intervingué també el predicador sant Ramon de Penyafort.

La inquisició dominicana procedí també contra els sarraïns i els jueus, amb més ànim de convertir-los al cristianisme que d'imposar-los cap càstig. Però ambdues comunitats no cristianes tenien la seva llei,

las casas de los herejes sean destruidas, si son alodioles, o entregadas a su señor, si están bajo feudo o censo; finalmente, que en todo lugar sospechoso de herejía personas idóneas hagan una encuesta." Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 65-127, i *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVIII (1975), p. 241-363; Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 121.

28. Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 121.

29. Jordi VENTURA SUBIRATS, "El catarismo en Cataluña", *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Cataluña* (Barcelona), vol. XXVIII (1959-1960), p. 75-168.

30. Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 34.

els seus privilegis i les Consuetudines Ilerdenses els garantien, a més de la pràctica de la seva religió, la continuïtat en els càrrecs.³¹

Guillem de Montgrí, arquebisbe electe de Tarragona, degué presidir el concili i es degué traslladar, al més aviat possible, a Solsona, molt a prop del vescomtat de Castellbò, per tal d'expedir el diploma del qual ja hem parlat a Roger de Foix. El bisbe de Lleida, durant aquesta època, era Pere d'Albalat, que acompanyà el rei Jaume I el Conqueridor a la presa de València, junt amb el seu germà dominic Andreu d'Albalat i el conegut prior del monestir que l'orde dels predicadors fundà a la capital llevantina, fra Pere de Lleida.³² Jaume I expedí un decret el 13 de novembre de 1236, pel qual l'Església de València dependria de la seu metropolitana de Tarragona.³³

La resta dels bisbes de la província eclesiàstica Tarraconense també assistiren al Concili ilerdense del 1237, que se celebrà, sens dubte, a la seu, ja que entre l'any 1220 i el 1240 les portes de l'Anunciata i de Fillols i el cimbori ja estaven construïts i les naus ja eren cobertes.³⁴

Temes tractats

Certament, al Concili ilerdense del 1237 s'estudià l'organització del Tribunal de la Inquisició creat a Lleida uns anys després, concretament el 1241, per sant Ramon de Penyafort,³⁵ i es confiaren als dominics i als franciscans els treballs de la Inquisició al Regne d'Aragó. Degué ser l'únic objectiu d'aquest concili, a banda que, per la influència del bisbe Berenguer d'Erill (1205-1236), Jaume I hi decidí la conquesta de les illes Balears.³⁶

31. Jordi VENTURA SUBIRATS, *Els heretges catalans*, Barcelona, Selecta, 1963, p. 54; Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, *Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)* (extracte tesi doctoral), Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 2002, p. 399.

32. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. 1, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 363.

33. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. 1, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 363-364.

34. Francesc FITÉ LLEVOT, *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes, s. XIII al XV*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 86.

35. Gregorio SÁNCHEZ DONCEL, "Lérida (Diócesis de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. II, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 1292.

36. Gregorio SÁNCHEZ DONCEL, "Lérida (Diócesis de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. II, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 1292.

El bisbe de Lleida, Pere d'Albalat, contribuí personalment en la declaració de guerra contra l'heretgia i donà suport als religiosos, els més decidits aliats en aquesta guerra, atorgant-los honors solemnes a tota la província.³⁷ D'aquest bisbe sabem que, l'11 de desembre de 1237, promulgà una *Ordinatio Ecclesie Ilerdensis*.³⁸ Com explica Villanueva, fou una solemne constitució:

*Fijó el número de canónigos en veinticinco, como estaba mandado, y el de doce preposituras servideras por los mismos canónigos, las cuales diesen las décimas de sus frutos a la obra de la Iglesia, mientras durase su fábrica. Entre las porciones canonicas señala la que se debía dar "magistro scolarium qui in gramática regat et docent", como entonces, por falta de dotación, no produjese aquella escuela los frutos que solía antiguamente.*³⁹

També publicà la *Summa septen sacramentorum*, recull de normes sobre l'administració dels sagraments per part dels clergues que pot considerar-se com un directori pastoral i que fou adoptat en quatre bisbats de la província eclesiàstica Tarraconense.⁴⁰

Dos anys després, essent ja arquebisbe de Tarragona, Pere d'Albalat convocà el seu primer concili tarragoní l'any 1239, en el qual s'ocupà i es preocupà encara de trobar la manera d'acabar amb l'heretgia albigesa catalanoaragonesa.⁴¹

37. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 55.

38. L'octubre de 1236 fou elegit bisbe de Lleida. Regí la diòcesi durant catorze mesos que foren memorables per la seva *Ordinatio* de l'Església de Lleida "*tam in capite quam in membris*." També foren notables les disposicions destinades a millorar l'eficàcia dels ardiaques, augmentar l'assistència al culte diví a la catedral i aixecar el nivell cultural de l'educació a través d'un mestre. Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 13; *Ordinatio Ecclesie Ilerdensis*: Arxiu Capítular de Lleida, *Constituciones Ecclesie Ilerdensis* (caixa 218), f. 2v-5r; Joan Ramon PIQUÉ BADIA, "Els primers bisbes i els primers capítols catedralicis: estructura i funcionament d'un bisbat medieval", a *Arrels cristianes*, vol. 1, *Temps de forja*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès, 2008, p. 234-235.

39. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 136-137.

40. Sebastià JANERAS, *Concilis Provinciales Tarraconenses*, col·l. Clàssics del Cristianisme, 50 bis, Barcelona, Proa, p. 23.

41. Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 34-40. El cànon 11 d'aquest concili tracta sobre els "*haereticos et fautores eorum*".

CONCILI ILERDENSE DEL 1246. CONCILI JUDICIAL PER A TRACTAR L'AIXECAMENT DE LA PENA D'EXCOMUNICACIÓ AL REI JAUME I

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1246

*Introducció*¹

Segons la *Marca Hispánica*, i consegüentment Aguirre i Villanúño, aquest concili judicial és considerat una junta de prelats. Fou una reunió mixta de bisbes, clergues, prohoms i poble que, reunits a Lleida l'octubre de 1246, tractà exclusivament de donar solució a un afer existent entre el rei Jaume I i el bisbe de Girona, Berenguer de Castellbisbal,² el seu confessor.

De la celebració d'aquesta assemblea conciliar, només se'n coneix el motiu: l'aixecament de la pena d'excomunicació a la qual estava sotmès el rei Jaume I pel fet d'haver fet tallar la llengua al seu confessor, el bisbe de Girona, fra Berenguer de Castellbisbal, suposadament pel fet de violar el secret de confessió. El papa Innocenci IV excomunicà

1. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 170; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 376; Joan TORRENT, "Lérida 1246 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549; José SÁENZ DE AGUIRRE, "Concilios españoles", a *Collectio maxima Conciliorum omnium Hispaniae et Novi Orbis*, vol. III, Roma, Typis Joannis Komarek Bohemi, 1694, p. 503; Matías de VILLANUNO, *Summa Conciliorum Hispaniae*, vol. II, Madrid, 1784, p. 58-59; Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 14.

2. Ferran VALLS i TABERNER, "Notes sobre la legislació eclesiàstica provincial que integra la compilació canònica tarraconense del Patriarca d'Alexandria", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XI (1935), p. 9; Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I "El Conqueridor"*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1918, p. 183.

Jaume I i posà els seus regnes en entredit.³ A l'assemblea episcopal, el rei, reprès greument per la seva transgressió, fou sotmès a la penitència imposada i va rebre l'absolució a l'església dels frares menors de Sant Francesc de Lleida.⁴

Els fets d'aquest concili són poc coneguts, i no hi ha uniformitat en les versions donades pels diferents autors.⁵ Per a uns, el motiu de l'excomunicació imposada a Jaume I fou la injúria que inferí al bisbe de Girona, que havia revelat l'estratègia que el rei tenia per al repartiment del Regne d'Aragó entre Alfons, fill de la seva primera muller, Elionor, i Pere III, fill de la seva segona muller, Violant d'Hongria.

Altres autors consideren més probable que fos algun assumpte relacionat amb el silenci canònic del sagrament de la confessió. Interpreten que, per tal de defensar la validesa del tercer matrimoni contret per Jaume I a la clandestinitat amb Teresa Gil de Vidaure, el bisbe de Girona havia revelat alguna cosa, que sense ser un acte pecaminós del rei, coneixia sota el secret de la confessió. El rei desterrà del territori del seu regne aquest bisbe i manà que se li tallés la llengua. El bisbe, així mutilat, recorregué a Roma i informà el papa Innocenci IV sobre el fet. El papa envià una carta datada el 22 de juny de 1246 a Jaume I, llavors en lloc desconegut, en la qual l'exhortava a aixecar el desterrament al bisbe agredit i a fer penitència pel greu atemptat.

L'historiador Andrés Giménez Soler, explica així el succés:

Morta la segona muller, Violant d'Hongria, Jaume I festejà Teresa Gil de Vidaure, la qual no accedia als seus desitjos si no legitimava la unió pel sagrament davant l'Església, de manera que Jaume I es casà en secret amb ella. Malalta de lepra, el rei va voler separar-se'n i tornar-se a casar, però ella va recórrer a Roma per tal de provar la legitimitat del seu matrimoni, i el rei manà tallar la llengua al bisbe de Girona, Berenguer de Castellbisbal que,

3. L'entredit és una censura eclesiàstica que prohibeix l'ús de certes coses sagrades als fidels, els oficis sagrats a les esglésies i l'administració dels sagraments, amb l'excepció del baptisme als nadons i del viàtic als moribunds.

4. Joan TORRENT, "Lérida 1246 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 170.

5. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)", a *Territori i societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació*, vol. III, Lleida, Universitat de Lleida, 2000, p. 401-404.

segons es diu, violà el secret de confessió, afirmant la legitimitat d'aquest matrimoni, ja que li ho havia confessat el mateix rei.⁶

L'assumpte arribà a la junta episcopal de Lleida per la carta exhortatòria que Innocenci IV envià a Jaume I fent-lo recapacitar sobre els fets passats. Aquesta carta degueren portar-la personalment fra Desideri i el bisbe de Camerino, arribats expressament de Roma, o potser de Lió.⁷

Jaume I respon la carta amb una altra en què expressa, en la versió de Tejada y Ramiro: "*Siguiendo el consejo y exhortación de fray Desiderio, penitenciario del Señor papa, reconocemos que en el hecho de la mutilación de la lengua del obispo de Gerona nos hemos excedido gravemente.*" Després de demanar perdó, el rei prometia: "*Por el agravio inferido a la Iglesia de Gerona daremos satisfacción y haremos una de estas tres cosas, o bien fundaremos un hospital, o bien terminaremos la abadía de Benifazá de la orden del Cister, o bien asignaremos unas rentas a la Iglesia de Gerona.*"⁸

Fou el 5 d'agost d'aquell mateix any quan Jaume I envià al papa la seva resposta des de València i immediatament, el 22 de setembre de 1246, Innocenci IV li envià una segona carta totalment absolutòria. El papa li deia ara: "*Enviamos al obispo de Camerino y a fray Desiderio, nuestro penitenciario, para que según la forma de la Iglesia se le otorgue la absolución.*"⁹ Rebé l'absolució a l'església dels frares menors de Lleida el 19 d'octubre d'aquell mateix any. Al contingut d'aquesta segona carta pontifícia, Jaume I contestà:

*De parte de Vuestra Santidad hemos recibido una carta sobre el hecho por el cual habíamos incurrido en el vínculo de la excomunión, la cual soportamos muy pesada y moleestamente. Y, aunque a algunos les hayan parecido ásperas y duras las palabras de la carta, con todo nosotros las recibimos resignadamente.*¹⁰

6. Andrés GIMÉNEZ SOLER, *La Edad Media en la Corona de Aragón*, Barcelona, Labor, 1930, p. 213-219.

7. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 170.

8. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 377.

9. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 377-378.

10. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 377-378.

Tot això coincideix plenament amb la versió que en deixà escrita fra Àngel Manrique als *Anales del Císter*, en què parla del sacrilegi consumat pel rei contra el bisbe de Girona, a qui, traït per Teresa en la seva causa de matrimoni secret, va fer castigar tallant-li la llengua sota el pretext d'haver-li descobert la seva confessió.

Altres autors, com Zurita, Manrique, Hefe i Leclercq i Mariana tracten els fets molt similarment. Així, Zurita¹¹ narra el trist episodi, però no en la segona edició del 1579, ni en les posteriors. Manrique, autor dels *Anales del Císter*, és qui parla amb més fonament d'aquests fets en tenir diversos documents dipositats al monestir del seu orde a Benifassà, a la diòcesi de Tortosa. Són set documents que actualment es poden veure reproduïts com a apèndixs.¹² Els primers són datats a València, els tres últims a Lleida i el de la carta absolutòria del papa Innocenci IV fou expedit des de Lió. Sáinz de Baranda, a mitjan segle XIX, encara va veure el pergamí de Benifassà a l'arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona.¹³ Va veure també el document cistercenc de Benifassà i assegurava que la còpia del manuscrit d'aquest monestir tenia molt poques diferències respecte de l'original. A la mateixa conclusió s'arriba en comparar el document de Benifassà sobre la fundació d'una capellania per part del rei Jaume I pel greuge a l'Església de Girona amb el document original que durant segles fou arxivat a la catedral d'aquesta ciutat. Hefe i Leclercq descriuen els fets molt similarment, i recullen la promesa de l'absolució donada pel papa amb la condició d'acabar la construcció d'un convent i d'un hospital, els treballs dels quals havien estat interromputs, i de fundar una nova capellania a la catedral de Girona. Una vegada complides aquestes satisfaccions, el papa li aixecà l'excomunicació.¹⁴

Mariana és l'autor que més explícitament descriu aquest fet:

A esta sazón, Aragón estaba en entredicho. Tenían cerrados todos los templos del reino de Aragón. Lo que implicaba el silencio y la suspensión del culto divino. Fue así como don Jaime I rey de Aragón, cuando era más mozo, tuvo conversación con doña Teresa

11. Jerónimo ZURITA, *Los cinco libros primeros de la primera parte de los Anales de la Corona de Aragón*, Saragossa, Casa de Pedro Bernuz, 1562.

12. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 170.

13. El pergamí de Benifassà formava part, en aquell temps, del lligall 9 i hi figurava amb el núm. 24.

14. Joseph HEFELE i Henri LECLERCQ, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. v, París, Letouzey et Ané, 1913, 2a part, p. 1704; Pius Bonifacius GAMS, *Die Kirchengeschichte von Spanica*, vol. III, Ratisbona, 1876, p. 233.

Vidaurre, la cual le puso pleitos delante del Romano Pontífice y le pedía por marido. Alegaba la palabra que le dio, contra la cual no se pudo casar con otra. No tenían bastantes testigos para probar aquel matrimonio por ser negocio clandestino. Así, se dio sentencia en el pleito contra doña Teresa y a favor de la reina Violante. Sólo el obispo de Gerona, del que hay fama que comunicó el secreto del rey al papa Inocencio IV. Éste manifestó que el último matrimonio del rey se tenía que invalidar y tener por verdadera mujer a doña Teresa. El rey se lo había confesado en secreto, y así su conciencia no sufriría con tan grave pecado. Ninguna cosa se pasa por alto a los príncipes, por ser ordinario que muchos derriban a otros por medio de acusaciones verdaderas o falsas y con sus chismes pretenden alcanzar el poder en los palacios de los reyes. El rey tuvo aviso que en Roma el pontífice se inclinaba en la causa a favor de doña Teresa y avisó al que lo descubrió, el obispo de Gerona, a ir a su corte. En su presencia mandó que le cortasen la lengua. Fue cruel carnicería y torpe venganza, si bien el obispo era merecedor de cualquier daño por descubrir el sigilo de la confesión de aquel secreto, lo cual nunca se permite. Cuando el pontífice Inocencio IV celebraba un concilio general en León (Francia), fue avisado de lo que pasaba y puso en entredicho a todo el reino, declarando públicamente por excomulgado al rey. Conoció éste su error y por medio de Andrés de Albalade, obispo de Valencia, el cual mandó como embajador sobre el caso, pidió humildemente penitencia y absolución. Dijo que estaba presto a satisfacer con plena penitencia todo lo que se le impusiera. Oída la embajada, el pontífice envió a sus embajadores, al obispo de Camerino y al obispo Desiderio, para que se informasen de todo lo que pasaba en Aragón. Por este motivo, se hizo en Lérida una junta de obispos y señores. En particular, estaban presentes los obispos de Tarragona, Zaragoza, Urgel, Huesca y Elna. En presencia de estos prelados, el rey, de rodillas, después de una gran represión por parte de éstos, fue absuelto de aquel exceso. La penitencia impuesta fue que acabase a sus expensas la edificación del monasterio de Benifazá, que hacía veinte años que estaba comenzado, de cuando se tomó el pueblo de Morella. Una vez acabada la fábrica, había de dar una renta anual de doscientos marcos de plata para que los monjes del Cister pudieran sustentar dicho monasterio. En Valencia había comenzado a edificarse un hospital para albergar a pobres y peregrinos. A este hospital señalaron mayores rentas. Doscientos marcos de plata anuales para sustentar a los pobres y peregrinos y a las misas de los capellanes. A esto, se añadió la fundación de una capellanía perpetua en la Iglesia de Gerona para que se hicieran sacrificios y sufragios para el rey y sus

*herederos. El pontífice expidió su bula el 22 de septiembre de 1246, por la que da poder a los dos nuncios para la reconciliación del rey con la Iglesia. Esto se hizo al mes siguiente, el 19 de octubre del mismo año. En Lérida, con una solemne ceremonia, fue absuelto el rey de las censuras en que incurrió por aquel caso. Del obispo de Gerona nada más se dice. De los archivos y becerro del monasterio de Benifazá se tomó todo lo dicho. Dado que los demás historiadores no hicieron tal mención, pareció que no debía quedar en silencio. Que el lector dé el crédito que le merece el hecho.*¹⁵

Tejada y Ramiro recull les correccions que l'editor de la seva història va fer al text de Mariana de la manera següent:

*No es cierto que el rey don Jaime I, cuando mozo, hubiese tenido conversación con doña Teresa Gil de Vidaurre, sino después de viudo de su legítima mujer, doña Violante de Hungría. Así, la desatención del rey con el obispo de Gerona no pudo ser por haber revelado la palabra de casamiento dada a doña Teresa, puesto que entonces aún vivía la reina. Por la carta con que Inocencio IV contestó al rey, dada en León de Francia el 22 de junio de 1246, se descubre haber sido la culpa del obispo sobre puntos de estado, tan sagrados y cultos sin el sello de la confesión. Expuso el rey al papa que el obispo de Gerona, don Berenguer de Castell-Bisbal, antes de obtener esta dignidad había merecido el amor y confianza de quien abusó al revelar infielmente un secreto que el rey le había desvelado en el fuero de la penitencia y había tenido la alevosía de tramar contra su real persona. El rey, por estos delitos, le había alejado de sus palacios y de sus dominios. Pero fray Berenguer había burlado su castigo entrando en Cataluña en vistas a residir en Gerona, en cuya silla había sido elevado. Por este desprecio, el rey, en un arrebato de cólera, mandó cortarle parte de la lengua, pero reconociendo la gravedad del pecado pedía rendidamente la absolución.*¹⁶

Finestres pensa i fonamenta eruditament que la culpa donada al bisbe fou haver revelat la intenció del rei de dividir el seu regne entre els seus fills. Aquesta notícia consternà l'infant Alfons, i l'allunyà de l'amistat i obediència al seu pare. El papa amonestà fortament el rei, el qual no rebutjà la penitència descrita a la carta que el bisbe

15. Juan de MARIANA, *Libro XIII*, cap. vi, recollit i traduït al castellà per Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 376-377.

16. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 377.

de València dirigí al papa el 5 d'agost del mateix any. L'absolució fou executada de forma solemne a Lleida el 20 d'octubre i fou precedida pel jurament que el rei, en endavant, s'abstingués de posar les mans amb violència sobre els eclesiàstics.¹⁷ Absolt el rei, donà gràcies al papa i s'oferí al compliment de la penitència imposada. Tot això està acreditat en els documents que deixà Ribera i justifica que el rei només fos excomunicat i que no se li interposés cap interdicte general al Regne d'Aragó.¹⁸

Convocatòria i cronologia

La junta de bisbes, religiosos barons i laics reunida a Lleida per formalitzar l'acabament de l'excomunicació tingué lloc el 14 d'octubre de 1246 a la casa que els pares franciscans tenien en aquesta ciutat. Fins al segle XVII, aquest monestir estava situat al camí de Montsó, entre la porta de Boters i el convent de Sant Hilari.¹⁹ Al cap de quatre dies justos de la celebració de la junta, el rei dictava el comunicat oficial següent:

Hacemos público que en el año 1246, el 14 de octubre, reunidos nosotros en la casa de los Hermanos Menores de Lérida, en presencia de los venerables arzobispos de Tarragona, de los obispos de Zaragoza, Urgel y Elna²⁰ y otros prelados, y congregada toda la muchedumbre de barones religiosos y laicos, según la voluntad y mandato de nuestros nuncios, después de haber reconocido primero humildemente el exceso cometido en el obispo de Gerona, según el Señor; prometemos acatar en la debida forma los mandatos de la Iglesia bajo juramento formal. Prometemos que la abadía de Benifazá de la Orden del Cister de la diócesis de Tortosa, que recientemente fue por nosotros comenzada, la llevaremos a término a nuestras expensas, y que daremos a la fábrica de dicha Iglesia 200 marcos de plata con réditos a perpetuidad, para que sean destinados a beneficio de los pobres y peregrinos y al servicio de un cierto número de sacerdotes y clérigos de la misma Iglesia. Prometemos, también,

17. Jaume FINESTRES I DE MONSALVO, *Historia del Real Monasterio de Poblet*, vol. II, Barcelona, Orbis, 1947, p. 269; citat per Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 377-378.

18. M. RIBERA, *Real Patronato*, vol. IX; citat per Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 378.

19. Quan es va aplanar el terreny de l'actual plaça Ricard Vinyes sorgiren notables vestigis d'aquesta construcció romanicogòtica, de la qual hi ha fotografies.

20. Seu ultrapirinenca que depenia de l'arquebisbat de Tarragona.

*que estableceremos un sacerdote perpetuo en la Iglesia en Gerona, para que asista continuamente a los Oficios diurnos e interceda por nosotros al Señor.*²¹

Aquest document fou redactat a Lleida amb motiu de donar-lo a conèixer a tots els súbdits del regne. El mateix dia fou expedit un altre document, amb el seu segell i les armes gravades amb cera, a Girona, que tractava de la capellania que el rei es va comprometre a dotar a la catedral d'aquesta ciutat. Un tercer document notificava que el rei Jaume I perdonava de tot cor el bisbe de Girona el greuge que n'havia rebut. I, finalment, un quart manuscrit feia pública la fórmula de l'absolució utilitzada solemnement en aquest acte.

D'acord amb aquests documents, concloem que els assistents a l'acte foren l'arquebisbe de Tarragona, Pere d'Albalat; els bisbes de Saragossa, amb Vicenç de Saragossa; Urgell, Osca, amb Vidal de Canelles, i Elna. També hi van assistir religiosos barons i laics.²²

Temes tractats

L'únic assumpte tractat en el Concili ilerdense del 1246, que certament fou una assemblea o junta de prelats, fou l'excomunicació imposada al rei Jaume I pel papa Innocenci IV per la controvèrsia sorgida entre aquest rei i el bisbe de Girona. Encara que coneixem el motiu de la celebració del concili, els fets no estan gaire clars. Sembla ser que no es tractà cap altre assumpte. No obstant això, es coneix l'estat de l'Església en aquell temps, ja que durant les dècades del 1240 i del 1250, a la província eclesiàstica Tarraconense s'utilitzà com a manual de l'inquisidor la *Summa Septem Sacramentorum*²³ de Pere d'Albalat, promulgada tant a Barcelona com a la mateixa arxidiòcesi mitjançant un concili de data incerta.²⁴ Al segle XVIII fou editada per Aguirre²⁵ i

21. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 377.

22. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 53; Eduard JUNYENT, *Diplomatari de Sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vich*, Reus, Emporium-Rosa de Reus, 1956, p. 109.

23. Editat per Peter LINEHAN, "Pedro de Albalat (...) y su Summa Septem Sacramentorum", *Hispania Sacra*, vol. XXII, p. 9-30; Peter LINEHAN, "Albalat, Pedro de", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplemento 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 13-14 i 120-124.

24. Revista de Archivos de Historia, manuscrit 9-24-5/4558, f. 171r-8v.

25. José SÁENZ DE AGUIRRE, "Concilios españoles", a *Collectio maxima Conciliorum omnium Hispaniae et Novi Orbis*, vol. IV, Roma, Typis Joannis Komarek Bohemi, 1694, p. 197-202.

recull els textos del Concili IV del Laterà, tal com foren transmesos per Jean d'Abbeville al Concili ilderdense del 1229, i els estatuts de París. En aquesta edició hi ha un manual breu i ordenat amb una secció dedicada a cadascun dels set sagraments. Així, a la secció dedicada al baptisme, se suprimeixen les sentències lapidàries,²⁶ es donen més detalls sobre els padrins, es fa notar que l'administració d'aquest sagrament està permesa als pares de la criatura, fet que no s'esmenta als estatuts de París²⁷ ni als de Lleida, encara que el costum era tolerat en altres llocs des de dates anteriors,²⁸ i no fa al·lusió a la norma donada per al cas del nen nascut mitjançant cesària. Més endavant, fa referència a l'eficàcia especial de la confirmació, i s'especifica que no es poden tornar a donar ni aquest sagrament ni el del baptisme, ni tan sols en cas que el cristià hagués abraçat entremig la fe jueva o mahometana, problema d'interès immediat per als clergues de parròquies de l'Aragó meridional, però no pas per als del nord de França. De manera quasi igual, Pere d'Albalat parlà també del sagrament de l'extremunció i ordenà als clergues renovar anualment el crisma. A més, descriu el sagrament del matrimoni, així com determinats passatges sobre la missa, les normes litúrgiques afegides a la secció *De vita et honestate clericorum*, les normes referents a la seva ordenació i la llista de penes de la secció *De Poenitentia*.²⁹ Igual que la *Summa* de Ramon de Penyafort, està inspirada pel mateix propòsit eminentment pràctic. Ambdues s'elabo-

26. Alguns nadons, pel seu origen, tenien certs impediments al sagrament del baptisme; així, en quasi tots els concilis anteriors, tant provincials com ecumènics, s'hi feia referència. El Concili de Lleida del 1173, al cànon 2, inspirat en el Concili del Laterà del 1135, estableix, d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 280: "Que no siguin admesos als sagrats ordes els fills dels preveres i diaques, llevat que prenguin l'hàbit religiós, quedant compresos també en aquesta prohibició els fills d'il·legítim matrimoni i els d'incest."

27. La influència dels dos mentors de Pere d'Albalat, Jean d'Abbeville i Ramon de Penyafort, és visible al tractat sobre els sagraments (*Summa Septem Sacramentorum*) promulgat per primera vegada per Pere d'Albalat al sínode de Barcelona del 1241. També publicà la *Summa* en un sínode de data incerta. La *Summa*, basada principalment en els estatuts atribuïts a Eudes de Sully, bisbe de París (1165-1208), conté prescripcions pràctiques per a ajudar el clergat parroquial en l'administració dels sagraments, i tingué una influència de gran importància per a la legislació reformadora d'aquest període a la Corona d'Aragó. Ramon de Penyafort va ser present al sínode de Barcelona del 1241, que fou també ocasió per a publicar un manual, atribuït a Ramon, relatiu al descobriment de l'heretgia i als procediments de la Inquisició. QUINTÍN ALDEA, Tomás MARÍN i JOSÉ VIVES, *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 14.

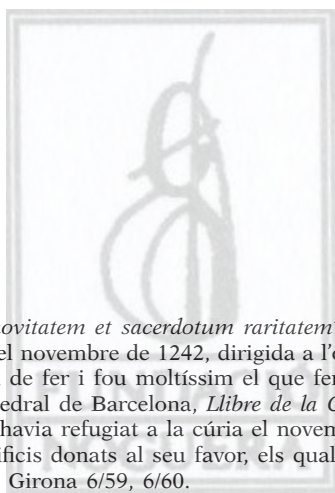
28. David WILKINS, *Concilia Magnae Britanniae et Hiberniae*, vol. 1, Londres, D. Wilkins, 1737, p. 505.

29. Peter LINEHAN, *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*, traduït per P. Borges, Salamanca, 1975, p. 66-67.

ren per a la instrucció dels clergues de les parròquies i, sobretot, més per als dels confessoriaris que per als d'escoles. Pere d'Albalat atorgà especials elogis als frares i els recomanà com a confessors. De fet, dos anys després, el 1248, hi havia cinc bisbes dominics a la província de Tarragona. Aquesta promoció de dominics, que feien meravelles a la frontera, reflecteix l'extraordinària vitalitat de l'orde.³⁰ Aquest mateix fet constituí la base d'una nova expansió, encara que, pel seu caràcter de bisbes pastorals, actuaren més com a avantguardistes de la reforma.

Tots aquests bisbes es distingiren per algun fet en particular. Així, a Barcelona, Pere de Centelles promulgà una sèrie de disposicions referents als mercats, proxenetes i prostitutes, sobretot aquelles que s'oferien pels carrers, donant-los un termini de vuit dies per arreplegar les seves coses i sortir de la ciutat.³¹ Als *clerici concubinari* els atorgava poca clemència i els recordava les penes de suspensió i excomunicació.

A la diòcesi de Lleida, el bisbe Guillem de Lleida se centrà en els mateixos temes, encara que en aquesta diòcesi regia un sistema de sancions. A Vic, Bernat de Mur es limità a tractar el tema de la litúrgia i, a Girona, el bisbe Berenguer de Castellbisbal fou l'únic que no es distingí de cap manera, ja que era víctima de la persecució del rei.³²

30. "*Propter terre novitatem et sacerdotum raritatem*" (paraules del bisbe Ferrer consignades en una carta, el novembre de 1242, dirigida a l'orde del Sant Sepulcre). Era moltíssim el que hi havien de fer i fou moltíssim el que feren només uns quants.

31. Arxiu de la catedral de Barcelona, *Llibre de la Cadena*, f. 123v-3r.

32. Berenguer ja s'havia refugiat a la cúria el novembre de 1246, segons els endossos dels privilegis pontificis donats al seu favor, els quals foren renovats en aquesta ocasió. Arxiu Episcopal de Girona 6/59, 6/60.

CONCILI ILERDENSE DEL 1257. CONCILI PER A RATIFICAR ELS DRETS DE L'ESGLÉSIA ILERDENSE

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1257

Introducció

Aquest concili és una assemblea episcopal que devia acollir, tal vegada, una reunió de Corts del Regne presidides pel rei Jaume I. Aquest fet es pot deduir del pergamí trobat al monestir de Ripoll per Pere de Marca, copiat pel cardenal Sáenz de Aguirre en la seva voluminosa col·lecció dedicada als concilis espanyols.¹

Aquesta assemblea no tractà qüestions pròpiament conciliars, sinó només la ratificació dels drets tradicionals de l'Església de Lleida d'ençà de la conquesta del 1149. Aquests drets foren confirmats posteriorment pel rei Alfons el Cast el 1168, pel legat pontifici Giacinto Bobo-Orsini el 1173 i, més tard, pel mateix Jaume I el 1245. Entre altres, cal recordar que el 17 de març de 1244, Pere d'Albalat, arquebisbe de Tarragona, i Ramon de Siscar, bisbe de Lleida, amb l'assistència i conformitat de molts altres eclesiàstics de la diòcesi, havien signat una ordinació per a l'elecció dels bisbes. D'acord amb aquesta ordinació, els bisbes havien de ser escollits pels canonges de Lleida conjuntament amb els de Roda, en proporció d'un a dos. A partir d'aquell moment, els bisbes de Lleida sorgiren dels membres del mateix capítol, com Berenguer de Torroja o Gombau de Camporrells, tot reconeixent, així, un dret que fins llavors era un fet ben normal.²

1. JOSÉ SÁENZ DE AGUIRRE, "Concilios españoles", a *Collectio maxima Conciliorum omnium Hispaniae et Novi Orbis*, vol. III, Roma, Typis Joannis Komarek Bohemi, 1694, p. 512-513; JUAN TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 384-386.

2. MANUEL GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 167-168.

Convocatòria i cronologia

L'assemblea celebrada el 4 d'abril de 1257 a l'església catedral, encara no acabada del tot,³ comptà amb l'assistència de la majoria de bisbes, abats i representants de les esglésies catedrals de la província eclesiàstica Tarraconense: Benet de Rocabertí, arquebisbe de Tarragona; els bisbes d'Elna, Pamplona, Saragossa, Vic, Osca, Barcelona i Girona; els electes de Lleida i Tortosa; els mestres del Temple i de l'Hospital de Sant Joan a Aragó i Catalunya; els abats de Ripoll, Poblet, Cuixà, Montaragó i Sant Joan de la Penya, així com el prepòsit de Tarragona, juntament amb altres clergues regulars i seculars.⁴

Temes tractats

El rei només concedí un document solemne que ratificava el respecte pels privilegis, les llibertats i les immunitats aconseguits des de temps enrere pels clergues i les esglésies de Lleida; s'obligava personalment a respectar-los i també obligava els governants inferiors a jurar davant el bisbe l'observança d'allò que s'havia prescrit al decret.⁵

El motiu que portà a aquesta ratificació i confirmació dels privilegis eclesiàstics cal trobar-lo en els problemes i les greus friccions generats per l'interès dels paers de la ciutat i dels prohoms de fer complir al clergat l'esperit dels privilegis reials sobre impositcions i adquisicions de béns i propietats dins de la ciutat. Aquests privilegis i drets s'originaren a la carta de poblament del 1149,⁶ com l'obligació que en les escriptures de compravenda de béns dintre del terme municipal no hi faltés mai la fórmula "*exceptis militibus et sanctis*",

3. Cal recordar que el bisbe Guillem de Montcada consagrà el temple el 30 d'octubre de 1278.

4. Ferran VALLS I TABERNER, "Notes sobre la legislació eclesiàstica provincial que integra la compilació canònica tarraconense del Patriarca d'Alexandria", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XI (1935), p. 10-11; Joan TORRENT, "Lérida 1257 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549-550.

5. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, *Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)* (extracte tesi doctoral), Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 2002, p. 407-408.

6. Joan J. BUSQUETA RIU, "La nova organització de la ciutat de Lleida i la restauració eclesiàstica (s. XII)", a *Conèixes la teva ciutat...? De l'Islam al Feudalisme (s. VIII al XII)*, Lleida, Ateneu Popular de Ponent, 1996, p. 97-99; Josep Maria FONT I RIUS, "Carta de Població de Lleida: 1150", a *Documents Jurídics de la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 51-62.

sota pena d'anul·lació del document.⁷ Aquesta fórmula impedia l'adquisició d'alguns béns per part d'estaments privilegiats com la noblesa i l'Església. Altrament, els clergues no podien autoritzar escriptures de compravenda ni testaments, ni tampoc alienar els béns eclesiàstics sense el permís reial.

Per tal de pal·liar aquests problemes, el rei Jaume I va publicar alguns edictes que s'afegiren al cos legislatiu dels Costums de Lleida.⁸

Temps postconciliar

Posteriorment a l'any 1257, les friccions amb l'Església s'incrementaren amb el que es considerava la política de tolerància de la monarquia envers els seguidors del catarisme. Així, consta l'absolució decretada pel rei Jaume I després que alguns càtars li paguessin dos mil morabatins d'or per obtenir el perdó per la pertinença a aquest moviment, que, sembla ser, fou seguit per força gent, tal com es desprèn del fet que a la Cancelleria Reial hi ha un veritable cens sota el títol "*Forma remissionis factorum hominibus ilerdenses pro facto heretice pravitatis*".⁹

El 31 d'octubre de 1257 el rei atorgava llicència a Guillem de Sant Meliό per retenir a casa seva el seu germà Eimeric, que havia estat acusat d'heretgia i empresonat. I aquest no fou l'únic cas en què

7. AML, arm. priv., doc. 47; Joan J. BUSQUETA RIU, "La nova organització de la ciutat de Lleida i la restauració eclesiàstica (s. XII)", a *Conèixes la teva ciutat...? De l'Islam al Feudalisme (s. VIII al XII)*, Lleida, Ateneu Popular de Ponent, 1996, p. 97-99; Josep Maria FONT I RIUS, "Carta de Població de Lleida: 1150", a *Documents Jurídics de la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 51-62; Joan J. BUSQUETA RIU, *Els Costums de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1997, p. 123-124.

8. Joan J. BUSQUETA RIU, *Els Costums de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1997, p. 21-22 i 117-157; Ferran VALLS I TABERNER, "Las Consuetudines Ilerdenses y su autor Guillermo Botet", *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. XIX (1913), p. 155-210; Ferran VALLS I TABERNER, "Les fonts documentals de les Consuetudines Ilerdenses", a *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XI, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1926, p. 137-171; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 91-120; Rafael GRAS D'ESTEVA, *Catálogo de los privilegios y documentos originales que se conservan en el archivo reservado de la ciudad de Lleida*, Lleida, José Pla, 1897, p. 11; AML, *Llibre Verd de la ciutat de Leyda* (1691), reg. 1370, p. 43-45.

9. Jordi VENTURA SUBIRATS, "El catarismo en Cataluña", *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Cataluña* (Barcelona), vol. XXVIII (1959-1960), p. 120-121.

el monarca mostrà la seva clemència,¹⁰ com ens mostra el cas del ciutadà Joan Espaer, escapat de la presó després d'haver estat acusat d'heretgia, i absolt finalment, tal com consta en documents signats el 23 d'agost i el 27 de setembre.¹¹

10. Jaume I confirmà l'absolució atorgada per l'Església i el retorn a la unitat de la fe catòlica d'alguns ciutadans de Lleida acusats d'heretgia. *Pergamins*, Catàleg de l'Arxiu Municipal de Lleida, núm. 49, Lleida 1998, p. 54-55; Rafael GRAS D'ESTEVA, *Catálogo de los privilegios y documentos originales que se conservan en el archivo reservado de la ciudad de Lleida*, Lleida, José Pla, 1897, p. 11; AML, *Llibre Verd de la ciutat de Leyda* (1691), reg. 1370, p. 43-45.

11. Jordi VENTURA SUBIRATS, "El catarismo en Cataluña", *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Cataluña* (Barcelona), vol. XXVIII (1959-1960), p. 121.

CONCILI ILERDENSE DEL 1293

CONCILI PER A RATIFICAR EL *PRIVILEGIUM FORI* DELS CLERGUES

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1293

Introducció

L'arquebisbe de Tarragona Rodrigo Tello reuní, els anys 1291, 1293, 1294 i 1305, quatre concilis provincials, el segon i el tercer dels quals se celebraren a la ciutat de Lleida. No en tingueren cap notícia els col·lectors de concilis, i nosaltres la tenim per les constitucions conciliars tarraconenses.¹

De les actes d'aquest concili, no se'n conserva ni el proemi ni la recopilació que pogué fer parcialment Antoni Agustí. Se sabia de l'existència d'aquest segon concili per les *tabulae constitutionum* i per l'*Index conciliorum* de les edicions oficials de les constitucions provincials tarraconenses, referents a les constitucions I, III i IV, que havien passat a formar part de la compilació del patriarca Joan d'Aragó del 1330.²

1. Josep M. PONS GURI, "Constitutiones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 110-112; Joan TORRENT, "Lérida 1293 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 550.

2. Als manuscrits de la compilació citada, aquestes constitucions vénen sota la signatura "*Rodericus in secundo concilio*". El còdex 54 de l'armari de la província de l'Arxiu Metropolità de Tarragona, a continuació de la signatura afegeix, en lletra coetània del manuscrit, "*anno MCCXCIII*". Als textos anteriors a la compilació del 1330, no s'hi han trobat dades d'aquest concili, ni als manuscrits de Tortosa, ni al de Colbertí de la Biblioteca Nacional de París. Només hi ha inserida una còpia treça per Villanueva del desaparegut còdex del convent de Sant Agustí de Barcelona, si bé li atribueix la data de primers d'agost de 1294. No hi ha cap dubte que la data és errònia, i ja ho era quan fou inserida al còdex perdut, perquè, com veurem després, fou celebrat un tercer concili provincial del mateix arquebisbe l'11 d'agost de 1294, data que apareix clarament al proemi i a la tradició constant dels manuscrits i edicions tarraconenses.

Ens ha arribat el text que recollí Sáinz de Baranda, encara que li manca la introducció i el final.³ Les dades que l'epígraf ens ofereix, per hipòtesi analògica podem ampliar-les amb altres més completes del concili següent de la província eclesiàstica Tarraconense del 1294, celebrat també a Lleida.

De la personalitat de l'arquebisbe tarraconense Rodrigo Tello, sabem que nasqué a Sevilla i que fou el successor de Bernat d'Olivella. En compliment d'un manament del papa Nicolau IV, celebrà el seu primer concili provincial a Tarragona el 15 de març de 1292. Aquest concili fou molt important pels cànons que s'hi promulgaren, la major part dels quals entraren després a formar part de la compilació del patriarca d'Alexandria.⁴ Aquest arquebisbe defensà la llibertat de l'Església, dictà diverses disposicions per a la restauració i manteniment de la disciplina eclesiàstica i adoptà mesures contra les pretensions de l'arquebisbe de Toledo, que intentà entrar com a primat al territori de la província Tarraconense precedit de la creu alçada.⁵ L'erudit Antoni Agustí, successor llunyà seu a la mateixa seu tarraconense, en diu: "Rodrigo Téllez celebrà concilis provincials des del 1291 fins al 1305. El dia de la seva mort, escrit al seu sepulcre, és el 16 de desembre de 1308. Ocupà la seu durant vint-i-un anys, a partir de la mort de Bernat."⁶

Convocatòria i cronologia

Coneixem la data i el lloc de la celebració, i qui presidí aquest concili provincial ilderdense per l'epígraf: "Concili celebrat a Lleida, a les calendes d'agost de l'any del Senyor 1293",⁷ és a dir, l'1 d'agost de 1293. El text d'aquest concili no té introducció ni final, que és on

3. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 171-172.

4. Ferran VALLS I TABERNER, "Notes sobre la legislació eclesiàstica provincial que integra la compilació canònica tarraconense del Patriarca d'Alexandria", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XI (1935), p. 14-15.

5. Joseph HEFELE i Henri LECLERCQ, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. III, París, Letouzey et Ané, 1913, p. 329; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 419.

6. Citat per Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida* (s. VI-XV), Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 171.

7. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 171; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 419.

solen aparèixer les signatures dels pares assistents als concilis, però afortunadament es conserven les actes del Concili ilderdense del 1294. Per analogia, podem ampliar amb dades més completes els assistents a aquest concili. A la introducció figuren els bisbes i els seus apoderats o vicaris que hi assistiren. Així, el presidí l'arquebisbe tarraconense Rodrigo Tello i hi eren presents els bisbes de Barcelona, Vic, Tortosa, Lleida i Girona, per Catalunya, i els de Saragossa, Osca i Tarassona, per Aragó. A més, hi havia l'ardiaca de València i el procurador de Calahorra i la Calzada.⁸ Degueren assistir-hi, a més, els religiosos barons, abats, preposits, priors, ardiaques i degans de la regió i regions properes, encara que els noms d'aquests pares conciliars no hi figuren. Existeixen, a més, altres documents de l'època on cercar els seus noms, i altres on no hi figuren. Així, se sap que el bisbe de Vic s'anomenava Ramon; el de Barcelona i Girona, Benet; el de Saragossa, Hug; el d'Osca, Adamari, i el de Lleida, Guerau d'Andria.⁹ Dels de Tortosa i Tarassona, només en tenim les inicials, segons costum dels bisbes de l'època. El bisbe d'Urgell no hi figura, en trobar-se aquesta diòcesi en seu vacant, ja que així ens ho diu el Concili ilderdense del 1294.¹⁰

Respecte a la persona del bisbe ilderdense Guerau d'Andria,¹¹ sabem que hi havia un bon enteniment entre els canonges de Lleida i

8. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 172-173; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada en sus estados antiguo y moderno*, vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1862, p. 329-335.

9. Joan TORRENT, "Lérida 1293 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 550.

10. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 172.

11. "Geraldus archidiaconus Convenarum (Saint-Bertrand-de-Comminges, Haute-Garonne, Francia), electus Convenarum in discordia et electio cassata", a EUBEL, *Hierarchia I*, 207 nota 3; "Geraldus (de Andria) electus Convenarum, ep. Ilerden. 1290 mart. 15, † post 1298 iun. 28", vegeu EUBEL, *Hierarchia I*, 283; Reg. Nic. IV, 2433-1290 mart. 15, a Ernest LANGLOIS, *Les Registres de Nicolas IV*, vol. I, París, Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, 1886-1905, p. 421-422, núm. 2433-2438; diu: "Gerardo electo Hilerden. Vacante Hilerden. ecclesia per obitum G., decanus et capitulum, quondam Martinus IV et postmodum Nicolaus IV provisiones omnium ecclesiarum cathedralium Aragonie et Valentie regnorum et comitatus Barchinonensis sibi reservassent, duas electiones, unam videlicet de Hugone preposito Massiliensi, alteram de Guillelmo de Montecatheno archidiacono Hilerdensi fecerunt, sed nec Hugo sue eletioni Consencit nec Guillelmus electionem suam prosequi curavit. Nunc igitur papa Gerardum Convenarum electum Hilerdensi ecclesie episcopum prefecit. «Ad universalis ecclesie»"; Reg. Bon. VIII, 41-1295 mart. 28, a Antoine THOMAS, *Les Registres de Boniface VIII*, vol. I, París, Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, 1884, col. 19-20, núm. 41, on diu: "venerabili fratri Bertrando dicto del Got, electo Convenarum. Ad universalis ecclesie regimen. Dudum

Roda. El seu antecessor, el bisbe Guillem Bernat de Fluvià, morí a finals de febrer de 1286. En procedir els electors a nomenar un nou prelat, es dividiren en dues parts. Uns elegiren Guillem de Montcada, ardiaca major de Lleida, que era nebot del consagrant de la seu del mateix nom. Els altres van elegir Hug de Mataplana, parent pròxim del comte de Pallars i recomanat pel rei Alfons el Franc. Hug de Mataplana era canonge de Marsella i ajudà a ben morir el rei Pere II cap al mes de novembre de 1285. Alfons II era a Barcelona quan s'assabentà de la discòrdia entre els canonges de la diòcesi lleidatana per causa de la seu vacant. Immediatament, escriví a les autoritats municipals de Lleida per posar remei al desordre, però els regidors de la ciutat no foren neutrals, ja que es decantaren pels Montcada. Llavors, els electors del canonge de Marsella apel·laren al papa Honori IV i encarregaren aquesta qüestió al canonge Berenguer de Fluvià, nebot del bisbe difunt, que acompanyà Hug de Mataplana. Sortiren cap a Roma i, en passar per davant de Montmeló, tres estudiants amagats al castell de Montornès s'hi afegiren; en arribar al lloc convenient, mataren a traïció el canonge Fluvià i el seu escuder. El noble Berenguer d'Entença els acollí, amagant-los en els terrenys d'un tal Montagut. Assabentat el rei, escriví al comte de Pallars. S'acusà del crim una conspiració sorgida entre els Entença i els valedors del canonge Montcada. Llavors, al papa, no li costà gens nomenar bisbe de Lleida Guerau d'Andria, avançant-se a la intervenció de l'arquebisbe de Tarragona. El bisbe Guerau d'Andria fou apreciat pel rei Alfons i pel poble.¹²

La fórmula utilitzada a la introducció i autorització dels decrets de cadascun dels tres únics cànons del Concili ilderdense del 1293 és bastant innovadora, i és la primera vegada a la història conciliar que s'introdueix a les actes. Així, amb aquestes paraules figura al cànon 1

siquidem ecclesie Convenarum per obitum bone memorie B. episcopi Convenarum pastoris solatio destituta, due fuerunt electiones in ea, una videlicet de ven. fr. nostro Geraldo episcopo Ilerdensi, tunc eiusdem ecclesie archidiacono, reliqua vero de dil. fil. Arnaldo Mascaronis canon. Tholosano, in discordia celebrate; quarum electionum negotio ad sedem apostolicam legitime devoluto, post nonnullos processus apud sedem ipsam habitos in eisdem, fe. rec. Nicolaus papa IIII (1288-1292) predec. noster prefatum Geraldum Ilerdensem ecclesie tunc vacanti prefecit auctoritate apostolica in episcopum et pastorem, ac prefatus Arnaldus post nostre promotionis auspitia ius, si quod sibi ex electione huiusmodi de se facta competeat, in nostris manibus sponte ac libere resignavit."

12. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 34-36; la relació d'esdeveniments es troba a l'apèndix, doc. 9-16.

d'acord amb la traducció al castellà de Tejada y Ramiro: “Nos, Rodrigo, por la divina misericordia arzobispo de la Santa Iglesia Tarraconense, con la aprobación del sagrado concilio, decretamos y resolvemos...” Al cànon 2: “Nos, Rodrigo, por concesión divina arzobispo e Iglesia Tarraconense, prohibimos que esto se haga.” I, al cànon 3: “Nos, Rodrigo, con la aprobación del sagrado concilio, declarando decretamos...”¹³ Aquest “Nos” majestàtic en altres concilis es refereix al conjunt d'assistents a la sacra assemblea. Aquí s'aplica, evidentment, només a l'arquebisbe Rodrigo que la presideix.

El lloc de la celebració d'aquest concili fou, certament, la seu de Lleida, ja que fou consagrada el 30 d'octubre de 1278 pel bisbe Guillem de Montcada, setanta-cinc anys després de posar-s'hi la primera pedra.¹⁴

El prelat disposà, vuit dies abans, que la festa de la dedicació del nou temple, edificat *in celsitudine montis* en honor de santa Maria, se celebrés cada any el diumenge després de Sant Lluc, és a dir, després del 19 d'octubre.¹⁵ La monumental catedral romànica aviat s'enriquí amb joies i relíquies, moltes de les quals procedien de la vella seu de Roda d'Isàvena.

La relíquia més venerada de totes fou el famós Sant Drap¹⁶ procedent de Tunísia, que havia arribat amb l'equipatge d'un matrimoni lleidatà. Segons la relació testificada d'Arnau de Solsona, el Sant Drap de Lleida era un petit fragment del bolquer del nen Jesús. Mesurava 365 mil·límetres i era de color gris, amb textura tosca.¹⁷ Examinat pel doctor Faäh, bibliotecari del monestir de Saint Gallen (Suïssa), el 27

13. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 419.

14. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 389. La inscripció commemorativa de la consagració de la seu romànica diu: “Anno Dni. MCCLXXVII. II. kal. Novem. Dnus. G. de Montecatheno. IX. Ilerd. Eps. Consecravit hanc Ecclesiam et concessit. XL. Dies indulgentie per Dominica prima post festum S. Luche”. Fou transcrita per Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 33; Josep PLEYAN I DE PORTA, *Apuntes de Historia de Lérida, o sea compendiosa reseña desde sus más principales hechos desde la fundación de la ciudad hasta nuestros tiempos*, Lleida, Imprenta de Carruez, 1873, p. 211; Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, Baixa edat mitjana, Lleida, Pagès, 2004, p. 193.

15. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 83.

16. Es tracta del Sant Bolquer.

17. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Arnau de Solsona, un mercader lleidatà a Tunis (1218-1297)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1967, p. 45.

de maig de 1904, assegurarà que era una peça tèxtil hebrea i certificarà que podia ser del temps de Jesucrist.¹⁸

Temes tractats

El Concili ilderdense del 1293 fou sens dubte de molt curta durada —potser un dia de reunió va ser suficient— i consta només de tres cànons. Les qüestions tractades al concili foren sobre el *privilegium fori* dels clergues, tractat al cànon 27 del Concili ilderdense del 1229, que prohibia que els clergues fossin jutjats per un tribunal civil, tant per les causes criminals, com per les civils, temporals o espirituals, sota pena d'excomunicació. Aquest cànon va motivar molts problemes per part de les autoritats civils lleidatanes, majorment quan, ja fundat l'Estudi General, els estudiants es tonsuraven per tal d'evitar la justícia reial, més dura que la del bisbe, com veurem més tard.¹⁹ Possiblement, els excessos dels jutges seculars s'havien incrementat en aquestes regions durant els seixanta anys llargs que havien passat. Pel silenci dels concilis de l'època, sembla que els clergues de la resta dels cristians no tenien queixes en aquesta matèria.

Una altra qüestió tractada al concili fou el pagament dels delmes. Anava dirigida contra el costum d'exigir una menjada als clergues quan els agricultors anaven a delmar els seus fruits de la collita al graner de l'Església. Tots aquells que per aquest motiu prenien part del producte destinat al pagament dels delmes o de les primícies, havien de restituir-lo i, si no, rebien l'entredit més sever. També els musulmans estaven subjectes a aquesta contribució si cultivaven terra dels cristians. Es reprimien els subterfugis dels quals se servien musulmans i cristians per alliberar-se del pagament dels delmes o de les primícies, o almenys per tal d'alleugerir una mica la càrrega, que començava a ser pesada. A finals del segle XIII, era bastant generalitzada a Catalunya i Aragó la resistència a pagar els delmes íntegrament, qüestió que es tractarà i es confirmarà també al Concili ilderdense del 1294.

18. L'original de l'acta de legitimació del "Sant Bolquer" es conserva a l'ACL, caixa 202; doble còpia del document a l'AML, arm. priv., doc. 315, i una còpia al document 216; Joan B. ALTISENT I JOVÉ, "El Sant Bolquer de Jesucrist", *Vida Lleidatana* (Lleida), núm. 26 (1926), p. 239.

19. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Temps de l'Església. Concilis Ilerdenses celebrats a la Seu Vella de Lleida", a *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida, Generalitat de Catalunya, 2003, p. 95.

Disciplina del clergat

El primer dels tres canons que consten al Concili ilerdense del 1293 tractava de la disciplina del clergat i decretava que tant els clergues com els laics no poguessin atemptar contra el privilegi del fur. Prohibia que els clergues fossin jutjats pels tribunals civils, sense distinció de la causa. El privilegi del fur clerical, tant a la província eclesiàstica Tarraconense com pertot arreu, tenia un límit.²⁰ La mateixa jerarquia eclesiàstica no posava obstacles a la justícia secular quan empresonava un clergue agafat en flagrant delictes de furt, rapinya, homicidi, rapte de dones o encunyament de moneda falsa, amb la condició de deixar-lo a disposició del jutge eclesiàstic en un termini de temps prudencial. Fou un tema ja tractat al Concili ilerdense del 1229.²¹ Al Concili IV del Laterà es reconeixien de la mateixa forma, per a tot el món cristià, certs drets de la justícia secular enfront dels clergues immersos en delictes comuns. S'establí: "Així com no volem que els drets dels clergues els usurpin els laics, de la mateixa manera volem que els clergues no s'arroguin els drets dels laics."²² Aquests límits del privilegi del fur clerical estaven desbordats en alguns llocs de la província eclesiàstica Tarraconense a finals del segle XIII. La culpa queia sobre els ciutadans, clergues i laics qui citaven a judici secular un clergue litigant i, en altres ocasions, sobre els jutges seculars que posaven fiances i àdhuc dictaven sentències contra els clergues, canònicament i civilment fora de la seva jurisdicció. Per això, el canon 1 del Concili ilerdense del 1293 estableix, d'acord amb la traducció al castellà de Tejada y Ramiro:

A favor de la libertad eclesiástica hay un privilegio concedido por el derecho canónico y civil, para que los clérigos, aun queriendo y consintiendo, no puedan ser reconvenidos ante un juez secular en causa civil, ni tampoco en criminal. Mas, sin embargo, en la provincia de Tarragona no faltan clérigos y laicos que citan y emplazan temerariamente ante los jueces seculares a los clérigos por violencias e injurias, y lo que aún es más absurdo sobre los diezmos. También los jueces seculares, introduciendo la hoz en mies ajena, conociendo sobre causas de este género entre clérigos, mediante fianzas

20. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. 1, Tàrrrega, Camps Calmet, 1972, p. 330-331.

21. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 42 i 48-50; Joan TORRENT, "Lérida 1229 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549.

22. Text llatí del Concili IV del Laterà del 1215, canon 42, a Josephus ALBERIGO et al., *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bolonya, Istituto per le Scienze Religiose, 1973, p. 253.

*de prendas o con imposición de multas, fuerzan a dar satisfacción a los clérigos que de tal suerte fueron hechos comparecer y sentencialmente fueron por ellos juzgados, aun después de haber sido alegado, aunque no recogido, el fuero eclesiástico que los exime. Y como lo expresado redundo en gran perjuicio de la libertad de la Iglesia, por lo tanto, Nos Rodrigo, por la misericordia divina arzobispo de la Santa Iglesia Tarraconense, y con aprobación del sagrado Concilio, establecemos y ordenamos, que el clérigo o lego que citase a un clérigo ante un juez secular por causas criminales o civiles, temporales o espirituales, por este mero hecho incurra en pena de excomunión. El clérigo que demandase con esta temeridad perderá además su acción y las sentencias así promulgadas serán totalmente nulas, como dadas por un juez incompetente, sin que obste en contrario ninguna costumbre, la que más bien debería llamarse corruptela.*²³

Les penes establertes eren diferents per a cadascun dels imputats. Així, contra els denunciants del clergue requeia la pena d'excomunicació ipso facto. Si el denunciant del clergue era un altre clergue, a més de l'excomunicació, se'l castigava amb la pèrdua de la possibilitat d'actuar judicialment, àdhuc en qualsevol tribunal eclesiàstic, per l'escàndol que suposava pertànyer a la jerarquia eclesiàstica. Encara que el clergue denunciant tingués la raó al plet, no podia denunciar ni al fur eclesiàstic qui temeràriament va voler fer comparèixer davant del jutge secular.

Uns anys després, fundat l'Estudi General de Lleida pel privilegi del rei Jaume II,²⁴ el 1300, aquest cànon va portar molts problemes a les autoritats civils de la ciutat perquè, entre les primeres ordenacions normatives donades pel rei Jaume II a l'Estudi General o Universitat de Lleida, hi havia la Carta Magna de l'Estudi General,²⁵ publicada el

23. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 419.

24. Joan J. BUSQUETA RIU, "Ciutat i Universitat en els Documents de l'Arxiu Municipal: una introducció", a *L'Estudi General de Lleida. Ciutat i Universitat en els documents de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 2000, p. 15; Arxiu Municipal de Lleida (AML), Fons Municipal, pergami 68; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 341-343; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 196-198; Joan J. BUSQUETA RIU (coord.), *700 aniversari. Universitat de Lleida (1297-1300)*, Lleida, Arts Gràfiques Bobalà, 1996, p. 22-23.

25. Joan J. BUSQUETA RIU (coord.), *700 aniversari. Universitat de Lleida (1297-1300)*, Lleida, Arts Gràfiques Bobalà, 1996, p. 24-26; Joan J. BUSQUETA RIU i Elena GON-

dia 2 de setembre de 1300 i que tenia com a finalitat la regulació de la vida dels estudiants dins del recinte universitari, situat al territori de la parròquia de Sant Martí i parròquia de la Universitat.²⁶ Les ordenacions foren redactades pel canonge Pere de Valls o Desvalls i pel jurista Bernat Bonet, i entre altres coses establien:

També concedim als doctors, mestres i escolars, i a tots els altres que més amunt hem esmentat, els quals romandran a la ciutat per raó de l'Estudi, ja siguin clergues o laics, que pel que fa a les causes civils o criminals, sempre que no comportin la pena de mort o la de mutilació de membre, no puguin ser convocats si no és davant d'un dels tres jutges següents, aquell que prefereixin: el cort (veguer de Lleida), el bisbe o el rector de l'Estudi.... Que en les cases dels doctors, mestres i escolars, ja siguin clergues o laics que viuen o estudien a l'esmentat Estudi, no s'hi pugui fer cap escorcoll per part dels nostres oficials o per qualsevol altra persona, per raó d'algú que s'hi hagi amagat; llevat que hagi estat declarat culpable amb una pena de mort o de mutilació de membre...²⁷

I continuaven:

Si els escolars o els seus criats fessin algun mal o portessin armes dins del recinte universitari, perdran l'arma i hauran de reparar el mal ocasionat, i si deambuleessin de nit, armats o bé fessin festa amb instruments musicals, ho perdran tot i hauran de pagar la meitat de la sanció que se'ls imposava als veïns, però si gosen deambular pels carrers fora del seu barri, aleshores rebran un càstig semblant a la resta dels ciutadans, i si els infractors fossin tonsurats se'ls lliurarà al bisbe o al rector.

Tot això propiciava que els estudiants, per tal d'eludir la justícia reial, molt més dura que la del bisbe, es tonsuressin, la qual cosa no agradava a les autoritats civils.

ZÁLEZ (coord.), *Pergamins. Catàleg de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1998, p. 69.

26. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvi, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 32-34; Joan J. BUSQUETA RIU *et al.*, "Retaule de la vida de l'Estudi", a *L'Estudi General de Lleida. Ciutat i Universitat en els Documents de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 2000, p. 23-30; Joan J. BUSQUETA RIU i Elena GONZÁLEZ (coord.), *Pergamins. Catàleg de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1998, p. 69-70.

27. Joan J. BUSQUETA RIU *et al.*, "Retaule de la vida de l'Estudi", a *L'Estudi General de Lleida. Ciutat i Universitat en els Documents de l'Arxiu Municipal de Lleida*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 2000, p. 30.

És de ressaltar el paper que tingué l'Església en les gestions preliminars per a la fundació de l'Estudi General de la Universitat d'estudiants de Lleida. Concretament ho sabem per una carta del rei Jaume II a les autoritats de la ciutat, datada el 7 d'abril de 1293, en la qual explicava que havia rebut l'ambaixada de la ciutat, formada per dos frares menors que li demanaren que s'interessés per l'erecció d'un estudi general a Lleida.²⁸ Al rei Jaume II li agradà aquesta proposta i prometé a les autoritats que, en tornar a Lleida, tindria el gust de parlar-hi personalment sobre aquest negoci. No obstant això, el rei no podia fundar l'Estudi General sense l'autorització pontifícia, i en aquells moments les relacions amb el papa Celestí V no eren gaire cordials a causa de vells litigis per l'illa de Sicília, però, en produir-se la renúncia de Celestí V, fou elegit papa Bonifaci VIII, amb qui el rei catalanoaragonès va establir ben aviat bones relacions, amb la qual cosa féu un gran salt en les seves relacions amb l'Església,²⁹ que es veieren consolidades l'1 d'abril de 1297 amb l'aprovació, mitjançant la butlla corresponent, de la possibilitat d'erigir un estudi general en qualsevol lloc dels dominis del Regne d'Aragó.³⁰ Bonifaci VIII li comunicà el primer d'abril de 1300, en una breu carta, l'aprovació del seu desig de fundar un estudi general. A més, li concedí la gràcia d'escollir la ciutat que millor li semblés i que, un cop fundada la universitat d'estudiants i doctors, pogués gaudir d'aquells privilegis, indulgències, llibertats i immunitats que tenien donades als escolars i mestres de l'Estudi de Tolosa, atorgades per la Seu Apostòlica.³¹ Jaume II decidí definitivament establir la Universitat a Lleida, i que fos única per a tota la Corona d'Aragó. Fou el preu que pagà per tal de suavitzar el descontentament que hi havia entre els catalans per la reintegració de Sobrarb i Ribagorça, a Aragó, terres que Jaume I havia inclòs a Catalunya.³²

28. Pere SANAHUJA, "La enseñanza de la Teología en Lleida. Cátedras regentadas por maestros franciscanos, s. XIV y XV", a *Archivo Ibero-Americano*, Madrid, 1935, p. 270-289.

29. Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II o el seny català*, Barcelona, Aedos, 1956, p. 119-134.

30. Joan J. BUSQUETA RIU (coord.), *700 aniversari. Universitat de Lleida (1297-1300)*, Lleida, Arts Gràfiques Bobalà, 1996, p. 16-21; FRANCESC ESTEVE I PERENDREU, "Butlles pontifícies sobre l'Estudi General de Lleida (s. XIV-XV)", *Palestra Universitària* (Lleida), núm. 3 (1988), p. 91-102; FRANCESC ESTEVE I PERENDREU, "Las bulas pontificias concedidas al Estudio General de Lleida", *Revista de Historia Jerónimo Zurita* (Saragossa), núm. 72 (1999), p. 195-209.

31. Ramon GAYA I MASSOT, "Comentario al periodo preparatorio de la fundación del Estudio General de Lleida", *Ilerda* (Lleida), núm. 12 i 13 (1949), p. 57-72; Joan J. BUSQUETA RIU (coord.), *700 aniversari. Universitat de Lleida (1297-1300)*, Lleida, Arts Gràfiques Bobalà, 1996, p. 20-21.

32. Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II o el seny català*, Barcelona, Aedos, 1956, p. 31.

Patrimoni eclesiàstic

A finals del segle XIII, la conquesta havia minvat els béns de l'Església, que s'havia convertit en un deambular sense rumb, mentre que els seus recursos s'havien dilapidat. Els prelats argumentaven que eren pobres, fet del qual culpaven el papa. No obstant això, el medievalista Sánchez Albornoz afirma que els eclesiàstics medievals eren enormement rics, a pesar dels rius de plata i or que fluïen cap a Roma.³³ L'Església hispànica havia experimentat un creixement hipertròfic³⁴ i mai no s'alimentà millor que durant el segle XIII, època en la qual aconseguí el zenit del seu prestigi i poder social en beneficiar-se enormement de les grans conquestes. Aquesta contradicció pot resoldre's analitzant les tensions de l'etern triangle medieval: rei, papa i bisbes. Aquestes tensions eren de caràcter econòmic, encara que es disputés la qüestió de la sobirania de forma diferent a cada país, segons les seves circumstàncies. Els bisbes hispànics s'identificaven a si mateixos d'una forma bastant lògica amb el rei. A la Península, el rei i els bisbes tenien com a missió comuna la conquesta, fet que els impedia associar-se més estretament. En aquesta empresa conjunta, els bisbes eren, sens dubte, els socis de menor categoria, ja que els reis de Castella i Aragó, una vegada donada la llibertat a l'Església, es consideraven perfectament autoritzats a prendre's llibertats contra ella. D'aquesta manera, a la província eclesiàstica Tarraconense, s'entén que dos dels tres cànons del Concili ilerdense del 1293 fessin referència a la qüestió del pagament dels delmes i de les primícies a l'Església. Els bisbes no havien d'estar econòmicament gaire sobrats quan els cànons destacaven un control excessiu sobre les actuacions que feien els cristians amb els delmes, a més de fer extensiva aquesta contribució als musulmans que cultivaven les terres dels cristians.

El cànon 2 decretava que els delmes s'havien de portar a l'Església d'una sola vegada, prohibia fer-ho amb petites porcions, i exigia recompenses per a cada part. Establia:

La Sagrada Escritura y los decretos de los Santos Padres sancionaron que todos los fieles deben pagar íntegramente y libremente diezmos a Dios y a sus ministros. Y sin embargo algunos, cuyo Dios es su vientre, cometen el abuso de llevar los diezmos al granero de la Iglesia, según tienen obligación exigiendo comilonas y almuerzos por este motivo. Y lo que de una vez o en un solo

33. Claudio SÁNCHEZ ALBORNOZ, *España, un enigma histórico*, vol. I, Barcelona, Edhasa, 1956, p. 356-358 i 687.

34. Claudio SÁNCHEZ ALBORNOZ, *España y el Islam*, Buenos Aires, Sudamericana, 1943, p. 39.

*día podían llevar, lo conducen en pequeñas porciones en muchas veces y días, con objeto de que cada vez los rectores los obsequien y alimenten. Como quiera que esto redunde evidentemente en detrimento y merma de los derechos de los diezmos, por tal causa, Nos Rodrigo, por divina gracia arzobispo de la Iglesia Tarraconense, con la aprobación del Concilio, prohibimos que tal cosa se haga, sin que sea obstáculo cualquier costumbre contraria. Y si alguno en contra de nuestra prohibición exigiese por este motivo comilonas y almuerzos, o con este objeto sustrajese parte del diezmo, lo retuviere o hiciere que lo retengan, y luego de haber sido avisado por el rector, no diese satisfacción en el plazo de diez días, sea compelido con pena de excomunión por la autoridad de la constitución presente.*³⁵

És evident que a finals del segle XIII existia un costum bastant general i arrelat segons el qual els pagesos, en portar el blat dels delmes als graners de l'Església, amb les exigències de convidades i demores inexplicables, en disminuïen la quantia.³⁶ Aquest cànon té el seu origen en el profeta Malaquies. L'Església reclamava els delmes fonamentant-se en les paraules d'aquest profeta.³⁷

A la *Carta Dotationis Ecclesiae Ilerdensis* del 1149, Ramon Berenguer IV, conqueridor de Lleida, reconegué a l'Església lleidatana el dret dels delmes i de les primícies en un document oficial. Deia:

Y nosotros por divina inspiración y consejo de los ilustres y religiosos barones, el venerable Bernat, arzobispo de Tarragona, Pedro de Vich, Guillermo de Barcelona, Bernat de Urgel, Bernat de Zaragoza, y de muchos próceres de Barcelona y de Aragón que presentes están, concedemos y damos a perpetuidad a la citada Sede de la ciudad de Lérida, y al ilustre y venerable Guillermo, obispo de dicha Sede, y a sus sucesores, todos los diezmos y primicias de la ciudad de Lérida y de todo su término, junto con los mismos diezmos de las vendas³⁸ y de las passanas³⁹ de dicha

35. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 420.

36. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)", a *Territori i societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació*, vol. III, Lleida, Universitat de Lleida, 2000, p. 411.

37. Ml 3,10, vegeu *La Bíblia*, bíblia catalana traducció interconfessional, Barcelona, 1996, p. 881.

38. Es diu del tribut que els comerciants havien de pagar per l'exposició de les seves mercaderies en fires i mercats.

39. Probablement, es tractava dels arbitris municipals que havien de pagar els comerciants forasters en introduir les seves mercaderies a la ciutat.

*ciudad. Además, doy y confirmo a la antedicha Sede de Lérida, y a su obispo Guillermo, y a sus sucesores, todas las iglesias que están en las villas y en los castillos de todo el obispado de Lérida que Dios me dio, o que en adelante me dará, con todos los diezmos y primicias y todas sus pertenencias, para que las ordene y establezca a su albedrío y a servicio de Dios.*⁴⁰

Anteriorment, el Concili ilderdense del 1173, ja tractat, normativitzava el pagament dels delmes d'aquesta manera: *"Del mismo modo deben los laicos dar fielmente y con toda integridad diezmos y primicias, tanto de los cereales como del vino, y de los piensos de todos los animales, de árboles, de toda explotación y de todas las cosas que llaman minucias."*⁴¹

Més tard, el Concili ilderdense del 1229 prescrivia que els sarraïns i els jueus havien de pagar delmes i primícies per les cases i possessions que havien pertangut als cristians.⁴² Reincidint en aquesta qüestió, el Concili del 1293 tractava, al seu cànon 3, sobre l'obligació que els sarraïns tenien de pagar els delmes i les primícies a l'Església, si tenien terres que pertanyien als cristians. Així, establia:

Aunque no debe ponerse en duda lo que tienen establecido los sagrados cánones, sin embargo algunos, aparentando ignorancia, tratan de sembrar la duda sobre si están obligados a pagar a las iglesias diezmos de los frutos de los campos novalés⁴³ que los sarracenos se hacen en las quintas o tierras de sus señores cristianos. Por lo que, Nos, Rodrigo, para cortar esta duda, y con aprobación del sagrado concilio, decretamos que todos los musulmanes deben pagar íntegramente a la Iglesia diezmos y primicias de los referidos novalés. Como igualmente de las otras posesiones que pertenecieron a los cristianos, y después han venido a ser cultivadas por los sarracenos, principalmente cuando los ganados que en estos montes y tierras se apacentaban, antes de reducirse el cultivo de novalés, pagaban diezmos. Puesto que una misma cosa, a causa de la diversidad de

40. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 139; Joan J. BUSQUETA RIU, *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2004, p. 181.

41. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 283.

42. Concili ilderdense del 1229, cànon 15, a Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 335.

43. S'anomenaven així els camps artigats que amb anterioritat eren improductius per falta de cultiu.

*frutos, no debe juzgarse por diverso derecho en cuanto al pago de los diezmos.*⁴⁴

Certament, a les terres catalanoaragoneses existia una casuística per al pagament del delme fonamentada sobretot en la transformació que havien experimentat certes finques rústiques, en particular quan eren dels sarraïns que convivia amb cristians. Els sarraïns solien ser bons agricultors i, normalment, les terres pasturables dels cristians llaurades per ells es convertien en bons camps. El text d'aquest cànon dóna una idea sobre el treball als camps que feien els sarraïns. Del mateix text podem deduir que aquests camps pasturables pagaven ja abans a l'Església els delmes de bous i ovelles, però no els de les terres on estaven situades les cases de camp que, com que possiblement eren d'esbarjo, no havien produït res fins aleshores.

La jerarquia tarraconense argumentà que la sola transformació de les terres no era raó suficient per no pagar els delmes que abans pagaven. Si abans en aquelles terres es pagaven els delmes del bestiar que hi pasturava, ara s'havien de pagar els delmes dels cereals que produïen. Del mateix contingut del cànon també s'aprecia la baixa condició social dels musulmans que havien quedat en terres de cristians, denominats sarraïns. Se'ls permetia el culte de la seva religió, de la mateixa manera que els musulmans toleraven els cristians mossàrabs.

Justament quan la comunitat lleidatana s'anà encastant en les noves estructures socials i polítiques, s'inicià la crisi de l'economia eclesiàstica, fet que reforçà el contingut dels canons 2 i 3 del Concili ilerdense del 1293 respecte al control de minúcies que es feia sobre els delmes i les primícies.

44. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 420.

CONCILI ILERDENSE DEL 1294. CONCILI PER A GARANTIR LES IMMUNITATS I LLIBERTATS DE L'ESGLÉSIA

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1294

Introducció

El Concili ilerdense del 1294 fou el tercer provincial de l'arquebisbe de Tarragona Rodrigo Tello. Com va passar amb el concili anterior del 1293, els col·lectors de concilis tampoc en varen tenir noves, però avui el coneixem per les constitucions tarraconenses.¹ De les actes d'aquest concili, se'n conserva el proemi, que es troba en la recopilació que va fer Antoni Agustí,² i sis cànons.³ Algunes constitucions atribuïdes a aquest concili són posteriors a la data de la seva celebració i possiblement pertanyen al quart concili de l'arquebisbe Rodrigo Tello, celebrat a Tarragona l'any 1306. Ens ha arribat el text que recollí Sáinz de

1. Josep M. PONS GURI, "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 112-113; Joan TORRENT, "Lérida 1294 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 550.

2. Antoni AGUSTÍ, *Opera Omnia*, vol. III, Lucca, Josephus Roechus, 1765-1774, p. 383.

3. Als manuscrits de la compilació del patriarca Joan d'Aragó, de l'any 1330, s'han trobat dades sobre aquest concili al còdex de Tortosa (D), a les còpies de Villanueva del manuscrit dels agustins de Barcelona (V) i en una petita part de la miscel·lània de Ripoll (R). Contenen un conjunt de deu constitucions sense data pertanyents als concilis de l'arquebisbe Rodrigo Tello. Les cinc primeres figuren als manuscrits D i V. La segona i la tercera són també al còdex R. Les cinc últimes solament són al còdex D. A més, s'ha de tenir en compte el còdex de París, en el qual es troben inserides quatre constitucions d'aquest concili. Es tracta de les constitucions 1, 4, 5 i 10, que el manuscrit de París atribueix al Concili de Rodrigo Tello del 1229, en què ocupen els llocs 10, 11, 12 i 13, respectivament. S'ha de tenir en compte, també, que les constitucions 4 (11) i 10 (13-14) són certament del quart concili de l'arquebisbe Tello, de l'any 1306, tal com més endavant observarem.

Baranda,⁴ al proemi del qual figura la llista dels assistents, sis cànons i, al final, les signatures dels assistents, encara que a les constitucions tarraconenses només apareixen les dels procuradors dels bisbes de Tarragona, Pamplona i del capítol d'Urgell.⁵

Convocatòria i cronologia

Al proemi del Concili ilderdense del 1294 figura que fou celebrat a Lleida el dimecres 11 d'agost de 1294. Igualment, es troba aquesta mateixa data en un manuscrit de la Seu d'Urgell del bisbe lleidatà Guerau d'Andria, relatiu al Sínode de Lleida del 1294, on s'expressa: "*Constitutio edita per venerabilem patrem in Christo dominum Galcerandum Dei gratia episcopum Ilerdensem in sede Ilerdensi sinodum celebrante. Quia nonnulli ecclesiarum rectores et alii tam beneficiati [...] des... penem subiaceat supradicte. Datum Ilerde pridie Nonas Marcii anno Domini millesimo cc.xc.iii.*"⁶

Manuel Guallar posa en dubte l'exactitud cronològica de l'any per l'al·lusió que es fa al cànon 2 d'una frase de la butlla de *Clericis Laicos*⁷ de Bonifaci VIII, promulgada el 1296, i per un altra al·lusió que es fa en diversos passatges del cànon 5 sobre la constitució *Alma Mater*⁸ del mateix papa, promulgada el 1299.⁹ Segons el mateix autor, existeix una errada, per omissió d'una "X" entre les centenes de l'any de l'escriptura de l'acte, per la qual cosa seria el MCCCIV (1304).

4. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 172-173; Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada en sus estados antiguo y moderno*, vol. XLVIII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1862, p. 329-335.

5. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 421-427.

6. La Seu d'Urgell, Biblioteca del Capítol, manuscrit 26, f. 80v-81r; Antonio GARCÍA Y GARCÍA et al., *Catálogo de los manuscritos jurídicos de la Biblioteca Capitulare de la Seo de Urgel*, la Seu d'Urgell, 2009.

7. VI 3. 23. 3. Aemilius FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*, vol. II, Leipzig: Ex Officina Bernhardi Tauchnitz, 1881, p. 1002-1003; Tilmann SCHMIDT, "Frühe Anwendungen des Liber Sextus Papst Bonifaz' VIII", a *Monumenta Iuris Canonici*, sèries C: Subsidia, vol. X, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica Vaticana, 1997, p. 123; Tilmann SCHMIDT, "Papst Bonifaz VIII als Gesetzgeber", a *Monumenta Iuris Canonici*, sèries C: Subsidia, vol. IX, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica Vaticana, 1992, p. 227-246; Antoine THOMAS, *Les Registres de Boniface VIII*, vol. I, París, Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, 1884.

8. VI 5. 11. 24. Aemilius FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*, vol. II, Leipzig: Ex Officina Bernhardi Tauchnitz, 1881, p. 1006-1007.

9. Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 181-183.

Crec que aquesta hipòtesi que retarda la data del concili és infundada, ja que si analitzem els anys que l'arquebisbe Guerau d'Andria ocupà la seu de Lleida, observem que fou des del 15 de març de 1290 fins al 28 de juny de 1298,¹⁰ per la qual cosa es dedueix que la data proposada per Manuel Guallar no pot ser vàlida, ja que aquest bisbe figura a les actes del Concili ilerdense del 1294 com a assistent per la seu de Lleida. En el supòsit que aquest concili s'hagués celebrat el 1304, Guerau d'Andria no figuraria entre els assistents perquè seria mort. En aquest cas, hauria de figurar-hi Pere del Rei, que restà a la seu de Lleida del 23 de març de 1299 al 4 de setembre de 1308, però no consta a cap de les actes del concili com a assistent. En un manuscrit trobat a l'arxiu del capítol de Lleida, es llegeix: "*Geraldus d'Andria (Andria o Andriano) (1290-post 28-6-98), Constitutiones edite per dominum patrem dominum Guillermun de Montechatgana*¹¹ *in sacra pagina... celebrato in civitate Ilerdensi.*"¹²

La manca de mètode en la inserció dels canons d'aquest concili, que tractarem més endavant, obliga a excloure'n tres, ja que no pertanyen al tercer, sinó al quart concili de l'arquebisbe Rodrigo Tello, celebrat el 1306. Pel contingut del canó 5, s'urgeix l'aplicació de la constitució *Alma Mater*. Es constata que el papa Bonifaci VIII no arribà al pontificat fins al 1295; per tant, haurem de situar aquest canó al quart concili de l'arquebisbe Rodrigo Tello. De la mateixa manera, el canó 4 menciona freqüentment la butlla *Clericis Laicos* del papa Bonifaci VIII, del 25 de febrer de 1296. Ambdós canons figuren en la compilació del 1330 sota la rúbrica del quart concili de Tello, amb una curiosa unanimitat.

Certament, totes aquestes dades són suficients per afirmar que la data que figura a les actes del Concili ilerdense del 1294 és la veritable. Respecte al lloc de la celebració, deduïm, per les mateixes actes del concili, que fou Lleida, i no Tarragona, com suposen alguns autors. No és d'estranyar, perquè freqüentment s'utilitza el nom de la capital de la província eclesiàstica per denominar el concili, i no el de la població on en realitat es va fer l'acte. Igual que el concili anterior, aquest se celebrà a la seu, en aquell temps ja del tot acabada.

10. Gregorio SÁNCHEZ DONCEL, "Lérida (Diócesis de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. II, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 1294.

11. Montecathano.

12. ACLL, manuscrit 1, f. 157r (*Constitucions dels Reis d'Aragó i Concilis provincials*).

L'assistència de pares al Concili de Lleida del 1294 fou nombrosa, cosa que posa de manifest l'expectació i l'interès que la seva convocatòria i temàtica despertaren. Hi assistiren nou bisbes, quatre delegats episcopals i nombrosos representants dels diversos capítols catedrals o col·legials, i de quasi tots els monestirs, abadies i priorats de la Corona d'Aragó. No obstant això, sabem que el rei Jaume II no hi va assistir per una carta que aquest va enviar a l'arquebisbe de Tarragona declinant la invitació "*propter periculum itineris*".¹³ Ja que el dret formal de convocatòria el tenia el metropolità, l'autoritat reial decidia qui, en tots els casos, havia de participar al concili, enviant en aquest cas un missatger. Amb aquesta actitud es desenvolupa, en un futur, el germen d'un dret propi de convocatòria per part del rei.

Presidí el concili l'arquebisbe de Tarragona, Rodrigo Tello, i es van presentar a Lleida com a membres de la sacra assemblea els bisbes fra Benet de Barcelona, Pietro de Tarassona, Ademir d'Osca, Guerau de Lleida i Benet de Girona. També hi havia Galceran de Begís, ardiaca de l'Església d'Urgell i vicari del capítol de la mateixa seu vacant, el mestre Berenguer, l'ardiaca de l'Església de València i el vicari fra Ramon Despont, bisbe de la mateixa seu. Excusaren la seva assistència Miquel Pérez de Legaria, bisbe de Pamplona, i Almorán de Calahorra i la Calzada, que van enviar els seus vicaris, els noms dels quals figuren al final de l'acta. Hi participaren, també, els procuradors dels capítols de les esglésies catedrals i col·legiates, dels monestirs i d'altres superiors de la província eclesiàstica Tarraconense, a més dels religiosos, abats, prepòsits, priors, ardiaques i degans i molts altres superiors de les esglésies de la província.¹⁴ Al final de l'acta hi havia les signatures dels assistents, però a les constitucions de Tarragona només apareixen les dels procuradors dels bisbes de Calahorra i la Calzada, Martí Pere, i M. de Selaba, tresorer de l'Església de Pamplona i procurador del bisbe Ramon d'aquesta ciutat, i Galceran de Begís, ardiaca d'Urgell i procurador del bisbe d'aquesta diòcesi.

Temes tractats

Les màximes preocupacions de l'Església, a la Corona d'Aragó a finals del segle XIII, foren l'afany de contenir el poder civil, la percepció íntegra dels delmes i la defensa del *privilegium fori* clerical.

13. Odilio ENGELS, "Los reyes Jaime II y Alfonso IV de Aragón y los concilios provinciales de Tarragona", a *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón. La Corona de Aragón en el siglo XIV*, vol. II, València, Successor de Vives Mora Arts Gràfiques, 1970, p. 259.

14. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 421.

Aquest concili fou un dels més autòctons i originals de l'època, juntament amb el Concili de Lleida del 1293. En els seus cànons, ambdós fan poca referència a altres concilis ecumènics o diocesans, ja que, en realitat, els assumptes de Lleida poc hi tenen a veure.¹⁵ Les qüestions tractades als seus cànons tenen per objecte garantir les immunitats i llibertats de l'Església, així com el càstig imposat als invasors i raptors dels béns eclesiàstics, i a aquells que atemptessin contra els prelats i les persones religioses, amb la ratificació una altra vegada dels cànons del concili anterior del 1293.¹⁶ Al mateix temps, es decantaren a corregir certs abusos de menjar i beure que implicaven extralimitacions reprensibles.¹⁷ Concretament, es dictaminà contra una forma de regalies que suposadament procedien del lliurament de documents per part dels prelats a les autoritats seculares amb la finalitat d'obtenir beneficis, contra la negligència en els tràmits de l'entredit¹⁸ i, amb els termes assenyalats, contra la celebració de l'ofici diví davant dels excomunicats, contra els àpats que en diverses ocasions solien exigir els parroquians als seus abats, rectors i vicaris, i contra els religiosos seculars o regulars, ordenats *in sacris*, que servien i seguien freqüentant la cúria civil, els quals vivien dels seus honoraris sense l'autorització expressa del seu prelat o superior. Resumint, fou un concili coercitiu basat en cànons negatius.¹⁹ A més, aquestes constitucions del 1294 van entrar després, l'any 1330, a formar part de la *Compilació* del patriarca d'Alexandria.²⁰

15. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, *Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)*, extracte tesi doctoral, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 2002, p. 413.

16. Ferran VALLS I TABERNER, "Notes sobre la legislació eclesiàstica provincial que integra la compilació canònica tarraconense del Patriarca d'Alexandria", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XI (1935), p. 265.

17. Joseph HEFELE i Henri LECLERQ, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. VI, París, Letouzey et Ané, 1914, p. 347.

18. L'entredit és la censura canònica que consisteix a privar el cristià d'alguns sacraments o de la sepultura eclesiàstica (entredit personal), o d'un lloc determinat de la celebració del culte (entredit local).

19. Josep LLADONOSA I PUJOL, *La ciutat de Lleida*, vol. I, Barcelona, Barcino, 1955, p. 387.

20. La primera compilació de les constitucions tarraconenses es deu a l'arquebisbe de Tarragona Joan d'Aragó, fill del difunt Jaume II i germà del monarca Alfons III. Als 28 anys, el papa Joan XXII l'havia nomenat patriarca d'Alexandria i, amb caràcter perpetu, li havia donat l'administració de l'arquebisbat de Tarragona, tant en l'aspecte espiritual com en el temporal, cosa que féu possible la seva funció de metropolità amb l'alta dignitat de patriarca. Era un home molt espiritual i de vida interior rica, un místic. Desplegà una activitat molt notable presidint la província eclesiàstica Tarraconense, manifestada sobretot en la reforma de costums, celebració de concilis i defensa dels

ELS SAGRAMENTS

El Concili de Lleida del 1294 no legislà sobre cap sacrament en particular, ja que possiblement se n'esperava una reforma.

Com ja hem esmentat, els tres cànons exclosos d'aquest concili pertanyen al quart Concili de Tarragona del 1306 de l'arquebisbe Rodrigo Tello.²¹ Fan referència als sacraments i recullen les constitucions *Alma Mater* del 1299 i *Clericis Laicos* del 1296, de Bonifaci VIII.

És oportú comentar aquests cànons encara que siguin uns anys posteriors al nostre concili de Lleida, ja que recullen les preocupacions que vivia l'Església en aquesta època i deixen ben palès, donada la proximitat en el temps, l'esperit regnant dins l'Església quant als sacraments, que eren els mateixos en tots els territoris de la cristiandat.

La constitució *Alma Mater* es donà el 1299 per tal de mitigar el rigor en l'aplicació de l'entredit des del segle x. El costum de l'entredit començà a ésser practicat al segle vi només en casos esporàdics, i es va generalitzar al segle x. El rigor amb què s'aplicava provocà, amb el pas del temps, efectes negatius. Així ho estableix aquesta constitució:

Hace tiempo fue decretado por nuestros antecesores que en las tierras o lugares sujetos a entredicho eclesiástico no se celebren Oficios divinos, ni se administren los sacramentos de la Iglesia, salvo en determinados casos y determinados sacramentos [...] Mas, por cuanto, como consecuencia del rigor de tales decretos, sobrevino el enfriamiento de la devoción del pueblo, pululan las herejías

drets de l'Església. El primer concili presidit per l'infant d'Aragó i patriarca d'Alexandria començà a Tarragona el diumenge 25 de febrer de 1330, i les seves constitucions provincials foren publicades l'endemà. Es tracta d'un concili molt ben disposat i preparat, format per dues parts. La primera consta d'una selecció de les constitucions de concilis anteriors que es consideraven vigents, amb l'exclusió d'aquelles constitucions que es tenien per derogades, perjudicials o supèrflues. La segona part consistia en la promulgació de noves constitucions. Tot això formà un volum, la primera compilació coneguda com les Constitucions del concilis provincials de la Tarraconense fins a aquella data. Aquesta compilació no seguia un ordre metodològic, per matèries o institucions jurídiques, com es va fer en les compilacions posteriors. El criteri que se seguí era merament cronològic, a partir del concili celebrat el 1230 per l'arquebisbe Aspàreg de la Barca. Només fou la fixació del dret provincial que es considerava aplicable. No recollí res dels concilis anteriors al 1230, ni del celebrat a Lleida el 1229 pel cardenal bisbe de Sabina, encara que, a la pràctica, aquest últim continuà considerant-se dret aplicable. No se sap qui és l'autor o autors de la selecció dels textos d'aquesta compilació, ni de la intervenció personalíssima que va tenir-hi el patriarca Joan d'Aragó. El proemi, la conclusió i les constitucions d'aquest concili foren recollits per Antoni Agustí.

21. Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. xxv, París, 1902 (= Akademische Druck-Verlagsanstalt, Graz-Àustria, 1960), p. 862.

*y se originan infinitos peligros para las almas, y por cuanto se sustraen a las iglesias los debidos obsequios sin culpa de ellas, después de deliberar el caso, diligentemente con nuestros hermanos, concedemos...*²²

Al final del paràgraf s'anunciava que el rigor emprat fins aleshores en l'aplicació de l'entredit seria bastant mitigat en un futur. La forma de fer-ho es troba en les concessions de la constitució *Alma Mater* de Bonifaci VIII, en la qual s'estableix, d'acord amb la traducció al castellà de Tejada y Ramiro:²³

1) Que en tiempo de entredicho impuesto por una persona o en virtud del mismo derecho, no sólo los que estén en trance de muerte, sino también los vivos, así sanos como enfermos, sean lícitamente admitidos a la penitencia, con tal, sin embargo, que aquellos no estuvieran excomulgados, pues no queremos que éstos sean admitidos a la penitencia más que en el artículo de la muerte.

Tampoco debe concederse en modo alguno el beneficio de la penitencia a aquellos por cuya culpa, dolo o fraude, fue dada la sentencia de entredicho. O a quienes les prestaren auxilio, consejo o favor para perpetuar un delito para cuya represión fue impuesto el entredicho, a no ser que antes hubieran dado satisfacción, si son tales que puedan hacer esto, o hubieren dado las oportunas garantías de su intención de satisfacer. O hubieren jurado dar garantías de que, cuando puedan, satisfarán por el delito y de que darán consejo y auxilio para rendir esta satisfacción valiéndose de aquel o aquellos que puedan prestarla, y de que trabajaron fielmente según sus posibilidades.

Tampoco debe hacerse mención de entredicho a aquellos o a otros que no delinquieron en absoluto (tratándose de una ciudad o lugar que se halle en entredicho general), sino que se les debe únicamente aplicar una penitencia saludable.

2) Concedemos además que cada día en las iglesias y monasterios se celebren misas y se reciten, como antes, los Oficios divinos, pero en voz baja y a puerta cerrada, con tal que sean excluidos los excomulgados y los entredichos, y sin que se toquen las campanas.

22. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 380.

23. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 380.

3) *Concedemos además que en las festividades de la Natividad del Señor, la Pascua y Pentecostés y de la Asunción de la Virgen Gloriosa se toquen las campanas y se celebren solemnemente los Oficios divinos a puerta abierta y en voz alta, con tal que queden en absoluto excluidos los excomulgados, aunque se admita a los entredichos.*

A estos últimos les permitimos en tales días la participación en los Oficios divinos por reverencia en tales solemnidades y para que más fácilmente se inclinen a la gracia de la humildad y al deseo de reconciliación. Pero de tal suerte que aquellos por cuya insolencia fue fulminado el entredicho no se acerquen al altar en ningún caso.

En virtut d'aquesta constitució de Bonifaci VIII, aquell que no fos excomunicat o entredit podia confessar els seus pecats tantes vegades com volgués, i en la celebració de les tres grans festivitats de Nadal, Pasqua i Pentecosta, als entredits se'ls permetia l'entrada al temple, sempre que es col·loquessin discretament a la part posterior.

Des del segle xiv quedà reduïda la pràctica de l'entredit a l'Església universal a aquestes restriccions en el culte i en l'administració dels sacraments. Igualment succeí a les terres catalanoaragoneses, ja que el concili posterior de l'arquebisbe Rodrigo Tello, recollit en la compilació del 1330 sota la rúbrica del quart concili de l'esmentat arquebisbe, fa seva la constitució *Alma Mater* i la prescriu per a la província eclesiàstica Tarraconense. Així, aquest cànon 5 estableix:

Asimismo, aunque en ciertas constituciones de los Sagrados Concilios Tarraconenses se han tomado medidas sobre determinados casos en que deben cesar en absoluto los Oficios divinos, con la aprobación del sagrado Concilio decretamos: Que este cese de los Oficios divinos debe realizarse tal como está ordenado, se haga en tiempo de entredicho general, por la constitución del Santísimo Padre y Señor Bonifacio VIII, que comienza con las palabras "Alma Mater" y por otras constituciones canónicas.²⁴

Aquestes altres constitucions canòniques probablement foren les normes que el mateix Bonifaci VIII donà a Roma el 1298, un any abans de la data de la constitució *Alma Mater*.²⁵ Vegem-ne algunes:

24. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 426.

25. VI 5.11.16. Aemilius FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*, vol. II, Leipzig: Ex Officina Bernhardi Tauchnitz, 1881, p. 1006-1007; citades i traduïdes al castellà per Manuel GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975, p. 108.

1) *Entredicho el clero, no queda entredicho el pueblo, ni al revés. Entredicha una ciudad por delito del señor, los ciudadanos no entredichos oyen los Oficios divinos fuera de dicha ciudad. Entredicho el pueblo, se entiende que están entredichos cada uno del pueblo.*

2) *Entredicha una ciudad, se dice que quedan entredichos los suburbios y edificios adyacentes. Y entredicha una iglesia, queda expresado que están entredichos la capilla y el cementerio contiguos.*

3) *Quien a sabiendas celebra en un lugar entredicho en los casos no permitidos, se hace irregular e inelegible.*

4) *En tiempo de entredicho puede consagrarse el Crisma el día de Jueves Santo.*

5) *El que esté suspenso de la entrada en la Iglesia y luego celebra en ella la misa, se hace irregular.*

Bonifaci VIII, inflexible davant els poders públics, estava molt convençut que la rigidesa en l'aplicació de l'entredit produïa efectes contraproductius al poble cristià.

DISCIPLINA DEL CLERGAT

La meitat dels canons del Concili de Lleida del 1294 fan referència a la disciplina clerical. Les autoritats eclesiàstiques, com en èpoques passades, eren donades a corregir totes aquelles desviacions que els clergues tenien en el compliment de la seva missió i tractaren de posar remei a tots aquells mals que poc o mal exemple donaven al poble.

Els pecats del clergat que intentà corregir aquest concili són els relatius a ambició, avarícia, traïció, rancúnia i indisciplina en el compliment de la normativa eclesiàstica. Sobre ells legislen els canons 1, 2, 5 i 6, respectivament.

El canon 1 tracta dels beneficiats clergues que incitaven les autoritats civils a atacar l'Església o les ajudaven en aquesta missió, sota pena d'excomunicació i privació dels seus beneficis. Estableix:

De tal manera ciega a algunos la ambición que, por ansia a las comodidades terrenas, deseando complacer más a la autoridad temporal que mirar por la salvación eterna, tratan de perjudicar y disminuir la libertad e inmunidad eclesiástica que están obligados a defender, excitando a los príncipes y autoridades seculares y a las corporaciones de los pueblos o a sus cabezas, proporcionándoles consejo y ayuda, y mostrándoles y entregándoles instrumentos²⁶ y

26. Escrits, cartes o altres documents.

*otros documentos de las iglesias, contra aquellas mismas iglesias de donde reciben los beneficios con daño de las personas eclesiásticas, de los hombres, bienes y libertades de las mismas. Por esto, deseando Nos que las iglesias se regocijen con la plenitud de su derecho e integridad de la libertad, y para que desaparezca la audacia detestable de los malignos y la temeridad criminal de los insolentes, con la aprobación del Sagrado Concilio decretamos: Que cualesquiera presidentes eclesiásticos, o personas religiosas o seglares de todas las órdenes, condición o estado, que pública o ocultamente incitaren a los príncipes y potestades seculares, corporaciones de los pueblos o sus cabezas y les dieran a sabiendas consejo o ayuda sin expreso consentimiento de su presidente, de su cabildo o de su convento, les mostraren o entregasen algunos instrumentos de las iglesias, contra los monasterios o lugares religiosos, o contra los derechos, bienes, privilegios, inmunidades o libertades de ellos, caigan ipso facto en sentencia de excomunión y además queden privados a perpetuidad de los beneficios que tuvieran en las iglesias o en los lugares a los que de esta suerte hubiesen dañado a sabiendas o fraudulentamente.*²⁷

Alguns clergues, generalment de l'alt clergat, per pura avarícia traïen les seves pròpies esglésies o altres en perjudici dels béns, privilegis o immunitats que tenien. Com s'expressa al cànon, els opressors eren prepotents senyors feudals que disposaven de milícies armades, els quals abusaven del seu poder i arribaven a la violència, a la tala d'arbres de les finques de l'Església, a la provocació d'incendis en aquestes finques o a violentar amb les mans els canonges i altres membres de l'alt clergat, com més endavant veurem. La pena contra tots aquests clergues traïdors era l'excomunicació, amb la pèrdua dels seus beneficis eclesiàstics; contra els seglars prepotents, l'excomunicació era ipso facto.

També hi havia eclesiàstics traïdors que es feien còmplices dels furts dels poders seculars, i bisbes temerosos que, sense cap complicitat amb els usurpadors dels béns i privilegis eclesiàstics, deixaven fer als opressors, tot al·legant evasives i demores per tal de no enfrontar-s'hi. En aquest sentit, el cànon 2 prescriu al bisbe o al seu oficial requerit pel seu metropolità o altre bisbe que denunciï alguna persona excomunicada, que doni l'avís abans de tres dies, encara que no entri en el coneixement o escatiment de l'assumpte, ni tingui en compte cap

27. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 422.

aplicació o excepció, i, en cas que no ho faci, quedarà privat d'entrar a l'Església.

A la introducció del cànon 2 se'ns descobreixen situacions de violència i furt contra l'Església i els seus ministres, fets bastant estesos per tota la Corona d'Aragó i regions limítrofes cap a finals del segle XIII. Diu:

*Lleva consigo la solicitud del gobierno que procuremos proveer a la utilidad de los súbditos, ya sea con la publicación de nuevas constituciones, ya con la reforma de las antiguas. A la verdad, las constituciones de los Santos Concilios Tarraconenses dadas contra los raptos e invasores de las personas y cosas eclesiásticas, de los religiosos y de los hombres, las cuales cohíben la audacia de los impíos y conservan los bienes eclesiásticos, no surten el debido efecto por el abuso y negligencia de algunos. Pues éstos, "temblando cuando no se debe temblar", al ser requeridos por los ordinarios de los lugares en cuyas diócesis fue perpetuada la rapiña para que hagan observar las antedichas constituciones, por pura evasión se esfuerzan en indagar e inquirir con sutileza si las citadas constituciones dan fundamento a tal cosa, asumiendo, en estos asuntos, el papel de jueces, cuando más bien deberían proceder como meros ejecutores. Y por esto, porque es poco dar leyes si no hay quien las tutele, aprobando, confirmando las antedichas constituciones, con la aprobación del Concilio, decretamos...*²⁸

És patent que el poder municipal de Lleida es mostrava satisfet per l'interès que les autoritats municipals i magnats de la ciutat tenien a fer complir al clergat i als religiosos l'esperit dels privilegis reials sobre tributs i impostos en l'adquisició de béns i propietats dins del terme de la ciutat, sempre que el tribut fes referència a béns que abans fossin del rei. Drets que, sens dubte, arrencaven de la carta de poblament. Aquestes impositcions estan recollides a l'edicta del 5 de març de 1263 donat per Jaume I a les autoritats municipals de la ciutat de Lleida, que, juntament amb altres, entraren a formar part del cos legislatiu dels Costums de Lleida.²⁹

El mateix cànon 2 prescriu a continuació que, quan el jerarca suprem de la metròpoli ordenava als bisbes que declaraessin una de-

28. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 422-423.

29. AML, reg. 1372, *Llibre Verd Petit de la Paeria*, f. 213. Es tracta d'un còdex del segle XIV que conté una recopilació de diplomes que comencen amb la carta de poblament.

terminada persona sotmesa a excomunicació, es fes pública aquesta declaració en el termini màxim de tres dies. Anuncia:

*Siempre que algún obispo de nuestra provincia, o su oficial, o quien haga sus veces, por conducto nuestro, o de nuestro oficial, o de otro obispo, o del oficial vicario de éste, el cual demostrare que se atiene a las antedichas constituciones, fuere requerido contra un personaje, sobre quien se pide que dichas constituciones sean observadas, a que declare a éste excomulgado a tenor de dichas constituciones, decretamos: Que no sólo las observe, sino que haga sean observadas, y mande que el hombre así acusado "sea en la Iglesia declarado incurso en excomunión". Y que el requerido, dejando a un lado toda apelación, observe aquellas constituciones y mande sean observadas, sin conocimiento alguno, ni investigación alguna, de inmediato o en el plazo de tres días, descontando aquél en que dicha intimación le haya sido hecha, si el requerido estuviese en su diócesis o en un lugar tal que pueda cumplir la orden en el plazo dicho. Y si no, cuanto antes pueda cómodamente hacerse, habida cuenta de la distancia de los lugares...*³⁰

Aquest concili feia recaure la màxima responsabilitat sobre els bisbes, els seus oficials o vicaris, que eren els qui, de fet, estaven obligats a fer solemnement i oficialment la declaració d'excomunicació als avars, audaçs i prepotents senyors feudals. Així ho estableix també el mateix cànon 2:

*Mas, si el requerido desdénase cumplir las órdenes anteriores, como arriba se dice, sepa que queda entredicha su entrada en la Iglesia, hasta tanto que observe aquellas constituciones y mande sean observadas. Pero, tan pronto hiciera o mandare sean observadas las dichas constituciones, ipso facto e inmediatamente, sin demora alguna, séale levantado totalmente el entredicho. Con esta cautela, que el proceso o la denuncia hecha por el ordinario o por su oficial por el hecho de no haber sido observada la orden judicial, no sea revocado en modo alguno, pues muchos salteadores a mano armada necesitan de una corrección según las sanciones canónicas y legales.*³¹

Se'n desprèn que les sancions en casos de violència contra l'Església eren diferents segons les persones de les quals es tractés. Així,

30. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 423.

31. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 423.

l'excomunicació ipso facto estava reservada als bandolers que incorrien en violència contra l'Església, i l'entredit personal als bisbes, oficials i vicaris generals que només per por es feien el ronsa per deixar sense efecte les ordres d'excomunion donades per l'arquebisbe metropolità.

També existien altres sancions més lleus per a aquelles persones que, vivint i aprofitant-se dels fruits dels seus feus amenaçats pels bandolers armats, no els presentaven la resistència deguda. Al final d'aquest cànon 2, es diu:

De igual manera, pues resulta intolerable aquel que acepta una ganancia, pero rehúsa sostener la carga, con la aprobación del sagrado concilio, decretamos: Que todas las personas de cualquier estado o condición que sean, las cuales reciban una ventaja de las antedichas constituciones, quedan sujetas y sometidas a ellas,³² y que debe procederse con rigor contra tales personas, a tenor de las mismas constituciones, salvas las constituciones de los Santos Concilios Tarraconenses hechas a favor de los obispos, en las cuales se precavió que dichos obispos no estén ligados por las dichas constituciones dadas contra los raptos e invasores de las cosas eclesiásticas.³³

Un altre dels canons sobre la disciplina clerical és el relatiu a la prohibició de seguir reiteradament plets en la cúria secular a tots els clergues amb benefici i als ordenats *in sacris*. De la mateixa manera que l'Església volia que se li respectés el privilegi del fur, li disgustava profundament que el clergat ventilés els seus plets davant les autoritats civils. Alguns clergues havien fet cas omís a les lleis eclesiàstiques en aquest tema i provocaven així l'escàndol al poble cristià, cosa que disgustava la jerarquia eclesiàstica de la província de la Tarraconense. Per remeiar aquest mal, el cànon 6 estableix:

Para salir al paso de las malicias, no defraudar a los servicios debidos a la Iglesia y quitar la ocasión de vagancia y disolución, determinamos: Que ninguna de las personas eclesiásticas que esté o haya de estar constituida en ordenes sagradas, que tenga beneficio eclesiástico o sea religioso, se atreva a seguir continua, o casi continuamente, curia alguna secular, aunque se trate de su familia o de familias de las que reciba comida o estipendio, a no ser que lo haga con consejo de su presidente o superior, con consentimiento de su cabildo o convento, o con licencia de la mayor parte del

32. En cas de delinquir en allò que és preceptiu.

33. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 423.

*mismo. Y si alguno osare temerariamente violar estas disposiciones, incurra ipso facto en sentencia de excomuni6n. Pero al obispo, por su prerrogativa del oficio pontifical, no queremos ligarlo en esta sentencia lata. Queda, sin embargo, obligado a pedir licencia sobre estas cosas a Nos, el arzobispo, o a nuestros sucesores.*³⁴

Aquest cànon no prohibeix l'ús de la justícia secular per part dels clergues en un moment determinat, però sí que prohibeix la reincidència, que suposava un esperit rancuniós, poc propi de clergues i religiosos. Els qui pertanyien a un capítol o convent necessitaven l'autorització o el consentiment de la majoria de la seva corporació per pledejar. També els bisbes necessitaven el permís per pledejar davant les cúries civils, i l'havien de demanar a l'arquebisbe tarraconense.

DISCIPLINA DEL POBLE CRISTIÀ

Quant als abusos contra les persones i els béns de l'Església que els senyors feudals perpetraven utilitzant la força de les seves hosts, el cànon 3 desplega la seva normativa per contenir l'odi i la rancúnia cap a aquells que, havent rebut feus i predis de l'Església, s'hi aixecaven en contra. Aquest cànon disposava contra aquells que alcessin mans violentes o d'alguna manera fessin mal a un canonge, president o comanador de l'orde del Temple o de Sant Joan. Ordenava que, en presència d'aquests excomunicats, no se celebressin oficis divins, i que, si un cop amonestats, en un mes no donaven satisfacció, se'ls privés dels feus que tenien a les esglésies ofeses pel seu delictes.

Es tractava de senyors feudals amb milícies o hosts, però amb la particularitat que havien rebut feus o terres de l'Església i per avarícia anhelaven més possessions eclesiàstiques i cometien tota classe de delictes contra l'Església. Per pal·liar aquesta situació, el cànon 3 estableix:

Urgiendo, con pr6vida deliberaci6n y con la aplicaci6n del saludable medio, el deber de nuestro oficio acerca de los da1os que por algunos indebidamente es inferido a las iglesias, personas eclesiásticas y hombres y cosas de éstos, hemos pensado que la temeridad de los agresores debe ser cortada de raíz. Así, pues, confirmando con la aprobaci6n del sagrado Concilio todas las constituciones dadas por nuestros predecesores y especialmente las que van contra los raptores e invasores de personas y cosas eclesiásticas, añadiendo algo por nuestra cuenta a aquéllas, decretamos: Que cualquiera

34. Text d'acord amb la traducció castellana de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 427.

que en adelante temerariamente pusiese sus manos violentas sobre algún canónigo de la iglesia catedral o contra un presidente de una colegiata, o contra algún clérigo que tenga voz en las sesiones generales del cabildo de la iglesia catedral, o contra un comendador de la orden de la Milicia del Temple o de la del Hospital de San Juan de Jerusalén. E igualmente quien invadiese con un ejército las tierras o caseríos de los prelados de las iglesias, o de los Templarios y Hospitalarios, u otros lugares religiosos, cortando o talando árboles o prendiéndoles fuego, o produciéndoles de otro modo daño grave, además de la sentencia de excomunión en la que ya se sabe han incurrido por tal delito, y además de las otras penas establecidas contra los agresores, sean totalmente suprimidos los Oficios divinos dondequiera que ellos se encuentren. Del mismo modo, cuantos invadiesen con un ejército las tierras de los prelados, o de las iglesias, o de otros lugares religiosos, tal como se dijo, y después de avisados no hubiesen dado satisfacción en el plazo de un mes, queden a perpetuidad privados de los feudos que tengan de las iglesias, de las personas o de los lugares religiosos a los que de tal suerte dañaron, quedando vigentes todas las otras penas contra ellos establecidas, las cuales en nada intentamos derogar por esta nuestra constitución.³⁵

El cànon tracta d'emparar dos classes de monjos: els comanadors dels ordes del Temple i de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem.³⁶

35. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 423-424.

36. Sobre aquests ordes al territori de Lleida, vegeu Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 458; Josep PLEYAN I DE PORTA, *Apuntes de Historia de Lérida, o sea compendiosa reseña desde sus más principales hechos desde la fundación de la ciudad hasta nuestros tiempos*, Lleida, Imprenta de Carruez, 1873, p. 406-407; Joan FUGUET I SANS, *L'arquitectura dels Templers a Catalunya*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1995, p. 17-32; Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Els Templers Catalans. De la rosa a la creu*, Lleida, Pagès, 1999, p. 23-479; Josep Maria SANS I TRAVÉ, *El procés dels Templers catalans. Entre el turment i la glòria*, Lleida, Pagès, 1990; Josep Maria SANS I TRAVÉ, "L'Orde del Temple als Països Catalans: la seva introducció i organització (segles XII-XIV)", a *Actes de les Primeres Jornades sobre els Ordes religiosos-militars als Països Catalans (segles XII-XIV)*, Tarragona, 1994, p. 52-54; Ramon SAROBE I HUESCA, *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998; Joaquim MIRET I SANS, *Les cases dels Templers i Hospitalers en Catalunya. Aplech de noves i documents històrics*, Barcelona, Impremta de la Casa Provincial de Caritat, 1910, p. 145. La casa templera de Lleida, una de les més importants de l'orde de la Corona d'Aragó, s'instal·là a Gardeny, amb un paper estratègic molt important per a la ciutat. A més d'ocupar-se de la seguretat dels camins i dels pelegrins de Terra Santa, per la seva situació al camí compostel·là, tingué un hostal situat sota el castell convent de Gardeny, tocant a la via que unia Lleida i Saragossa: "*nostrum hostalem (...) quod habemus in termino Ilerde iuxta fosarium sarracenorum*" (Miret, 1910, p. 145).

PATRIMONI ECLESIASTIC

Devia d'ésser bastant freqüent a l'Església, a finals del segle XIII, la resistència a lliurar els delmes dels fruits, ja que uns anys després la butlla *Clericis Laicos*, del 25 de febrer de 1296, del papa Bonifaci VIII, deia el següent:

Los laicos imponen pesadas cargas a los prelados, a las iglesias, a los eclesiásticos regulares y seculares, abrumándolos con tallas³⁷ y tasas, arrebatándoles unas veces la mitad, otras la décima, otras la vigésima u otras partes de sus rentas, procurando así de mil maneras la servidumbre. Pues bien, lo decimos con amargura de nuestra alma, algunos prelados, algunas personas eclesiásticas, temblando cuando y donde no había que temer, buscando una paz fugaz y asustándose más de la majestad temporal que de la eterna, se presten a semejante abuso, menos sin embargo por temeridad que por improcedencia, y esto sin haber obtenido el poder y la facultad de la Santa Sede.

Para cortar de raíz tales abusos, ordenamos lo que sigue, de acuerdo con los cardenales y en virtud de nuestra autoridad apostólica: Todos los prelados y, en general, todas las personas pertenecientes a la Iglesia, monjes o clérigos seculares que, sin consentimiento de la Sede Apostólica, paguen o prometan pagar a laicos impuestos, tallas, diezmos o semidiezmos, o bien la centésima, o una porción cualquiera de sus rentas o bienes de sus iglesias a título de subvención o préstamo, de regalo, de subsidio, etc., igualmente los emperadores, reyes, magnates, barones, rectores, etc., que imponen tamaños créditos, que los exigen y que los perciben o bien que echan mano de los depósitos guardados, o que prestan su concurso para una acción de este género, todas estas personas incurren ipso facto en excomunión.

Ponemos también en entredicho a las comunidades que predicán en este sentido, y ordenamos bajo pena de deposición a los prelados y a todas las personas de la Iglesia que no permitan recaudar semejantes impuestos sin el consentimiento expreso de la Sede Apostólica. Que no los paguen, ni aún alegando el pretexto de que anteriormente y antes de la publicación del presente edicto se habían contraído compromisos de este género... Ningún privilegio concedido a rey alguno, por ejemplo el no ser nunca excomulgado, podrá ser obstáculo a la ejecución del presente edicto.³⁸

37. Impost o contribució que, d'ordinari, consistia en tals d'arbres o segues d'herbes de finques rústiques de l'Església.

38. VI 3.23.3. Aemilius FRIEDBERG, *Corpus Iuris Canonici*, vol. II, Leipzig: Ex Officina Bernhardi Tauchnitz, 1881, p. 1002-1003; citat i traduït al castellà per Manuel

Hi ha una gran semblança entre la butlla *Clericis Laicos*, donada l'any 1296, i el concili ilerdense que ens ocupa del 1294, concretament al seu cànon 4. Encara que la butlla és posterior al concili, s'introduí a les actes més tard, tal com es va fer amb el cànon 5, relatiu a la constitució *Alma Mater*, pel mateix motiu. Això ens mostra que l'esperit que regnava a l'Església abans de la promulgació d'ambdues butlles papals anava dirigit per mitjà dels concilis, i en concret per aquest que ens ocupa, a crear el clima adequat per a la seva bona rebuda.

Bonifaci VIII no s'arronsava davant el poder civil i no deixava que tingués gaires drets sobre els béns de l'Església. Arran d'això, els pares conciliaris tarraconenses redactaren un cànon que recull l'esperit de la butlla *Clericis Laicos* i, a la vegada, denunciaven tota una relació d'exigències per part del poble cristià en tots els estatus. El cànon 4 del nostre concili ataca d'arrel aquestes exigències per tal que no derivessin en costum, de la mateixa manera com ho va fer el concili anterior del 1293. Per poder-ne fer una anàlisi més exhaustiva, fragmentarem el cànon 4 del Concili ilerdense del 1294 d'acord amb les diverses exigències que es feien a l'Església per part dels laics i dels municipis. El cànon 4 estableix:³⁹

1) *En algunas diócesis de la Provincia Tarraconense y en ciertas iglesias, la gula y avaricia han cegado los ánimos de algunos seglares hasta el punto de que, en determinadas épocas del año, no temen los feligreses exigir a los abades, vicarios y rectores de dichas iglesias comidas, meriendas, banquetes, convidadas a vinos y otros licores, como si de un derecho propio se tratase. Y no se recatan en forzar de modo irreverente y aún desvergonzado en algunos casos a los rectores, vicarios o abades para que les sean suministradas dichas comidas abusivas, valiéndose de la sustracción y retención de los diezmos y otros derechos eclesiásticos.*

2) *También algunos de los seglares antedichos quieren comer un día de cualquier semana por derecho con el rector, vicario o abad y, además de la comida, quieren percibir y exigir de ellos algún dinero. Haciéndolo así sin discontinuidad durante todo el círculo del año, hasta que todos los feligreses han comido con ellos y de ellos obtenido determinada cantidad. Después recomienzan y repiten el mismo ciclo.*

GUALLAR, *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. vi-xv)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdenses, 1975, p. 104-105.

39. D'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 420.

3) Hay entre los citados algunos seglares que en las solemnidades de la Natividad del Señor, de Pascua y Pentecostés y en algunas otras épocas del año, inmediatamente después de la Comunión y recepción del Sagrado Cuerpo de Jesucristo, que deberían recibir humilde y devotamente, con malos modos y como si de un derecho se tratara, exigen a las iglesias, a los abades, vicarios y rectores una determinada cantidad de vino, abusando de él a placer hasta la saciedad, de suerte que a veces se gastan diez o quince cargas en tales convidadas y muchas veces han sobrevenido muertes y heridas en nuestros mismos templos.

4) Además, muchísimos de los citados seglares, en el tiempo en el que se dividen los graneros de los diezmos y primicias, no permiten que libremente y con sus propios animales acarreen el trigo aquellos a quienes los diezmos y primicias pertenecen, ni tampoco que lo lleven con animales ajenos, para que de esta suerte por los acarreos de dicho trigo se les pague forzosamente a ellos el doble o el triple de lo que otros se llevan.

5) Asimismo, algunos de los que, según costumbre de los seglares, llevan a los graneros de las iglesias el trigo de los diezmos y primicias, lo transportan con estudiada malicia en muchas veces, en cargas pequeñas y en muchos días, cargas que podrían llevar en un solo día, con la intención de ser alimentados y saciados cada día y cada vez por las mismas iglesias y por los rectores de ellas, a pesar de que lo prohíbe nuestra constitución que comienza con las palabras “Scriptura Sacra”.

6) Otros seglares, cuando los ordinarios de los lugares y los nuncios o legados de la Sede Apostólica imponen en las iglesias como castigo multas por determinadas causas a los racioneros, vicarios o clérigos beneficiados, o a los consanguíneos, afines o amigos de los seglares. O cuando a los racioneros, vicarios o clérigos, sus rectores, abades, o sus vicarios les sustraen por algún tiempo los frutos de sus beneficios por no desempeñar como es su obligación el Oficio de la Iglesia, o por otra causa lícita, justa y honesta, retienen ocultos los diezmos y otros derechos eclesiásticos y se los entregan a los racioneros o a los mencionados clérigos, a requerimiento, persuasión e indicación de éstos. Con lo cual la negligencia de dichos racioneros, clérigos y otros respecto del Oficio divino queda sin castigo, pues pagan de lo ajeno lo que estaban obligados a pagar de su peculio propio. Dichos seglares son en verdad cómplices de hurto, alegando todos y cada uno de ellos, para excusar sus excusaciones en los pecados, que no hacen más que observar las costumbres y los usos.

La pena imposada a tals abusos, en matèria de delmes, era l'excomunicació, redactada en aquests termes:

*Así, pues, Nos, queriendo proveer, según es obligación de nuestro oficio, a las indemnizaciones de la Iglesia, y deseando salir al paso de las malicias, usurpaciones y vicios de este género, con la aprobación del sagrado concilio, refutando como corruptelas y abusos tales costumbres, observaciones y usos y como tales juzgándolas, prohibimos que algunas de estas cosas se hagan en adelante, pues no hay duda de que ello va contra las buenas costumbres y contra las sanciones canónicas y en gravamen de los derechos de las iglesias y de la libertad eclesiástica. Sin embargo, porque de poco aprovecha dar leyes si no se impone una pena a los transgresores, promulgamos sentencia de excomunión contra todos y cada uno de los seglares que de hecho exigieren las antedichas meriendas, comidas o banquetes, convidadas a vino y otros licores, y otras cosas de las citadas a algunas de ellas, y contra los que en las ocasiones dichas o en alguna de ellas a sabiendas retuvieren para sí algo de los diezmos, primicias y otros derechos eclesiásticos, o procuraren, mandaren o consintieren que ello sea retenido.*⁴⁰

7) Quan aquests abusos estaven fomentats pels municipis, l'Església es veia forçada a utilitzar com a arma espiritual l'entredit, que s'usava en casos molt extrems. La pena s'estenia a poblacions i ciutats senceres. La sentència de l'entredit, al segle XIII, solament s'aplicà dues vegades a les terres catalanoaragoneses. Una quan foren els mateixos municipis els que fomentaren les trames, més o menys manyoses, per cisar els delmes i les primícies. Una altra quan els senyors burgesos o feudals, amb les seves hosts, arribaven a aixecar mans violentes contra un alt mandatari eclesiàstic, o talaven o incendiaven les finques i case-rius de l'Església. El nostre cànon ho estableix amb aquestes paraules:

*Mas en los lugares donde fueren culpables los municipios, cesen en absoluto los Oficios bajo pena de excomunión, poniendo en entredicho a abades, rectores, vicarios y otras personas eclesiásticas, y prohibiendo expresamente que den a los dichos o a algunos de ellos comidas, banquetes y convidadas a vino y a otros licores por las causas y en las ocasiones arriba expresadas, y que hagan sean dadas o que lo permitan si quisieren evitar otras penas canónicas.*⁴¹

40. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 424-425.

41. Text d'acord amb la traducció al castellà de Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 425.

Aquest cànon 4 del Concili ilerdense del 1294, com hem vist, decretava en contra de les maniobres i picaresques de mala llei amb què determinats terratinents de la regió catalanoaragonesa procuraven enriquir-se amb els delmes que donaven a l'Església. També legislava en contra de les complicitats en benefici dels clergues negligents als quals la jerarquia, per sanció, havia privat dels fruits dels seus beneficis i d'aquells fidels que abusaven de l'ocasió de les grans solemnitats cristianes per saciar-se de vi fins a la mort.

En realitat, comparant la butlla *Clericis Laicos* amb aquest cànon, crec que aquest darrer és molt més dur, encara que partís del mateix esperit i les mateixes circumstàncies. Idèntics en els seus fins, ambdós complien molt bé el desig de Bonifaci VIII, és a dir, el desig d'abatre el poder civil, ja que es prenen massa drets sobre els béns de l'Església.

CONCILI ILERDENSE DEL 1418. CONCILI DE LA CONSPIRACIÓ ENCOBERTA CONTRA EL PAPA LUNA

UN SEGLE SENSE CONCILIS PROVINCIALS A LLEIDA

Entre l'anterior Concili ilerdense del 1294 i l'assemblea eclesiàstica o Concili judicial de Lleida del 1418,¹ hi ha un gran salt en el temps. Són cent vint-i-quatre anys durant els quals van succeir importants canvis que van provocar una gran evolució social i eclesiàstica. Per tal d'obtenir una visió més profunda i global de la realitat dels esdeveniments entre els segles XIII i XV, tractarem de sintetitzar i analitzar els fets i les circumstàncies que provocaren aquests canvis en les estructures socials, polítiques i eclesials, alguns dels quals són un reflex d'aquest concili.

En l'àmbit social, els costums de la ciutat de Lleida evolucionaren d'acord amb els temps, sota la vigilància de les constitucions de l'Església i les ordenances de la Paeria. Però ni els sínodes dels bisbes ni les mesures del consell general podien evitar la influència del món exterior. Sorgien nous gustos literaris, noves concepcions artístiques i nous conceptes de la vida política i social. A Lleida, l'aparició de la Universitat el 1300 contribuï a trencar els motlles tradicionals. Al segle XIII no hi havia cap altra institució universitària que es pogués comparar a la que Jaume II atorgà a la ciutat de Lleida.² A l'inici del segle XIV,

1. Joan TORRENT, "Lérida 1418 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 550; Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Els Concilis de Lleida de 1200 a 1460", a *Arrels cristianes. Presència i significació del Cristianisme en la història i en la societat de Lleida*, vol. II, *Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*, Lleida, Bisbat de Lleida, Pagès, 2008, p. 55-76.

2. Heinrich DENIFLE, *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*, Berlín, Weidmannsche Buchhandlung, 1885, p. 125-128; Ferran VALLS I TABERNER, *Las Consuetudines Ilerdenses (1127) y su autor Guillermo Botet*, Barcelona, Hijos de J. Jepús

Lleida continuà dins l'àrea de la moneda jaquesa, però a causa de la gran afluença d'universitaris es va anar imposant la moneda barcelonessa, la fluctuació de la qual, en aquest temps, era molt eloqüent.³ El 1348 la ciutat fou arrasada per l'epidèmia de la pesta negra, i entre l'any 1358 i el 1363 es produïren períodes de sequera, males collites i plagues de llagosta que acceleraren la crisi econòmica.⁴ El regnat dels primers reis Trastàmara fou un temps de prosperitat econòmica i social: Ferran I fou l'iniciador d'aquesta nova etapa històrica⁵ i el papa Luna (Benet XIII), el factor decisiu per al seu triomf polític al Compromís de Casp.

En l'àmbit polític, destaquen en aquest període les relacions que els reis de la Corona d'Aragó, Martí l'Humà, Ferran d'Antequera i Alfons el Magnànim, successivament, van tenir amb el papa aragonès Benet XIII, un cop va ésser desterrat del castell d'Avinyó i es va refugiar al castell de Peníscola. Martí l'Humà cridà el papa Luna des de Tortosa per tal de legitimar el naixement del seu nét Frederic de Luna, fill de Martí de Sicília, ja que fou el seu desig per a la successió en cas de no tenir cap fill supervivent. El papa Luna, a pesar del parentiu que l'unia als pares de Frederic, es negà a aquesta legitimació.

Ferran d'Antequera inicià relacions personals amb el papa Luna mitjançant una entrevista celebrada a Morella, lloc pròxim a Peníscola. Cap dels dos va sortir satisfet d'aquella trobada. Alfons V firmà a Barcelona, el 4 d'abril de 1416, una constitució amb la qual instava, exhortava i requeria els arquebisbes, bisbes, abats, priors i degans del Regne d'Aragó a enviar delegats al Concili de Constança. Però, al final, en ser elegit papa Martí V, amb el qual havia tingut alguna topada per la qüestió del regne de Sicília-Nàpols, va tenir molta relació, mitjançant cartes i missatgers, amb el papa Luna. El 15 d'abril de 1416, el capítol catedralici de Lleida fou informat del requeriment regi. El rei va demanar immediatament una còpia detallada de la butlla que Benet XIII havia enviat al capítol lleidatà ordenant que no escoltessin les instàncies regies. El 22 d'agost de 1417, el Concili de Constança deposava el papa Luna, i el 15 de novembre del mateix any fou elegit

Impr., 1913, p. 15-21; Josep M. PONS GURI, "Constitutiones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 65-127; Josep M. PONS GURI, "Corpus Iuris", a *Documents Jurídics de la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, p. 120.

3. AML, arm. priv. doc. 99.

4. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 149.

5. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 172-173.

pel mateix Concili el papa Martí V, el qual fou reconegut per tots els delegats de totes les nacions allí representades i una mica més tard per tota l'Església occidental.

En l'àmbit eclesial, la diòcesi de Lleida, durant aquests cent vint-i-quatre anys sense activitat conciliar, fou evolucionant de la mateixa manera que l'Església universal, gràcies a la intensa activitat dels seus prelats, que és palesa en diversos subsidis.⁶ Els clergues pobres de Lleida van estar molt protegits en aquesta època. La recerca de formes de solidaritat va provocar un corrent de suport mutu entre els clergues i es fundà a la ciutat la confraria dels clergues pobres, dotada d'una clara pràctica assistencial vers els clergues necessitats, sovint per malaltia, amb la facultat de fer un hospital a càrrec dels capellans.⁷ Ja el 19 de març de 1299, els bisbes de Tortosa, Tarassona, Girona, Urgell i Saragossa, reunits a Tarragona, a petició del bisbe de Lleida, Ramon d'Avinyó, donaren indulgències a tots aquells que col·laboressin al manteniment d'una confraria establerta a la seu lleidatana. Joan Baptista Altisent, arxiver de la catedral de Lleida, diu de la confraria de clergues: "Serà incòmode per als viatgers i hostes la situació al peu de les escales de la Seu, donada l'altura en què es troba, i fou traslladada a Santa Maria de l'Horta, al costat del riu Segre, a l'altre costat del pont." La casa de la confraria era l'estatge del clergat i la casa de caritat de capellans pobres era la seva filial, que existia des dels temps del bisbe Guillem Pere de Ravidats.⁸

El nombre de bisbes que passaren per l'església lleidatana fou de disset, i solament durant el període comprès entre l'any 1399 i el 1404 la ciutat no tingué cap bisbe.⁹ Concretament, el 26 d'agost de 1399 hi va haver a Lleida un capítol general de prelats de la Corona d'Aragó i de canonges adscrits a la regla agustiniana, amb l'assistència dels

6. Els subsidis eren ajuts econòmics que la Santa Seu imposava a les esglésies particulars per a contribuir a l'eradicació dels heretges i acabar amb els cismàtics.

7. Lluís BORRÀS PERELLÓ, *Efemérides religiosas del Obispado de Lérida*, Lleida, 1911, p. 158; Flocel SABATÉ, *Història de Lleida*, vol. II, *Alta edat mitjana*, Lleida, Pagès, 2003, p. 306.

8. La confraria de clergues de la seu era una institució d'ajuda mútua en la qual podien entrar tota mena d'eclesiàstics, des del papa fins al capellà més humil de la diòcesi. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 340-341.

9. Quintín ALDEA, Tomás MARÍN i José VIVES, "Concilios Nacionales", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. II, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 1294.

abats de Montaragó i Sant Joan de les Abadesses. El bisbe de Mallorca llegí la butlla de Benet XIII i reformà els canonges regulars.¹⁰ En denegar la prelacia l'electe Pere de Sant Climent després de tres eleccions frustrades i no acceptar les imposicions del papa, s'ocasionà una crisi eclesial.

A continuació, fem una relació dels prelats que ocuparen la seu lleidatana durant aquest llarg període de temps. El primer fou Pere del Rei, que convocà el Sínode ilerdense del 1301¹¹ i que va fer constitucions sinodals. Endegà el seu episcopat el 1299 i es creu que fou germà del bisbe d'Osca Jaume de Roca o Sarroca.¹² D'aquest sínode, celebrat el 5 de desembre de 1301, destaquen les disposicions de caràcter eucarístic. En una d'elles es llegeix: "*De cimbalo repicando quando in missa majori elevatur Corpus Christi et de indulgentia audientium qui flexis genibus dicunt Pater noster et Ave Maria.*"¹³ En aquesta constitució consta que estava establerta la festa del Corpus Christi, encara que no se sap si se celebrava la processó eucarística. Es parla del costum, aleshores freqüent, que els feligresos s'agenollessin quan sentien tocar l'àngelus. Disposà de normes per a l'ensenyament del catecisme al poble i reafirmà la constitució que prohibia als clergues caminar i passejar pels carrers i places, jugar als daus, als escacs i altres jocs d'atzar. També

10. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 531; Lluís BORRÁS PERELLÓ, *Efemérides religiosas del Obispado de Lérida*, Lleida, 1911, p. 161.

11. La Seu d'Urgell, Biblioteca del Capítol, manuscrit 2119, f. 81r-83v, *Constitutiones in Concilio Ilerdensi*. "*Inc.: Constitutiones edite per reverendum patrem dominum Petrum Dei gratia Ilerdensem episcopum. Anno Domini millesimo ccc. primo die dominica que fuit nonas Decembris, nos Petrus dei gratia...; des. ...inveniet librum penes decanum Ilerdensem vel penes scriptorem nostrum*", vegeu ANTONIO GARCÍA Y GARCÍA *et al.*, *Catálogo de los manuscritos jurídicos de la Biblioteca del Cabildo de la Seo de Urgel*, Barcelona, 1998, p. 91; ACLL, manuscrit 1, f. 157v- 158r: "*Constitutiones edite per reverendum patrem dominum Petrum Dei gratia episcopum Ilerdensem*"; *Inc.:* "*Anno Domini millesimo trecentesimo primo, die dominica, que fuit nonas sancte et individue Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti, apud civitatem et ecclesiam ylerdensem...*" i al f. 159r: "*des... quibus per hoc non intendimus in aliquo derogare. Predictas constitutiones omnes preter illam de remissione penarum concubinatus precipimus sub pena excommunicationis per rectores ecclesiarum civitatis et dyocesis servari et publicari in ecclesiis singulis diebus dominicis et festivis.*"

12. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvi, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 154.

13. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvi, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 154-155.

fou decretada la manera de celebrar els oficis i actes religiosos en temps d'interdicte. Pere del Rei va morir el 4 de setembre de 1308.¹⁴

Tres mesos després fou bisbe de Lleida Ponç d'Aguilaniu, que convocà el Sínode del 1308.¹⁵ Villanueva ens comenta el miserable estat en què es trobava la diòcesi de Lleida en aquells anys:

Ha succeït d'un temps ençà que, per instigació del dimoni, alguns rectors o vicaris, amb cura d'ànimes, han estat assassinats a les seves abadies, uns altres empresonats i alguns lligats a altres llocs, arrancant-los les dents i demanant grans quantitats de diners pel seu rescat i llibertat, havent-se comès aquests delictes pels seus propis feligresos o altres persones amb el seu consentiment, o almenys sense impediment per la seva part.¹⁶

Establí noves constitucions, de caràcter disciplinari, tant en la repressió dels abusos com en l'aplicació de penes i entredits.¹⁷ Fou un dels consellers més eficaços de Jaume II i intervingué en l'acció diplomàtica que aquest monarca emprengué del 1295 al 1313 per tal de recuperar la Vall d'Aran, ocupada per França.¹⁸

14. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 180; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 317-319; Lluís BORRÁS PERELLÓ, *Efemérides religiosas del Obispado de Lérida*, Lleida, 1911, p. 167.

15. La Seu d'Urgell, Biblioteca del Capítol, manuscrit 2119, f. 84v-85r: *Inc.: "Anno Domini m. ccc. viii. die Lune que fuit quinto Idus Decembris nos Pontius dei gratia episcopus Ilerdensis in nostra cathedrali ecclesia sanctam synodum celebrantes ad instar predecessorum nostrorum...; des.: ...sub pena excommunicationis per rectores civitatis et diocesis servari et publicari in ecclesiis singulis diebus dominicis et festivis."*

16. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 157. Comenta les indulgències donades per aquest prelat a tots aquells que acompanyaven el Corpus Christi als malalts.

17. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 41 i 181; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 157.

18. Joan REGLÀ I CAMPISTOL, *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Aran (siglos XIII-XIV)*, Madrid, Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1951, p. 1. Aquesta obra és un diplomatarí de documents compresos entre l'any 1271 i el 1353 que ha permès estudiar la lluita francoaragonesa polaritzada a la Vall d'Aran i reincorporada a la Corona d'Aragó l'any 1312; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 185, 1-2.

El succeí fra Guillem d'Aranyó, del qual existeixen els sínodes dels anys 1314,¹⁹ 1315,²⁰ 1318²¹ i 1321.²² Natural de la ciutat de Lleida, fou educat al monestir de predicadors ubicat sota els murs de la Suda. Anys després fou prior de Santa Caterina de Barcelona. Ocupà el bisbat de Lleida des de l'any 1314 fins al 1321, un curt però molt intens període. Va fer d'enllaç entre Alfons d'Aragó i Teresa d'Entença,²³ unió que marcarà un nou rumb en el destí del veí comtat d'Urgell. Introduí a la seu els costums litúrgics de caràcter popular, veritables representacions sacres que alguns autors consideren un antecedent del teatre medieval. Fundà una escolania infantil i la festa del Bisbetó, corrent aleshores i que ha perdurat fins als nostres dies a l'abadia de Montserrat. De més importància, donat el seu caràcter politicoeconòmic, foren les qüestions sorgides el 1319 entre la clerecia i el Consell General de la Paeria, que marcaren una fase de desavinença al principi i de concòrdia al final entre el clergat i el poble. Les seves constitucions sinodals són també molt interessants per a conèixer la seva època. Entre elles, establí la prohibició de fundar capellanies i beneficis inferiors a cent cinquanta sous jaquesos. Els beneficiats estaven obligats a assistir als oficis amb la sobrecapa i la capa, a més de resar les hores canòniques, i cap prelat o rector d'altra església no "*possit decimas in sacris ordinibus constitutio et pro certo servicio ecclesiae assignare.*" Durant l'any 1318 decretà que als castells, viles i cases de camp on hi hagués parroquians d'una rectoria, no podien rebre sagraments o sepultura sense l'autorització del

19. La Seu d'Urgell, Biblioteca del Capítol, manuscrit 2119, f. 85r-86r: *Inc.: "Anno Domini m. ccc. xiii, die Lune, que fuit xvii. Kalendas Maii, nos frater Guilielmus miseratione divina Ilerdensis episcopus in nostra kathedrali ecclesia sanctam sinodum celebravimus predecessorum nostrum vestigiis inherentes...; des. ...cum de minori quantitate pensata dicte monete non possit unus capellanus competenter vivere ut est dictum."*

20. La Seu d'Urgell, Biblioteca del Capítol, manuscrit 2119, f. 86rv: *Inc.: "Nos frater Guillelmus miseratione divina Ilerdensis episcopus in nostra kathedrali ecclesia sanctam sinodum celebravimus attendentes quod ex collationibus...; des. ...tanquam inanes et irrita nullatenus observetur. Datum Ilerde die sabbati que fuit festum beati Luche anno Domini millesimo ccc. quintodecimo."*

21. La Seu d'Urgell, Biblioteca del Capítol, manuscrit 2119, f. 86v-87v: *Inc.: "Anno Domini millesimo ccc. octavodecimo die Martis que fuit vi. Nonas Maii nos frater Guillelmus miseratione divina Ilerdensis episcopus in nostra kathedrali ecclesia sanctam sinodum...; des. ...pro quolibet treintenario (?) nobis sollicitè teneantur."*

22. La Seu d'Urgell, Biblioteca del Capítol, manuscrit 2119, f. 87v-89r: *Inc.: "Nos frater Guillelmus miseratione divina Ilerdensis episcopus celebrantes sanctam sinodum in nostra ecclesia catedrali attendentes quod nonnulli abates, priores, rectores et vicarii ecclesiarum curam animarum...; des. ...de mandato episcopi vel officialis Ilerdensis excommunicati generaliter vel specialiter fuerint nunciati et si non appareat de sententia inde lata. Datum et actum Ilerde, die Martis iiii. Kalendas Maii anno Domini millesimo ccc.xx. primo."*

23. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvii, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 1-2.

rector respectiu. Ordenà també, sota pena d'excomunicació, que dins de l'església només hi podia ser enterrat el patró que manà construir-la o el fundador de les capellanies i també que cap prelat podia celebrar missa a cap església o capella privada sense el permís del rector.

Al sínode de l'any 1321 disposà que el prelat o el rector no podia encomanar la cura d'ànimes a cap altre clergue durant un mes per causes provades, que els capellans d'una altra diòcesi no podien celebrar sense llicència i que cap rector s'obligués per més de cinquanta sous amb béns de l'Església. Manà que els beneficiats visquessin "*in dominus beneficiorum*" i que mai es permetessin jocs ni balls als temples i als cementiris. Així mateix, prohibí tot allò que pogués ésser considerat ofensa a la divina Majestat, i que provoqués escàndol entre la gent senzilla del poble, sota sanció de vint sous.²⁴ El prelat es mostrà molt sever amb els clergues concubinaris i amb els abusos dels poderosos en els seus dominis, cosa que provocà un atemptat a la seva vida.²⁵ Les discòrdies entre el clergat i la Paeria van ser motivades per les greus dificultats econòmiques. El Consell General de la Paeria acordà exigir al clergat, per mitjà dels censals, la contribució a les càrregues de la ciutat. El bisbe convencé la Paeria de les exaccions de les quals fruïen el prelat, el degà i el capítol.²⁶

El braç eclesiàstic era cada vegada més ric a causa de les contínues donacions de béns per a finalitats piadoses, mentre que el municipi, per aquestes mateixes accions, veia disminuïts els seus ingressos. Tenien poc efecte les apel·lacions a la clàusula continguda a la carta de poblament en la qual estava prohibit a *milites et sanctis* adquirir els predis donats a persones laiques, ja que els reis van prendre l'alternativa de no disgustar la ciutat i la gent religiosa adoptant una solució intermèdia. Fra Guillem d'Aranyó morí el 17 de desembre de 1321.

Ponç de Vilamur fou elegit el 17 de juliol de 1321, quan era diaca. Després va ésser ardiaca de Lleida i capellà domèstic del papa

24. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 43-44 i 181; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 227-231.

25. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 43.

26. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 43-44.

Joan XXII, el qual va confirmar la seva elecció.²⁷ Reuní un sínode el 19 de maig de 1323.²⁸ D'aquest sínode van sortir noves constitucions, després de confirmar les anteriors. Decretà sobre els casos reservats al bisbe, sobre la pena d'excomunicació que queia sobre aquells seglars que jutjaven els clergues en els tribunals civils, sobre la prohibició de vendre i portar armes als sarraïns i contra els cristians que vivien amb musulmans o jueus, i sobre les penes imposades als blasfemadors i a aquells que es casaven clandestinament. Aquest bisbe també impulsà les obres del claustre gòtic de la seu.²⁹ Cessà el 1324.³⁰

El seu successor fou Ramon d'Avinyó, que ocupà el bisbat entre el 1324 i el 1327. Fou nomenat bisbe pel papa Joan XXII cap a finals del 1324. Publicà una constitució molt interessant.³¹ Per primera vegada, i com a conseqüència del sínode celebrat el 31 de maig de 1325, s'ordenà la publicació del catecisme de la doctrina cristiana en llengua vulgar, junt amb el text amb llatí. Tractà amb fra Bernat Oliver, prior dels agustins, per fundar un convent del seu orde a l'església de Santa Maria de l'Horta, pròpia d'una confraria, que aleshores passà a Sant Salvador i després a la casa de l'Almoina de la catedral.³²

27. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 45.

28. La Seu d'Urgell, Biblioteca del Capítol, manuscrit 2119, f. 89r-91v: *Inc.: "Anno Domini millesimo ccc. vicesimo tercio xiiii. Kalendas Iunii reverendus pater dominus Poncius Dei gratia Ilerdensis episcopus in cathedrali sua ecclesia primam sinodum celebrans approbante sancta ipsa sinodo constitutiones edidit subsequentes. Quia nonnulli parochiales curati...; des. ...sue arrendationis tempore seu secum ferre ingressum ecclesie eo ipso sibi noverit interdictum."*

29. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 45; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 48.

30. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 248-251.

31. La Seu d'Urgell, Biblioteca del Capítol, manuscrit 2119, f. 91v-93r: *Inc.: "Anno Domini millesimo ccc. vicesimo quinto die Veneris que fuit pridie kalendas Iunii nos Raymundus miseratione divina Ilerdensis episcopus in nostra cathedrali ecclesia sanctam sinodum celebrantes predecessorum nostrorum vestigiis inherentes...; des. ...aut se subtrahere a solutione eius in quo taxati fuerunt per episcopum et capitulum supradictos"*; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 242-248.

32. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 6-7.

Arnau Sescomes convocà el Sínode del 1326.³³ També promulgà les constitucions de la Confraria de Santa Maria l'Antiga l'any 1333,³⁴ que fou mixta de laics i religiosos. Fou un honor pertànyer-hi per la venerable antiguitat, el caràcter piadós i el manteniment de les tradicions gloriuses de l'Església lleidatana.

La resta de prelats compresos en aquest període exempt de concilis i dels quals no tenim constància dels seus sínodes foren Ferrer de Colom, que recopilà les constitucions sinodals anteriors; Jaume Sitjó, que entrà en una nova etapa de l'Església de Lleida, sota la influència de la cort d'Avinyó, des del 1340, i que repercutirà sobre l'Estudi General de Lleida. El papa Joan XXII dictà unes disposicions favorables per als escolars eclesiàstics, i a partir d'aquest moment els papes podran nomenar personalment els bisbes, retallant així, cada cop més, les atribucions que tenien els capítols de les catedrals, veritables poders feudals. Aquest bisbe es formà a Avinyó, igual que els seus successors Esteve de Mulceu, Romeu Sescomes i Guerau de Recasens. El bisbe Sitjó establí que dins de la seu només hi podien ésser enterrats els reis, prelats, infants reials, canonges i benefactors fundadors d'alguna capellania de cent sous com a mínim, al mateix temps que permetia la sepultura al claustre a ciutadans i altres benefactors laics.

El succeí Esteve de Mulceu, degà de Besiers, designat per Climent VI l'any 1349. Aquest fet no va agradar gens els canonges ni les autoritats de la ciutat. Per un acord del Consell General de la Paeria datat el 3 de juliol de 1349 van escriure al papa queixant-se de la influència francesa a l'Església lleidatana, fet que es contradeïa amb les constitucions de la província eclesiàstica Tarraconense, de la mateixa manera que perjudicava les relacions amb el municipi. Aquest bisbe cessà el 10 de maig de 1360.³⁵

33. La Seu d'Urgell, Biblioteca del Capítol, manuscrit 2119, f. 93r-94v: *Inc.: "In Dei nomine. Noverint universi quod nos Arnaldus miseratione divina episcopus, Petrus de Cardona decanus et capitulum Ilerdense, congregato capitulo generali, ut moris est, dicta ecclesia congregaria ac etiam celebrari infra octavas sancte Marie mensis Augusti die et loco infrascriptis recognoscentes quod bone memorie dominus Petrus episcopus predecessor noster Enecus Petri de Roda decanus et capitulum Ilerdense in generali capitulo congregati ut moris est...; des. ...sigilli mei episcopi et capituli fecimus communiri et nostris subscriptionibus roborari. Quod est actum xii. Kalendas Septembris anno Domini m. ccc. xxvi. Presentibus Berengario Espanyol beneficiato et Guillelmo Caldes (?) prevereo Ilerdensis ecclesiae."*

34. Desaparegudes a l'incendi del 1936. La referència és d'un altre manuscrit, que es troba a l'ACL, caixó 136, i el seu autor és el conegut canonge Martínez Marina, diputat a les Corts de Cadis (1812).

35. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvii, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 14-17.

Romeu Sescomes, conseller de Pere III, fou nomenat directament per Innocenci VI i prengué possessió el 21 de febrer de 1361. Abans fou prior per Tarragona i col·lector general de Gregori XI del terç dels delmes de la Corona d'Aragó corresponents a la Santa Seu.³⁶ Convocà un sínode l'any 1368, i el 1376 assistí al Concili provincial de Tarragona.³⁷ A les Corts de Cervera de l'any 1359, fou elegit president de la Generalitat, atesa la primacia que li donava el seu caràcter eclesiàstic. Lleida tenia la Generalitat ubicada al solar de l'actual teatre Principal.³⁸

Al capítol del 15 d'agost de 1367 s'establí una constitució que ordenava el toc de la salutació angèlica des del campanar de la seu al matí, al migdia i al capvespre, quan s'encenien els llums a les cases. Les fundacions seguien enriquint el patrimoni de la seu. El 1400 eren nombrosos els censals a favor dels aniversaris de la capella dels Sescomes. Però la màxima realització en aquells anys fou la capella de l'Epifania del Senyor, considerada la joia més gran del gòtic florit a Lleida,³⁹ gràcies a la generositat del seu successor, el bisbe Guerau de Recasens.⁴⁰ Entre aquests dos, fou prelat Ramon, bisbe d'Elna, traslladat a Barcelona i que residí molt pocs dies a la seu de Lleida.

Guerau de Recasens fou prepòsit de la catedral el 1375, jutge i conservador de l'Estudi.⁴¹ El 1380 fou nomenat bisbe de Lleida i ocupà la seu fins al 1399. Amb els seus béns comprà uns censals i amb aquesta dotació fundà els beneficis de l'Epifania i la Purificació, així com unes pensions de la Pia Almoïna. Com a conseqüència de la política dels papes d'Avinyó, no fou acceptat a la prelacia en no ser reconegut ni consagrat per Climent VII fins al 1387. L'acceptació es produí gràcies a Bernat de Fortià, germà de Sibila, última muller de

36. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvii, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 19-20.

37. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 53 i 184.

38. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Calles y plazas de Lérida a través de la historia*, vol. III, Lleida, Publicacions de l'Ajuntament de Lleida, 1961, p. 140-148.

39. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. I, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 148-149.

40. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvii, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 21-22.

41. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 54.

Pere III.⁴² Morí entre el 9 i el 10 de febrer de 1399, com consta a la làpida de la capella fundada per ell.⁴³

El succeí Pere de Sant Climent, emparentat amb la casa de Cardona, conseller reial, elegit bisbe el 7 de maig de 1399. També topà amb Avinyó, de manera més forta, ja que el papa Benet XIII (Pedro de Luna), fent ús de la seva reconeguda intransigència, no parà fins a revocar la seva elecció, amb la qual cosa Pere de Sant Climent tornà a la seva primitiva condició de canonge, la seu es declarà vacant i es nomenà com a vicari general el degà i canonge Joan Castells "*pro Domino nostro Papa*". Intervingué en el conflicte el papa Bonifaci IX, que nomenà vicari capítular de la seu vacant el degà Joan Castells. Sant Climent morí l'any 1405 i la seva prebenda fou donada a Ot de Montcada, anys després cardenal i bisbe de Tortosa.⁴⁴

Tampoc va arribar a ocupar la seu Joan de Baufés, conseller del rei Carles III de Navarra, en morir a Marsella després que el seu procurador hagués pres possessió de la diòcesi lleidatana.⁴⁵ L'Església seguia vacant a pesar d'aquestes tres eleccions. El seu successor, Pere de Sagarriga, canonge de Mallorca, agradà molt al rei Martí I, i així ho va manifestar a Benet XIII en una carta datada el 22 de desembre de 1403, en la qual li donava la butlla. En aquests dies, Pedro de Luna envià una ambaixada a Roma per tal d'entrevistar-se amb el seu competidor, el papa Bonifaci IX, desitjós d'acabar amb el cisma i disposat a no cedir, ja que es creia el veritable vicari de Crist. Entre aquests ambaixadors hi havia el bisbe Pere de Sagarriga. El papa Bonifaci IX morí al cap de pocs dies de l'arribada dels ambaixadors de Pedro de Luna, encara que s'havien entrevistat dues vegades. El bisbe de Lleida i els seus acompanyants foren detinguts i empresonats al castell de Sant'Angelo, i per tal de sortir-ne van haver de pagar un rescat de cinc mil ducats. Recobrada la llibertat, demanaren als cardenals de Roma que no nomenessin un altre papa perquè el veritable era Benet XIII, el papa d'Avinyó. Naturalment, el sagrat col·legi cardenalici no els

42. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvii, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 21-22.

43. ACL, reg. 21, f. 124.

44. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvi, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 17, 25 i 103.

45. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. xlvii, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 59-63; Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvii, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 25.

escoltà i elegiren Innocenci VII. En tornar, els ambaixadors explicaren a Pedro de Luna el resultat del seu fracàs, i el bisbe Sagarriga, des de Marsella, s'acomiadà de l'antipapa i tornà a Lleida, on prengué possessió de la seva diòcesi a primers de gener de 1404. L'any 1407, aquest prelat tractà amb Gregori XI, nou pontífex de Roma, que el nomenà arquebisbe de Tarragona. Amb aquest alt càrrec fou designat com un dels nou jutges del Compromís de Casp per tal d'elegir el successor de Martí I, mort sense successió el 1410.⁴⁶

Al cap de pocs dies el succeí a la diòcesi Pere de Cardona, promogut a la seu pel papa Benet XIII l'any 1407, que ocupà la seu episcopal fins que morí, el 9 de desembre de 1411. Els quatre anys següents la seu restà vacant, fins que en prengué possessió Domènec Ram, traslladat de la seu d'Osca a la de Lleida per Benet XIII. Fou un dels barons que més contribuí al resultat definitiu del Compromís de Casp.⁴⁷ Convocà el Concili ilterdense del 1418 i assistí al Concili de Constança.

Els antecedents remots de l'assemblea eclesiàstica o Concili ilterdense del 1418 els trobem el 20 de setembre de 1373, quan l'Església occidental tenia dos papes, Urbà VI, amb seu a Roma, i Climent VII, amb seu a Avinyó. Trenta-un anys després, ja hi havia tres papes: Gregori XII, successor de Urbà VI; Benet XIII, successor de Climent VII, i Alexandre V, amb seu a Bolonya i elegit al conciliàbul de Pisa, que declarà il·legítims els dos anteriors. Fou el seu successor Joan XXIII, que convocà un concili ecumènic a Roma per confirmar la seva elecció, encara que per la poca assistència de cardenals no arribà a tenir rang d'ecumènic.

Segimon, emperador electe d'Alemanya, acollí la idea d'un concili universal amb poders per depositar els tres papes titulats i nomenar-ne un altre de nou, per la qual cosa convencé Joan XXIII que el concili fracassat de Roma tingués una segona edició a Constança. La butlla de convocatòria del Concili de Constança fou donada el dia 9 de novembre de 1413. Hi assistiren tota classe de cardenals, bisbes, clergues, laics, de tota la nació i regió occidental, atrets per una rara expectació. Entre ells hi havia Joan XXIII i Gregori XII, el qual estava disposat a renunciar

46. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 61-63.

47. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 66. De pares nobles, la seva germana Isabel fou la muller de Berenguer de Bardagi, jutge d'Aragó. Abans havia estat prior de la seu de Saragossa i bisbe d'Osca. Intervingué a Nàpols en el pretès matrimoni entre la reina Joana i el futur Joan II d'Aragó.

a la corona per al bé de la unitat de l'Església, amb la condició que els altres dos titulats papes fessin el mateix. Joan XXIII prometé renunciar també, però, per tal de no complir la seva paraula, fugí furtivament de la ciutat. Benet XIII no fou present a Constança, ja que estava convençut que ell era l'únic papa legítim al qual cap concili podia deposar, ja que era l'únic cardenal legítimament nomenat per un papa legítimament elegit. L'emperador Segimon s'hi entrevistà, per mediació de Ferran d'Antequera i de sant Vicent Ferrer, a Perpinyà, però davant les seves paraules tornà decebut a Constança. A partir d'aleshores, tant el rei aragonès com sant Vicent Ferrer negaren definitivament l'obediència a Benet XIII. Ferran dirigí un històric document als súbdits del Regne d'Aragó en què oficialment els comunicava la seva decisió irrevocable d'abandonar l'obediència a Benet XIII i de reconèixer el papa que el Concili designés. Sant Vicent Ferrer, al mateix temps, donà a conèixer i secundà el document esmentat.

El rei aragonès morí a Igualada el 2 d'abril de 1416. El succeí el seu fill Alfons, anomenat el Magnànim. Durant el seu regnat, la diòcesi de Lleida fou ocupada pels prelats Domènec Ram i Antoni Cerdà. El primer fou amic, conseller i ambaixador del Magnànim. Durant la seva prelatura, s'extingí el monestir de Sant Ruf, la casa dels canonges regulars d'Avinyó, que fou el primer monestir establert a Lleida després de la conquesta cristiana.⁴⁸ Acudí personalment, com a procurador de l'Església lleidatana, al Concili de Constança el 22 d'abril de 1418, fent cas omís de les pretensions de Pedro de Luna per tal de no assistir-hi. Amb aquest acte, l'Església de Lleida es reincorporà a Roma.

Al Concili de Lleida del 1418 la diòcesi quedà reintegrada a Roma després d'un segle d'estar-ne separada.⁴⁹ Alfons IV, satisfet amb el clergat lleidatà, el 28 de desembre de 1418 ratificà els privilegis de Pere III i Martí I, pels quals autoritzava a adquirir béns dins de la ciutat i als seus termes, fent constar a les escriptures la fórmula ja coneguda que els tenien no com a eclesiàstics sinó com a persones laiques.⁵⁰ Aquest canvi es va produir perquè el clergat havia secundat la política eclesiàstica de cara als somnis d'expansió mediterrània del monarca. El 26

48. ACA, document bastant confós procedent de la Cancelleria Reial, datat l'11 d'octubre de 1418. Hi consta que, per la mort de Ponç Girardi, el monestir de Sant Ruf de Lleida restava vacant, ja que aquest canonge regular n'era l'únic habitant. El bisbe Romeu incorporà la casa a la mitra i hi va pertànyer fins a la desamortització.

49. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 77.

50. Lluís BORRÀS PERELLÓ, *Efemérides religiosas del Obispado de Lérida*, Lleida, 1911, p. 41.

de juliol de 1435, Domènec Ram, ja nomenat cardenal de Sant Pere i Sant Pau, s'acomia dels seus fidels lleidatans per a traslladar-se a l'església metropolitana de Tarragona.⁵¹

Totes les constitucions dels sínodes celebrats durant el segle XIV estan recollides al codi anomenat *Constitutiones in Concilio Ilerdensi*⁵² i tenen una gran similitud amb les del Concili de Valladolid celebrat el 1322 sota la presidència del cardenal legat Guillem Pèire de Godin, bisbe de Santa Sabina, que influí notablement en la disciplina eclesiàstica de Castella i de la Corona d'Aragó.⁵³ Es tracta d'un dels concilis més importants de l'edat mitjana. El cardenal tenia com a missió la reforma de l'Església, ja que, dins un marc d'inseguretat política, convenia ajuntar l'Església hispana a la de Roma. Les seves constitucions tracten de la convocatòria freqüent de concilis i sínodes diocesans, de la disciplina per als clergues i monjos, de la independència de l'Església, de l'administració de sagraments, de l'ensenyança de la doctrina cristiana, de la repressió dels abusos al poble fidel, etc., i comprenen tota classe de persones i institucions eclesiàstiques. Dels vint-i-vuit cànons que s'hi promulguen, el que més crida l'atenció és el que exigeix als arquebisbes, sota pena de suspensió, que celebrin anualment concilis provincials. L'experiència demostrà que fou impossible la celebració tan freqüent d'aquests concilis i es desconeix quin fou el seu resultat.⁵⁴

També és de destacar la influència d'aquest concili sobre els sínodes ilerdensos del segle XIV, concretament sobre el Sínode de Jaca del 1319, que consta de dues constitucions. La primera es refereix a la reparació i

51. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 77; per a una síntesi biogràfica d'aquest bisbe, vegeu José GOÑI GAZTAMBIDE, "Ram, Domènec", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, supl. 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, 1987, p. 622-624.

52. Vegeu la descripció d'aquest manuscrit a Antonio GARCÍA Y GARCÍA *et al.*, *Catálogo de los manuscritos jurídicos de la Biblioteca Capitular de la Seo de Urgel*, la Seu d'Urgell, 2009, p. 372-383, manuscrit 2119, segle XIV, f. 95, paper, 285 × 225 mm (dimensions irregulars). Al lloc s'anuncia el contingut del còdex, encara que no gaire exactament: *Constitutiones in Concilio Ilerdensi*. Està escrit en lletra gòtica cursiva per diverses mans. No sempre les rúbriques inicials i els calderons estan en roig. Hi ha alguns enunciats dins d'un requadre roig. Foliació antiga en xifres romanes. Enquadernació en cartó i coberta de cuir verd. El còdex fou exposat a la humitat, cosa que afectà el text en l'angle superior dret i en els últims vint folis resulta il·legible. Aquest còdex sembla portat de Lleida a la Seu d'Urgell per algun clergue en trànsit de la primera a la segona d'aquestes localitats.

53. José GOÑI GAZTAMBIDE, "Boletín bibliográfico sobre concilios y sínodos", a *Hispania Sacra* (Madrid, Barcelona), vol. XI (1959), p. 227-228.

54. José ZUNZUNEGUI ARAMBURU, "Para la Historia del Concilio de Valladolid de 1322", *Scriptorium Victorienense* (Vitòria), vol. I, núm. 20 (1954), p. 345-349.

conservació de les cases pertanyents a la massa de beneficis eclesiàstics. Fra Martí, bisbe d'aquesta diòcesi i president del sínode, intentà tornar a posar en marxa aquesta constitució, ja tractada al sínode celebrat a Barbastre el 8 de novembre de 1280. Molts rectors d'esglésies i altres beneficiats abandonaven, amb un gran perjudici, les abadies o cases rurals corresponents als seus beneficis, es traslladaven a viure a altres cases, comprades o construïdes de nova planta amb els béns dels seus beneficis eclesiàstics, i en disposaven en herència a favor dels seus amics o fills il·legítims, cosa que suposava una considerable disminució del seu patrimoni eclesiàstic. Assenyalava, endemés, el termini de quatre mesos per reparar les cases amb necessitat d'arranjament, i decretava com a penes la suspensió als clergues i la privació del benefici si no es feia cas de la suspensió. La segona de les constitucions del Sínode de Jaca anava destinada a millorar l'administració de les primícies. Assenyalava el fet que alguns llecs s'arrogaven l'administració de les primícies de les esglésies parroquials i les invertien en altres finalitats diferents de les assenyalades en els cànons, com ara les despeses del culte de les parròquies. La pena venia determinada en cada cas pel bisbe o els seus oficials.⁵⁵

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1418

Convocatòria i cronologia

Més que d'un concili, es tracta d'una assemblea eclesiàstica o concili judicial,⁵⁶ perquè no s'hi donà cap constitució, ni s'hi promulgaren cànons. Encara que quedà redactat en llatí vulgar, un diari⁵⁷ d'aquesta assemblea, escrit pel procurador del capítol de Girona Dalmau Raset, un dels concurrents, s'ha conservat a l'arxiu eclesiàstic d'aquesta ciutat.⁵⁸

L'assemblea fou presidida pel cardenal prevere de Sant Eusebi, Alamanno Adimari de Pisa, enviat pel papa Martí V en qualitat de legat, un cop conclòs el Concili de Constança el 22 d'abril de 1418.

55. José ZUNZUNEGUI ARAMBURU, "Concilios y Sínodos medievales españoles", *Hispania Sacra*, vol. 1, Madrid, Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1948, p. 127-132. El text d'aquestes constitucions es troba al *Llibre de la Cadena*, núm. 1, de la catedral de Jaca, f. 71v-72r.

56. Joan TORRENT, "Lérida 1418 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 550.

57. Aquest diari és a l'església catedral de Girona, al llibre anomenat *Calçada*.

58. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 712-736.

Despatxà amb el rei d'Aragó Alfons IV sobre els mitjans d'apagar del tot el Cisma d'Occident, que encara fomentava a Peníscola el papa Pedro de Luna.⁵⁹ Entrà a Lleida el 4 de març de 1418. El mes d'abril era a Barcelona i el 7 de maig arribà a Saragossa, on hi havia la Cort reial. Anava acompanyat del seu vicari, el bisbe Castellà, quan el dissabte 8 d'octubre de 1418 s'examinaren els poders, i el diumenge, dia 9, precedida d'una solemne processó, celebraren la missa de l'Esperit Sant, i a la tarda continuaren l'examen dels poders. El dilluns 10 d'octubre es féu la primera sessió del concili i es continuà quasi diàriament fins al dimecres 23 de novembre, dia destinat per anar tots a acomiadar-se del legat i presentar apel·lació d'allò tractat. El concili se celebrà a la capella antiga de Santa Maria, anomenada de l'Almoïna, al claustre de la seu. Els seus assistents, en l'ordre observat en els seients de cada província, foren:

a) Per la província de Saragossa, l'arquebisbe d'aquesta ciutat, el bisbe de Tarassona, el d'Osca, que marxà després a Roma amb llicència del legat, i el de Sogorb, que, si bé no hi fou present, donà els seus poders al bisbe electe Milevità, familiar del legat, que sí que hi fou, i molts altres abats, priors i procuradors dels capítols. Entre aquests, l'arquebisbe de Saragossa va nomenar Pere Jofre ardiaca de Terol; el bisbe d'Osca va nomenar un altre ardiaca; el bisbe de Tarassona, el seu degà, i el de Sogorb, misser Font, canonge de Lleida, nomenat també pel de Jaca, però es protestà contra aquest últim nomenament.

b) Per la província de Tarragona, misser Pere Oller, infermer i vicari general d'aquesta ciutat, que fou procurador de l'arquebisbe i morí al cap de pocs mesos; els bisbes de Barcelona, Urgell i Tortosa; el bisbe de Lleida fou representat pel seu vicari, misser Joan de Castell; el de València, per Joan Gastó, canonge de la mateixa ciutat; el de Girona, pel prior d'Illa, i el de Mallorca, per un familiar del legat anomenat Joan de Fàbrega. Quant als capítols, els procuradors presents foren, pel de Tarragona, l'ardiaca de Vila-seca; pel de Barcelona, el canonge Ferrer de Pujol; pel de Girona, l'ardiaca de la Selva; pel d'Urgell, el prior de Tortosa; pel de Lleida, el seu degà; pel de València, mossèn Ferris, i pel d'Elna, mossèn Gil, que fou excomunicat i que, en posar-se malalt a Barcelona, donà els seus poders a l'abat de Roda.

Hi assistiren, també, molts abats, entre els quals els de Montsó, Ripoll, Àger, Poblet, Besalú, Roda i Montserrat. A més, el mestre de Montesa, el general de la Mercè i molts priors i procuradors de prelats

59. Pedro SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 173.

absents.⁶⁰ Causà estranyesa l'absència del bisbe de Lleida, Domènec Ram, encara que devia obeir a l'assistència a alguna alta comissió a l'estranger, ja que la seva adhesió al papa de Constança era inqüestionable, tal com es demostra en la seva biografia. També l'absència de l'arquebisbe de Tarragona, i la dels bisbes de València, Sogorb i Girona, fa pensar en la influència de l'actitud ambigua i encoberta del rei Alfons IV, al qual l'elecció de Martí V no havia resultat grata per certs greuges que havia rebut en relació amb el regne de Nàpols-Sicília.

Temes tractats

Com s'ha esmentat, després d'elegit papa Martí V al Concili general de Constança, arribà a la Península el legat apostòlic Alamanno Adimari per tal de tractar amb els reis els assumptes relatius a Pedro de Luna i altres de menys interès. El legat fou ben rebut a la Cort d'Aragó, encara que el papa concedís al rei l'absolució de les pensions que devia a la Cambra Apostòlica corresponents al cens feudal del Regne de Sicília, Sardenya i Còrsega, les quals no es cobraven des de feia molts anys.

El rei envià immediatament a Peníscola Lleonat de la Cavalleria per tal que, de la seva part, informés Pedro de Luna de l'arribada del legat. Li oferí, a la vegada, tot tipus de consideracions i de respectes, i li prometé cinquanta mil florins aragonesos anuals per atendre les seves necessitats, i la conservació de beneficis a les seves persones properes. Pedro de Luna ho menyspreà tot i continuà més ferm que mai⁶¹ fins que el Cisma d'Occident s'extingí per si mateix, al cap de tres anys, quan el seu successor, Gil Sánchez-Muñoz, amb el nom de Climent VIII, deposà la seva actitud a canvi de ser nomenat arquebisbe de Mallorca. El legat, convençut de la inutilitat dels missatges del rei i dels altres mitjans il·lícits que l'opinió pública l'acusava d'haver posat en joc,⁶² convocà a Lleida la junta de prelats i capítols eclesiàstics o el Concili ilderdense del 1418, ja que tenia dos motius

60. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 714.

61. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 712.

62. Jerónimo ZURITA, *Los cinco libros primeros de la segunda parte de los Anales de la Corona de Aragón*, vol. XII, Saragossa, Colegio de San Vicente Ferrer, 1610. A *Anales de Aragón* 12, cap. 62, diu: "Fou cosa pública i difosa pels qui eren devots de Pedro de Luna que, essent el legat a Saragossa, procurà que se li donés verí per morir. I, encara que se li va donar, visqué alguns anys, i el legat morí abans."

per celebrar-lo.⁶³ El primer era la necessitat de fer algunes reformes en els costums per tal d'extirpar els abusos que hi havia a la província eclesiàstica Tarraconense. Aquests abusos foren sobre qüestions d'indole disciplinària i de culte, com el deure de residència de rectors i beneficiats, la celebració dels oficis divins a les catedrals, la cura per a la dignitat d'hospitals i hospicis, les conseqüències negatives dels jocs d'atzar, supersticions, delmes, excessos en el vestit i en la taula episcopal i els reincidents en concubinat.⁶⁴ El segon motiu consistia a promoure la unió de l'Església en la persona del papa Martí V, elegit al Concili de Constança, i anuncià que aquesta unió la trastocaven Pedro de Luna i els seus partidaris, i que ell havia estat especialment enviat per convertir-lo o separar-lo del gremi de l'Església.

Després d'això, afegí que era convenient que la junta escollís una comissió per promoure i activar els negocis, per la qual cosa la junta li respongué que, si no destapava les seves intencions, no podia triar ningú ni resoldre res sobre allò. Tots els assistents volien que descobrís la veritable causa del concili i que no es perdés el temps, ja que hi havia alguns prelats pobres que no podien ser-hi gaire temps i era convenient acabar aviat. Al cap de set dies, es presentà un secretari del rei, procedent de Fraga, on va residir el monarca durant tot el concili, amb unes cartes per a molts prelats i procuradors. Aquestes cartes deien:

Que al rei se li havia concedit, per a cert temps, el cobrament dels delmes, i com que aquests s'havien deixat de cobrar feia alguns anys, demanava que per alguns altres anys se li'n deixés l'aprofitament, ja que així era de justícia. Donades les grans despeses a causa de l'Església, el seu pare, el rei, i ell⁶⁵ consideraven molt just que fins a cert punt se'ls remunerés amb els delmes.⁶⁶

El secretari afegí que, en pagament de tot això, el concili podia donar al rei un subsidi remuneratiu per acabar amb els cismàtics de Peníscola, per la qual cosa se li va contestar que era just el que demanava i que cadascú faria tot el que pogués per honrar el rei, però

63. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Temps de l'Església. Concilis llerdenses celebrats a la Seu Vella de Lleida", a *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida, Generalitat de Catalunya, 2003, p. 95.

64. *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Claret, 1998, p. 596-599.

65. Es pot dir que, per aquests negocis, va perdre la salut i amb ella la vida el seu pare, el rei Ferran.

66. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 716.

que calia tenir paciència, ja que el concili havia de donar resposta a una altra qüestió del legat.

L'endemà, a la sessió conciliar, un notari llegí públicament la carta que el papa Martí V donà al legat, en la qual es demanava un moderat subsidi, també per acabar amb els cismàtics de Peníscola, al clergat, prelats, abats, convents, monestirs i mestres de tots els ordes sota els dominis del Regne d'Aragó, a excepció de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, perquè aquests s'exposaven contra els seus enemics en defensa de la fe. L'endemà, reunit el concili, els assistents reberen una carta ultimàtum, de part del legat, en què es deia: "Demano i exigeixo un subsidi de la manera que s'expressa en les cartes apostòliques, còpia de les quals tinc lliurada."⁶⁷ Al cap d'uns dies de moltes reunions per deliberar sobre la petició dels dos subsidis, els pares conciliaris acordaren acudir al rei per demanar protecció contra l'opressió del legat, però aquest contestà que el legat s'havia reunit amb ell i que li havia promès cinquanta mil florins dels cent mil que pensava demanar al concili, encara que no els havia acceptat, perquè sempre havia tingut propici el braç eclesiàstic a les Corts. El concili redactà una carta al legat manifestant que, segons dret i justícia, no estava obligat a pagar cap subsidi *in solidum* per les raons indicades i al·legant l'estat de pobresa i misèria en què es trobaven el clergat i l'Església.⁶⁸ Aquell mateix dia, el rei, coneixedor dels fets, envià una carta als prelats de Saragossa, Barcelona, Vic i Urgell i al mestre de Montesa, ordenant-los que passessin a veure'l. El dissabte 19 de novembre, el legat, una vegada oberta la sessió, determinà dissoldre la junta i donar permís als presents per marxar. Va llegir una carta als presents, on hi havia la sentència donada al Concili de Constança contra Pedro de Luna, amb el requeriment fet pel legat al rei d'Aragó per tal de perseguir els heretges cismàtics fins a la total extinció, i féu un altre requeriment al clergat perquè contribuís, per la seva part, a afavorir l'acció del braç seglar mitjançant un subsidi de seixanta mil florins. El concili en conjunt i cadascun dels seus membres en particular protestaren contra la imposició d'aquell subsidi i apel·laren al papa i a la Santa Seu. El rei, sabedor de tot això i admirat, envià els seus missatgers per suplicar que es desistís de l'apel·lació i que li donessin una petita remuneració per les despeses fetes a l'Església; manifestava, a més, que el papa i el seu legat tenien bona intenció en aquell afer.

67. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 718-719.

68. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*, vol. III, Madrid, Santa Coloma y Peña, 1851, p. 720.

El dimecres 23 de novembre tots van anar a acomiadar el legat, però abans li presentaren l'apel·lació en el temps de dret per promoure defensa, cosa que el va contrariar, i va manifestar que tot això faria mal a l'Església. Així va acabar el concili: sense resoldre res, amb un únic punt tractat referent als subsidis; però com que el clergat no podia donar-los a causa de la seva extrema pobresa, després de molts debats es va decidir interposar un recurs al papa en el qual s'explicaven tots aquells problemes.

CONCILI ILERDENSE DEL 1460. CONCILI PER A LA REDUCCIÓ DE LA DÈCIMA PAPAL

CELEBRACIÓ DEL CONCILI ILERDENSE DEL 1460¹

Introducció

Aquest concili, ignorat per tots els col·lectors o compiladors de fonts, fou descobert i publicat per Josep M. Madurell el 1947.² Formava part, junt amb altres concilis de l'època, del protocol del notari de Barcelona Bartomeu del Bosch, el qual, en qualitat del seu càrrec com a dipositari de fe pública i en funcions de notari apostòlic, aixecà les actes corresponents a les diverses reunions celebrades amb motiu dels concilis celebrats entre els anys 1455 i 1469, realitzades a diferents llocs de Catalunya, al mateix temps que protocol·litzà les altres escriptures derivades d'aquestes assemblees.

Més que veritables concilis, es tracta d'assemblees eclesiàstiques amb participació de delegats de bisbes, capítols i abadies. Durant el període de temps esmentat se celebraren vuit assemblees que foren estudiades per aquest autor, sobre la base d'uns documents que actualment es conserven a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.³

Aquestes assemblees conciliars foren: el Concili del 1455, del qual es desconeix el lloc de celebració donat el mal estat del document,

1. Joan TORRENT, "Lérida 1460 (Concilio de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, vol. I, Madrid, Instituto Enrique Flórez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 550.

2. Josep Maria MADURELL I MARIMON, "Concilios Tarraconenses (1455-1569)", a *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XX (1948), p. 103-149.

3. L'exemplar d'aquest protocol té una coberta de pergamí on apareix visible la T, símbol heràldic de la seu de l'arquebisbat de Tarragona, i consta de cent tres folis de paper de 210 × 280 mm, amb la filigrana d'un card compost per dues fulles; hi figura com a encapçalament el títol següent: *Primus Liber Provincie Tarraconensis*.

però sí que se'n coneix el motiu, que era deliberar sobre la defensa de l'estat de l'Església. El Concili de Cervera del 1457 fou per solucionar un negoci purament administratiu que afectava enormement els interessos del clergat de la província eclesiàstica Tarraconense. El Concili de Barcelona del 1458 se celebrà per a deliberar sobre diverses causes com la necessitat urgent de gestionar a la cúria romana la resolució de certs negocis referents a l'estament eclesiàstic. El Concili de Tarragona del 1458 tractà sobre la conveniència d'establir un pagament obligatori per sufragar un donatiu al papa a canvi de les despeses de l'expedició de les butlles pontificals, i s'hi llegí la carta apostòlica enviada pel papa Calixt III, datada a Roma el 7 de febrer de 1457, el tercer any del seu pontificat. El Concili de Barcelona del 1460 deliberà, novament, sobre la taxa que havien de pagar les esglésies als col·lectors pontificals. El Concili de Lleida del 1460, del qual ens ocupem, se celebrà per tal de continuar les deliberacions relatives a la importància del pagament dels censals a la Cambra Apostòlica i a la dels creditors. I, finalment, els concilis de Barcelona del 1461 i del 1469 tractaren les mateixes qüestions. En no existir els vuit fulls finals del manuscrit objecte dels presents concilis, no tenim més detalls sobre la gestació i acabament d'aquests assumptes eclesiàstics.

El Concili de Lleida del 1460 es desenvolupà en un clima problemàtic per a l'Església, clima que perdurava des de feia molts anys a causa de l'absència permanent del seu bisbe, Antoni Cerdà,⁴ successor de García Aznárez, fet que agreujà més els problemes en què es debatia l'Església lleidatana. El bisbe Antoni Cerdà nasqué a Mallorca. De jove, vingué a estudiar a Lleida, on va rebre els hàbits de l'orde de la Trinitat. Després d'assolir el doctorat, obtingué una canongia a la seu i regí algunes càtedres de la Universitat. Adquirí fama de savi i el papa Pius II l'anomenà "príncep dels teòlegs". A instàncies d'Alfons IV redactà un tractat per a l'educació dels prínceps. Un cop nomenat bisbe de Lleida, el papa Nicolau V el dispensà de residir a la seva diòcesi⁵ i durant vint anys (1449-1469) la regí des de Roma, tot i que conservà molt afecte a la ciutat, ja que totes les visites que rebia dels clergues de Lleida eren recompensades amb alguna gràcia o prebenda, de manera que en obtenir el cardenalat de Sant Crisogen a Itàlia se'l

4. JOSÉ GOÑI GAZTAMBIDE, "Cerdà, Antonio", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, supl. 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, 1987, p. 122-124; ROSER SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Temps de l'Església. Concilis llerdenses celebrats a la Seu Vella de Lleida", a *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, Lleida, Generalitat de Catalunya, 2003, p. 96.

5. PEDRO SÁINZ DE BARANDA, *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno* vol. XLVII, Madrid, Real Academia de la Historia, 1850, p. 82.

coneixia com el cardenal de Lleida a la península Ibèrica. A mitjan 1450 nomenà vicari general i degà de Lleida Manuel de Montsuar, que fou una de les figures més vigoroses de la ciutat durant el segle xv.

Manuel de Montsuar⁶ inicià els estudis a Lleida i l'any 1432 va obtenir el benefici de Sant Nicolau de la seu. El 1432 fou canonge de Girona, es doctorà a Bolonya el 1450 i sembla que residí un temps a Roma com a domèstic d'Antoni Cerdà. Quan tornà a Lleida, l'any 1451, el capítol catedralici es trobava immers en un greu conflicte, des de feia vint anys, amb la família Santcliment per unes terres cedides als canonges.⁷ El degà Montsuar buscà una solució jurídica que es traduï en una concòrdia amb la Paeria, per la qual el Consell General donava al capítol i a l'Església de Lleida la carta de veïnatge. D'aquesta manera, la ciutat emparava o protegia els drets eclesiàstics per mitjà del privilegi de defensa i bandera. Així, els Santcliment varen haver de negociar amb la Paeria, de la qual eren membres destacats, i establiren pactes, encara que excomunicats i amb por d'un interdit. L'11 de maig acudiren al capítol de la seu, penedit, per tornar a la comunió amb l'Església. Després de reconèixer els drets dels canonges a posseir les seves terres, foren absolts.

Des de l'any 1451, l'Església de Lleida es trobava amb una gran dificultat a causa del subsidi de 185.500 florins imposats pel papa Nicolau V el 1449 per atendre les necessitats de l'Església, per totes les despeses ocasionades a la croada contra els turcs i contra els excessos de Francesco Sforza, entre altres coses. Aquest subsidi s'havia de cobrar en un termini de nou mesos i amb dues mensualitats amb els fruits i rèdits de les esglésies. Això motivà la celebració d'algunes assemblees eclesiàstiques a la província eclesiàstica de la Tarraconense. Calixt III imposà un nou subsidi i, aquesta vegada, fou el degà Manuel de Montsuar el col·lector. El 1460 va rebre 83 sous i 11 diners per a aquest destí. Això no vol dir que portés ell personalment l'administració, sinó que la donà a dos mercaders de Barcelona.⁸ El clergat aprofità la concessió dels subsidis, els que es pagaven puntualment, per aconseguir del papa noves indulgències i la confirmació d'algunes altres, entre les

6. Josep LLADONOSA I PUJOL, "Montsuar (Manuel de)", a *Diccionario de historia eclesiástica de España*, suplement 1, Madrid, Instituto Enrique Flórez, 1987, p. 514; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Manuel de Montsuar (1410-1491)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1950, p. 34-36.

7. ACL, caixó 196; conté les actes de cessió de diverses donacions que es realitzaren entre el 1356 i el 1399; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Manuel de Montsuar (1410-1491)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1950, p. 64-68.

8. ACL, reg. 92, f. 209; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Manuel de Montsuar (1410-1491)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1950, p. 59-61.

quals noves gràcies a favor de la devoció del Sant Drap,⁹ relíquia que des del 1453 seria venerada, endemés de les festes de Nadal, el dia de l'Assumpció de Maria,¹⁰ i indulgències a favor de l'obra de l'hospital de Santa Maria, sol·licitades per la Paeria el 20 de maig de 1454.¹¹

Al degà Montsuar també se li deu l'obra proposada pel seu antecessor, el bisbe Aznárez, de reunir nou hospitals que existien a Lleida en un de sol, a excepció dels de Sant Antoni i del Sant Esperit que pertanyien a comunitats religioses, i el degà s'encarregà d'obtenir butlles pontificals per a la seva fundació. El nou hospital s'anomenà de Santa Maria, en honor a la reina Maria, esposa del rei Magnànim, que abans de morir mostrà molt interès en la prompta execució de les obres.¹² El 25 d'agost de 1453 s'expedia el privilegi fundacional. I el 14 d'abril de 1454 es posà la primera pedra. Des de la seu, s'inicià una gran processó i una cerimònia presidida per fra Pere Gasset, bisbe de Gamberria. D'aquest acte ens n'ha quedat una làpida existent avui a l'atri d'entrada de l'edifici gòtic, on es llegeix: "Any MCCCCLIII a XIII d'abril, se comença la obra d'aquest Hospital, en lo qual posaren la primera pedra los honorables en Lluís de Montsuar e Bernat Gralla, ciutadans pahers, e misser Manuel de Montsuar, degà e misser Garcia de Vallterra, canonges per lo honorable capítol de la Seu de Leyda."¹³ Moltes altres lluites sorgiren en aquests anys entre la clerecia i la Paeria, que feren córrer rius de tinta de juristes, escrivans i advocats.¹⁴

Convocatòria i cronologia

El Concili de Lleida del 1460 fou convocat el 24 d'octubre per tal de continuar les deliberacions relatives a la lluita segons es contempla en dues cartes que l'arquebisbe de Tarragona, Pedro de Urrea, manà expedir des de la vila de Fraga, dirigides al bisbe de Barcelona o al

9. ACL, reg. 92, f. 42r.

10. Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvii, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 33 i 72-74. Amb aquesta providència quedà revocat un acord del capítol de l'any 1427, per la qual cosa només es podia posar una vegada a l'any el Sant Bolquer a la veneració popular.

11. AML, reg. 365, f. 144r; reg. 366, f. 34.

12. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. 1, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 637. Foren suprimits a finals del segle XVIII.

13. AML, *Llibre Verd Major*, f. 434-35; ACL, reg. 92, f. 143; vegeu Jaime de VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. xvii, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 249, on publicà una nota del llibre d'Ajuntaments relativa a l'acte de col·locació de la primera pedra; Josep LLADONOSA I PUJOL, *Manuel de Montsuar (1410-1491)*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1950, p. 68-82.

14. Josep LLADONOSA I PUJOL, *Història de Lleida*, vol. 1, Tàrraga, Camps Calmet, 1972, p. 634-639.

seu vicari general i als prelats i capítols de les catedrals de Girona, Elna, Lleida, Urgell, Tortosa, Vic i València.

L'assemblea eclesiàstica es constituí el divendres 15 de novembre a la seu del capítol catedralici de Lleida. Fou presidida per l'arquebisbe de Tarragona Pedro de Urrea, i hi assistiren el bisbe de Vic; l'abat Antoni de Cardona, apoderat del prelat d'Urgell; el canonge valencià Jaume Eixarc, representant del bisbe i capítol de València; Giner, pel bisbe de Girona; Bernat de Casasajà, degà i canonge de la seu barcelonesa, pel prelat de Barcelona, i Joan Andreu Sorts, representant autoritzat del capítol de Barcelona. Endemés de Blai Ram, per la diòcesi de Lleida, seu vacant; Miquel Peris, canonge de Lleida pel capítol ilderdense; Pere de Vilarasa, degà i canonge de València; Joan Torres, pel capítol de Vic; Joan Rabins, canonge de Lleida pel capítol d'Urgell, i Francesc Lacera, canonge pel capítol de la seu de Tortosa.

Hi assistiren altres personalitats eclesiàstiques, com fra Jofre Sort, paborde de Palau, en nom i representació de l'abat de Sant Cugat del Vallès, i fra Ramon Guerau Estrader, cambrer de l'esmentat monestir, com a delegat dels abats de Sant Benet de Bages i Sant Llorenç del Munt.¹⁵

Temes tractats

Com s'ha dit, les vuit assemblees eclesiàstiques desenvolupades entre els anys 1455 i 1469 tenien com a objectiu comú els interessos del clergat de la província eclesiàstica Tarraconense.¹⁶ Concretament, ens remuntarem a l'assemblea del 1457, que se celebrà a Cervera, lloc elegit per l'arquebisbe de Tarragona en atenció a l'epidèmia de pesta que assolà gran part del camp de Tarragona. S'hi deliberà sobre la manera d'aconseguir l'alliberació, o almenys l'alleujament, del pagament de la dècima part de les seves rendes per tal de contribuir a les despeses de la croada contra els turcs. Els delegats aragonesos, per la por a les penes canòniques imposades en la butlla pontifícia que amenaçava els musulmans amb el pagament de la dècima, proposaren la redacció d'un escrit al papa Nicolau V en to de súplica. Els delegats catalans s'inclinaven per presentar interpellació al papa, encara que tots coincidien en el propòsit de fer oficialment sabedor el papa

15. Josep Maria MADURELL I MARIMON, "Concilios Tarraconenses (1455-1569)", a *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. xx (1948), p. 103-149, en concret p. 134.

16. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, "Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)", a *Territori i societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació*, vol. III, Lleida, Universitat de Lleida, 2000, p. 418.

de com n'era, d'insuportable, la càrrega de la dècima a les esglésies catalanoaragoneses, a causa de la discriminació de les rendes de les finques rústiques, dels beneficis, de les sequeres, les plagues de llagosta, la pesta, les guerres de bandolers i la depreciació de la moneda. Tots al·legaven, endemés, que la taxa dels béns eclesiàstics havia estat feta de forma fraudulenta. Sol·licitaven al papa Nicolau V la total exacció del delme pontifical, o almenys la seva reducció mitjançant una més justa retaxació del valor de les rendes dels béns rústics eclesiàstics de la província eclesiàstica Tarraconense. Per acord unànime, s'envià a Roma una comissió de tres delegats de l'assemblea per presentar al papa l'escrit oficial amb les pretensions de tots. Foren elegits Joan Ferran, mestre en Sagrades Escripures, prior major de Tortosa; Francesc de Roda, doctor en lleis, prior de l'església de Santa Maria de Montsó, i Julià Narcís Plana, canonge de la catedral de Barcelona. Per contribuir a les despeses d'aquesta ambaixada, donaren cent florins cadascun dels capítols de Girona, Barcelona i Tortosa, noranta-vuit el de Lleida, noranta els de Vic i Urgell i més de vuitanta el de Tarragona. El prior de Roda, Antoni Porquet, fou comissionat perquè oficialment informés sobre les activitats i resolucions de l'assemblea de Cervera als membres de les diòcesis de la província eclesiàstica Cesaraugustana.

Com a conseqüència d'aquestes activitats, el 27 d'abril de 1458 se celebrà una altra assemblea a la seu capitular de la catedral de Tarragona, fonamentalment per a tractar del mateix tema. Hi va comparèixer Francesc de Roda per donar una detallada relació de com havia acomplert l'ambaixada de la qual fou comissionat, i presentà una carta apostòlica del papa Calixt III, datada el 7 de febrer de 1457, o sigui, d'abans de l'assemblea de Cervera. Per aquesta carta, es concedia al clergat de les províncies eclesiàstiques Tarraconense i Cesaraugustana la reducció de la dècima mitjançant una retaxació dels béns eclesiàstics. A la fi, es deliberà sobre la forma d'estendre aquella retaxació a les diòcesis de la Tarraconense i a les d'Elna i Mallorca. La nova taxació acordada agradà, sens dubte, l'assemblea de Tarragona, ja que l'any següent se'n celebrà una altra a Barcelona, on s'acordà enviar al papa Calixt III una joia valorada en vint marques d'or.

Al Concili ilderdense del 1460 va haver-hi com a únic motiu la continuació de les deliberacions en matèria de la dècima papal de les darreres assemblees.¹⁷ S'acordà la tramesa d'una missatgeria destinada a comparèixer davant el rei i la reina, formada pel bisbe de Vic;

17. Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, *Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)*, extracte tesi doctoral, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 2002, p. 419.

Antoni de Cardona, representant del bisbe d'Urgell; Bernat Casasajà i Joan Andreu Sorts, delegats pel capítol de Barcelona, i Pere Vilarasa, síndic de la canonja valenciana. Aquests emissaris, amb les corresponents cartes credencials i amb amplis poders, anaren a explicar al rei i a la seva esposa el negoci de la dècima papal i, al mateix temps, a deixar-los constància del perill d'una imminent i total destrucció de la província de la Tarraconense si l'esmentat tribut de la dècima continuava subsintint; a més, els demanava que intercedissin davant del papa. El monarca Joan II d'Aragó contestà en una carta que donà a la comissió que es proposava proveir en aquest negoci tan important. Els prometé el sobreseïment de la dècima pontifícia. El dia 21 de novembre es commissionà el bisbe de Vic i quatre delegats per informar el rei d'un fet inesperat esdevingut a les ciutats i pobles de les diòcesis de València i Tortosa, on s'havien exposat uns pasquins que el col·lector Antoni Veneiro¹⁸ havia manat fixar urgint el pagament d'aquesta dècima. El dimecres dia 25 es decidí fer noves gestions i s'enviaren uns altres ambaixadors a Roma; aquest pressupost era de 867 lliures, quantitat que havien de sufragar les diòcesis en proporció a la capacitat econòmica de cadascuna,¹⁹ fet que ens dóna una idea aproximada de la potència econòmica d'aquestes diòcesis a mitjan segle xv. La quantitat que fou recaptada devia ser petita, ja que el mes d'abril de l'any següent es recordà el deute a algunes diòcesis. El Concili ilerdense del 1460, a més de tractar sobre la reducció o alliberació del pagament dels censals gravosos per a les diverses corporacions eclesiàstiques, també tractà dels mitjans d'arbitratge per a la dignificació del culte cristià.

18. Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. xvi, Barcelona, Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón, 1859, p. 499. Se suposa que la persona d'Antoni Venerio coincideix amb la de l'eclesiàstic del mateix nom i cognom, electe de Siracusa a Sicília, nunci del Sant Pare i col·lector.

19. Les quantitats taxades per a cadascuna de les diòcesis per contribuir a la derrama eren de 45.000 lliures per a València; 15.000, per a Tarragona; Tortosa, 25.000; Lleida, 27.000; Urgell, 20.000; Elna, 30.000; Girona, 35.000; Barcelona, 30.000; Vic, 24.000, i Mallorca, 18.000.

BIBLIOGRAFIA

- ABAD. *Apuntes desde el siglo XII al XX (sobre la institución o creación del cabildo de Lérida)*. Arxiu Capítular de Lleida, caixa 226, 1r, 2v i 3r. [Manuscrit]
- ABADAL I DE VINYALS, Ramon d'. "Els comtats del Pallars i Ribagorça, primera part". A: *Catalunya carolíngia*. Vol. III. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1957, p. 227-554.
- *Els primers comtes catalans*. Barcelona: Vicenç Vives, 1983.
- ADAMI, Franco. "Precisazioni in tema di consenso matrimoniale nel pensiero patristico". *Il Diritto Ecclesiastico* (Milà: Giuffrè), vol. LXXVI (1965), p. 206-241.
- AGUSTÍ, Antoni. *Opera Omnia*. Vol. III. Lucca: Josephus Roechus, 1765-1774.
- ALBERIGO, Josephus [et al.]. *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. 3a ed. Bolonya: Istituto per le Scienze Religiose, 1973.
- ALDAZÁBAL, José. *Gestos y símbolos*. Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 2000.
- ALDEA, Quintín; MARÍN, Tomás; VIVES, José. "Concilios nacionales". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. II. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 1294.
- *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Suplemento 1. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987.
- *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. II. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972-1987.
- ALONSO GARCÍA, Gabriel. "Capillas, altares, imágenes, capellanías, presbiteriatos y beneficios de la Seu Vella desde su fundación hasta su cierre". A: *Ilerda 40 (VII Centenari de la Consagració de la Seu Vella. Miscel·lània commemorativa)*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1979, p. 57-88.
- ALTISENT I JOVÉ, Joan B. "El Sant Bolquer de Jesucrist". *Vida Lleidatana* (Lleida), núm. 26 (1926), p. 239.
- "Pontificals de Roda". *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. II (1926), p. 525-527.

- ARENILLAS DE CHAVES, Ignacio. "La autobiografía de san Valerio (s. VII) como fuente para el conocimiento de la organización eclesiástica visigótica". *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, 4a série (París), núm. 11 (1934), p. 468-478.
- ARGAIZ, Gregorio de. *La soledad laureada por san Benito y sus hijos en las iglesias de España y teatro monástico de la Provincia Cartaginense*. Vol. II. Madrid: Bernardo de Herbada a costa de Gabriel de León, 1675.
- BALAGUER, Federico. "Notas sobre los mozárabes oscenses". A: *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*. Vol. II. Saragossa: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1946, p. 397-416.
- BASO ANDREU, Antonio. "La Iglesia Aragonesa y el rito romano". *Argensola* (Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses), núm. 26 (1956), p. 153-64.
- BERCEO, Gonzalo de. *Vida de Santo Domingo de Silos*. Edició, introducció i notes de Teresa Labarta de Chaves. Madrid: Espasa Calpe, 1972.
- BERGÈRE, Marc-H. *Études historiques sur les chorévêques*. París, 1905.
- BINIUS, Severin. "Concilium Ilerdense, 524". A: *Conciliorum tomus undecimus, ab anno DXXXIII ad annum DL*, París, 1644, p. 16-26.
- BLANCO CORDERO, Celestino. *El fuero especial del clero y su desarrollo en España hasta el siglo VIII*. Salamanca, 1944.
- BOFARULL I MASCARÓ, Pròsper de. *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*. Vol. VIII-IX. Barcelona: Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón, 1851-1853.
- *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*. Vol. XVI. Barcelona: Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón, 1859.
- *Colección de documentos inéditos para la Historia de España*. Vol. IV. Barcelona: Imprenta del Archivo de la Corona de Aragón, 1856.
- BOIX POCIELLO, Jordi. "Els primers monestirs". A: *Arrels cristianes. Presència i significació del cristianisme en la història i en la societat de Lleida*. Vol. I: *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles V-XII*. Lleida: Bisbat de Lleida; Pagès, 2008, p. 237-44.
- BORRÀS PERELLÓ, Lluís. *Efemérides religiosas del Obispado de Lérida*. Lleida, 1911.
- BURNS, Robert Ignatius. *El reino de Valencia del siglo XIII (Iglesia y sociedad)*. Vol. I. València: Del Sénia al Segura, 1982.
- BUSQUETA RIU, Joan J. "Ciutat i Universitat en els Documents de l'Arxiu Municipal: una introducció". A: *L'Estudi General de Lleida. Ciutat i Universitat en els documents de l'Arxiu Municipal de Lleida*. Lleida: Ajuntament de Lleida, 2000, p. 15-19. (Guillem Botet).
- *Els Costums de Lleida*. Lleida: Ajuntament de Lleida, 1997. (Guillem Botet;1).
- "Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, i la seva època (a. 1130-1205)". A: *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida, a l'alba del segle XII*. Lleida: Amics de la Seu Vella, 1996, p. 11-16.

- *Història de Lleida*. Vol. III. *Baixa edat mitjana*. Lleida: Pagès, 2004.
- “La nova organització de la ciutat de Lleida i la restauració eclesiàstica (s. XII)”. A: *Coneixes la teva ciutat...? De l'Islam al Feudalisme (s. VIII al XII)*. Lleida: Ateneu Popular de Ponent, 1996, p. 97-99.
- [ed.]. *Llibre de les Constitucions i Estatuts de l'Estudi General de Lleida. Els Estatuts Fundacionals, 1300*. Lleida: Universitat de Lleida, 2000.
- “Selecció i traducció de textos representatius (Carta de Població de Lleida, doc. 2)”. A: *Pergamins, Catàleg de l'Arxiu Municipal de Lleida*. Lleida: Ajuntament de Lleida, 1998, p. 18-19. (Guillem Botet).
- “Sobre la Carta de Poblament de Lleida (1150): L'herència de Tortosa”. A: *Les Cartes de Població Cristiana y de Seguretat de jueus i sarraïns de Tortosa (1148/1149)*. Barcelona: Universitat Internacional de Catalunya, 2000, p. 199-212.
- [coord.]. *700 aniversari. Universitat de Lleida (1297-1300)*. Lleida: Arts Gràfiques Bobalà, 1996.
- BUSQUETA RIU, Joan J. [et al.]. “Retaule de la vida de l'Estudi”. A: *L'Estudi General de Lleida. Ciutat i Universitat en els Documents de l'Arxiu Municipal de Lleida*. Lleida: Ajuntament de Lleida, 2000, p. 23-40. (Guillem Botet)
- BUSQUETA RIU, Joan J.; BATLLE GALLART, Carme. “Príncipe y ciudades en la Corona de Aragón en el siglo XV”. *Collana di Studi e Ricerche* (San Miniato: Centro di Studi sulla Civiltà del Tardo Medioevo), núm. 6, p. 333-355.
- BUSQUETA RIU, Joan J.; GONZÁLEZ, Elena [coord.]. *Pergamins. Catàleg de l'Arxiu Municipal de Lleida*. Lleida: Ajuntament de Lleida, 1998. (Guillem Botet).
- CABROL, Fernando; LECLERCO, Henri. *Monumenta Ecclesiae Liturgia*. Vol. V. París, 1900-1902.
- “Mozarabe (litúrgie)”. A: *Dictionari d'archeologie chrétienne et de liturgie*. Vol. XII. París, 1932, p. 391-491.
- CALZADA, Luciano de la. “La proyección del pensamiento de Gregorio VII en los reinos de Castilla y León”. A: *Studi Gregoriani*. Vol. III. Roma, 1948, p. 1-87.
- CAMPOS RUIZ, Julio; ROCA MELIÀ, Ismael [ed.]. *San Leandro, San Fructuoso, San Isidoro, Reglas monásticas de la España visigoda. Los tres libros de las “Sentencias”*. Vol. II. Madrid, 1971. (Biblioteca de Autores Cristianos; 321).
- CANAL, José de la. *España Sagrada. Tratado LXXXIV. De las Santas Iglesias de Lérida, Roda y Barbastro en su estado antiguo*. Vol. XLVI. Madrid: Imprenta de los herederos de D. José del Collado, 1836.
- CAPDEVILA, Sanç. “Un Concili de Tarragona desconegut”. *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. II (1926), p. 504 i s.
- “Capitulare Benedicti Levitae”. A: *Monumenta Germaniae Historica. Leges*. Vol. II, pars. 2, Hannover: Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, 1837. [Es troba també, a *Patrologia Latina*, vol. IX, col. 698 i s.]
- “Capitulare Mantuano 787, canon 1”. A: *Monumenta Germaniae Historica. Capitularia* 1. Hannover: Impensis Bibliopolii Aulici Hahniani, 1837, p. 196.

- CARRERO SANTAMARÍA, Eduardo. "Sobre ámbitos arquitectónicos y vida seglar del clero. La canónica de la Seu Vella de Lleida". A: *Amics de la Seu Vella de Lleida* 3. *L'època d'Alfons el Magnànim*. Lleida, 1999, p.174-89.
- "Carta de Sirici a Himeri", A: *Escrips de bisbes catalans del primer mil·lenni*. Barcelona: Clàssics del Cristianisme, 1992.
- CHARTRES, IVO de. *Epistolae, 1137*. París: Laurentium Cottereau, 1647.
- CONGAR, Yves. "Concilio". A: *Diccionario de las religiones*. Barcelona: Herder, 1987, p. 318-322.
- CONSENCI. *Correspondència amb Sant Agustí*. Text revisat, traducció i notes per Josep Amengual i Batlle. Barcelona, 1987. (Fundació Bernat Metge; 244).
- CONSTABLE, Giles. "Resistance to tithes in the Middle Ages". *The Journal of Ecclesiastical History* (Londres), vol. XXIII (1962), p. 172-185.
- "Constitucion Sacrosanctum Concilium, sobre la sagrada liturgia, 55". A: *Concilio Vaticano II. Constituciones. Decretos. Declaraciones*. Madrid, 1991, p. 212.
- CORREDERA GUTIÉRREZ, Eduardo. *Noticia de los Condes de Urgel*. Lleida: Diputació Provincial de Lleida; Institut d'Estudis Ilerdencs, 1973.
- CORTS, RAMON; GALTÉS, JOAN; MANENT, ALBERT. *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*. Vol. I. Barcelona: Claret; Generalitat de Catalunya, 1998.
- CURCÓ PUEYO, JORDI. "De sant Lleïr bisbe a sant Faust Llaurador i confessor d'Alguaire". A: *Arrels cristianes. Presència i significació del Cristianisme en la història i en la societat de Lleida*. Vol. I. *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles V-XII*. Lleida: Bisbat de Lleida i Pagès editors, 2008, p. 531-538.
- DEGÀ DE LA CATEDRAL DE JACA. "El Santo Grial en Aragón". *Revista de Aragón* (Saragossa), any IV, núm. 32 (1928), cap. v.
- DELPINI, FRANCESCO. *Divorzio e separazione dei coniugi nel diritto romano e nella doctrina della chiesa fino al secolo v*. Torí: Marietti, 1956.
- DENIFLE, HEINRICH. *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*. Berlín: Weidmannsche Buchhandlung, 1885.
- DENZINGER, HEINRICH JOSEPH. *El Magisterio de la Iglesia. Manual de los símbolos, definiciones y declaraciones de la Iglesia en materia de fe y costumbres*. Barcelona: Herder, 1963.
- DEVIC, CLAUDE; VAISSETE, JOSEPH. *Histoire générale de Languedoc*. Tolosa de Lenguadoc: Edouard Privat, 1879.
- DIAGO, FRANCISCO. *Historia de la provincia de Aragón de la orden de Predicadores*. Barcelona: Sebastián de Cormellas, 1618.
- Enciclopèdia universal il·lustrada europeo-americana*. Vol. XIV i XXVIII. Madrid: Espasa Calpe, 1985-1988.
- ENGELS, ODILIO. "Los reyes Jaime II y Alfonso IV de Aragón y los concilios provinciales de Tarragona". A: *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón. La Corona de Aragón en el siglo XIV*. Vol. II. València: Succesor de Vives Mora Arts Gràfiques, 1970, p. 253-262.

- “Privilegio de Pedro el Católico a favor de obispos catalanes”. A: *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Vol. III. Barcelona, 1962, p. 33-39.
- ESMEIN, Adhémar. *Le mariage en droit canonique*. Vol. I. París: L. Larose et Forcel, 1891.
- *Le mariage en droit canonique*. Vol. II. 2a ed. París: Libraire du Recueil Sirey, 1935.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. *El escultor Bartomeu de Robio y Lleida: Eco de la plástica toscana en Catalunya*. Lleida: Universitat de Lleida, 1995.
- ESTEVE I PERENDREU, Francesc. “Butlles pontificies sobre l’Estudi General de Lleida (s. XIV-XV)”. *Palestra Universitaria* (Lleida: Institut d’Estudis Ilerdenses), núm. 3 (1988), p. 91-102.
- “Las bulas pontificias concedidas al Estudi General de Lleida”. *Revista de Historia Jerónimo Zurita* (Saragossa), núm. 72 (1999), p. 195-209.
- FERNÁNDEZ ALONSO, Justo. *La cura pastoral en la España romano-visigótica*. Roma: Iglesia Nacional Española, 1955.
- “La disciplina penitencial en la España romano-visigoda desde el punto de vista pastoral”. *Hispania Sacra* (Madrid), vol. iv (1951), p. 243-311.
- FINESTRES I DE MONSALVO, Jaume. *Historia del Real Monasterio de Poblet*. Vol. I-V. Barcelona: Orbis, 1947-1955.
- FITA I COLOMER, Fidel. *Actas inéditas de los siete concilios españoles celebrados desde el año 1282 hasta el de 1314*. Madrid: F. Maroto e Hijos, 1882.
- “El Concilio de Lérida en 1193 y Santa Maria la Real de Nájera. Bulas inéditas de Celestino III, Inocencio III y Honorio III”. *Boletín de la Real Academia de la Historia* (Madrid), vol. xxvi (1895), p. 332-383.
- “La primera legislación del Cardenal Jacinto en España”. *Lusitania Sacra* (Lisboa), vol. xiv (1889), p. 530.
- FITÉ LLEVOT, Francesc. “Bisbat de Lleida. Art romànic: arquitectura i escultura monumental”. A: *Arrels cristianes. Presència i significació del Cristianisme en la història i en la societat de Lleida*. Vol. I. *Temps de forja. Els inicis i l’alta edat mitjana. Segles V-XII*. Lleida: Bisbat de Lleida; Pagès, 2008, p. 289-358.
- “Els mestres d’obra d’època medieval (segles XIII-XV)”. A: *Seu Vella. L’esplendor retrobada*. Lleida: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2003, p. 51-66.
- *La Seu Vella de Lleida. La catedral, els promotors, els artistes s. XIII al XIV*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1991.
- FLICHE, Agustin [ed.]. *La réforme grégorienne*. Vol. III. París: Lovaina, 1924-1926.
- FLICHE, Agustin; MARTIN, Victor. *Histoire de l’Église depuis les origines jusqu’à nos jours*. Vol. II. París: Blud&Gay, 1934-1952. [Traducció castellana: *Historia de la Iglesia*. Vol. XXXII. València: Edicep, 1974]
- FLÓREZ DE SETIÉN Y HUIDORO, P. Enríque. *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*. Vol. XXVIII-XXIX-XLVI-XLIX. Edició de Manuel Risco. Madrid: Imprenta de D. Antonio de Sancha, 1836.

- FONT I RIUS, Josep Maria. "Carta de Població de Lleida: 1150". A: *Documents Jurídics de la Història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1992, p. 51-62.
- *Cartas de Población y franquicia de Catalunya*. Vol. I. Madrid: Barcelona: Instituto Jerónimo Zurita, 1969.
- "La Reconquista de Lérida y su proyección en el orden jurídico". *Ilerda* (Lleida), núm. 12 (1949), p. 7-31.
- "Orígenes del régimen municipal de Cataluña". A: *Cartas de población y franquicia de Catalunya*. Madrid: Barcelona: Escuela de Estudios Medievales; Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1969, p. 121-126.
- FOURNIER, Paul; LE BRAS, Gabriel. *Histoire des Collections Canoniques en Occident depuis les fausses décrétales jusqu'au Décret de Gratien*. Vol. I. París: Recueil Sirey, 1931.
- FREURY, Jean. *Recherches historiques sur les empêchements de parenté dans le mariage canonique, des origines aux fausses décrétales*. París: Recueil Sirey, 1933.
- FRIEDBERG, Aemilius. *Corpus Iuris Canonici*. Vol. I. Leipzig: Ex Officina Bernhardi Tauchnitz, 1879-1881.
- *Corpus Iuris Canonici*. Vol. II. Leipzig: Ex Officina Bernhardi Tauchnitz, 1881.
- FUENTE, Vicente de la. *Historia eclesiástica de España*. 2a ed. Vol. III. Madrid: Cia. de Impresores y Libreros, 1873.
- FUGUET I SANS, Joan. *L'arquitectura dels Templers a Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1995.
- GALTIER, Paul. "Pénitence et convertis. De la pénitence latine à la pénitence celtique". *Revue d'Histoire Ecclésiastique* (Lovaina: Université Catholique de Louvain), vol. xxxiii (1937), p. 5-305.
- GAMS, Pius Bonifacius. *Die Kirchengeschichte von Spanica*. Vol. III. Ratisbona, 1876.
- *Die Kirchengeschichte von Spanien*. Vol. IV. Regensburg: Verlag von Georg Joseph Manz, 1864. [= Graz, 1956]
- GARCÍA GALLO, Alfonso. "El Concilio de Coyanza. Contribución al estudio del derecho canónico español en la Alta Edad Media". *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid: Instituto Nacional de Estudios Jurídicos), vol. xx (1950), p. 275-633.
- *El Concilio de Coyanza. Contribución al estudio del derecho canónico español en la Alta Edad Media*. Madrid: Instituto Nacional de Estudios Jurídicos, 1951.
- GARCÍA Y GARCÍA, Antonio. "De las Escuelas Visigóticas a las Bajomedievales. Punto de vista Histórico-Jurídico". A: *La Enseñanza en la Edad Media, X Semana de Estudios Medievales*. Nájera: Instituto de Estudios Riojanos, 2000, p. 39-59.
- "El Concilio IV Lateranense y la Península Ibérica". A: *Iglesia, sociedad y derecho*. Vol. II. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca, 1987, p. 187-198.

- “El derecho Canónico Medieval”. A: *Segon Simposi Internacional. Dret Comú i Catalunya. Actes. Barcelona, 31 maig-1 juny 1991*. Barcelona: Aquilino Iglesias Ferreiros; Fundació Noguera, 1992, p. 18-51.
- *Historia del Derecho Canónico*. Vol. I. *El primer milenio*. Salamanca: Instituto de la Teología Española, 1967.
- *Historia del Derecho Canónico*. Vol. II. [Còpia dactilografiada facilitada per l'autor]
- “La canonística Ibèrica posterior al Decreto de Graciano”. A: *Repertorio de historia de las ciencias eclesiásticas en España*. Vol. I. Salamanca, 1967, p. 420 i s.
- “La Ecumenicidad de los Concilios Generales de la Edad Media”. *Annuarium Historiae Conciliorum*, vol. I (2000), p. 44-60.
- “Las Constituciones del Concilio IV Lateranense de 1215”. A: *Innocenzo III. Urbs et Orbis. Atti del Congresso Internazionale. Roma, 9-15 de settembre 1998*. Vol. 1. Roma: Società Romana di Storia Patria; Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 2003, p. 200-224.
- “Las imprecaciones en los diplomas leoneses”. A: *Atalaya* (París), vol. v (1994), p. 57-66.
- “Para una interpretación de los concilios y sínodos”. A: *Iglesia, sociedad y derecho*. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca, 1985, p. 373-388.
- “Proceedings of the Tenth Internacional Congreso of Medieval Canon Law”. *Monumenta Iuris Canonici, Series C: Subsidia* (Ciutat del Vaticà), vol. XI (2001), p. 2-26.
- “Vida monástica-religiosa en el Concilio IV Lateranense”. A: *Iglesia, sociedad y derecho*. Vol. II. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca, 1987, p. 143-163.
- GARCÍA Y GARCÍA, Antonio [et al.]. *Catálogo de los manuscritos jurídicos de la Biblioteca Capitular de la Seo de Urgel*, la Seu d'Urgell, 2009.
- “Ms 2119. Constitutiones Synodales Ecclesiae Ilerdenses et Tarraconenses, s. XIV, 95 f.”. A: *Catálogo de los manuscritos jurídicos de la Biblioteca del Cabildo de la Seo de Urgel*. Barcelona, 1998, p. 90-95.
- GARCÍA Y GARCÍA, Antonio; KUTTNER, Stephen. “A New Eyewithnes Account”. A: *Iglesia, sociedad y derecho*. Vol. II. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca, 1987, p. 61-121.
- GARCÍA GOLDARAZ, Carlos. *El código lucense de la Colección Canónica Hispana*. Roma, 1954.
- GARCÍA MORENO, Luis A. *Historia de España visigoda*. Madrid: Cátedra, 1989.
- GARCÍA VILLADA, Zacarías. *Crónica de Alfonso III*. Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1918.
- *Historia eclesiástica de España*. Vol. II. Madrid: Razón y Fe, 1932.
- GARCÍA VILLOSLADA, Ricardo. *Historia de la Iglesia en España*. Vol. I. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1979.

- GAUDEMET, Jean. "L'Église dans l'Empire Romain, iv-v siècles". A: *Histoire du droit et des institutions de l'Église en occident*. Vol. III. París: Sirey, 1958, p. 515-561.
- GAYA I MASSOT, Ramon. "Comentario al periodo preparatorio de la fundación del Estudio General de Lleida". *Ilerda* (Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs), núm. 12 i 13 (1949), p. 57-72.
- GHELLINCK, Joseph de. *Patristique et moyen âge*. Vol. II. *Introduction et compléments a l'étude de la patristique*. Brussel-les, 1947.
- GIMÉNEZ SOLER, Andrés. *La Edad Media en la Corona de Aragón*. Barcelona: Labor, 1930.
- GIUSTINIANO. *Digesto, Omini Nostri Sacratissimi Principis Iustiniani Iuris Enucleati Ex Omni Vetere Iure Collecti Digestorum Seu Pandectarum*, Liber Quintus-tricesimus o Dig. 35.1.15.
- GONZÁLEZ, Francisco Antonio. "Concilium Barcinonense I". *Patrologia Latina* (París), núm. 84 (1862), p. 601-608.
- GONZÁLEZ, Teodoro. "Desde la conversión de Recaredo hasta la invasión árabe". A: GARCÍA VILLOSLADA, Ricardo [dir.]. *Historia de la Iglesia en España*. Vol. I. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1979, p. 536-563.
- GONZÁLEZ PÉREZ, Joan Ramon. "Petjades de la memòria de la primera església de Lleida". A: *Arrels cristianes. Presència i significació del Cristianisme en la història i en la societat de Lleida*. Vol. I. *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles V-XII*. Lleida: Bisbat de Lleida; Pagès editors, 2008, p. 133-169.
- GONZÁLEZ RIVAS, Severino. "La formación del clero en la España visigoda". A: *Miscelánea Comillas*. Vol. I. Santander: Universidad Pontificia Comillas, 1942, p. 371-393.
- *La penitencia en la primitiva iglesia española*. Salamanca: Consejo Superior de Investigaciones Científicas; Instituto Raimundo Peñafort, 1950.
- GOÑI GAZTAMBIDE, José. "Boletín bibliográfico sobre concilios y sínodos". *Hispania Sacra* (Madrid: Barcelona: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas), vol. XI (1959), p. 227-228.
- "Cerdà (Antonio)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Suplemento 1. Madrid: Instituto Enrique Flórez, 1987, p. 122-124.
- "Ram (Domènec)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Suplemento 1. Madrid: Instituto Enrique Flórez, 1987, p. 622-624.
- GRAS D'ESTEVA, Rafael. *Catálogo de los privilegios y documentos originales que se conservan en el archivo reservado de la ciudad de Lleida*. Lleida: Imprenta, Librería, Encuadernación de José Pla, 1897.
- *La Paeria de Lérida*. Lleida: Ajuntament de Lleida (1911), 1988.
- GUADALUPE BERAZA, M. Luisa. *Diezmos de la sede Toledana y rentas de la mesa arzobispal (siglo xv)*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1972.

- GUAL CAMARENA, Miguel. "Para un mapa de la industria textil hispana en la Edad Media". *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas), vol. IV (1967), p.109-168.
- GUALLAR, Manuel. *Los Concilios Tarraconenses celebrados en Lérida (s. VI-XV)*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1975.
- HEFELE, Joseph; LECLERCO, Henri. *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. Vol. II. París: Letouzey et Ané, 1908.
- *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. Vol. III-IV-V. París: Letouzey et Ané, 1913.
- HEFELE, Joseph; LECLERCO, Henri. *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. Vol. VI. París: Letouzey et Ané, 1914.
- HINOJOSA, Eduardo de. "La admisión del Derecho romano en Cataluña". *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras* (Barcelona), vol. x (1910), p. 209-221.
- HINSCHIUS, Paul. *Decretales Pseudos-Isidorianae et Capitula Angilramni*. Leipzig: Scientia, 1863.
- Historia del clero de la Santa Iglesia de Lérida desde sus principios hasta el estado presente*. Arxiu Capitular de Lleida, manuscrit del segle XVIII, p. 34-35 i 40.
- JANERAS, Sebastià. *Concilis Provincials Tarraconenses*. Barcelona: Proa, s. d. (Clàssics del Cristianisme; 50 bis).
- JESÚS DA COSTA, Avelino. "Documentos da colegiada de Guimarães". *Revista Portuguesa de Historia*, vol. III (1947), p. 561-589.
- JONES, Arnol Hug Martin. "Military Chaplains in the Roman Army". *The Harvard Theological Review* (Cambridge), vol. XLVI (1953), p. 239-240.
- JUBANY, Narcís. "El celibato eclesiástico y el canon 10 del concilio de Ancyra de 314". *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. xv (1935), p. 237-256.
- "El voto expreso de castidad de las órdenes sagradas en la Alta Edad Media". *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. xxv (1935), p. 1-49.
- JUNYENT, Eduard. *Diplomatari de Sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vich*. Reus: Emporium-Rosa de Reus, 1956.
- KHER, Paul. "El papado y los reinos de Navarra y Aragón hasta mediados del siglo XII". A: *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*. Vol. II. Saragossa, 1948, p.148-149.
- "Papstkunden in Spanien, I: Katalonien". *Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaft zur Göttingen* (Berlín), vol. XVIII (1926), p. 538-566.
- KING, P. D. *Derecho y sociedad en el reino visigodo*. Madrid: Alianza, 1981.
- La Bíblia*. Bíblia catalana traducció interconfessional. Barcelona: Claret; Associació Bíblica de Catalunya; Societats Bíbliques Unides, 1996.
- LABBE, Philip; COSSART, Gabriel. *Sacrosancta Concilia ad regiam editionem exacta quae nunc quarta parte prodit auctor*. París, 1671-1672.
- LACARRA, José María. "La Reconquista y repoblación del valle del Ebro". A: *La Reconquista española y la repoblación del país*. Saragossa: Escuela de Estudios Medievales, 1954, p. 69 i s.

- LANGLOIS, Ernest. *Les Registres de Nicolas IV*. Vol. I. París: Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome; Thorin, 1886-1905.
- LE BRAS, Gabriel. "La vita comune del clero nei secoli xi e xii". A: *Atti della Settimana di Studio. La Mendola, Settembre 1959*. Milà, 1962, p. 16-18.
- LEROY, Béatrice. "Cátaros en España". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Suplemento 1. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 122.
- LÉVI-PROVENÇAL, Évariste. "España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba (711-1031)". A: *Historia de España. Ramón Menéndez Pidal*. Vol. IV. Madrid: Espasa-Calpe, 1973, p. 18.
- "Lex Romana Curiensis". A: *Monumenta Germaniae Historica, Leges*, secció I, vol. v, Stuttgart: Unveranderter Nachdruck, 1991. [Reprod. fasc. de l'edició de Hannover, 1835]
- Lexikon des Mittelalters*. Vol. V. Munic: Zurich: Artemis Verlag, 1991.
- LINEHAN, Peter. "Albalat, Pedro de". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Suplemento 1. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1987, p. 13-14 i 120-124.
- *La Iglesia Española y el papado en el s. XIII*. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca, 1975. [Traducció de P. Borges]
- [ed.]. "Pedro de Albalat (...) y su Summa Septem Sacramentorum". *Hispania Sacra*, vol. XXII, p. 9-30.
- LLADONOSA I PUJOL, Josep. *Arnau de Solsona, un mercader lleidatà a Tunis (1218-1297)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1967.
- *Calles y plazas de Lérida a través de la historia*. Vol. II- III. Lleida: Publicacions de l'Ajuntament de Lleida, 1961-1970.
- *Història de la ciutat de Lleida*. Barcelona: Curial, 1980.
- *Història de Lleida*. Vol. I. Tàrraga: Camps Calmet, 1972.
- *La ciutat de Lleida*. Vol. I. Barcelona: Barcino, 1955.
- *La conquesta de Lleida*. Barcelona: Dalmau, 1990.
- *La diòcesis de Lérida y el misterio de la Gloriosa Asunción de la santísima Virgen (monografía histórica)*. Lleida: Imprenta Mariana, 1952.
- *Manuel de Montsuar (1410-1491): La historia de un gran carácter al servicio de las instituciones leridanas*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1950.
- "Montsuar (Manuel de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Suplemento 1. Madrid: Instituto Enrique Flórez, 1987, p. 514.
- LLADONOSA I PUJOL, Josep. "Santa María la Antigua y la primitiva canonía de Lérida". A: *Miscelánea histórica catalana, homenaje al Padre Jaime Finestres, historiador de Poblet*. Poblet: Abadía de Poblet, 1970, p. 121 i s.
- LOMBARDÍA, Pedro. "Los matrimonios mixtos en el concilio de Elvira". *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid: Instituto Nacional de Estudios Jurídicos), vol. XXIV (1954), p. 543-558.
- "Los matrimonios mixtos en el derecho de la iglesia visigoda". A: *Anuario de Historia del Derecho Español*. (Madrid: Instituto Nacional de Estudios Jurídicos), vol. XXVII-XXVIII (1957-1958), p. 61-108.

- MADURELL I MARIMON, Josep Maria. "Concilios Tarraconenses (1455-1569)". *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. xx (1948), p. 103-149.
- MALDONADO Y FERNÁNDEZ DEL TORCO, José. "Líneas de influencia canónica en la Historia del proceso español". *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid: Ministerio de Justicia), núm. 23, p. 467-494.
- MANDOUZE, André. *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire*. Vol. I. *Prosopographie de l'Afrique Chrétienne (303-533)*. París, 1982.
- MANSI, Joannes Dominicus. *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*. Vol. XIII. Florència: Venècia, 1759-1798 [= Akademische Druck-Verlagsanstalt, Graz-Àustria, 1960.]
- *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*. Vol. VIII-XV-XIX-XX-XXV. París, 1902-1903 [= Akademische Druck-Verlagsanstalt, Graz-Àustria, 1960.]
- MANSILLA, Demetrio. *La documentación pontificia de Honorio III (1216-1227)*. Roma: Instituto Español de Historia Eclesiástica, 1965.
- MARCA, Pedro de. *Marca hispanica sive limes hispanicus*. Barcelona: Base, 1998. [Edició facsimil de la de l'any 1688.]
- MARTÍ, Ramon. "El Concili de Nicea: La seva celebració i els seus canons". *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. II (1926), p. 237-239.
- MARTÍNEZ DíEZ, Gonzalo. *El patrimonio eclesiástico en la España visigoda. Estudio histórico-jurídico*. Santander: Universidad Pontificia de Comillas, Facultad de Derecho Canónico, 1959.
- "Función de inspección y vigilancia del episcopado sobre las actividades seculares en el periodo visigodo-católico". *Revista Española de Derecho Canónico* (Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca), vol. xv (1960), p. 579-589.
- MARTÍNEZ DíEZ, Gonzalo. "Las instituciones del reino astur a través de los diplomas (718-910)". A: *Anuario de Historia del Derecho Español*. Madrid: Instituto Nacional de Estudios Jurídicos, 1965, p. 59-167.
- MARTÍNEZ DíEZ, Gonzalo; RODRÍGUEZ, Félix. "Concilios Galos. Concilios Hispanos, primera parte". *Colección Canónica Hispánica* (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas), vol. IV (1984), p. 297-311.
- MARTÍNEZ MARINA, Francisco. *La episcopologia del canónigo*. [Manuscrit que forma part d'una història eclesiàstica inacabada, i que es troba a l'Arxiu Capítular de Lleida, caixa 136]
- MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino. *Historia de los heterodoxos españoles*. Vol. I. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1956.
- *Historia de los heterodoxos españoles*. Vol. III. Madrid: Librería General de Victorino Suárez, 1918.
- MIGNE, Jacques-Paul [ed.]. "Concilis de Toledo". *Patrologia Latina*, vol. LXXXIV, p. 365 i s.
- MIRET I SANS, Joaquim. *Cartoral dels Templers de les comandes de Gardeny i Barbens*. Barcelona: L'Avenç, 1899.

- *Itinerari de Jaume I "El Conqueridor"*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1918.
- *Les cases dels Templers i Hospitalers en Catalunya. Aplech de noves i documents històrics*. Barcelona: Impremta de la Casa Provincial de Caritat, 1910.
- Missal Romà*. 2a ed. Barcelona: Balmes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- Monumenta Germaniae Historica*, Leges 3, Hanover: Leipzig, 1902.
- MORERA LLAURADÓ, Emili. *Tarragona Cristiana*. Vol. III. Tarragona, 1897-1898 i 1954-1959. [Reedició facsimil, Tarragona, 1981-1982.]
- MOUNIER, Charles. "L'ordo de celebrando concilio wisigothique. Ses remaniements jusqu'au x siècle". *Revue des Sciences Religieuses*, núm. 37 (1963), p. 250-271.
- MOURRET, Fernando. *Historia General de la Iglesia (Desde el Cristianismo y sus orígenes hasta la Iglesia contemporánea)*. Vol. IV. Barcelona: Blond y Gay, 1918.
- MUT REMOLÀ, Enrique. *La vida econòmica en Lérida de 1150 a 1500*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1953.
- New Catholic Encyclopedia*. Vol. VIII. Nova York: Catholic University, 1967.
- OLIVES I ROCA, Marià. "Memoria sobre la Agricultura, Industria y Comercio que ha tenido la ciudad de Lérida desde la más remota antigüedad hasta el año 1842". *El Cronicon Ilerdense* (Lleida), núm. 18 (1875), p. 12-19.
- ORESTANO, Riccardo. *Struttura giuridica del matrimonio romano dal diritto classico al diritto giustiniano*. Vol. I. Milà: Giuffrè, 1951.
- OROSIUS, Paulus. "Commoitorum ad sanctum Augustinum de errore Priscillianistarum et Origenistarum". *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (Viena), núm. XVI (1900), p. 216-219.
- PARÍS MOR, Josefina. "Episcopologi (segles v-xii)". A: *Arrels cristianes. Presència i significació del Cristianisme en la història i en la societat de Lleida*. Vol. I. *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles v-xii*. Lleida: Bisbat de Lleida; Pagès, 2008, p. 519-530.
- PÉREZ, Arturo; JUNYENT, Emili. *Història de Lleida*. Vol. I. *L'antiguitat, d'Iltirta a Ilerda*. Lleida: Pagès, 2003.
- PÉREZ ALMOGUERA, Arturo. "La primera Església de Lleida des dels orígens fins al final de l'etapa tardoantiga (segles iv-vii)". A: *Arrels cristianes. Presència i significació del Cristianisme en la història i en la societat de Lleida*. Vol. I. *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles v-xii*. Lleida: Bisbat de Lleida; Pagès, 2008, p. 121-132.
- PIQUÉ BADIA, Joan Ramon. "Els primers bisbes i els primers capítols catedralicis: estructura i funcionament d'un bisbat medieval". A: *Arrels cristianes. Presència i significació del Cristianisme en la història i en la societat de Lleida*. Vol. I. *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles v-xii*. Lleida: Bisbat de Lleida; Pagès, 2008, p. 199-236.

- PLEYAN I DE PORTA, Josep. *Apuntes de Historia de Lérida, o sea compendiosa reseña desde sus más principales hechos desde la fundación de la ciudad hasta nuestros tiempos*. Lleida: Imprenta de Carruez, 1873.
- PONS GURI, Josep Maria. "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)". *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVII (1974), p. 29-127.
- "Constituciones Conciliares Tarraconenses (1229-1330)". *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XLVIII (1975), p. 241-363.
- "Corpus Iuris". A: *Documents jurídics de la Història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1992, p. 111-134.
- PONS GURI, Josep Maria; NOGUER, Tomàs. "Constitucions Sinodals de Girona de la primera compilació". *Anales Instituto Estudios Gerundenses* (Girona), vol. XVIII (1966-1967), p. 13-15.
- Portugaliae Monumenta Historica*. Vol. I. *Leges et Consuetudines*. Lisboa: Jussu Academiae Scientiarum Olisiponensis, 1856, p. 613-616.
- PUERTAS, C. de. "Los privilegios otorgados por Alfonso II a Lérida". A: *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Vol. II. Barcelona, 1962, p. 253 i s.
- QUADRADO, Josep M. *Historia de la conquista de Mallorca: Crónicas inéditas de Marsili y Descloit (s. XIII-XIV)*. Palma: Imprenta y Librería de Estevan Trias, 1850.
- RAFOLS, Josep Francesc [et al.]. *Diccionario bibliográfico de artistas de Catalunya*. Barcelona: Millà, 1951-1954.
- RAMON VINYES, Salvador; RICOMÀ VENDRELL, Francesc Xavier [ed.]. *Índex Vell. Índex dels documents de l'arxiu de l'Arquebisbe 1679*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1997.
- RAVENTÓS I GIRALT, Josep. "Concilis Provincials de la Tarraconense". A: *Diccionari d'Història Ecclesiàstica de Catalunya*. Vol. I. Barcelona: Claret, 1998, p. 591-608.
- *La sinodalitat a Catalunya. Síntesi històrica dels concilis tarraconenses*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- REGLÀ CAMPISTOL, Joan. *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica. La lucha por el Valle de Arán (siglos XIII-XIV)*. Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas; Escuela de Estudios Medievales, 1951.
- REINHART, Wilhelm. "El rey Leovigildo unificador nacional". *Boletín del Seminario de Arte y Arqueología*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 1943-1944, p. 97-107.
- RODRÍGUEZ DEVEESA, José Maria. "Contribución al estudio de las penas en el derecho canónico de la época visigoda". *Revista de Estudios Penales* (Valladolid: Universidad de Valladolid), vol. III (1945), p. 2-6.
- SABANÉS I FERNÁNDEZ, Roser. "Els Concilis de Lleida de 1200 a 1460". A: *Arrels cristianes. Presència i significació del Cristianisme en la història i en la societat de Lleida*. Vol. II. *Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*. Lleida: Bisbat de Lleida; Pagès, 2008, p. 55-76.

- “Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)”. A: *Territori i societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació*. Vol. III. Edició de J. Bolós i J. J. Busqueta. Lleida: Universitat de Lleida, 2000, p. 377-437.
- *Los Concilios Ilerdenses de la Provincia Eclesiástica Tarraconense en la Edad Media (a. 546-1460)*. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca, Facultad de Derecho Canónico, 2002. [Extracte tesi doctoral]
- “Significació i transcendència dels primers concilis ilderdenses (546-1200)”. A: *Arrels cristianes. Presència i significació del Cristianisme en la història i en la societat de Lleida*. Vol. I. *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles V-XII*. Lleida: Bisbat de Lleida; Pagès, 2008, p. 267-286.
- “Temps de l'Església. Concilis Ilerdenses celebrats a la Seu Vella de Lleida”. A: *Seu Vella. L'esplendor retrobada*. Lleida: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2003, p. 90-97.
- SABATÉ, Flocel. *Història de Lleida*. Vol. II. *Alta edat mitjana*. Lleida: Pagès, 2003.
- SÁENZ DE AGUIRRE, José. “Concilios españoles”. A: *Collectio maxima Conciliorum omnium Hispaniae et Novi Orbis*. Vol. III i V. Roma: Typis Joannis Komarek Bohemi, 1694, p. 503-513 i 197-202.
- SÁINZ DE BARANDA, Pedro. *España Sagrada, continuada por la Real Academia de la Historia. Tractat LXXXV. De la Santa Iglesia de Lérida en su estado moderno*. Vol. XLVII. Madrid: Real Academia de la Historia, 1850.
- *España Sagrada en sus estados antiguo y moderno*. Vol. XLVIII. Madrid: Real Academia de la Historia, 1862.
- SANAHUJA, Pere. “Els frares menors a Lleida”. A: *Vida lleidatana*. Vol. IV. Barcelona, 1929, p. 380.
- *Historia de la Seráfica Provincia de Cataluña*. Barcelona 1959.
- “La enseñanza de la Teología en Lleida. Cátedras regentadas por maestros franciscanos, s. XIV y XV”. A: *Archivo Íbero-Americano*. Madrid, 1935, p. 270-289.
- *Lérida en sus luchas por la fe. Judíos, moros, conversos, inquisición y moriscos*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1946.
- SÁNCHEZ ALBORNOZ, Claudio. *España, un enigma histórico*. Vol. I. Barcelona: Edhasa, 1956.
- *España y el Islam*. Buenos Aires: Sudamericana, 1943.
- SÁNCHEZ DONCEL, Gregorio. “Lérida (Diócesis de)”. A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. II. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior Investigaciones Científicas, 1972, p. 1291-1294.
- SANS I TRAVÉ, Josep Maria. *El procés dels Templers catalans. Entre el turment i la glòria*, Lleida: Pagès, 1990.
- *Els Templers Catalans. De la rosa a la creu*. Lleida: Pagès, 1999.
- SANS I TRAVÉ, Josep Maria. “L'Orde del Temple als Països Catalans: la seva introducció i organització (segles XII-XIV)”. A: *Actes de les Primeres Jornades sobre els Ordes religiosos-militars als Països Catalans (segles XII-XIX)*. Tarragona, 1994, p. 52-54.

- SANT AMBROSI. *De Poenitentia*, II, 10, 95. A: MIGNE, Jacques-Paul [ed.]. *Patrologia Latina*, vol. XVI, p. 541.
- SANT BONAVENTURA; GIOTTO. *Vida de San Francisco de Asís (Leyenda Mayor)*. Milagros 1, 5.
- SANT GREGORI MAGNE. *Regula Pastoralis* 3. A: MIGNE, Jacques-Paul [ed.]. *Patrologia Latina*, vol. XLVII, p. 49.
- SANT ISIDOR DE SEVILLA. *De viris illustribus* 13. A: MIGNE, Jacques-Paul [ed.]. *Patrologia Latina*, vol. LXXXIII, p. 1090.
- SAROBÉ I HUESCA, Ramon. *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*. Vol. I-II. Barcelona: Fundació Noguera, 1998.
- SCHMIDT, Tilmann: "Frühe Anwendungen des Liber Sextus Papst Bonifaz' VIII". A: *Proceedings of the Ninth International Congress of Medieval Canon Law. Munich 13-18 July 1992*. Edició de Peter Landau. Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1997, p. 117-134. (Monumenta Iuris Canonici; C 10).
- "Papst Bonifaz VIII als Gesetzgeber". A: *Proceedings of the Eighth International Congress of Medieval Canon Law, San Diego (Calif.) 21-27 August 1988*. Edició de Stanley Chodorow. Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1992, p. 227-245. (Monumenta Iuris Canonici; C 9).
- SÉJOURNÉ, Paul. *Le dernier Père de l'Église, Sant Isidoro de Séville. Son rôle dans l'histoire du droit canonique*. París: Gabriel Beauchene, 1929.
- SERRANO Y PINEDA, Luciano. *Don Mauricio obispo de Burgos y fundador de su catedral*. Madrid: Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, 1922.
- SIRICI. *Epistola ad Himerium V*, 6, 14, 18. A: MIGNE, Jacques-Paul [ed.]. *Patrologia Latina*, vol. XIII, p. 1137-1185.
- *Epistola ad Himerium VI*, 7. A: MIGNE, Jacques-Paul [ed.]. *Patrologia Latina*, vol. XIII, p. 1137.
- *Epistola ad Himerium XIII*, 17. A: MIGNE, Jacques-Paul [ed.]. *Patrologia Latina*, vol. XIII, p. 1144.
- SOLDEVILA, Ferran. *Jaume I. Crònica o Llibre dels Feits*. Barcelona: Edicions 62, 1982.
- TARRAGONA MURAY, Jesús; BERLABÉ JOVÉ, Carme. "L'organització eclesiàstica del bisbat de Lleida". A: *Catalunya romànica*. Vol. XXIV. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 67-90.
- TEJADA Y RAMIRO, Juan. *Colección de cánones de la Iglesia española*. Vol. II. Madrid: Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía, 1850.
- *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia de España y de América*. Vol. I-VI. Madrid: Pedro Montero, 1859-1863.
- *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia española*. Vol. III. Madrid: Santa Coloma y Peña, impresores del Ministerio de Comercio, Instrucción y Obras Públicas, 1851.
- THOMAS, Antoine. *Les Registres de Boniface VIII*. Vol. I. París: Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome; Ancienne Libr. Thorin et fils; Albert Fontemoing, 1884.

- TOBELLÀ, Antoni M.; MUNDÓ, Anscari. "Documents del primer segle de la Congregació Claustral Tarraconense". *Analecta Montserratensia*, vol. x (1964), p. 399-455.
- TORRENT, Joan. "Lérida 546 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 548.
- "Lérida 1155 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 548-549.
- "Lérida 1173 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549.
- "Lérida 1190 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549.
- "Lérida 1229 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549.
- "Lérida 1237 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549.
- "Lérida 1246 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549.
- "Lérida 1257 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 549.
- "Lérida 1293 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 550.
- TORRENT, Joan. "Lérida 1294 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 550.
- "Lérida 1418 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 550.
- "Lérida 1460 (Concilio de)". A: *Diccionario de historia eclesiástica de España*. Vol. I. Madrid: Instituto Enrique Flórez; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1972, p. 550.
- TORRENT, Joan; RIBERT; PUIGVERT. "Concilio di Lérida (1 Maggio 1155)". A: PALAZZINI, Pietro. *Dizionario dei Concili*. Roma: Città Nuova, 1964, p. 252-253.
- Tractatus Illustrium in utraque tum pontificii tum caesarei iuris facultate iuris-consultorum*. Vol. XIV. Venice: Early Printed Edition, 1584.
- UDINA MARTORELL, Frederic. *El "Llibre Blanc" de Santes Creus (Cartulario del s. XII)*. Barcelona: Escuela de Estudios Medievales, 1947.

- UNDINA I ABELLÓ, Antoni M. "Els Usatges de Barcelona". A: *Documents jurídics de la Història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1992, p. 75-84.
- VALLS I TABERNER, Ferran. "Ein Konzil zu Lérida im Jahre 1155". A: *Papsttum und Kaisertum im Mittelalter*. Munic: Müncher Drucke, 1925, p. 364-368.
- "Las Consuetudines Ilerdenses y su autor Guillermo Botet". *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), vol. XIX (1913), p. 155-210.
- *Las Consuetudines Ilerdenses (1127) y su autor Guillermo Botet*. Barcelona: Hijos de J. Jepús Impr., 1913.
- "Les fonts documentals de les Consuetudines Ilerdenses". A: *Estudis universitaris catalans*. Vol. XI. Barcelona: Estudis Universitaris Catalans, 1926, p. 137-171.
- "Notes sobre la legislació eclesiàstica provincial que integra la compilació canònica tarraconense del Patriarca d'Alexandria". *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XI, fasc. 1-2 (1935), p. 4-265.
- VENTURA SUBIRATS, Jordi. "El catarismo en Cataluña". *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Cataluña* (Barcelona), vol. XXVIII (1959-1960), p. 75-168.
- *Els heretges catalans*. Barcelona: Selecta, 1963.
- VILAR, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Vol. II. Barcelona: Edicions 62, 1987.
- VILLANUEVA, Jaime de. *Viaje literario a las iglesias de España*. Vol. X. Madrid: Imprenta Fontanet, 1803.
- *Viaje literario a las iglesias de España*. Vol. XVI-XVII-XIX. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851.
- VILLANUÑO, Matías de. "Conventus Episcoporum apud Urgellum. Anno Christi 991". A: *Summa Conciliorum Hispaniae, notis novisque dissertationibus adornata*. Vol. III. Madrid, 1785, p. 311.
- *Summa Conciliorum Hispaniae*. Vol. I-III. Madrid: apud Joachimun Ibarra, S. C. R. M. Typografia, 1784.
- VILLEDA, Josep. "Prosopographia chrétienne Bas-Empire: Hispanica". *Medieval Prosopography* (París), vol. XIX (1998), p. 135-176.
- VIVES, José; MARÍN, Tomás; MARTÍNEZ DÍEZ, GONZALO. *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. Barcelona: Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas; Instituto Enrique Flórez, 1963.
- VOGEL, Cyrille. "Composition légale et commutations dans le système de la penitence tarifée". *Revue de Droit Canonique* (Estrasburg: Université des Sciences Humaines), vol. VIII-IX (1958-1959), p. 289-318 i 1-359.
- "L'âge des époux chrétiens au moment de contracter mariage, d'après les inscriptions paléonchrétiennes". *Revue de Droit Canonique* (Estrasburg: Université des Sciences Humaines), vol. XVI (1966), p. 29-214.
- "Les sanctions infligés aux laïcs et aux clercs par les conciles gallo-romains et mérovingiens". *Revue de Droit Canonique* (Estrasburg: Université des Sciences Humaines), vol. II (1952), p. 5-366.

- VOLTERRA, Eduardo. "La conception du mariage à Rome". *Revue Internationale de Droits de l'Antiquité* (Brussel·les: Office Internacional de Libraire), vol. II (1955), p. 187-192.
- WILKINS, David. *Concilia Magnae Britanniae et Hiberniae*. Vol. I. Londres: D. Wilkins, 1737.
- ZEUMER, K. [ed.]. "Lex visigotica". A: *Monumenta Germaniae Historica (Leges)*. Vol. I. Hannover: Leipzig, 1902, p. 167-169.
- ZUNZUNEGUI ARAMBURU, José. "Concilios y Sínodos medievales españoles". *Hispania Sacra*. Vol. I. Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1948, p. 127-132.
- "Para la Historia del Concilio de Valladolid de 1322". *Scriptorium Victorienne* (Vitòria: ESET), vol. I, núm. 20 (1954), p. 345-349.
- ZURITA, Jerónimo. *Anales de la Corona de Aragón*. Vol. I. Saragossa: Institución Fernando el Católico; Centro Superior de Investigaciones Científicas, 1967.
- ZURITA, Jerónimo. *Anales de la Corona de Aragón (1137-1228)*. Vol. II, València, 1967.
- *Anales de la Corona de Aragón, primera parte (1229-1259)*. Vol. III. València: Anúbar, 1968-1972.
- *Los cinco libros primeros de la primera parte de los Anales de la Corona de Aragón*. Saragossa: Casa de Pedro Bernuz, 1562.
- *Los cinco libros primeros de la segunda parte de los Anales de la Corona de Aragón*. Vol. XII. Saragossa: Colegio de San Vicente Ferrer, 1610.

